

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi

AHMET CAFEROĞLU

Özel Sayısı

Fasikül: 1

Sayı : 10

AHMET CAFEROĞLU

(17 Nisan 1899 — 6 Ocak 1975)

Edebiyat Fakültesi
ARAŞTIRMA DERGİSİ

AHMET CAFEROĞLU
Özel Sayısı

S A H İ B İ
Prof. Dr. M. Kaya BİLGEGİL

Edebiyat Fakültesi
ARAŞTIRMA DERGİSİ

Fasikül : 1
Sayı : 10

T A K D İ M

Yarım yüzyılı aşan bir zamândan beri, gerek Türkiye'nin içinde gerekse dışında, bitip tükenmez bir emek ve geniş bir kavrayışla Türk irfânına hizmet etmiş bulunan Profesör Doktor Ahmed Caferoğlu'nun azîz hâtırasını bu mütevâzî risâle ile de olsa anmak istedik. Buradaki yazıların hemen hepsi, ya doğrudan doğruya ya dolaylı sûrette merhûma talebe olmuş kimselerin kaleminden çıkmış bulunmaktadır. Yazıların sıralanmasında, müelliflerin Caferoğlu'na talebeliği kıdemine riâyet edilmek istenmiştir. Yazı sâhiblerinin akademik ünvanlarını kullanmadık.

Ayrı bir önsözle okuyucularımızı işgâl etmek istemiyoruz.

AHMET CAFEROĞLU *

(17 Nisan 1899 — 6 Ocak 1975)

17 Nisan 1899 yılında Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğan Ahmet Caferoğlu, hem şahsiyeti, hem ilmî çalışmaları dolayısı ile dünya Türkoloji âleminin sevip saydığı bir bilgin idi. Annesinin adı Güher, babasınınki ise İsmâil (?—1902) dir.

İlk okula Semerkand'da başlayan Ahmet Caferoğlu, liseyi (1909-1916) Gence'de bitirmiştir. Liseyi bitirdiği yıl, Kiew Yüksek Ticaret okulu'na kaydolmuş, üç sömestr devam ettikten sonra, 1917 yılı sonlarına doğru memleketine dönmüştür. 1918 yılında Türkiye'den Nuri (Killigil) Paşa idaresinde Azerbaycan'a gelen İslâm Ordusu'na gönüllü yazılmış ve topçu onbaşısı rütbesi ile görev yapmıştır.

1919 yılında Bakü Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne bir sömestr devam etmiş, 27 Nisan 1920 yılında Rus ordularının Azerbaycan'ı işgali üzerine Türkiye'ye gelmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolmuştur. 1924 te Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş, aynı yıl İlahiyat Fakültesi'ne memur olmuştur. 1925 yılında Alman hükümetinin verdiği bir bursla Berlin Üniversitesi'nde, bir sömestr W. Bang-Kaup, A. von le Coq, Wasmer, Westermann'ın derslerine devam etmiş; daha sonra Breslau Üniversitesi'nde beş sömestr, F. Giese, Carl Brockelmann, Diels, Koschmieder ve Schaefer'in talebesi-olmuştur. 15 Mayıs 1929 yılında F. Giese'nin yönetiminde yaptığı 75 Azärbajġanische Lieder «Bajaty» in der Mundart von Gängä nebst einer sprachlichen Erklärung» (Gence Ağzında 75 Azerbaycan «Bayatı» Türküsü — bir dil açıklaması

(*) Bu yazı geniş çapta Osman F. Sertkava'nın («Ahmet Caferoğlu'nun Havatı ve Eserleri» Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XVII, s 1-28 İstanbul 1969) adlı makalesinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

ile) — Bk. MSOS. XXXII (1929) s. 55-79; XXXIII (1930) s. 105-129; (Ayrı basım) 18. Januar. 1930 50 s. adlı çalışması ile «Dr. phil» ünvanını almıştır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili Tarihi Müderris Muavini (Doçent) olmuş, 1938 yılında Profesörlüğe yükseltilmiştir. 1946 yılında da, M. Fuad Köprülü'den boşalan kürsü başkanlığına getirilmiştir. Uzun seneler İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yeni Türk Filolojisi Kürsüsü Başkanı, Türkiyat Enstitüsü Müdürü olarak pek çok talebe ve ilim adamı yetiştiren Ahmet Caferoğlu, 1973 Temmuzunda emekliye ayrılmış, 6 Ocak 1975 günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Uzun ve verimli bir ilim hayâtına sâhib olan Ahmet Caferoğlu'nun, 400'e yakın neşriyatı vardır. Bunlar arasında *Anadolu Ağzıları Üzerine Derlemeleri* (1), «*Türk Dili Tarihi Notları*» (2), «*Uy-*

-
- (1) «*Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme I. Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya vilâyetleri ağzıları*» (İstanbul Üniversitesi Yayınları : 105, Edebiyat Fakültesi Dil Semineri). İstanbul 1940. XIII + 216 s., «*Doğu illerimiz ağzılarından toplamalar, I. Kars, Erzurum, Çoruh ilbaylıkları ağzıları*» (T.D.K., C. I. 9). İstanbul 1942. XXV + 296 s., «*Anadolu ağzılarından toplamalar. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde ilbaylıkları ağzıları, Kalaycı argosu ve Geygelli yürüklerinin gizli dili*» (T.D.K., C. I. 10). İstanbul 1943. XXIV + 272 s., «*Sivas ve Tokat illeri ağzılarından toplamalar*», T.D.K., C. I. 11). İstanbul 1944. XXVIII + 276 s., «*Güney doğu illerimiz ağzılarından toplamalar*», Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş vilâyetleri ağzıları (T.D.K., C. I. 12) İstanbul 1945. XVIII + 319 s., «*Kuzey doğu illerimiz ağzılarından toplamalar*», Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağzıları (T.D.K., C. I. 14). İstanbul 1946. XXVI + 355 s., «*Orta Anadolu ağzılarından derlemeler*», Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara vilâyetleri ile Afşar, Saçkaralı ve Karakoyunlu uruklarının ağzıları (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 346). İstanbul 1948. XII + 264 s., «*Anadolu illeri ağzılarından derlemeler : Van, Bitlis, Muş; Karaköse, Es-kişehir, Bolu ve Zonguldak illeri ağzıları*» (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 487). İstanbul 1951. XXIII + 288 s.
- (2) «*Türk Dili Tarihi I*», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 778, Genişletilmiş 2. baskı İstanbul 1970, XIV + 200 s., «*Türk Dili Tarihi II*», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No 1072, Genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 1972, XIV + 246 s.

gur Sözlüğü» (3), ve «*Kitab al-idrâk li-lisân al-atrâk*» (4) bilhassa zikredilmelidir.

Türk Dili'nin çok çeşitli konuları ile uğraşan Ahmet Caferoğlu bu çalışmalarının neticesi olarak, pek çok milletlerarası kuruluşlara da üye seçilmiştir (5).

-
- (3) «*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*», Türk Dil Kurumu Yayınları sayı: 260, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968, XV + 320 s.
- (4) «*Kitâb al-idrak li-lisân al-atrâk*», İstanbul, 1931, Evkaf matbaası, XV-186-158 s.
- (5) *Polonya Müşterikler Cemiyeti* (Polskie Twazystwo Orjentalistyczne)'ne üye (25 Eylül) 1937, *Polonya İlimler Akademisi* (Polska Akademia Umiejetnosci)'ne muhabir üye, 1938, *Macaristan İlimler Akademisi*'ne bağlı olan *Körösi-Scoma Cemiyeti* (La Societe de Körösi-Scoma De Hongrie)'ne muhabir üye 1944, *Beynelmîlel Onomastik Cemiyeti* (Comite International de Sciences Onomastiques - C.İ.S.O -)'nde Türkiye mümessili 1949, *Hür Ukrayna Üniversitesi* (L'Universite Libre d'Ukraine) tarafından Dr. h.c. (Doktor honoris causa) ünvanı verildi ve *Hür Ukrayna İlimler Akademisi* (L'Academie des Sciences de l'Universite Libre d'Ukraine.)'ne muhabir üye seçildi 1953. Yine aynı yıl *Ural-Altay Cemiyeti* (Societas Uralo-Altaica) ve *Centre International de Dialectologie Generale, Louvain*'ne üye seçildi. Ayrıca Buenos Aires'deki «*Turan*» cemiyetinin de fahrî üyesi idi. (13 Nisan) 1955 tarihinde İspanya Hükûmeti tarafından «*De Alfonso X El Sabio*» nişanı ile taltif edildi. (5 Nisan) 1956 da (L'Atlante Linguistico Mediterraneo)-A. L. M.-'nin Türkiye mümessilliğine seçildi. *Türk Dil Kurumu*'nda da, kurulduğu tarihten ölümüne kadar üye olarak çalıştı.

Fasikül : 1

İ Ç İ N D E K İ L E R

Takdim	VI
Ahmet CAFEROĞLU	VII
F. A. TANSEL — Türk Gücü Derneği	1—18
Mehmet KAPLAN — Behçet NECATİGİL'in Bir Şiiri Üzerinde Bir Tahlil Denemesi	19—26
Abdülkadir KARAHAN — İlk Osmanlı Edebiyatının İncelenmemiş Dinî Bir Mesnevisi	27—34
Şükrü ELÇİN — Noksânî, Hayatı ve Şiirleri	35—76
M. Kaya BİLGEGİL — Bir Medeniyeti Tasfiye Teşeb- büsleri	77—86
Hüseyin AYAN — Divan Edebiyatında Hamseler	87—100
M. Kaya BİLGEGİL — Nâmık KEMAL Aleyhinde Açılan Bir Tahkîkattaki İddiâlar ve Şâir'in Cevapları	101—188
Mehmet AKALIN — Kaygusuz Abdal'ın Cevher-nâme'si	189—198
M. Fahretten KIRZIOĞLU — 1593 (H. 1001) Yılı Os- manlı Vilâyet Tahrir Defteri'nde Anılan Gence — Karabağ Sancakları «Ulus» ve «Oymak»ları	199—222
M. Nazif ŞAHİNOĞLU — Sâdî'de Tasavvuf	223—242
Kemal ERASLAN — Hakîm Ata ve Mi'rac-nâme'si	243—304

T Ü R K G Ü C Ü D E R N E Ğ İ

F. A. Tansel

"Türk'ün gücü, herşeye yeter!,"

Türk Gücü, Balkan Savaşı'nın birinci devresinde, İstanbul'da ve Türk Ocağı'na bağlı olarak kurulan gençlik derneğinin adıdır. Günümüze kadar, bu gibi dernekler hakkında esaslı araştırmalar yapılmamış, Türk milliyetçiliğine dâir yazılarda Türk Gücü Derneği'nin üzerinde durulması bir yana, böyle bir derneğin varlığından, adından bile söz edilmemiştir.

8 Ekim, 1912'de Karadağ Prensiği'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş i'lanı üzerine başlayan Balkan Harbi'ne, Bulgaristân, Yunanistân, Sırbistân da dâhil, dört küçük devlete karşı girişmiştik. Bu yılın Ekim'inin 20'sinde Bocza-ada'yı, 21'inde Limni'yi, 26'sında İştîp ve Üsküb'ü; Kasım'ın 2'sinde Yakova'yı, 8'inde Selânik'i kaybetmiştik. Balkanlar'daki bu yer kayıplarımız sürüp gitmiş, 30 Mayıs, 1913'de, aleyhimize hükümleri içine alan Londra Andlaşması ile Balkan Savaşı'nın bu birinci devresi sona ermiş bulunuyordu¹. Türk Gücü Derneği böyle bir zamanda, Balkan Savaşı yenilgilerimizin sürüp gittiği, Londra Andlaşması'nın henüz imzalanmadığı sıralarda, 14 Mart, 1913'de kurulmuştu; kuruluş maksatlarının başında, ma'nen ve ahlâk bakımından yüksek, vücût ve sıhhatce de kuvvetli, sağlam Türk gençliğinin yetiştirilmesi gelmektedir. Aşağıya olduğu gibi aldığımız Türk Gücü'nün *Tüzük* metni, derneğin ne maksatla kurulduğunu, ne yolda çalışacağını daha iyi anlatır :

¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II., Kısım IV., Ankara, 1952, Türk Tarih Kurumu Basımevi, "İkinci Meşrûtiyet Devri Kronolojisi"; s. 701 v.d. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamânımıza Kadar Türkiye Tarihi* c. XII., 1967, Doğan Kardeş Basımevi, s. 219 vd.

Adımız : Türk Gücü. Şiârımız : “Türk’ün gücü herşeye yeter!,,. Maksudımız : Soyumuzu, huyumuzu düzelterek âtiye tam ma’nâsiyle bir er yetiştirmek, muhtâc-ı muâvenet olanlara ve bi’l-hâssa hem-cinsimize yardım etmektir.

Birinci Madde — Kuruluş : 1329 yılı Mart ayının birinde Türk Gücü Derneği kurulmuştur.

İkinci Madde — Yerimiz İstanbul’da Dîvânîyolu’nda Türk Ocağı’nda dâire-i mahsûsadır.

Üçüncü Madde — Derneğimizin kapısı, milletine candan bağlı her gence açıktır.

Dördüncü Madde — Onbeş yaşından aşağı olmamak şartıyla, yirmi yaşına kadar olanlar müteallim sıfatıyla kabûl edilecek ve bunlar için ayrı bir sınıf teşkil olunacaktır.

Beşinci Madde — Girme parası bir Mecidiyye, aylık beş kuruştur.

Altıncı Madde — Girecek genç, oturduğu yeri ve ana-sının, babasının isteğiyle geldiğini bir kâğıtla bildirecek, nüfûs tezkiresini gösterecek ve Dernek’in hekimine muâyene olunacaktır.

Yedinci Madde — İlk yıl, Dernek’i kuranlar iş görür.

Sekizinci Madde — Cemiyet efrâdı kü’ül ve mükeyyifâtın terkine teşvik olunur ve terkedenlere mükâfât verilir.

Dokuzuncu Madde — Girecek genç, söz birliğiyle kabûl olunur ve yemîn ettirilir.

Onuncu Madde — İdâre Hey’eti, Dernek’i kuranlardan bir Reis ve Murahhas-ı Mes’ûl, bir fotoğrafçı, bir tarihçi ve bir Müdîr-i Umûr’dan ibâret olup beş kişidir.

Onbirinci Madde — Yemîn Usûlü : Tanrı’mıza and içerek Hakan’ımıza, bayrağımıza, nizâmlarımıza, âmirlerimize, ana ve babalarımıza sâdık kalacağımıza söz veririz.

Onikinci Madde — Dernek, soyumuza sağlam ve iş yarar vücûtlar yetiştirmeğe çalışacak, Türk-oğlu'nu her zora göğüs germeğe, her mâni'i aşmağa alıştıracaktır. Bu maksada ermek için, mevcûd olan terbiye-i bedeniyye şu'belerinde hizmet edilecektir.

Onüçüncü Madde — Dernek'in, Hey'et-i İdâre'ce kabûl edilmiş bir kıyâfeti vardır. Bütün efrâd, iş başında bu elbiseyi giyer, elbiselerin intizâmı muhâfaza etmesi şarttır.

Ondördüncü Madde — İnfîâlât-ı şahsiyyeden tecerrüdle, maksadımız olan gayeye varabilmek için kalbler bir, fikirler bir olarak uğraşmak en yüce emelimizdir.

Türk Yurdu mecmuasında, bu *Tüzük* metninden önce, *Türk Gücü* başlıklı, oldukça uzun bir yazı da yayımlanmıştır. Balkan Savaşı'nın bozguna uğradığımız o günlerinde neşredilen bu makale, "Milletim yaşamalıdır! Milletim, sağlığın sağlamlığa bağlı olduğunu bilmelidir. Ben, Türk'ü dinç, gülbüz, güçlü, yavuz görmek isterim. Cılız, düşkün değil; ayak atık, bilek çevik olmalı!., cümleleriyle başlıyor. Gençler tarafından yazılmış gibi tertibedilen birinci bölümünde, medeniyetin, insanları, *insanlık* dediğimiz hâle yükseltmediği, *hak* sesini *huvvet*'in boğduğu, kavgada hükümün kuvvette olduğu, kuvvetlinin zayıfı itip sürdüğü, v.b. fikirlerden sonra, "Türk'ün gücsüzlüğü! Milleti bu kadar ezip hırpalayan, memleketi kasıp kavuran, devleti yıkan bu kara belâ Türk'ün gücsüzlüğüdür,.; "Biz gençlerde bu gün bir dilek, bir istek uyandı. Biz gençlere gökten bir kıvılcım indi. Bağrımızdaki ateşe çarptı: Eski Türk çerâğını yeniden yaktı. İşte, gözlerimizde o çerâğın ışığı parlıyor; göğsümüzde hep bir duygu çarpıyor: Dileğimiz, isteğimiz yine güçlü, kuvvetli bir millet görmektir!., deniliyor. Bizi yükseltecek olan, bir *Hadis*'te de bildirildiği üzere, vücûtte de kuvvetli olmaktır. Latinler'in "Sağlam vücûdde sâlim fikir,., sözü, Eski Yunanlılar'ın, bir erkeğin yazmak, okumak ve yüzme bilmesini şart koşmaları, atalarımızın beden kuvveti dolayısıyla Firengistân'da, "Türk gibi kuvvetli!., sözünün dillere destan olduğu, kuvvet'ini ötedenberi kazandığı ehemmiyeti gösterir. İçinde bulunulan o zamanda, milletimizi kuvvetten düşüren şeylerin başında zevk ve sefâhat geldiği, nasıl bir gençliğin özlenildiği anlatılmıştır: O ülkeler fetheden asker millet, kuvvetini kaybedip at sırtından inmiş, kahvelere düşmüş kendi döğdüğü al-

tun kakmalı yataganını bırakıp eline bilârdo sopasını almış, “kahvede, zarda, oyunda şânını, ünvânını, gücünü, koca erkekliğini,, Garb’e âit zevklerle, Firenk sefahatiyle değiştirmiştir. İçki ve nikotin, milletimizi yakıp yıkmış, “tütünden eller sararmış, bet - beniz uçuk; içkiden öz söniük, göz donuk, eller titrek,,; Türk Gücü Derneği’nin istediği böyle gençler değil, elleri kılıçtan, ciridden, kürekten, yelkenden nasırlaşmış; yüzleri günden, güneşten, temiz havadan, keskin rüzgârdan kızarmış, benliğine güvenir, kartal bakışlı delikanlılardır. Yazara göre, gücümüzü kaybetmemize, gençlerin hayâl gücünü artırıp uykuda gezer bir hasta hâline gelmelerine yol açan sebeplerden biri de edebiyatımızdır: “Hep candan, tâlihten, kaderden, felekten şikâyet... Şiirlerimizde, kızgın güneşten ısınmış altun tarlaların zenginlikleri yerine; dağlarda, kır, bayır ve yamaçlarda parlayan bin türlü çiçeklerin o mis kokuları yerine; orak sesleri, at kişnemleri yerine; çekiç sesleri, örs iniltileri yerine küflü meyhâne kokuları, kadeh şakırtıları var! Ben isterim ki Türk-oğlu o kirli iskemlelerden kalksın, o kadehleri kırsın, atsın, yine kırlara, ovalara yayılsın, kır atına binsin, yine kılıcını sallasın, ciridini fırlatsın!,,; “İçimizde mariz, miskin kalmasın! Murâdımıza ermek için gidilecek yol eskiden gidilmiş, güdülmüş, sonra bırakılıp sapılmış, unutulmuş izlerdir. Yine o eski izleri bulup çıkaralım!,, deniliyor.

Buraya kadar, *Türk Gücü* başlıklı uzun yazının birinci bölümünde yer alan fikirleri kısaca anlatmağa çalıştık. Yazının ikinci bölümünde, milletimizi yine, millî müdâfaa için silâhlanmış bir millet hâline getirmemiz lâzım geldiğinden, “askerliği, biniciliği, gemiciliği, topculuğu bizden dayak yiyerek öğrenen, bizim her usûlümüzü, kıyâfetimizi Yeniçeri Mehter - hâneleri’ne, migferlere, şalvar ve binek takımlarına, tuğlarımıza, hattâ, hattâ Ay-Yıldız’ımıza kadar her şeyimizi taklid etmiş olan Avrupa, bi’l - hâssa askerlikte baş olan Almanya’nın,, bütün ma’nâsıyla millî savunma için uyguladığı yeni usûllerden, memleketimizde de bu usûllerin tatbîki gerekli olduğundan, bunun, önceleri bizde var olduğu için taklit sayılamayacağından, böyle bir usûlü tatbîk ve adının ta’yini Harbiye ve Maârif Nezâretleri’ne âit bulunduğundan bahsedilmiştir. Bu girişten sonra esas mevzûa geçilerek, Avrupa’daki gençlik teşkilâtı üzerinde durulmuştur: Napoleon’un Prusya’yı istilâsı sırasında, Yahm (Yan) tarafından kurulan gençlik beden terbiyesi cemiyetlerinin millî savunma bakımından mühim te’siri olmuştur. Bir yandan Maurice Arndt. şiirleriyle, “Demir yaratan Tanrı, köleliği istemedi; bunun

içün erkeğin eline kılıç, kalkan, kargı verdi. Yüreğine yiğitliğin cür'et ve cesâretini, diline de serbest sözün hiddet ve şiddetini sundu; tâ ki insan-oğlu ölünceye kadar kanıyla, canıyla savaşsın diye!., v.b. fikirlerle Prusya gençlerini ma'nen canlandırıyor; öte yandan, beden terbiyesi cemiyetlerini kuran Yahn, gönüllüleri toplayıp uzun yürüyüşler yaptırıyor, gençlere memleketlerini gezdirip öğretiyor. Memleketleri Fransız askerleriyle dolu olduğu zamanda bu gençler oradan oraya koşup, düşmana gözükmeyen haber getirip götürebiliyorlardı. Almanlar bu gençlik derneğine *Pfad Finder* (İz Bulucu), bunu daha geniş ölçüde uygulayan İngilizler *Boy Scouts*² (Keşşâf Çocuklar), Fransızlar *Eclaireur* (Keşşâf) adını vermişlerdir. Bu gençlik derneklerinin çalışmaları hakkında başka bilgiler de verilen bu yazıda, "İşte biz bu maksat için toplandık ve Türk Gücü diye bir dernek kurduk. Maddî, ma'nevî yükselmek istiyoruz. Nokta-i nazarımızda her işde düşündüğümüz de şudur: *Türk'ün gücü herşeye yeter*; bu i'tikâd ile iş göreceğiz. Bile bile, anlaya anlaya, seve seve çalışacağız!., deniliyor; milletimizin yaşamasını, ilerisini düşünen her Türk gencinin bu derneğe girip çalışması istenilmekte idi.

Bu makâlenin sonuna, yayımlandığı mecmua adına kısa bir yazı eklenmiştir. Bunda, bu makâlenin, Türk Gücü Derneği'nin *Beyân-nâme*'si sayılabileceği ileri sürülmüştür; "*Türk Yurdu*, hakkın kuvvetten başka birşey olmadığına çoktan inanmıştır; binâen-aleyh Türk yurdu'nu koruyacak Türk gücü olacağına îmânı kat'îdir. Kârî'lerimiz, hele delikanlılar Türk Gücü Derneği'ne mutlakâ girmelidirler. Türklük'ün parlak istikbâl güneşi kahve ve meyhânelerin pis ve uyuşturucu peykelerinde değil, sâf havada, dağlar ve kırlar üstünde, mâ'î gökten doğacaktır!., deniliyor. Bu imzâsız makâlenin, Türk Gücü Derneği'ni kurmağa çalışan biri tarafından yazıldığı kaydedilmiş, fakat adı bildirilmemiştir³.

Acabâ, Türk Gücü Derneği, kim veyâ kimler tarafından kurulmuştu? Kâzım Nâmî Duru, bunu az-çok aydınlatmaktadır: "Türk Ocağı'nda, Türk Gücü diye bir de beden terbiyesi kısmı kurulmuştu. Bunu kuran, Tahsin adında bir gençti., ; "Tahsin, Harbokulu'nda

² *Boy Scouts*, erkek çocukların fizikî ve moral bakımından gelişip olgunlaşması için İngiltere'de 1908'de kurulmuş çok geniş teşkilât; kurucusu Sir Robert E. S. Baden-Powell'dir (*Webster's New Twentieth Century Dictionary*, Second Edition, Cleveland and New York, 1959).

³ *Türk Yurdu* mec., c. III., nu 11 (35), 29 Mart, 1913, s. 337 - 43.

iken bize Almanca öğretmenliği eden Hamdî Bey adında bir subayın kardeşi idi,, bilgisini vermiştir⁴.

Bu makalenin basımından bir ay kadar sonra, *Türk Gücü'nün ne Olduğunu Bildirmek* başlıklı, Türk Gücü imzâsıyla bir yazı daha yayımlanmıştır. Türk Gücü Derneği, Avrupa'daki gençlik müesseselerini taklidle suçlandırılmış olsa gerektir; "Biz ortaya, *Scout*'uz diye çıkmadık. *Scout*'luğu te'sis etmek büyüklüğünü hiç benimsemedik. Bunu yapacak Harbiye ve Maârif Nezâretleri'dir dedik. Biz *Scout* değiliz. Mukallid, mütercim hiç! Harbiye Nezâreti'nin bu işi terbiye-i millîye ve tarih-i askerimize uygun bir yolda tatbik edeceğine kanâatimiz olduğu için, içimizden bu işe yarar vatan evlâdı yetiştireceğiz dedik. Hattâ *Pfad Finder, Scout, Éclaireur*'e mukabil, kabûlü vârid-i hâtır olacak isimleri şöylece saymıştık: Rehber, İzci, Keşşâf, Keşif Kolu, Kılağuz, Gözcü.. Bu sefer, Yeniçeri Ocağı'ndaki Acemî Oğlan'ı ve Türkler'in halâskârı olan Bozkurd'u, Türkler'in kahramanlık tarihinde mühim ma'nâları olan Adsız ile Tigin ve Kazak Modan'ı ilâve ediyoruz. Buna ad vermek de yine merci'-i âidi olan Harbiye Nezâreti'nin hak ve salâhiyetidir. Yukarıda, biz, mukallit, veyâ mütercim değiliz dedik. Evet, milletim taklide müftekar değildir. Milletim, zengin bir varlık sâhibi, görmüş geçirmiş asil bir millettir. Türedi ve sonradan görme değiliz. Millî terbiye-i bedeniyemiz de, millî oyunlarımız da var. Ondan başka, *yedisinden yetmişine kadar cenge gitmek, eli tutan milleti, yurdu uğruna savaşmak* da bizde.. Biz, olanı ihyâ, olmayanı icâd edeceğiz!,, cümleleri, bu yazının, bir önceki makâlede mevcut fikirler dolayısıyla suçlandırılmalara, tenkidlere karşılık neşredildiğini anlatmaktadır.

Makâlede, yine bu suçlandırmalara cevap maksadıyla Türk Gücü'nün kuruluş maksadını, ne yolda çalışacağını aydınlatmak için şu fikirlere de yer verilmiştir: "Geçmiş zamanlarımız pek şanlı, tarihimiz, hâtıralarımız mefâhîrle dolu.. Biz, yalancı ve bozuk bir medeniyetin zehrini içmiştik. Temiz ve sâf bir kavmi böyle zehirler çabuk uyuşturur; fakat ma'neviyâtını Nûr-ı İslâm tenvîr eden sağlam bir unsurun evlâdları olduğumuz için, işte silkindik ve ayıldık. İlerisi bizimdir; inanmayan, Türklük kadar yaşasın da görsün!,,

⁴ *Türk Yurdu* mec., nu. 250, Kasım, 1955, s. 356, *Türk Ocağı Hâtıralarım*. dan. K.N. Duru, hocasının kardeşi olduğu için yakınlık duyduğu Tahsin Bey'i, birkaç yıl öncesine kadar gördüğünü, bu yazısının neşri sırasında nerede olduğunu bilmediğini kaydetmiş, onun hakkında bilgi vermemiştir. Ayrıca bk., aşağıdaki not — 12.

“Ben Türk’üm, Türk’üm! *En güzel yüz bize çirkin, biz isteriz Türk yüzü* diye bağırın Mehmed Emin’in, *Türk’üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi* diye atılan Emin Bülend’in kan ve can kardeşiyim! Ben, *Delikli demir çıktı, mertlik bozuldu* diye dünyâya küsen Köroğlu’nun soyundanım. Ben, cihan-gîr bir milletin oğullarındanım. Yavuz milletimin yetiştirdiği cihan - gîrlerin sayısı pek dolgundur. Bana, tarihte emsâl gösterecek yiğit isterim!

“Biricik kaygum, coşkum dileğim, yüce emelim olanca varlığımla, gücümle çalışıp, savaşıp Türklük’ü yine yerine yükseltmektir. Bunun için yapılacak birçok işler var. İlki, dilimizi, yazımızı düzeltmek.. Sonra, Türklük’te benlik uyandırmak.. Sonra, yeniden güçlü bir Türk soyu yetiştirmek.. Türk malı yiyerek, Türk malı giyerek san’atımızı ilerletmek! Daha çok var, daha çok! Fakat, El-hamdü’lillâh, çok Türk de var. Yalnız Rusya’da otuz milyon! Türk dili, dünyâda en çok söylenen dillerin üçüncüsüdür. İngilizce, Almanca, Türkçe; Fransızca dördüncüdür. İşte, her Türk payına düşen işi görürse, murâdımıza çabuk ereriz.

“Yurdumuzda terbiye-i bedeniyeye olan ihtiyâç günden güne arttı. Bunu pek çokları anladı. Anlayan gençler birleştik. Millî duygu ile, millî terbiye ile, millî emel ile işe başladık.

“Haydin koç-yiğitler, tosun delikanlılar, milletimizin geçeceği büyük yolda ona rehberlik edelim!..”

Gençlik ağzından yazılan bu makâlenin altında, Türk Gücü Derneği’ni kuranların, “yurdumuzdaki ihtivâcâtı ince uzun düşünerek, terbiye-i bedeniyeye ehemmiyet vermek üzere Türk Özü adıyla ve şu adın anlattığı bütün efkâra hizmet için evlât yetiştirecek bir mektebin temellerini hazırlamakta,, oldukları da ilâve edilmiştir⁵.

Edirne’nin 26 Mart’ta henüz elimizden çıkmış bulunduğu günlerde yayımlanan bu yazıdan, Türk Gücü Derneği’nin yalnız vücûtte sağlam ve işlek değil, ma’nen de kuvvetli, Türk’ü her bakımdan temsil edip yaşatacak gençler yetiştirmeğe çalışacağı anlaşılmaktadır. Bundan önceki makâlede, gençlerimizin rûh bakımından canlanmasında, ma’nen zenginleşmesinde, dolayısıyla milletimizin düştüğü seviyeden yükseltilmesinde şâirlerimizin mühim te’siri, yardımı olacağından söz edilmişti. Ziya Gökalp ile Mehmed Emin’in, Türk

⁵ *Türk Yurdu* mec., c. iv., nu 13, Nisan, 1329/1913, s. 430—32. Mecmua bu sayısını Abdülhak Hâmid nüshası olarak yayımlamıştır. Makâlenin başında bu münâsebetle, başlığın altında, “Hâmid’in yetiştirdiği yeni neslin büyük bir teşebbüsü,, cümlesine yer verilmiştir.

Gücü'ne bu bakımdan yardımcı olmağa çalıştıklarını görürüz. Gök-
alp, Balkan Savaşı'nda bozguna uğrayıp, aleyhimize hükümleri içi-
ne alan, 30 Mayıs, 1913'de imzâladığımız Londra Muâhadesi'nden⁶
az sonra, 5 Haziran'da, Türk Gücü'ne sunduğu *Hayat Yolunda*
adlı şiirini neşretmiştir⁷. Bunda, kaygısız bir çevrede yaşayan
içli, gücünü yitirmiş, Allâh'ımı vicdânında ve *Kur'ân*'da, güvenini
îmânda bulan, kendine öz varlığını her yönü ile temsil eden Türk-
lük'e, dolayısıyla Turân mefkûresine bağlı bir gencin iztirâbını, onu
ferahlığa kavuşturacak yolu anlatmıştır :

HAYAT YOLUNDA

Türk Gücü'ne

Yüce Tanrı'm, niçün beni içli yarattın?
Yâhut neden kaygısızlar içine attın?
Derdim yokken niçün bana dermân arattın?
Ben, derdimi gösterdiğin dermânda buldum.

Verdin bana tılsımlı bir sır kutusu,
Açtım, o dem hayâlimin kaçtı uykusu;
Başkalaştı benliğimin bütün duygusu
Ayılınca kendimi bir hicrânda buldum.

Fııldadın kulağıma derinden derin
Çok nükteler; anlamadı aklım hiçbirin,
Rûhumda mı, semâda mı, nerededir yerin?
Ne zemînde Sen'i, ne de zamanda buldum.

Varlık nedir sormaksızın, yaşanmaz mıydı?
Bu sırrını fâş etseydin rûh kanmaz mıydı?
Gönül uyur olsaydı hiç uyanmaz mıydı?
Gözlerimi bir dağılmaz dumanda buldum.

⁶ Bk., yukarıdaki not — 1. Aşağıdaki tarihî hâdiseler için de bk., aynı eserler.

⁷ *Halka Doğru* mec., nu. 7, 23 Mayıs, 1329/5 Haziran, 1913. Daha sonraki basımları ve İngilizce'ye tercemesi için bk. F.A. Tansel, *Ziya Gökalp Külli-yâtı — I., Şiirler ve Halk Masalları*, İkinci Basım, Ankara, 1977. Türk Tarih Kurumu Basımevi, nu. xiv, s. 61, 331.

Yıldızlara baktım, Sen'den haber görmedim;
 Sen'i arar iken bilsen neler görmedim;
 Yeri kat-kat süzdüm, Sen'den eser görmedim;
 Bir vicdânda Sen'i, bir de *Kur'ân*'da buldum.

Hakikat'in yüzündeki siyah duvağı
 Açamadım, tutamadım kaçan arağı,
 Teslimlikte, feragatte gördüm ferâğı;
 Amân taleb edip onu inânda buldum.

Hayât yolu uçurumlu, dağlık, kayalık;
 İrâdede azimsizlik, gücte yayalık;
 Vicdanımda ne kuvvet var derken, mayalık,
 Bu kuvveti canda değil, cânânda buldum.

Cânân kim, o, bir gözlere görünmez perî,
 Bir Ay'dır ki gönüllerde parlar izleri;
 Gökyüzünde arar iken ben o dilberi,
 Onu, gökte değil, yerde: *Turân*'da buldum.

Bulgaristân'ın, Yunanistân ve Sırbistân'ın zararına bütün Makedonya'yı elde etmek isteği, Türkler'den alınan yerlerin paylaşılması için Çar'ın hakemliğine başvurulmasına rağmen, dört büyük devletin anlaşmazlığı, savaşa katılmayan en mühim Balkan devleti Romanya'nın toprak tav'vizi isteğinde bulunması İkinci Balkan Harbi'nin başlamasına yol açan başlıca sebeplerdir. Bu savaş, 29/30 Haziran'da Bulgar ordusunun Sırp ve Yunan ordularına saldırısıyla patlak vermişti. Temmuz'un 3'ünde Romanya, Bulgarlar aleyhine seferberlik ilân etmiş, ertesini günü Bergalniça'da yenilgiye uğrayan Bulgarlar, Kalkış vuruşmasında Yunanlılar tarafından da bozguna uğratılmışlardı. Temmuz'un 8'inde Sırp ordusu Bulgar sınırına erişmiştir. Bu ayın onikisinde Osmanlı ordusunun Çatalca'dan ilerlemesi Bulgarlar'ı telâşlandırmış, yirmiikinde Edirne ve Kırk-Kilise'yi geri almıştı. Gökalp *Yeni Attila* başlıklı şiirini, bu hâdiselerin geçtiği, Bulgarlar'ın kendi sınırlarına kadar çekildiği, Osmanlı ordusunun da ilerlemesinden telâşlandığı sıralarda, Edirne'yi geri almamızdan beş gün önce neşretmiştir. Türk ordusunun Rumeli'de kaybettiğimiz topraklarımızı elde etmek için ilerleyişini, bu savaşın kazanılmasıyla gerçekleştirecek ümidlerimizi

anlatmaktadır. Bunu, Türk Gücü Derneği gençlerine *Marş* olmak üzere yazmıştır⁸:

YENİ ATTİLA

“Yürü! Yürü!., gökten bir ses
Ey Türk sana bağ(ı)rır: “Yürü!
Kasırga ol, dağlarda es,
Yıldırım ol, saldır yürü!

Kaçışıyor düşman geri,
Yürü! Yürü! Türk askeri!

Süngün senden baskın umar,
Atın kişner, ister akın!
Kaçıyor Sırp, Yunan, Bulgar;
Saldır! Saldır! Durma sakın!

Tuttu Garb'i öc korkusu
Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Yine girdik Rumeli'ye,
Selâm verdi bize dağlar!
“Edirne'ye gelin!., diye
Bir senedir Meriç ağlar!

Kaçışıyor düşman geri,
Yürü! Yürü! Türk askeri!

⁸ *Halka Doğru* mec., nu. 13.4 Temmuz, 1329/17 Temmuz, 1913, Macarca². ya tercemesi için bk., a.c., nu. xv., s. 62, 331. Şâirimiz bu şiiri dolayısıyla, “Türk Gücü'ne *Marş* olarak yazılmıştır., notunu vermiştir.

Gökalp, Diyarbekir'den Ankara'ya dönüşünde, birkaç gün kaldığı Adana'da, Türk Ocağı'nda, Ocaklar'ın gâye ve vazifeleri hakkında konferans vermiş, bir münâsebetle Türk Gücü'nden de bahsetmiştir; “Türk Ocağı, birçok adlarda da teşekkül etmişti: Türk Gücü, Türk Derneği, Birisi sporla, sıhhatle, bedenle millî nokta-i nazardan uğraşmağı gâye edinmiş, diğeri ilmî tedkiklerle uğraşmıştır.. Ocak bunları tevhid ve mezcetmiş, ayrıca İctimâiyât'la da uğraşmıştır., diyordu (Adana'da çıkan *Altın Yurt* mecmuasından alınarak *Türk Yurdu*'nda da basılmıştır (C. 21/1, nu. 196/2, Şubat, 1928, s. 3). Bu konferansta öne sürülen fikirler dolayısıyla sonraları başlatılan münâkaşalar için bk., Reşid Gâlib, *Türk Ocakları ve İnkılâbımız*, *Yeni Adana gzt.*, nu. 1948, 13 Nisan, 1928/22 Şevvâl, 1346; Ferid Celâl, *Bir Konferans münâsebetiyle*, *Türk Yurdu*, nu. 3/197, Mart, 1928, s. 61).

Yol ver bize Kara Balkan!
 Selânik'e varacağız!
 Al kanları henüz akan
 Yaraları saracağız!

Tuttu Garb'i öc korkusu,
 Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Yanya gelin, yüzünde tül :
 Diyor : Varmam Yunanlı'ya!
 Arnavud'a vermem gönül,
 Nişanlıyım Osmanlı'ya!

Kaçışıyor düşman geri,
 Yürü! Yürü! Türk askeri!

Manastır'da Türk kızları,
 Al bayrağa bürünsünler!
 Hilâller'i, Yıldızlar'ı
 İle çıkıp görünsünler!

Tuttu Garb'i öc korkusu,
 Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Türk sancağı çekilecek
 Biz varmadan İşkodra'ya!
 Arnavudlar eğilecek
 Secde için Yeni Ay'a!

Kaçışıyor düşman geri,
 Yürü! Yürü! Türk askeri!

Üsküb şehri donanıyor,
 Türk ordusu şerefine!
 Avrupalı kıvranıyor,
 Nihâyet yok esefine!

Tuttu Garb'i öc korkusu,
 Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Ey Avrupa, bu belâdan
 Sen nereye kaçacaksın?
 Bir İkinci Attila'dan
 Çok gözyaşı saçacaksın!

Kaçışıyor düşman geri,
 Yürü! Yürü! Türk askeri!

Dinlen artık! Bütün cihan
 Yine eski Turân oldu!
 Pâdişâha dendi İlhan,
 Yeryüzü bir vatan oldu!

Durmam, dedi öc duygusu,
 Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Mehmed Emin Yurdakul'un *Ona Ölüm* adlı şiiri, Türk Gücü'ne sunulmuştur. O, bu manzûmesini, 29 Eylül, 1911 — 15 Ekim, 1912 tarihleri arasında sürüp giden, Türkiye - İtalya arasındaki Garb Tırablususu (Libya) savaşı sırasında, İtalyanlar'ın Beyrut'u 24 Şubat, 1912'de topa tutmasından iki hafta sonra, 7 Mart'ta neşretmiştir⁹. Şiirin bu basımında, Türk Gücü Derneği henüz kurulmamış olduğundan, Türk Gücü'ne ithâfı kaydi yoktur; Türk *Sazı* basımına ilâve edilmiştir. 1914 Ağustos'unun ikisinde, Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla, Rusya'ya karşı Almanya ile ittifâkı imzâlamış, seferberlik ilân etmiştik; *Türk Sazı*, 1914 Kasım'ında basılmıştır¹⁰. *Ona Ölüm*'ün, katıldığımız Cihan Harbi dolayısıyla Türk Gücü'ne sunulduğu anlaşılmaktadır :

O N A Ö L Ü M

Bir yabancı çehre var ki kendisinden hiç hoşlanmam;
 Her ne vakit onu görsem, gözlerine bakmış olsam
 Bana karşı iki yılan gözü gibi alev saçar;
 Benim millî gurûruma bir zehirli yara açar..

⁹ *Türk Yurdu* mec., c. 1., nu. 8, 23 Şubat, 1327, s. 217. Bu şiir hakkında daha çok bilgi için bk., F.A. Tansel, *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri - 1., Şiirler*, Ankara, 1969 nu. LXXIX. s. 122, 425.

¹⁰ Aynı eser, s. 418.

Bilmiyorum, bu gök-gözler bana neden böyle hâin?
Onun kaplan ciğerini kabarttıran vahşî bir kin
Sanki beni bir vatansız esir gibi tahkîr eder,
Göz açtığım bir topraktan kıskanarak sürmek ister.

Ey atamın huzûrunda dize gelen alçak nesil!
O alnında taşıdığım ejder başlı tunç tulganla
Çocuk gibi ağladığın devirleri bir hâtırla!

Bil ki benim damarımda kaynayan da irin değil;
Bir cehennem olmuş olsan seni kanla söndürürüm;
Her kim benim Türk rûhuma dokunursa: Ona ölüm!..

Turancılık milliyet anlayışının kuvvetlendiği, bu yoldaki neşri-yâtın 1914'de, bu yılın sonlarına doğru gittikçe arttığı görülür; Birinci Dünya Savaşı, 28 Temmuz, 1914'de Avusturya – Macaristan'ın Sırbistân'a savaş ilânıyla başlamış, 1 Ağustos'da Almanya Rusya'ya karşı harbe girmiş, 2 Ağustos'ta Osmanlı – Alman ittifakı imzalanmıştı. Macaristân'ın merkezi Budapeşte'de kurulmuş olan Turân Cemiyeti'nin Reisi Kont Teleki, bu hâdiselerden üç ay kadar önce İstanbul'a gelmiş, Türk Ocağı'nı, *Türk Yurdu* İdârehânesi'ni ziyâret etmiş, Ocak'ın bir müsâmeresinde bulunmuştur; *Turân Cemiyeti Reisi Kont Teleki* başlıklı yazıda, bu müsâmere dolayısıyla, "Büyük Turân ırkının Türk gençliğinde kaynayan ve taşan bir hayat faâliyeti gördüler ve buna, Turânîlik emeline hâdim bir ırkdaş sıfatıyla sevindiler; Ocaklılar'ı sıcak ve samimî tebrik ettiler,, deniliyor¹¹. Sözüünü ettiğimiz müsâmere, herhâlde, Türk Gücü menfaatine verilen, bu derneğin kurucularından ve mes'ul Murahhas'ı Kuzucu-oğlu Tahsin Bey'in hitâbesine de yer verilen müsâmere olsa gerektir. Tahsin Bey bu konuşmasında Türklük idealinden, Türk Gücü'nün ne maksatla kurulduğundan, çalışmalarından, Anadolu'nun muhtelif şehirlerindeki şu'belerinden bahsetmiştir; Türk Gücü hakkında etraflı bilgiyi içine alan bu konuşmayı, olduğu gibi veriyoruz¹²:

"Büyük Turân'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyâsı, Turân'ın altun tâcını taşıyacak saltanat binâsının dört direğini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü!.

¹¹ *Türk Yurdu* mec., c. vı., nu. 5, 1 Mayıs, 1330/14 Mayıs, 1914, s.2174 v.d.

¹² Aynı mec., nu. 6, 15 Mayıs, 1330/28 Mayıs, 1914, s. 2194 v.d. Ayrıca bk. yukarıdaki not – 4.

“Saydığım bu mukaddes müesseselerin ilk ikisi ilmî, fennî müesseseler, üçüncüsü ya ni Ocak, ictimâ’î ve terbiyevî bir müessese.. Dernek, Türk’e kim olduğunu, benliğini, geçmişini tanıtacak, dini öğretecek, ecdâdının ilim ve fen dünyâsında neler yaptığını bildirecek, Türk’e ilim ve fen dünyâsında yeniden hizmetler gördürecek; Türk Yurdu, Türk dünyâsında olanı—biteni haber verecek, Türk’ün özünden, sözünden, sazından bahsedecek, Türk dünyâsındaki tezâhürât ve tecelliyâtı etrâfa yayacak, Turân halkına bildirecek.. Ocak da, Türk’üm diyeni ma’nevî bir çatı altında toplayacak, birbirine tanıtacak, Türk’ü siyâsî hudûdların fevkinde parlayan istikbâl yıldızına doğru sevkedecek.. Türk Gücü, tâ Karakurum’da fıskırıp taşan coşkun akınlarıyla bütün dünyâyı kaplayan, bükmedik bilek, kırmadık kılıç, vurmamak kal’a bırakmayan, fakat bu gün düşkün, dağınık Türk kuvvetini yeniden var edecek, yaşatacak, Türk’ün o açık alnını yeniden yükseltecek, o yılmaz keskin gözünü yine parlatacak, o geniş göğsünü yeniden kabartacak, Dernek’in meydancısı, Ocak’ın bekçisi, yurdun koruyucusu, Turân’ın akıncısı olacak! Türk’ün o demir pençesi yine dünyâyı kavrayacak, yine dünyâ o pençenin karşısında tir—tir titreyecek.. Bu, Türk Gücü’nün maksadı..

“Gelelim maksada ermek, Turân’a varmak için gidilecek yollara: Türk Gücü millî idmanlardan, millî kuvvet oyunlarından, kılıçtan, kalkandan, oktan, yaydan, kargıdan, ciridden, kerbiç gibi balçıktan kuvvet almak istiyor. İlk tarihe geçen idman mektepleri Hind ve Acem’in zôr-hâneleri, Yunan-ı kadim’in gimnazyon (gymnasion)’ları idi; fakat Türk’ün bunların hepsinden üstün bir idmanı varmış ki ne Acem orduları dağıtmadık, ne bir karış Yunan toprağı çiğnemedik! Türk’ü cihân-gîr eden bu kuvvet özümüzde hâlâ vardır. Bu kuvveti yeniden büyütecek idmanlarımız hâlâ vardır. İşte Türk Gücü, evvel-i emirde bu idmanların ihyâsıyla meşgûl olacak..

“Erkeğin nasıl idmanları, kuvvet oyunları var ise, kadınlara da kuvvet sihhat idmanları öylece lâzımdır. Bakın Garb’in medeniyet taslaklarına, şu kısa ta’bir Avrupalılar’a; zengin mâzîmizin acemî mukallidlerine; ata binen, yay geren, nişan atan, attığını vuran kadınlarına! Altun - ordu nun sökününde biz dolu dizgin Kafkas’ı, Karpat’ı aşarken, kadınlarımız atlarımızın sağırsında bizle beraberdi.

“Kadını attan indirdik, köşeye oturttuk; kudret, kuvvet de bir köşeye çekildi gitti. Babalar, kardeşler, kocalar kadınlarımızı idmana, kuvvet oyunlarına teşvik etsinler, tâ ki memlekete güçlü, kuvvetli vâlideler, vatan müdâfi’lerine gürbüz, kuvvetli arkadaşlar, Tu-

rân'ın akıncılarına yılmaz, yorulmaz yoldaşlar yetişsin¹³.

“Söylediğim idmanların mektebi de, bir def'a daha dediğim gibi dağlar, bayırlar, kırlar, çayırlar, denizler, enginler ve o mektebin âlât ve edevâtı da : At, ateş, kılıç, kalkan, ok, tüfenk, mahun tekneler, sırmalı ipek yelkenlerdir.

“Milletine dünyâ güzeli İstanbul'u berguzâr bırakan Fâtih, o güzeli yad elinden koruyacak kuvveti yetiştirmek için de bir idman yeri bırakmış: Ok Meydanı! Hazret-i Fâtih orasını tir - endâzalar, kemân-keşlere vakfediyor ve meydanı her türlü tecâvüzden vikâye için Vakf'ında diyor ki, “Üzerinden kuş uçurulmasın!,,. Pâdişâhın şu sözündeki kerâmet hem o meydanı bu güne kadar bize muhâfaza ediyor, saklıyor, hem memlekette uçar'a-atar okcular yetiştiriyor. İşte, elimizde Ok Meydanı gibi bir pâdişâh yâdigârı, koca Fâtih'in bir bergüzârı, millî, tarihî bir idman yeri var ki, şart-ı vâkıfın ihyâsı için Türk Gücü, Evkaf Nezâreti'nden müsâade aldı ve orasını yakında mükemmel ve zamâna uygun bir idman yeri yapacak. Orada Bursa'nın efesi, Aydın'ın zeybeği, Çukurova'nın atlısı, Konya'nın ciridcisi çalkanacak, orada bütün Anadolu'nun yağız delikanlıları, Rumeli'nin yiğit pehlivanları yarışacak, yine orada bütün dünyâ yarışlarda boy ölçecek!

“Türk Gücü İstanbul'da bu ağır işleri başarmak için uğraşıp dururken, bir yandan da taşradaki kardeşlerini düşündü ve bir elini Rumeli'ne, bir elini Anadolu'ya uzattı. O feyizli, temiz memleketlerde uzattığımız ellere der - akab binlerce kardeş eli sarıldı.

“Bu gün Türk Gücü kurulalı tamam ondört ay oluyor ki, Rumeli'de Edirne, Tekfur - dağı, Gelibolu, Anadolu'da, o yaratıcı, yoktan var edici Anadolu'da Bursa, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale, Burdur, İzmir, Mersin, Adana, Ankara, Konya Samsun, Erzurum, Sivas, Tırabzon, Kastamonu, Zara, Tatay, Antalya, Kilis, Ayıntab, Urfa, Ceyhan olmak üzere tam yirmialtı şu'bemiz var. Konyalılar iki-

¹³ Mecmuada *Güccülük* başlığıyla neşredilen konuşmanın bu paragrafı dolayısıyla verilen nottan, Türk Gücü'nün Hanımlar Şu'besi'nin açılması da teklif edildiği anlaşılıyor (S. 2196): “Hanımlara olan hitabede bu kısım şöyle irâd olunmuştur. Kadını atan indirdik, yanımızdan ayırdık; kudret, kuvveti de bizden ayrıldı. Erkek hayât-ı ictimâ'iyede işsiz kalalı kör, topal, çolak oldu, yarım kaldı. Yarım erkeklerden teşekkül eden milletler yarım milletlerdir. Milleti kurtaracak sizsiniz. İşte bu gün Türk Gücü âmâl ve makâsıdını size söylerken diyor ki, hanımlar milleti kurtarınız, bize yardım ediniz; Türk Gücü'ne bir kadınlar şu'besi açınız ve memlekete güçlü kuvvetli vâlideler, vatan müdâfi'lerine gürbüz kahraman arkadaşlar, Turân'ın akıncılarına yılmaz, yorulmaz yoldaşlar veriniz.,,

yüz lira sarfıyla mükemmel bir endat yeri yaptırdılar; muntazam ateş ta'limleri yapıyorlar. Ankaralılar at yarışları yapıyor; Konya, Sivas, Erzurum cirit oynuyor, ve'l-hâsıl Türk Gücü Anadolu'da tam ma'nâsiyle uyanmıştır. Türk Gücü bu sene ilk büyük ictimâ'ını bütün kollarının iştirâkiyle Söğüt yaylasında yapacak. Ertuğrul Bey'in günündenberi ya'ni devletimiz kuruldu kurulalı Söğüt ilk olarak böyle bir gün görecektir. Ertuğrul'un, Gâzî Osman'ın, Orhan'ın ruhları orada Güccüler'i okşayacak. İşte Türk Gücü, cihâna hâkim olacak kuvveti demir göğdeler, pûlâd bileklerde yetiştirmek isteyen bir müessesedir ki anın ne olduğunu asıl en güzel şîârı söyler: *Türk'ün gücü herşeye yeter!*

“Evet, Türk Gücü, husûsiyle bir cemiyet değildir, bir cimnastik kulübü hiç! Türk Gücü ne Alman cimnastikinin müdâfi'i, ne İsveç, Müller usûlünün dellâhı, ne İngiliz sporunun i'lâncısıdır. Türk Gücü bütün memleketi kavramak, memleketin bütün gençliğini, dinçliğini kucaklamak isteyen millî bir müessesedir. Cimnastik vâsıtaadır, maksat değildir. Maksat pehlivanlık, canbâzlık değildir. Bunlar hep vâsıtaadır. Maksat, hattâ milleti sâde müsellaah bir millet yapmak bile değildir. Maksat milleti silâhşor bir millet hâline koymak, maksat hattâ daha büyük, daha büyük, daha büyüktür ki yine, *Türk'ün gücü herşeye yeter, Türk'ün gücü dünyâyı yener*, maksadı söyler.

“İşte maksat bu düşünceye, bu kanâate *Kelime-i Tevhîd*'e olan imânımız kadar metin bir i'tikâd ile sınırlanarak dilimizde *Kelime-i Tevhîd*, kafamızda şîârımız, gücü kuvveti, varı yoğu bir uğurda sarfetmek, güçlülere, silâhşorları bir uğurda fedâ etmektir ki, o uğur da Büyük ve Mukaddes Turân'dır.,,

Türk Gücü, *Tüzük*'ünün birinci maddesinde kaydedildiği üzere, 1 Mart, 1329 (14.III.1913)'de kurulmuştur; Tahsin Bey'in, “Bu gün Türk Gücü kurulalı tamam ondört ay oluyor,, dediğine dayanarak, bu konuşmasının 14 Mayıs, 1914 tarihine, yine bir Cuma gününe rastladığını söyleyebiliriz. O sırada Anadolu ve Rumeli'de yirmialtı şu'besi bulunan Türk Gücü'nün, Türklük'ü maddî, ma'nevî her varlığıyla canlandırıp yaşatacak nesiller yetiştirmek, Türk birliğini sağlamak maksadıyla kurulan, Türklük-İslâmlık milliyet anlayışını benimseyen gençlik spor kolu olduğu anlaşılmaktadır.

Türk Gücü, Avrupa'dakiler gibi, millî savunma bakımından mühim te'siri bulunan bir gençlik teşkilâtı değildir. Kuruluşundan

bir hafta sonra, 20 Mart, 1913'de yayımlanan *Türk Gücü* başlıklı yazıda, bu derneklerin çalışma tarzları, faydaları bildirilmiştir¹⁴. Bu yüzden uğranılan i'tirazlar üzerine, Türk Gücü'nün bu teşkilâtları taklit yoluna gitmediği, böyle büyük bir işin ancak Millî Müdâfaa, Maârif Nezâretleri'nce yapılabileceği öne sürülmüştür; Harbiye Nezâreti'nin bunu millî terbiye ve askerlik tarihimize uygun bir yolda tatbik edeceğine inandıklarından bu işe yarar vatan evlâdı yetiştirecekleri kaydedilmiştir¹⁵. Böyle bir teklifin, Türk Gücü'nün kuruluşundan bir yıl kadar sonra, Birinci Dünya Savaşı'na katıldığımız sıralarda yerine getirilmiş bulunduğu anlaşılıyor :

Romanya'dan İstanbul'a gelen "Ayak topu,, takımıyla, Altun - ordu ve Galatasaray takımlarınının 4,6 Nisan'daki yarışmaları sonunda İzciler'in gösterileri yer almıştır : "Top bittikten sonra Türk İzcileri muhârebe hücumları yaptılar. Yaralanmış sayılan arkadaşlarını sedyelerle ordugâhlarına taşıdılar. Küçük ve sevimli izcilerimizin oyunları fahr ile, harâretle alkışlandı. Bu İzciler birkaç gün evvel İzmit'e seyâhat edip gelmiş ve Selâmlık'ta Ulu Hakan'ın iltifatına mazhar olmuşlardı. İzmit'te iken, bu kahraman yavruları gören asker ve şehit anaları ağlaya—ağlaya çok alkışlamışlardı. İlk yarış günü, üçyüzden fazla İzciler'in geçit resmiyle nihâyetlendi,, denilmektedir¹⁶.

28 Mayıs, 1914'de yayımlanan bir yazıda, Türk İzciliği hakkında dikkate değer şu bilgi verilmiştir: "İzcilik (*Boy Scouts*), memleketimize iyiden iyiye giriyor ve Türk'leşerek giriyor. Başta Harbiye Nâzırı Hazretleri olmak üzere ciddî ve geniş İzcilik Teşkilâtı yapıldı. İzcilik Teşkilâtı'nda ad ve sanlar tamamen Türkçe, hattâ bazıları eski Türkçe'sidir. *Reis'e Başbuğ, Vekil'ine Kalgay, Şu be'lere Oymak, Şu be Reisleri ne Cymak Beği, İzciler'in hey'et-i umûmiyyesi'ne İzciler Ocağı* deniliyor. Oymaklar, *Ortalar*'a bölünüyor. Geçen Pazartesi günü Kalgay Parfit Beğ ile Oymak Beğleri, Başbuğ Enver Paşa önünde boyun sınıp and içtiler. İzcilik Töresi'nde yazılı and şöyledir : Tanrı'ya ibâdet ve Hakan'a itâat edeceğim. Dâimâ vicdânımı, vazifesini tanır ve kânûna hürmet eder yiğit bir adam olarak hareket edeceğime, vatanımı sevip sulh ve harb zamânında

¹⁴ Y. bk., not — 3.

¹⁵ Y. bk., not — 5.

¹⁶ *Türklük Şu'ûnu — Türkler'le Romenler'in Top Yarışı (Türk Yurdu mec., c. vi. nu. 5. 1 Mayıs, 1330/14 Mayıs, 1914, s. 2175 v.d.)*.

fedâkârlıkla hizmet yapacağıma, *İzcilik Töresi*'ne baş egeceğime nâmûsum ve şerefim üzerine and içerim¹⁷.

İzci Ocağı'nın bu And'ı, Türk Gücü Tüzük'ünün *Onbirinci Maddesi*'ni teşkil eden *Yemin Usûlü*'ne fikir ve maksat bakımından çok yakındır : "Tanrımız'a and içerek Hakan'ımıza, bayrağımıza, nizâmlarımıza, âmirlerimize, ana ve babalarımıza sâdık kalacağımıza söz veririz¹⁸„. Bütün bunlar, Türk Gücü'nün bir izci teşkilâtı olmadığını, fakat Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Başbuğ'u bulunduğu İzci Ocağı'na alınmağa elverişli, işe yarar vatan evlâdı yetiştirmeğe de çalışan bir kuruluş olduğunu göstermektedir.

Türk Ocağı'na bağlı, merkezi onunla aynı yerde bulunan, gençlerimizi vücütce sağlam, sıhhatli, iyi ahlâklı, ma'nen olgun, ilerisi için her bakımdan güvenilir birer varlığımız olarak yetiştirmek maksadıyla kurulan Türk Gücü Derneği'nin fi'len çalışmalarının ne zamâna kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Mehmed Emin Yurdakul'un *Ona Ölüm* başlıklı şiirini bu dernek gençlerine ithâf ettiği zamânı gözönüne alarak, Birinci Cihan Harbi'ne katıldığımız 1914 yılı sonlarında yaşamakta olduğunu şimdilik kesinlikle söyleyebilmekteyiz.

Ankara — 9 Haziran, 1978

¹⁷ *Türklük Şu'ûnu — Türk İzciliği ve Oymak Beğlerinin And İçmesi* (Aynı mec., c. vi., nu. 6, 15 Mayıs, 1330, s. 2208).

¹⁸ Y. bk., not — 3.

BEHÇET NECATİGİL'İN BİR ŞİİRİ ÜZERİNDE BİR TAHLİL DENEMESİ : ÇIKARTMA

Mehmet KAPLAN

Behçet Necatigil, bugünkü Türk şairleri arasında en dikkate şayan olanıdır. Batı, bilhassa Alman edebiyatı ile beraber Türk Halk ve Divan edebiyatlarını da çok iyi bilen bu yazarın eserinde, (radyo için yazdığı oyunlar da dahil) bu üç kaynaktan gelen çok çeşitli orjinal terkiplere rastlanılır. Fakat bunlar, gelişigüzel, oyun ve süs olsun diye bir araya getirilmemişlerdir. Yazar onlar vasıtasıyla kendi şahsiyet, mizaç ve hayat görüşünü ifade eder.

Necatigil'in şiir ve oyunlarının başlıca özelliklerinden biri «kapalı» oluşlarıdır. Onları anlamak için bir hayli kafa yormak lâzım gelir. Bu «kapalılık» başlıca üç sebeple izah olunabilir: a) şairin içe dönük karakteri b) çağdaş gerçeküstücülüğe karşı ilgi duyusu c) fakat bilhassa Divan şairlerinin kelimeler arasında gizli münasebetler kurma tekniğinden hoşlanması.

Şiirlerini «apaçık» yazan Orhan Veli neslinden sonra gelen ve kendilerine II. Yeni adı verilen şairler, Batı'dan gelen gerçeküstücülük akımının tesiriyle anlaşılması güç, karışık ve karmaşık şiirler söylediler. Bunların eserlerinde kelimeler, hayaller ve cümleler şuuraltından gelen esintilere uyuyordu. Bunlar arasında işi, alabildiğine serbest bir kelime kuyumculuğuna götürenler vardı. Bunlarda cehdine karşılık bir mânâ bulamayan okuyucular, yeniden düz, basit şiirleri okumayı tercih ettiler. 1960 yılından sonra yaygın hale gelen Marksist ideoloji, bu tarz şiire kolayca faydalanılabilecek bir zemin hazırladı.

Behçet Necatigil, tam tersine, daha kapalı, eski muamma ve lugazleri hatırlatan şiirler yazmağa başladı. Onun şiirleri, sanatı

bir propaganda aracı haline getiren Marksistlerden farklı olduğu gibi, gerçeküstücülerinkinden de farklıydı. Behçet Necatigil, duygularını peşin bir ideolojiye bağlamaktan hoşlanmadığı kadar, onları başboş bırakmayı da sevmiyordu. Onun mizacına en uygun olan metod Divan şairleri gibi kelimeler arasında gizli bağlantılar kurmaktı. Bu metod da şiiri bir kelime oyunu haline getirmekle beraber, orjinal hayaller, hattâ yeni fikirler bulmaya elverişliydi.

Yalnız şunu ilâve edelim ki, Behçet Necatigil, Divan şairlerinin sadece metodunu alır, yoksa onları taklit etmez. Bilindiği gibi Divan şiirinde en kapalı şiirler dahi ortak bir kültüre, tabir câizse ortak bir çağrışım sistemine dayanır. Anahtarları bilen onları kolayca çözebilir. Behçet Necatigil'in şiirinde böyle bir kolaylık yoktur. Onun kelimeler arasında kurduğu münasebetler çok şahsîdir. Bundan dolayı onları çözmek daha güçtür.

Zaten bugünkü Türk edebiyatı, ortak bir kültür zeminine dayanmadığı için, Divan edebiyatında olduğu gibi bilenler arasında bir nevi hususî dil olan bir ifade sistemi de yaratılamaz. Divan edebiyatının arkasında medrese ve tekkenin verdiği ortak klasik kültür vardır. Bugün Türkiye'de ortak kültürün en sağlam temeli olan dil bile yıkılmıştır. Behçet Necatigil, şiir dünyasını bu yıkıntılar arasında kurmaya çalışır. Hattâ denilebilir ki bu yıkıntıların verdiği imkânlardan fadalanır. Onun şiirlerinde bazen sentaks tamamıyla alt-üst olur. Fakat yine de Behçet Necatigil, kelimeleri yanyana getirirken, onların gizli mânâları arasında bağlantı kurmaya çalışır. Yukarda da belirttiğimiz gibi bu bağlantıları keşfetmek bazan çok güçtür, hattâ bazan, hiç olmazsa benim için, imkânsızdır.

Bununla beraber, şiir sanatını sevenler için bunlarla uğraşmak bir zevktir. Hissî olmaktan ziyade zihnî bir zevk. Fakat yine de bir zevk. Divan şiirinden alınan zevk de büyük nisbette bundan ibaret değil midir?

Dilci Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun hatırasına tahsis edilen bu dergide, onun hatırasını anmak için, talebesi Behçet Necatigil'in dili nasıl kullandığını gösteren bir şiirini incelemeğe çalışacağım.

ÇIKARTMA

Alınan	her şey	yenmelik
safra	sinir	ne kadar
kabuk	kemik	deri
en az	ne çok	atmalı
Yaz	çokça	okunmalık
nedir	önemli	olan
fire	nice	kalmalı
yazma	nedir	kalabalık
en az	çoğu	çıkartmalı.

Yukarıki şiir, şairin 1975 yılında yayımladığı **Kareler Aklar** kitabından alınmıştır. Şiirin adı şekli, şiir kitabının adı ile ilgili olduğu için, önce bu noktada bir açıklama yapmayı faydalı buluyorum. Necatigil'in dil ile nasıl oynadığı şiir kitabının başlığından da bellidir. «Kareler Aklar» başlığı günlük dilde kullanılan ve çeşitli mânâlara gelen «karalar aklar» sözünden alınmıştır. Halk «Ah akşam oldu yine de bastı kareler» türküsünde olduğu gibi «karalar» kelimesini «kareler» olarak da telaffuz eder. Behçet Necatigil «kare» kelimesini, Türkiye Fransızcadan giren «kare» mânâsında kullanır. Fakat «aklar» kelimesinin varlığı da gösterir ki o, bu kelime ile halk türküsünde olduğu gibi «kara» mânâsına da telmihte bulunmuştur. «Kare» kelimesi «kara» mânâsında alınacak olursa, karalar aklar, birbirine zıt iki rengi ifade eder. Diğer renkler gibi bunlar da sombolik mânâlar taşırlar. Necatigil, «Kilim» adlı şiirinde «beyaz»ı saadet, «siyah»ı kötü baht sembolü olarak kullanır (1). Necatigil'in hayata bakış tarzı karamsardır. Bundan dolayı onun şiirinde bu bakış tarzını ifade eden kelime ve sembollere sık sık rastlanılır. Bununla beraber, «**Kareler Aklar** kitabında «kare» kelimesi dört köşe mânâsına kullanılmıştır. Kitabın kapak resminde de üzerinde rakamlar bulunan kareler vardır. Kapak ressamı, bu kareleri, yine bir kare teşkil eden kapanık bir oda veya koridoru temsil eden bir mekân içine yerleştirmiştir. Üzeri rak-

(1) Bu şiirin tahlili için bk. Mehmet Kaplan, *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh yayınları, İstanbul 1975, s. 224-228.

kamlı kareler, ötede ne olduğu bilinmeyen koridoru kapatırlar. Bu kapak resmi Behçet Necatigil'in kapalı şiir dünyasını sembolize eder. Fakat karelerin üstlerindeki rakkamlar da gösterir ki, ona bir zihnîlik hâkimdir. Rakkamlar birer anahtar veya şifredir, onları çözen, koridorun ötesine geçebilir.

«Kare» kelimesi bir kelimelerle oynanan bir oyunu da ifade eder. Meydan-Larousse bu oyunu şöyle tarif ediyor : «Kare kelimeler, bir kare meydana getiren ve hem yatay hem de dikey olarak okunabilen kelimeler; bu kareyi meydana getiren kelimeleri verilen tarifler yardımıyla bulmağa dayanan oyun. Meselâ :

MASA
AZIK
SIKI
AKIL (2)

Behçet Necatigil, «Çıkartma» şiirini, bu kare oyunundan ilham alarak yazmıştır. Fakat Necatigil'in şiiri, Meydan—Larousse'un tarif ettiği basit kare oyunundan farklıdır. Kare oyunundaki kelimeler arasında bir bağlantı yoktur. Onlarla gizli bir mânâ da ifade edilmiştir. Halbuki Behçet Necatigil'in şiirinde kelimeler, soldan sağa ve yukarıdan aşağı okununca bir takım fikirler ifade eder ve bunlar arasında bağlantılar vardır. Aşağıda onları göstermeğe çalışacağım. Gerçekten, Behçet Necatigil'in de Divan şairleri gibi şekilden muhtevaya gittiğine işaret etmeliyim.

Bilindiği gibi klasik şiirde kafiye sadece bir âhenk unsuru değildir. Şair, kullandığı kafiyeden faydalanarak yeni hayaller yaratır. Bunlar bazen hiç beklenmedik çağrışımlar doğurur. Nâbî, **Hayriye'sinde** oğluna şiir yazma dersi verirken :

Söyleme şi'ri tehi mânâdan
Ağını çekme balıksız mâdan (3)

der. Birinci mısradaki fikri destekleyen ikinci mısradaki mecaz, kafiyeden doğmuştur ve Divan şairlerinin şiir vücuda getirme usullerini veciz bir şekilde aydınlatır. Vezin ve kafiye bir nevi ağıdır, onlarla mânâ balığı avlanır. Divan şairi için kafiye, yeni hayaller

(2) *Meydan-Larousse*, c. 7, s. 1.

(3) *Hayriye-i Nâbî*, İstanbul 1293, s. 39.

yaratma vasıtasıdır. Nâbî'nin dediği gibi önemli olan ağı sudan balıksız çekmemektir.

«Çıkartma» şiirinde Behçet Necatigil de şekli, bir mânâyı ifade etmek için kullanıyor. Kare şekli onun için bir «mânâ çıkartma oyunu» oluyor.

Şiirin başlığını teşkil eden «çıkartma» kelimesi çeşitli mânâlar taşır. Şair, şiirinde bu mânâlardan faydalanır.

a. Çıkartma kelimesi bir şeyden lüzumsuz şeyleri atma, ayırma mânâsına gelir. Şiirin ilk dört mısraı bu mânâyı tekabül eder. Burada çarşıdan alınan yiyecekler söz konusudur.

Alınan her şey yenmelidir

fakat bunların büyük bir kısmı, «safra, sinir, kabuk, kemik ve deri»dir. Bu suretle şair, günlük hayatta çarşıda karşılaşılan bu durumu anlatır. Bu sosyal hayatın bir «kare»sidir.

Behçet Necatigil, şiirlerinde sosyal konuları, bilhassa, eve, aile sıkıntılarına geniş yer verir.

b. Çıkarma kelimesinin bu mânâsı, söz sanatı bakımından «münakkahiyet»e tekabül eder. Tahir ül-Mevlevî, **Edebiyat Lugati** kitabında «münakkahiyet»i şöyle tarif ediyor : «İfade yarzının icaz ve itnâbı» diye ayrılan iki haddinin ortası. Elfâzı mânâsından çok olmamak üzere söz söylemek.»

«Münakkahiyet»e, lüzumsuz kelimeleri çıkartmak ile ulaşılır. «Münakkahiyet» başka bir deyimle az kelime ile çok mânâ ifade etmektir.

Divan şairleri bir beyte, hattâ bir mısraa derin bir düşünceyi sıkıştırmakta usta idiler.

Eğer maksud eserse mısra-ı berceste kâfidir
mısraı bu görüşü ifade eder.

Behçet Necatigil de edebî eserde gevezelikten hoşlanmaz. «Çıkartma» şiirinde bu görüşü ifade eden cümleler vardır. 8 ve 9 uncu mısralar bu fikri ifade eder :

Yazma nedir?
En az! Çoğu

Kalabalık.
Çıkartmalı.

Karenin sağ köşesinde yukardan aşağı dizilen şu kelimeler de yanyana gelince aynı mânâyı ifade eder :

Okunmalı olan kalmalı
Kalabalık, çıkartmalı;

5, 6, 7 nci diziler, kelimeler de sağdan sola yukardan aşağı okununca mânâlı cümleler teşkil eder:

Yaz nedir? Fire
Nedir önemli olan?
Okunmalı olan kalmalı!

c. Bu mânâlar, lugazda olduğu gibi şiirin içinde gizlidir. Okuyanın onu çıkartması gerekir, Türkçede «çıkartma» kelimesi anlama, gizli ve kapalı olanı keşfetme mânâsına da gelir. Edebî bir şekil olarak Behçet Necatigil'in bu şiirlerine «kare»den çok «çıkartma» demek daha uygun olur. Behçet Necatigil'in yalnız bu şiirleri değil, şiirlerinin çoğu bir «çıkartma» anlama veya yorumlama cehti ister.

ç. Şiirin son mısraını teşkil eden:

En az çoğu çıkartmalı

mısraı, veciz söz söylemenin veciz bir tarifi olabilir. Ve şairin dili kullanırken aldığı tavrı özetler. Cümle başka sahalara da uydurabilir. Mesela ticarete az para ile çok kazanmak bir kaidedir.. Böyle birisi fikrini «en az çoğu çıkartmalı» cümlesini kullanırsa pek de yadırganmaz. Burada «çıkartma» elde etme, istihsal etme mânâsına gelir.

Divan şairleri, şiirlerinde bir kelimenin çeşitli mânâlarıyla oynamaktan hoşlanırlardı. Aynı tarzda yazılan fakat mânâları ayrı olan kelime sanatına cinas, «hakikat veya mecaz olmak üzere iki mânâsı olan bir lafzın uzak mânâsını kasetmeye» (4) tevriye denilirdi. Bir kelimenin herkesce en evvel hatıra gelen mânâsına «mânâ-ya karîb», erbâbınca anlaşılan mefhuma «mânâ-yı baîd» denilirdi.

Bu sanatın da çeşitli neveleri vardır. Tahirü'l - Mevlevî Edebiyat

(4) Tahir'ül - Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s. 159.

Lugatı'nda Telvihât başlığı altında bunların çeşitlerini tarif ediyor ve örnekler veriyor.

Behçet Necatigil'in kullandığı edebî sanatların bunlardan hangisine girdiğini tesbite lüzum yoktur. Bugünkü retorikte zaten Ortaçağ'dan kalma olan bu isimler ve tasnifler terkedilmiştir. Behçet Necatigil, şiirini onlara uydurmak için de yazmış değildir. Önemli olan nokta Behçet Necatigil'in «Çıkartma» şiirini bu kelimenin çeşitli mânâlarından istifade ederek yazması, bu mânâlar arasında bağlantılar kurması ve onlarla hayat ve edebiyatla ilgili düşüncelerini ifade etmesidir.

Behçet Necatigil'den önce Yahya Kemal, **Eski Şiirin Rüzgârıyla** adlı kitabında toplanan şiirlerinde Divan şiirinin çeşitli unsurlarından, bilhassa eski dilin çağrışımlarından, şekillerinden faydalanmış, fakat mazmun ve kelime oyunlarına önem vermemiştir. Yahya Kemal, bu şiirleriyle daha ziyade Osmanlı çağında yaşanan hayatın çeşitli yönlerini küçük tablolar hâlinde tasvire çalışıyordu. Onda eskiye karşı büyük bir özlem vardı. Behçet Necatigil'de böyle bir özlem yoktur. O, tarihî hayat sahnelerini canlandırma gayesini de gütmeyiz. Behçet Necatigil, bugünle, yaşanan gerçek hayat ile yakından ilgilidir. O, Divan şairlerinin anlatım vasıtalarını kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullanır. O, dilin çeşitli imkânlarını kullanma bakımından eskilerden hiç geri kalmaz. Onların aklına gelmeyen oyunlara başvurur. Onu eskilere yaklaştıran konuyu basit olarak ele almaması, dil işçiliğine aşırı derecede önem vermesidir.

Divan şiirinin stilistik yönüyle uğraşanlar, bana öyle geliyor ki onun şiirlerini hem daha iyi anlayacaklar, hem de onlardan daha çok zevk alacaklardır. Divan şiiri gibi Necatigil'in şiirlerini okurken de edebiyatın, her şeyden önce bir «dil sanatı», «dili işleme» veya «dil ile oynama sanatı» olduğunu hissederiz.

**İlk Osmanlı Edebiyatının İncelenmemiş Dinî Bir Mesnevisi :
Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed
Yahut
Mevlid-i Hadicetü'l-Kübrâ**

Abdülkadir KARAHAN

Anadolu Türklerinin bize kadar gelen ilk dinî edebiyat mahsulleri, bu bölgenin Selçuklu Türkleri tarafından fethe başlanmasından (1071) ancak iki yüz yıl kadar sonraki yılların meyvalarıdır. Anadolu Selçukluları döneminde, XIII. yüzyıldan önce yazılıp, bugün elimizde bulunan Türkçe eserleri henüz tanımış değiliz. XIII ve XIV. yüzyıllarda Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerde ise — hem biçim, hem kapsam bakımından— güçlü bir İran klasik edebiyatı tesir ve nüfuzu sezilir. Bu ilk gelişme ve serpilme çağında —uygulamadaki müşküllere rağmen— Türkçede genellikle **arüz vezni** kullanılmağa başlanmış, **nazım şekilleri** olarak ta— **ka-side** ve **gazel** tarzından çok —**mesnevî** tercih edilmiştir. Bu çağın konuları da genellikle: dinî— didaktik karakteri ağır basan şeriat tasavvuf, hamaset, vaaz ve nasihat etrafında toplanmış gözükmektedir. Bu arada Frascaadan da epeyce eser tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetinin, bir tür adapte sınırları içinde kaldığı da olmuştur.

Bugünkü bilgimize göre ilk defa bazı fıkıh kitaplarının ve meselâ **Kudürî**'nin manzum çevirileri (Sözün gelişi : Gülşehrî'nin veya Devletoğlu Yusuf'un tercümeleri gibi), yahut Abdülvâsi Çelebi'nin **Halil-nâme**'si gibi **seri'at** edebiyatının mahsulü olan eserlerle, mesnevî alanında, kendine has bir konu seçerek şahsiyetini daha belirgin bir biçimde ifâde imkânını arayan Eski Türk Edebiyatı : XV. yüzyılın başlarında Süleyman Çelebi'nin **Vesiletü'n-Necât** unvanlı **Mevlid**'i ile kendi bünyesinde yeni, zengin ve olgun bir dinî edebiyat türünün gelişme ve olgunlaşmasına yönelmiştir.

İşte bizim bu incelemede üzerinde durmak niyetinde olduğumuz —ve bu güne kadar da bir yerde incelendiğine vâkıf olmadığımız— eser, bu din edebiyatı kategorisinde mutalâası gereken bir mesnevîden ibarettir. Mevcut iki nüshasından birinde **Hikâyet-i Hadîce Tezvic-i Muhammed...**, diğesinde ise **Mevlûd** (doğrusu **Mevlid'tir**) -i **Şerif-i Hadîcetü'l-Kübrâ'** adlarıyla tanıtılan bu eser, aslında **Siyer** ve **Mevlid** edebî türlerinde görülegelen özellikleri taşımaktadır.

Mevlid, bilindiği gibi, aslında doğan yeri ve doğum zamanı anlamlarında kullanılan Arapça bir kelime olup İslâm dünyasında terim olarak Hz. Muhammed'in doğum gecesine (12 Rebiu'l-evvel) ve bir de onun doğumunu temel konu niteliğiyle işleyen manzum risalelere verilen isimdir. Türkçe Mevlidler, genellikle, Hz. Peygamberin doğumuna tekaddüm eden aylardan başlayarak asıl konularını : onun dünyaya gelişinden, hayatının bazı safhalarının kısaca anlatılışından (özellikle **Mî'râc**, **Mu'cizât**, **Vefât** v.b.) alırlar... İslâmî Türk Edebiyatında **Mevlid** (ki bazan halk arasında **galat-i meşhur** olarak **Mevlûd** şeklinde de söylenir ve yazılır) türü, en fazla Osmanlı alanında gelişip yayılmış ve 50'den çok sayıda Mevlidin varlığı tesbit olunmuştur. Burada, sırası gelmişken, Mevlid adı altında sadece Hz. Muhammed için, belirttiğimiz konuda, eser yazıldığına ve ondan başkasının doğumu ile ilgili herhangi bir esere böyle bir ad verildiğinin mutad olmadığına da işaret etmek yerinde olacaktır.

Şimdi Eski Türk Edebiyatı tarihinde kendine özgü bir yer alacağını ümit ettiğimiz ve az yukarda da değindiğimiz üzre sadece iki nüshasını tanıdığımız elyazmasının tavsif ve tahliline artık geçebiliriz.

En eski ve güvenilir nüshası kendi özel kitaplığımızda bulunan ve **Hikâyet-i Hadîce Tezvic-i Muhammed 'Aleyhi 'ş-Salātu ve 's-Selâm** adını taşıyan elyazmasını, incelememizde, esas olarak alacağız. Ancak Paris'te **Bibliothèque Nationale'da** (Supplement Turc 1515) bulunan — ve müteveffâ Prof. J. Deny'den intikal eden kitaplardan biri olan-ikinci nüshaya şöylece, işaret etmeği de gerekli görmekteyiz. Bu nüsha, her halde müstensihin okuyucuya kolaylık sağlamasını düşünerek olmalı, eserin eski dil özellikleri yerine, kopya edildiği çağın Osmanlıca yazı diline uydurulmuştur. Bir çok yerde kelimeler değiştirilmiş, vezin ve kafiye bozulmuş, mısralar

aslı hüviyetlerini yitirmiştir. Başlığında: **Hazā Mevlūd** (doğrusu **Mevlid**)-i **Şerîf-i Ḥadîcetü'l-Kübrā'** kelimeleri dikkatı çeken bu nüsha 1246/1830'da kopya edilmiştir. Gerçi güzel sayılabilecek bir **nesih** hattıyledir ve okunaklıdır da. Ancak istinsah tarihi bakımından çok müehhar olması, ifâde itibariyle de aslı saffetinin bozulmuş bulunması, güvenilir olmak vasfının zedelenmesine, geniş ölçüde, neden olmuştur.

Özel kitaplığımızdaki nüshaya gelince: yazısının arkaik şekli, eski imlâ özelliklerini ve bazı gramer kurallarını korumakta bulunuşu, kâğıdının eskiliği gibi ayrıcalığı — istinsah tarihi taşımamış olmasına rağmen— ona, bir üstünlük sağlamaktadır. Buna ek olarak: vezin ve kafiye kusurlarının — diğer nüshaya nisbetle — çok daha az oluşu da ayrı bir güvence teşkil etmektedir. Bir de bizim nüshanın: müellifi Tursun Fakîh (XIII. yüzyıl sonları ve XIV. nün başları) olduğu anlaşılan bir risaleyi de kapsayan **Manzûm Macmû a-i Resâ'il** dahilinde olması ve bu manzum risaleler arasında çoğunluğun XIV ve XV. yüzyıllarda meydana geldiği meçhul olmayan eserlerden kurulu bulunması, ona, ayrıca önem vermemize yol açmaktadır.

İncelememiz büyük ölçüde kendi özel nüshamıza dayanamakla beraber, gerekli görüldüğünde, **Bibliothèque Nationale** yazmasından da yararlanacağız.

Kendi nüshamız, sanatkârane sayılamayacak, ara sıra imlâ kusurlarını da içeren, harekeli nesihle yazılmış bir manuskripttir. Bir özellik göstermemekle beraber sadece eski olduğu görülegelen kâğıdı ve düzenli olmayan cildi ilk bakışta üzerine dikkatı fazlaca çeker denemez. Ama cildin içindeki manzum risalelerin adları ve konuları, bunların, nüshaları ender bulunan eserler olduğuna şehadet eder. İlk nisale: bizim konumuz olandır. Ondan sonra **Dâstân-i Muhammed Hanefî**, **Dâstân-i Körce Yigit**, **Dâstân-i Geyik**, **Dâstân-i Zecr ibn-i Mülcem**, ve bazı şiirler mecmuada yer almaktadır.

Bahis konumuz olan ilk risalenin yazarı da, kopya edeni de belirtilmemiştir. Eser 26 varaktan ibaret olup yüz ölçümü de şöyledir: 200 X 140 (150 X 105)^{mm}. İki sütûn üzerine yazılmış bulunan her sayfada 13 beyit mevcuttur. Genellikle **mesnevî** nazım şekliyle yazılmıştır. arada sırada **gazel** tarzında yazılmış bir kaç parça da göze çarpar. Vezni baştaraplarda: **Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe'ülün** şek-

linde olmakla beraber, az sonra bu vezin : **Fa° ilâtün/Fa° ilâtün/Fa° ilün** şeklini almakta, fakat sonlara doğru yine, ilk vezne dönülmektedir. (J. Deny yazmasında, ikinci vezinle yazılmış, **mukaddime** niteliğinde ayrıca küçük bir bölümçük te vardır).

Baş taraf şöyle başlamaktadır :

Muhammed Mustafâ ol mâh-i tâbân

Ana rahminde iken bilgil ey can (var. 1b).

Ve şöylece de sona ermektedir :

Yarın mahşerde oğlanlarımın (bir hece sondan eksik)

Yoluna turmuşam El-Hamdü li'llâh (var. 26b).

Gerçi bu beyiten sonra bir çok manzum eser sonunda tesadüf edilen :

Okuyanı dinleyeni yazanı

Rahmetünle yarlığağıl yâ Ganî

anonim beyti de yer almışsa da, bunu, risale kapsamına almamak daha doğrudur.

Hikâye Hz. Muhammed'in daha ana karnında iken babadan yetim kaldığını, çocukken anasını ve dedesini, kısa aralıklarla, kaybettiğini nazım diliyle anlatarak başlar. Biz, burada, **Siyer** kitaplarında tafsilâtli ve **Mevlidlerde** kısaca belirtilen yönler üzerinde durmaktan fazla, Hz. Hadice ile Hz. Muhammed arasındaki münasebetlerden ve onların evlenmelerinden bahseden kısımlardan sözaçmağı daha konunun gelişmesine uygun bulmaktayız. Bu bakımdan önce konunun bir özetini vereceğiz:

Amcası Ebu Talib'in evinde ve elinde yetişip delikanlılık çağına gelen Muhammedin halası 'Atîke, onu evlendirmeyeği düşünmektedir (Bizim yazmada bir kaç sayfa eksik görüldüğü için, bir kaç cümlelik özeti J. Deny yazmasından yararlanarak yazmakta mahzur yoktur).

Atike halâ, Ebu Talibe, düşüncesini açar. Maddî yönden kısır imkânli olmaları nedeniyle ticaret kervanı Şam'a gidecek olan zengin Hadice'den, yegen Muhammed'e, bu seferde, bir iş istenilmesi önerisinde bulunur. Hadice de teklifi iyi karşılar. O da rüyasında: «ayın gökten inip dizine konduğunu» bir süre önce görmüş ve bunu yorumlatınca da: «Âhır-zaman Peygamberine nasip olacağı» inan-

cına varmıştır. Ve o, bu son Peygamberin de: Muhammedü'l-Emîn diye de adlandırılan bu genç olabileceğini sezinlemiştir.

Burada bir noktaya parmak basmakta yarar vardır. O da: özeti vermekte olduğumuz eserin, bir bakıma, tarihî roman karakterini aksettirmekte olduğu, olaylarla onlarda rolleri olan kişiler hakkındaki bilgi ve görüşlerin tarihe uygunluğu sorununun konumuz dışında bırakıldığının hatırdan çıkarılmaması gerektiği hususudur.

Kafile Şam'a yönelirken Hz. Muhammed te yerini almıştır. Hadice'nin kervan başısı ve kölesi Meysere—aldığı talimat uyarınca—genç Muhammed'e gözbebeği gibi bakmakta ve özen göstermektedir. Günün birinde Şam yolunda, şöhretli rahip «Bahrā» (doğrusu Buhayra)'nın oturduğu «deyr»'e (Manastır) ulaşan kafileye adı geçen rahip fazlasiyle saygı ve konukseverlik gösterir. Bunun tek nedeni, aralarında, daima başı üstünde bir ak bulut dolaşan—genç Muhammed'in onlar arasında bulunuşudur. Yazmaya göre Ebu Cehl, Ebu Leheb gibi tanınmış Kureyş büyükleri de kafilededirler ve bu gence gösterilen ilgiden rahatsız olmuşlardır. Buna karşılık Meysere ve Hz. Ebu Bekr ise gerçekten bu durumu sevinçle karşılamışlardır. Buhayra, Hz. Muhammad'in son peygamber olacağına inanmış, onun vasıflarını kitaplarda okumuştur. Kendisinin de en büyük arzusu: Hz. Muhammed'in ümmetine katılabilmekten ibaretir.

Ticaret kervanı Şam'da güzel, yararlı ve kârlı alışverişler yapar... Bir çok menfaat ta sağlar. Dönüşte kafile başkanı, Mekke'ye üç konak mesafe kaldığında, genç Muhammed'i, müjdeci olarak — bir mektupla birlikte— Hadice'ye gönderir. (Esere göre Hadice, okuma yazma da bilmektedir)... Hz. Hadice, Hz. Muhammed'e bir çok iltifat eder. Bir cevap mektubu ile — aynı gecede— onu kafileye yollayıverir (Bu arada daha peygamberlik ayrıcalığına sahip olmadan da Hz. Muhammed'in mucizeler gösterdiğine de değinilir).

Başarılı, kârlı Şam seferi üzerinden artık aylar geçmiştir. Ama zengin Hadice, Muhammed'in hakkı olan hizmet parasını sahibine henüz ödememiştir. Atike de merak içindedir. Nihayet o, Hadice'yi ziyarete karar verir ve arzusunu gerçekleştirir. Durumu sorar. Esasen Hadice'nin akli fikri de Muhammed'e bağlanmıştır. Sırrı açmanın zamanı geldiğine kanaat getiren Hadice rüyasını, gizli aşkını anlatır. Bunun üzerine — ve Hadice'nin tavsiyesi uyarınca—

Onu, Mekke büyükleri, Muhammed için, babasından isterler. Fakat baba razı olmaz. Ancak Hadice de yeni tedbirler bulmakta gecikmez. Babasıyla Mekke ulularını bir ziyafete davet eder. Ebu Talibe, babasına ziyafet sofrasında çokça içki içirmesini ve onu adamakıllı sarhoş hale getirmesini söyler. Dediği yapılır. Geceyi kızının evinde geçiren babanın eteğini, kızı Hadice, zaferanî çividle boyar. (Bu: o zamana göre verilmiş bir sözden dönmek için alınan bir tedbir imiş). Sabahleyin eteğindeki boyayı gören babasına, Hadice, kendisini geceleyin ziyafette Muhammed'e vaad etmiş olduğunu ve sözünden dönmeyeceğini söyleyerek, onun rızasını alır.

Bu olaydan sonra Hz. Ebu Bekr, Hadice'nin evine, bir çok kıymetli hediyelerle yollanır. Nişan yapılır. Mekke ulularının hazır bulunduğu görkemli bir törenle nikâh ta kıyılır. Düğün dernek olur. Bir müddet gelin ve güvey mutluluk içinde yaşarlar. Ama hasutların ağızı durmaz. Dedikodular başlar: «Bütün mal, mülk zevcesinin dir. Hadice, bir gün araları açılacak olursa, Muhammed'e, geldiğin yere git» diyecektir, diyenler çıkar... Bu gibi yersiz lâfları duyan Hz. Hadice, yine, günün birinde, Mekke'nin ileri gelenlerini, çölde, bir ziyafete çağırır. Varını yoğunu ortaya döker. Hepsini Muhammed'e bağışladığını, kendisinin eğnine giydiği bir kilimden başka bir şeyi olmadığını bütün hazır bulunanlara açıklar. Böylece ağızlar kapanır, dedikodular kesilir.

Karı-koca artık güzel ve imrenilir bir durumda geçinmektedir. Hz. Hadice'den en evvel Kasım dünyaya gelir. Sonra Mutahhar ve Tahir adlarında, iki oğlan çocuk daha doğar. Yine Hadice: Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Fatime adlarındaki kızlarını doğurur.

Bu olayların anlatılışından sonra Hz. Muhammed'in risaleti hakkında bir kaç sayfalık bir mesnevi parçası daha vardır ki, bunun eserin, asıl müellif nüshasında bulunup bulunmadığını söylemek kolay değildir. Burada: Peygamberin **hilye'si** (maddî ve manevî nitelikleri) belirtilmekte, kırk yaşına geldiği dönemdeki durumu üzerinde durulmakta, geçirdiği huzursuzluklar, yaptığı ibadetler terennüm edilmekte ve nihayet «**Hirra**» dağında Cebrâ'il'in ona risaleti müjdelemesi ve **Kur'an-ı Kerim** ile işaretini dile getirilmektedir. Peygamber eve gelip olayı anlatınca Hz. Hadice, Allah'a şükürler eder, **kelime-i şehâdet** getirir ve ilk müslüman kadın ayrıcalığını kazanır.

Eser, Hz. Hadice'nin ağzından söylenen, gazel tarzındaki, bir şiirle sona erer ki **matla**^c beyti şöyledir :

Dedi kim görmişem El-hamdu li 'llâh
Bu güne irmişem el-hamdu li 'llâh (var. 26^a).

Elden geldiğince etraflı sayılabilecek bir özetini verdiğimiz **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed**... eserinin önemi, şüphesiz, ilk önce konunun orijinalitesi bakımındandır. İslâm edebiyatının en büyük dalları olan Arap, İran ve Türk edebiyatlarında, şimdiye kadar, manzum olarak Hz. Hadice ile Hz. Muhammed'in evlenmelerini işleyen mustakil başka eserlere tesadüf ettiğimizi söyleyemeyiz. Bundan başka, zamanını kesin olarak tesbit edememiş olmakla beraber XV. yüzyılda yazıldığını tahmin ettiğimiz bu mesnevinin sade dili, samimî ve canlı ifâdesi, akıcı uslûbu ona edebiyat tarihinde bir yer teminine elverişlidir. Gerçi vezne hâkimiyet zaman zaman zedelenmekte, aruz vezni bir çok imâle ve zihafarla ahenginden çok şey kaybeder görünmektedir. Kelime tekrarları, vezin doldurmak için araya sokuşturulan beylik sözler, yersiz deyimler de göze çarpmaktadır. Ama bütün bunlar, nisbeten Anadolu Türk Edebiyatının ilk mesnevî mahsullerinde kolayca müşahade edilen ve Türkiye Türkçesinin gelişme safhalarında, bir ölçüde, doğal karşılanmaları gereken hususlardır, denebilir. Bu gibi kusurları, çağının yazı dili bakımından pek te büyütmemek gerekir. Yer yer **kafiye** bulmakta çekilen güçlükler de dikkat çekicidir. Belli kelimelerin defalarca kafiye yapıldığı görülmekte, bazan da yarım kafiyelerle yetinilmektedir. Fakat eserin bir yönü ile bir halk kitabı niteliği taşıdığı ve amacının halka din duygusu ve peygamber sevgisi aşlamak olduğu düşünülürse —hattâ dinî propaganda için böyle davranmanın daha çok okunmasına yardımcı olabileceği de hesaba katılırsa— durumu eleştirme yerine hoş karşılanmanın yerinde olacağı kabul edilir, kanısındayız.

Denebilir ki: **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed** veya diğer nüshadaki adı ile **Mevlid-i Hadicetü 'l-Kübra'** sonuç bakımından, bundan sonra, üzerinde çalışılabilecek eserler arasına girebilir. **Mevlid**, **Hamza-nâme**, **Mahtel-i Hüseyin**, **Muhammed Hanefî Cengî**, **Battal Gazî** veya **Danışmend-nâme** gibi dinî-dastânî eserler arasında —yine ilk defa tarafımızdan sözü edilen— **Halil-nâme**, **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed** te artık bir mevki sahibi olacaktırlar.

Bunlar, aynı zamanda, **şerif**at edebiyatı yönünden eski edebiyatımızın konu açısından da zenginliğine ve inanç gücüne birer kanıttır... Ayrıca Anadolu'da İslâmiyet bütün görkemliliğiyle yerleştikten sonra, aydın halkın, hattâ sadece okumağa ve dinlemeğe meraklı Anadolu Türkünün ne gibi ve ne konudaki eserlere rağbet ve ilgi gösterdiğinin de misalidirler.

NOKSÂNÎ, HAYATI VE ŞİİRLERİ (*)

Şükrü ELÇİN

Merhum Sadeddin Nüzhet Ergun'un dört manzumesini yayınladığı ve zamanını tâyin edemediği tarikat şâirlerinden biri de Noksânî'dir (1). Vasfi Mâhir Kocatürk'ün 19 uncu asır saz şâirleri arasında kayd ettiği Noksânî (2), Hasankaleli Bay Şinasi Koç'un 1945 yılında tertip ettiği ve hâlen elimizde bulunan defterdeki bilgiye göre 18 inci asrın sonlarında Erzurum'da doğdu. Babası İbrahim ona İsmail adını verdi. İsmail medrese tahsili gördü. Pasin'in alevî köylerinden birinde yaşayan Güllü adında bir kadınla evlendi. Bu evlenmeden Zekiye, İbrahim ve Rıza adlarında üç evladı dünyaya geldi. Dindar bir şahıs olan İsmail, 30 yaşında Sâdik Dede'nin irşâdı ile uyandı. Bu tarihten sonra Taşmağazalar semtinde açtığı bakkal dükkânının getirdiği kazançla hayatını sürdürdü. Karısı yüzünden itibarını kaybetti. Şeyhi ona bunun için Noksânî mahlasını verdi.

Tâ ezelden ismim Noksânî yazıldı
Cümle kusur bendedir ilde aramam

diyen İsmail Noksânî'nin Eflâtun Cem Güney'in «Ruhsatî Kolu» adı ile zikrettiği şâirlerden Kangallı Noksan veya Noksânî ile herhangi bir ilgisi bulunmadığı anlaşılıyor. Kangallı'nın «Noksan» adını İsmail Noksânî tesiri ile almış olması düşünülebilir (Bakınız: E. Güney ve Çetin Güney, Meslekî, MCMLIII, s. 63; E. Güney, Halk Şiiri antolojisi, 1954, s. 4).

Doğu, Orta ve Güney Anadolu'da Alevî, Bektaşî muhitlerinde

-
- (*) Konumuza ışık tutacağı cihetle değerli meslekdaşım Fevziye A. Tansel'in «Noksânî takma adını kullanan üç halk şâirimiz (Türk Kültürü, sayı 158, 1975) adlı makalesine bakılmalıdır.
- (1) S. N. Ergun, Bektâşî-Kızılbaş Alevî Şâirleri ve Nefesleri, C. III, 1956. S. 396.405, ikinci baskı.
- (2) Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, S. 585, 1964 baskısı.

tanınan Noksânî Endek köyünü ziyareti sırasında öleceğini dostlarına söylemiş ve evine dönünce bu dünyadan göçmüştür.

ŞİİRLERİ :

Noksânî'nin bizim yayınladığımız dört şiiri dışında (3) bir takım eserlerinin cönk ve mecmualara da geçtiğini biliyoruz. Orta bir teknik ve zevkteki bu şiirlerden defterimize kayıtlı olanlarını veriyoruz :

— I —

El-amân mürvetdir kapuna geldim
Muhammed Mustafa Ali gel yetiş
İsyân deryasına gark oldum kaldım
Hünkâr Hacı Bektaş Veli gel yetiş

Bir taraftan nefsi emmâre azar
Bir taraftan vesvese hileler düzer
Günahımı yazmaktan melekler bezer
Şâh Hasan Şâh Hüseyin Velî gel yetiş

Tama' aldatmaktadır geziyor her bâr
Hırsla nefse fırsat verme yâ Cebbâr
Sana sığınmışım Vâhidü'l-Kahhâr
Câr günüdür İmam Zeynel gel yetiş

Yezidler elinde müşkil hâlimiz
Münkir münâfık ferş itdi yolımız
Yâ Muhammed Bâkır sen al elimiz
İmam Ca'fer kaldır kali gel yetiş

Dağlarca günâhım vurma gül yüze
Cehennem nârını gösterme bize
Mûsî-i Kâzım ile İman Rızâ
Takî Nakî İmam Ali gel yetiş

(3) Şükrü Elçin, Bir Alevî Şairi: Noksânî, Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 312, 1975; Noksânî'nin «Münâcât»ı ve bir türkünün mâcerâsı, TFA, sayı 336, 1977.

Tevbekârım muhabbetim var bu yolda
Mürvete gelmişim kusurum elde
Göster mâh cemâlin eyleme dalda
Hasan'ül Askerî şâhım gel yetiş

Noksânî arzular didâr-ı cennet
ma'sum-i pâklerden erişe himmet
El-amân mürüvvet Mehdî Muhammed
Sarı Saltık Kızıl Deli gel yetiş

— II —

Îlâhî kapuna geldim
Kusûrum elime aldım
Kabûl eyle tevbe kıldım
Okurum estağfirullah

Günâhım hesâba gelmez
Senden gayri kimse bilmez
Geçmez isen yüzüm gülmez
Okurum estağfirullah

Kuyular kazdım illere
Gitmişim yanlış yollara
Rahm eyle âsî kullara
Okurum estağfirullah

Görmedim bühtan eyledim
Yalan gıybet söyledim
Küfür deryâsın boyladım
Okurum estağfirullah

Gördüğümü seyr etmedim
Üç gönüli bir etmedim
Sen buyurdun ben tutmadım
Okurum estağfirullah

Haram yedim müşkil işim
Kaygulara saldım başım
Akıtdım gözümden yaşım
Okurum estağfirullah

Gönül nefse uyup gezdi
 Cümle âlem benden bezdi
 Günâhım defterden sızdı
 Okurum estağfirullah

Elimi kan ile yudum
 Yahşilere yaman dedim
 Rızâsız lokmalar yedim
 Okurum estağfirullah

Yitirdüm bulmadım beni
 Arzu kıldım geldim seni
 Sen cömerdsin gönlün ganî
 Okurum estağfirullah

Noksânî'yem bak yüzüme
 Mürvetle gelmişim câre
 İlâhî yandırma nâre
 Okurum estağfirullah

— III —

Âşık oldum pîrin vech-i nûruna
 Himmet eylen erler irelim bu dem
 Muhammed Ali'nin gizli sırrına
 Himmet eylen erler irelim bu dem

Şâh-ı velâyetden olupdur ferman
 Zehrâ Kibriyâ derdlere derman
 Dört kapu kırk makam on iki erkân
 Himmet eylen erler irelim bu dem

Candan isteyelim Hasan'ı bunda
 Şâh Hüseyin dâim gezer al kanda
 Zeynel'in nûru bahr-i ummânda
 Himmet eylen erler irelim bu dem

Muhammed Bâkır'dır âlimler kânı
 Ca'fer-i Sâdık'dır cümlelerin cânı
 Kâzım Mûsâ Rızâ içdi âb-ı cenânı
 Himmet eylen erler içelim bu dem

Kemer-best olalım Takî Nakî'den
 Hasan'ül - Askerî'dir bizi okudan
 Aşkın meyin içdim Mehdî-i sâkîden
 Himmet eylen erler kanalım bu dem

Noksânî düşüpdür aşkın nârına
 Lâ fetâ gevheri geldi yâdına
 Evliyâlar enbiyâlar yurduna
 Himmet eylen erler konalım bu dem

— IV —

Hakikat râhına gideyim dersin
 Günahların ele al da gel beri
 Bir kâmile yoldaş olayım dersin
 Hırsı nefsi tamar sal da gel beri

Varup bir kâmilden öğren nefsini
 Nefsini bildinse bildin Rabb'ini
 Varlıktan geçüp yok et kendini
 Şeriatde edep al da gel geri

Tarîkat dediğin bir ince yoldur
 Girmek diler isen nefsini öldür
 Zikr-i tesbihle kalbini nur doldur
 Aşk-ı İlâhîde al da gel beri

Ma'rifete girmek dilerse cânın
 Mansur meydanıdır al gel urganın
 Sûret uğrusundan sakla imânın
 Herkesin dilinde belde gel beri

Hakikat ummandır dalabilirsen
 Bir ulu şehirdir ehlin bilersen
 İptidâ bir sâdık yoldaş olursan
 Bir işini koyma dal da gel geri.

Sağından müsâhip tut sırrını söyle
 Yârını yâr idüp birliği boyla
 Mürebbîni bulup hem delil eyle
 Sâdık pîrden himmet al da gel geri

Bir kâmil mürşide özünü yitür
 Dört kapu kırk makamı yerine getir
 Dört canı bir idüp birliğe otur
 Bahr-i muhabbete dal da gel beri

Bahr-i muhabbete dalan âşıkân
 Muhabbetden kaçan olur perişân
 Dergâh-ı Ali'den isterler nişân
 Yükün la'l(ü) gevherden al da gel beri

Yükünü Mısır'dan Bağdad'a ilet
 Yemen illerinde müşteri gözet
 Mülkün sâhibiyle hesâbın düzelt
 Mihr-i Şah'dan damga çal da gel beri

Bir oda yap çâr duvarın bir et
 Rûzigâr girmesin ma'mur âbâd et
 Kapusun sır kilidiyle nûr-ı bünyâd et
 Beklemeye (.....) yol da gel beri

Metâm uçuben müşteri gözle
 Sâdık sofilerin izini izle
 Hâin harâmîden metâm gizle
 Cevâhir sarrâfın bul da gel beri

O mal kıymetlidir her can alamaz
 Can bahâ vermeyince malın olamaz
 Kâmile irmeyen kemâl bulamaz
 Bir gerçekten himmet al da gel beri

Noksânî'yem arzum hakikat râha
 Bir gerçek yüzünden yitir dergâha
 Bir niyâzım vardır gül yüzlü Şâh'a
 Lûtf ide diyeni sen de gel beri

— V —

Gel gönül..... doğru yolu ara
 Eğri yolu dilersen ana varamam
 Cennet yakınımıdır dolanma nâra
 Can tatlıdır cehenneme giremem

Hak'dan ne gelürse sen de râzı ol
İlm-i hakîkate özün eyle kul
Eğer derdli isen gez Lokman'ı bul
Değme tabiplerden yara saramam

Rızkın veren Ali'dir kefilim dersin
Niçün dünya için sen de gam yersin
N'olur i'tikada bağlanup dursan
İ'tikadsız ben de Hakk'ı bulamam

Devlet-i dünyâyı veren bir kişi
Ahd evin koy cehdi çekme teftişi
Gülistan bahçesine sokarsın kışı
Yaz bahar olmayan yerde duramam

Söylerim sözümü söyleden pîrdir
Cümlelerin rızkını veren bir nurdur
Dağı dağa çalsan nasîbin birdir
Kısmetden artık ben de lokma yiyemem

İkrar imân hakdır mekânı kande
Aslı bir gevherdir gezer her canda
Âdeme hor bakup gezme yabanda
Âdemsiz muhabbetin gülün deremem

Bilür misin Âdem nurdan süzüldü
Yetmiş iki millet ondan düzüldü
Tâ ezelden ismim Noksânî yazıldı
Cümle kusur bendedir ilde aramam

— VI —

Muhibbi hânedan olayım dersin
Muhabbetle Hakk'a yetermiş kardaş
Nâcî deryâsına dalayım dersin
Sırr-ile settâra (?) yetermiş kardaş

Bunda göreyim dersin Cemâlullâhı
Hak için muhabbet eyle her gâhi
Şâh'ımın sırrını bilmezler vallâhi
Bilenler birliğe yetermiş kardaş

Hakikat sırrını açandır nâşi
 İblis'den eşedir çürüktür işi
 Nefs için bu yola gelse bir kişi
 Oddan damazlığın (?) tutarmış kardaş

Sırrı açan yalancının karadır yüzü
 Nefsine mutâbık söyler her sözü
 Ten gözü açıktır görmez can gözü
 İllere sâlusluk satarmış kardaş

Şâh'ımın sırrını diyenler bilmez
 Bilenler diyemez diyenler bilmez
 Pâre pâre kılsan nâ-hak söylemez
 İllere fakırlık satarmış kardaş

Hakk'ın kapusudur kapu-yı Rızâ
 Rızâda durmayan yolunda aza
 Lânet okur ona Şâh-ı Murtazâ
 İmânı gümâna katarmış karadş

Noksânî'nin Hakk'ı gizli sırdadır
 Arşda yeşil kandil [eksik] nurdadır
 Ârife ayan göze perdedir
 Gerçek olan Hakk'a yetermiş kardaş.

— VII —

Yüzün şems(ü) kamer gözlerin nurdur
 Ayın hilâline benzer kaşların
 On sekiz bin âlem hüsnüne kuldur
 Lebin kevser olmuş dürdür dişlerin

Ak alnın sadeftir kirpiğin oklar
 Münkir inkâr olur mü'mini haklar
 Gerçek âşık olan kapuyu bekler
 Efendim kıyâsa gelmez işlerin

Zülfün gül yüzüne eyler bin nikap
 Münkirler gözüne görünür hicâp
 Yedi hat vech ile yüz dört kitap
 Der-i fiten salar dü cihânı saçların

Celâlınden münkiirlere bakarsın
 Yedi tamu içre nâre yakarsın
 Kalbini de vesveseye sokarsın
 Gözlerinden akar kanlı yaşların

Cemâlınden bakarsın mü'min kullara
 Geçer serden baştan düşer yollara
 Ma'rifet bağında gonca güllere
 Gülistan bahçesinde öter kuşların

Seven sizi can içre cânânısın
 Âşıklar katredir sen ummânısın
 Gönül bir gemidir sen dümenisin
 Yelken açmak ister bu dervişlerin

Cemâlin benzettim ümmü'l-Kitâba
 Ârifler zerredir sen âfitâba
 Noksânî'yem kusûrum gelmez hisâba
 Şâh'ım afv kıl cümlemizin suçların.

— VIII —

İlâhî zât-ı pâkinden budur murâdım
 Senden gayrisine muhtâc eyleme
 Âh(ü) zâr ederim budur feryâdım
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

Muhammed Mustafâ'nın inâyetiçün
 Aliyy-il-Murtazânın velâyetiçün
 Zehrâ ile Kibriyâ'nın hidâyetiçün
 Senden gayrisine muhtâc eyleme.

Hasan Hulki Rızâ'nın cemâli için
 Hüseyin-i Kerbelâ'nın merâli için
 Zeynel Âbidin'in kemâli için
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

Ma'sum-i pâklerin yüzü suyuna
 Niyâzım Bâkır'ın hâk-i pâyine
 Bağışla Ca'fer-i Sâdık'ın soyuna
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

Mûsî-i Kâzım'dır puşt-i penâhım
 Rızâ kapusıdır kıblegâhım
 Tâ ki hürmeti için pâdişâhım
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

Nakî ile aşkın bahrına daldım
 Hasanü'l-Askerî'den nutkumu aldım
 El-amân Mehdî mürvete geldim
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

Noksânî derdmendi zaif bîçâre
 Sığınmışım gönlü ganî Settar'e
 Mürvet on iki imamlar gelmişim câre
 Senden gayrisine muhtâc eyleme

— IX —

Haklı mihmân gördüm elhamdülillâh
 Başım gözüm üzerine geldin efendim
 Can kurban edeyim fî-sebîlullâh
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Mihmânımsın hem dinimsin îmânım
 Âriyet kalb evimi koyma gümânım
 Muhammed Mehdî'sin sâhib-zamânım
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Hânümânım canım fedâdır sana
 Lütf ile cemâlden bakasın bana
 Her ne gelür ise şükr eyle ana
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Vîrân gönlümüzü ma'mûr eyleyen
 Her nefesde Hak kelâmın söyleyen
 Cümle eksiklerimizi tamam eyleyen
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Geldiğin yerlerden söyle görelim
 Kande gelüp kande gittiğini bilelim
 Yolunda can başı fedâ kılalım
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Yüzünden görünen Hakk'ın nûrudur
 Cemâlden görünen aşk eseridir
 Mihmânın Hak bilen Hızır kendidir
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

Noksânî'yem aşkın bahrına daldım
 Haklı mihmân gördüm şâd olup güldüm
 Mağfiret kânı cömertsin bildim
 Başım gözüm üzerine geldin efendim

— X —

Aşk bülbüliyem kafesde
 Can arzular gider dostu
 Gözüm açdım son nefesde
 Dem bu demdir saat bu saat

Dört yar geldi yanıma
 Merhem etdiler cânıma
 Feryâd etdim Sübhân'ıma
 Dem bu demdir saat bu saat

Azrail ihsâna geldi
 Yüzüme bakuben güldü
 Üçü dört dördü beş oldu
 Dem bu demdir saat bu saat

Bir oldu bakdı yüzüme
 Nûr oldu doldu gözüme
 Nutk olup geldi sözüme
 Dem bu demdir saat bu saat

Bağışladı Rabb'im ganî
 İhyâ kıldı ölmüş teni
 Kadir gecesini bayram günü
 Dem bu demdir saat bu saat

Kahr-i Hakk-ı lütuf tutdum
 Can teslim rızâyâ yatdım
 Dostlarıma feryâd etdim
 Dem bu demdir saat bu saat

Hüdâm'dır dîdâr-ı cennet
 Tamu için çekmem mihnet
 Noksânî'ye pîrden himmet
 Dem bu demdir saat bu saat

— XI —

Bir gül açılmışdır gülistan bağında
 Kokusu tutupdur cümle âlemi
 Yedi âyet yazılı her yaprağında
 Kış olmazsa gülün rengi sola mı

Rengi kırmızıdır ortası sarı
 Aynaya tek bakan görür dîdârı
 Kandîl-i kudretten görmez ağıyârı
 Yâr olanlar görür çekmez elemi

Kokusın alanlar mest olup gezer
 Bağban olan Şah'a armağan düzer
 Her yaprağında yüz dört kitabı yazar
 Okuyanlar görür levh(ü) kalemi

Kapusu on iki kırkdır budağı
 Dü cihâna hüküm ider dudağı
 Arş Kürsî içidir dışı Tur dağı
 Mûsâ kıldı anda Hak'la kelâmı

On deryâdır bir de ummân gölde dir
 Anı bilen canlar kadîm yoldadır
 On sekiz bin âlem söyler dildedir
 On ikinci zulmât dile gele mi

Gölden zâhir oldu la'l ile mercan
 Âlemin derdine olupdur derman
 Dü cihana eyler hükm ile ferman
 Şevka gelse ihyâ ider âlemi

Sağından behişt kapusu açılır
 Solundan yedi tamuya göçülür
 On kapudan içeriye geçilir
 Her can girer binde bir can bile mi

Bir tarafı muhabbetin bağıdır
 Bir tarafı inci gevher dağıdır
 Âb-ı hayvân çıkar Hamir ırmağıdır
 İçenler ayıkdır sarhoş ola mı

Gülistan bağçesinde açılan güldür
 Can bülbülü söyler sanmayan dildir
 Ezelden Noksânî ana bülbüldür
 Pîre yeten hatm eyledi kelâmı

— XII —

Dâim seyr itdiren cemâli canda
 Serbeser âlemin canı Muhammed
 Ârifler izleyüp buldular kande
 Hubb-i hânedânın kanı Muhammed

Âşıkları aşk oduna yandıran
 Bin bir dona girüp inandıran
 Muhabbetle dü cihânı kandıran
 Arz iden la'l ü mercanı Muhammed

Düşmüş biçâreler elini alan
 Yedi iklim çar köşeye el salan
 Hakikat bahrine şevk ile dalan
 Her milletin yolu erkânı Muhammed

Her kande çağırısam hazır bulunan
 Âşık olup gülistan içre salınan
 Ma'şûk olup kokan gonca gülünen
 Mü'min kullarının imânı Muhammed

Kudret kandilinden nûr olup gelen
 Alemin kalbinden geçeni bilen
 Meleklerle hem secde kılan (eksik)
 Âdem'in vech-i nûrânı Muhammed

Senin aşkına düşen serinden geçer
 Zehir sunsan âb-ı hayvân der içer
 Rıdvân ile cennet kapusun açar.
 Teslim eden sana canı Muhammed

Seni seven bulur senden ihsânı
 Nebîler serveri velîler cânı
 Şefâatın niyâz ider Noksânî
 Cümle derdlerin dermânı Muhammed

— XIII —

Hamd ü senâ olsun Perverdigâr'a
 Âdem sûretinde geldik bu hana
 İkrâr imân akıl aşk u muhabbet
 Can gözümüz açup baktık cihâna

Gizli eden tenler içinde canı
 Can ile muhabbet itdiren kanı
 Bir nefesde ihyâ eden âlemi
 Her nutkundan girüp gezer her cânâ

Bin bir donda gezen mevcudu kendi
 Her biri bir yüzde görüp inandı
 Her yüzde seyr eden Hakk'a dayandı
 Bu da nasip olmaz binde bir cânâ

Herkes âdemim der bilmez demini
 Demine irişmeyen çeker gamını
 Her ne yüzde baksa görür kemini
 Kemlik kendindedir atar yabana

Âdem'i hak bilenler Hakk'a yiterler
 Nârını nûr bilüp cana atarlar
 Can pazarını idüp gevher satarlar
 Can (ü) ser virenler gelsün meydana

Hakikat yolundan cana kıymayan
 Hakk'ı görüp evliyâyâ uymayan
 Can kulagile Hak kelâmın dutmayan
 Sûreti âdemdir döner hayvana

Âdeme hizmet kıl gönül adamı bul
 Yetiş bir kâmile özün eyle kul
 Muhabbet bâbında Rızâ'ya bend ol
 Döndüre vücûdun dâr-ı cihâna

Her can kâmilim der tutma sözünü
Benlikte gezenin sürme izini
Nefsinden suâl it anla özünü
Nefsini bilmeyen düştü gümâna

Özünü sözünü bilen tamamdır
Nutku fi'li râhı on iki imamdır
Sâkî-i kevserdir destinde câmdır
Dolusundan içen olur mestâne

Dolusunu binde bir cana sunmaz
İkrârı hak bilür sözünden dönmez
Meyyiti görmemiş namazın kılmaz
Ölmeden evvel öl gel gir irfâna

Âdem ol Noksânî âdemi anla
Pîr nutkundan Hakk'ın kelâmın dinle
Özün katre idüp ummânı boyla
Ummâna dalanlar çıkmaz bir yana

— XIV —

Gayet günahlıyım hesâba gelmez
Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam
Lütfun yetişmezse bu yüzüm gülmez
Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

İsyânım elimde özüm bu yolda
Vasfını okurum gönülde dilde
Âdetdir mağfiret Şâh'ıma kulda
Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Nebîler serveri Mustafâ hakkı
Evlîyâlar şâhı Murtazâ hakkı
Fâtıma Hadîce Kibriyâ hakkı
Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Hasan'ın eşiğinde bendesi oldum
Hüseyin merhamet kânıdır bildim
Zeynel Âbidin'e mürvete geldim
Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Muhammed Bâkır'dır keremler kâını
 Ca'fer-i Sâdık'dır dertler dermanı
 Kabul eyle tevbemizi yâd itme meni
 Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Kâzım Rıza kulundan ayırma
 Nefs-i emmâreye fırsatı verme
 Günahım çok mürvet yüzüme vurma
 Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Medet mürvet şâhım Muhammed Takî
 Rahmın kesme bizden Ali el-Nakî
 Hasan'ül Askerî hürmeti hakkı
 Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

Mehdî-i âl-i Resûl hatm-i velâyet
 Ma'sûm-i pâklerden ola hidâyet
 Noksânî fakîre eyle inâyet
 Estağfirullah el-Aliyyi'l-a'zam

— XV —

Bir kâmile candan hizmet eylesen
 Nâr-ı aşka salup bişürür seni
 Teslim olup her sırrını söyleyen
 Korktuğun yerlerden aşırır seni

Yalancı kallâşa hizmet eyleme
 Mutlak münâfıktır ülfet eyleme
 Harf ile üstüne gelürse söyleme
 İblisden eşedir şaşırır seni

Zâhir ilmi çokdur mahlûka satar
 İllerin bağında şakıyup öter
 Yakınına varma yakını tutar
 Hakk'ın dergâhından düşürür seni

Dilde kavl ü ikrâr muhabbet çokdur
 Zerrece Hak nişânı kalbinde yokdur
 Bâtınını görmezsen deme kim hakdır
 Dar kapda kaynama taşırır seni

Noksânî sakın uyma her cana
 Bin can içre bir can yeter irfâna
 Kusuru sende bul düşme yabana
 Nefse uyma yoldan düşürür seni

— XVI —

M ü n â c a t

Çok günah işledim hesâba gelmez
 İnâyet irişe Ali'den meger
 Sevdana düşeli hiç yüzüm gülmez
 Dermân ola Bekdaş-ı Velî'den meger

Bir gerçek yüzünden bu derde düştüm
 Muhammed aşkına yandım tutuştum
 Ali'nin yolunda can baştan geçtim
 İkrârımız kalû-beli'den meger

Fâtıma bağında sebûy-i ahmer kokladık
 Kibriyâ sevgisin candan sakladık
 Nâcî kavlin duyduk biz de hakladık
 Pir elinden içtik doludan meger

Hasan'ın cemâlinden bir nûr gördüm
 Hüseyin aşkına meydana girdim
 Zeynel tek kırk pâre olmaktır derdim
 Bitüre ağuyu bal iden meger

Muhammed Bâkır'dan el etek tutup
 Ca'fer ile muhip şârına yitüp
 Kâzım Mûsa Rızâ ile küfrü imâna katup
 Ayırmaya bir dema Ali'den meger

Takî bâ Nakî rengine boyanmak
 Askerî nutkundan canım uyanmak
 Mehdî-i Şâh'a velâyetle dayanmak
 Delil olup Kızıl Deli'den meger

Noksânî kulunun isyandır işi
 Dâim bir ikrâra bağlıdır başı
 Kalkup pervâz eder gönlümün kuşu
 Bize de gel oldu Ali'den meger

— XVII —

Ayırma katardan izden yâ Ali
 Dünya cefâsından vaz geçti gönlüm
 Kaldır nikabını yüzden yâ Ali
 Firkatın oduna yandım tutuştum

Himmet eyle bir gerçeğe varalım
 Pendine bend olup hizem kılalım
 Ağyârı sağ bâri göster bilelim
 Dönmeyelim izden tozdan yâ Ali

Elest gününden kılmışız ahdi
 Senden nazar gerek bilmenem cehti
 Kalbimizi eyle Tanrı'nın tahtı
 Çıkarma gönülden gözden yâ Ali

Bülbül ile muhabbetin gülüne
 Canım kurban evliyânın yoluna
 Her demde cesette candan buluna
 Muhabbetin dadı tuzundan yâ Ali

Rahmetin bahrına yetmek murâdım
 Yedi iklim çâr köşeyi aradım
 İnâyet sâhibi Hak seni gördüm
 Lütfunu diriğ etme bizden yâ Ali

Cemâlin isterim cennet içinde
 Ricâmız kabul et rahmet içinde
 Yedi deryâ ilm-i hikmet içinde
 İledüp bizi bir sözden yâ Ali

Noksânî yanupdur aşkın nârına
 İntizârı var ire Hak didârına
 Âşıkların sâdıkların nûruna
 Yetiştir yakında tezden yâ Ali

— XVIII —

Mansur'um deyüben meydâna giren
 Berdâr olur ikrârından geçemez
 Birlik makamından canı (ve) seri veren
 Katreyi görse ummandan seçemez

Gülîstan bağçesinde dürlü renk gül açar
 Bülbül olup gülün şevkiyle uçar
 Pirden zehir gelse engür der içer
 Herkes zehiri bal idüp içemez

Sırr-ı hakîkati gönülde tutar
 Lahmın lahm olup birliğe yiter
 Nârı nûr eyleyüp canını atar
 Yüz bin pâre kılsan sırrın açamaz

Zâhirinde mahlûkata hor olur
 Bâtınında evliyâyâ yâr olur
 Muhammed bendine giriftâr olur
 Aşkın zincirini kimse açamaz

Çâr köşeye bakarım cemâl görünür
 Bâtınında yeşil tâcı vurunur
 Bir nazardan dü cihan görünür
 Gönül kuşu olmayanlar uçamaz

Özü hak sözü hak kendi hak olur
 Mestâne suyundan yunur pâk olur
 Nutku kevser kendi cömert sâki olur
 Münkir olan dolusundan içemez

Noksânî'ye dolu sunup kandıra
 Havârici tamu içre yandıra
 Dembeden meylimizi Hakk'a döndüre
 Mürşide yetmeyen serden geçemez

— XIX —

Elif emr eyledi ol kadir Allah
 Be bir nokta idüben saldı cihâna
 Te tekmil eyledi cümle a'zâmız
 Se sâbit kademle erdik bir câna

Cim cinân iline yetirdi beni
 Ha Haydar bağında bitürdü beni
 Hı halkdan ayırıp yitirdi beni
 Dal döndü vücûdum dâr-ı cinâna

Zel zikrim Muhammed Ali'ye vardı
 Rı râhım Hadîce-i Zehrâ'ya, irdi
 Ze zehri Hasan'dan içdim buyurdu
 Sin ser verdi Hüseyin için merdâne

Şın şarâbı nûş itdim Zeynelabâ'dan
 Sat sıfât-ı Bâkır göründü candan
 Dat zamîrim Ca'fer-i ilm-i irfandan
 Tı tarîk-i Hakk'ım geldim beyâna

Zı zuhûr eyledim Kâzım ilinden
 Ayn aynım açıldı Rızâ gölünden
 Gayn gulâm-ı Kanber oldum yolundan
 Fe fark-ı farkullah oldu beyâna

Kaf kismetler Takî Nakî'den gelür
 Kef küfrüm Askeri imâna bilür
 Lâm leb-i kevserdir sâkimiz olur
 Mim Mehri'nin meyinden içmişim kana

Nun ne yüzden baktımsa göründü cemâl
 Vav velâyet mührü hatm etdi kemâl
 Küfr ile imân celâl hem cemâl
 Cümlesin bir bildim etmem bahâne

He hemdemim çârdeh'i ma'sum-i pâkdir
 Bâtınımız sultan zâhirimiz hâkdir
 Lâm elif ile gönlümüz pâkdir
 Aynı Beytullah'dır düşme gümâna

Ye yolum hakikat gülistan râhı
 Yedilere yetüp bulduk dergâhı
 Noksânî bî-nevâ hem rûy siyâhî
 Mürvet deyüp geldim Şâh-i Merdan'a

— XX —

M ü n â c a t

Meded mürvet senden Muhammed Ali
 Ayırma ikrârdan îmândan bizi
 Evliyâlar başı Bekdâş-ı Veli
 Göster yahşi sakla yamandan bizi

Ezelî destgîrim pîrimdir kendi
 Fâtımet ü'z-Zehrâ ikrârın bendi
 Yetür Kibriyâ'ya bu derdimendi
 Çıkarma ahd ile amandan bizi

Rızâ'dan ayırma doğru kıl yolum
 Zikrinden şükründen kesme bu dilim
 Hasan ile Hüseyin iriş tut elim
 Arıt kalbimi çıkar gümandan bizi

Bir katrede dü âlemi var eden
 Çâr anâsıra şeş ciheti yâr eden
 Zeynel ile düşmüşlere câr eden
 Kurtar zulümâtdan dumandan bizi

El-amân İmâm Bâkır sen eyle kerem
 Ca'fer-i Sâdık'ın cemâlin görem
 Kâzım Rızâ için can u ser verem
 Yalmaqıl dest ile dehmândan bizi

Takî Nakî dü cihânın serveri
 Cümle cismin cânı aşkın rehberi
 Noksânî kulundur Hasan'ül -Askere
 İhyâ kıl Mehdî-i sâhib-zamandan bizi

— XXI —

Nefse uyup gönül yolundan çıkma
Bağlanır yolların şaşarsın bir gün
Vesvâs-ı hannâsı kalbine sokma
Ecel çengeline düşersin bir gün

Arılara bakup ibret alsana
Her çiçeğin hâmin hâsın bilsene
İkilikten geçip biri bulsana
Birlikten geçmezsen şaşarsın bir gün

Can gözün göremez edersin inat
Sûret-i güzeli seversin gayet
Nefse kul olana yokdur hidâyet
İmândan gümâna düşersin bir gün

İmân ile gümân bir kapda durmaz
Nefse uyan münkîr dîdârı görmez
İkrâr imân rızâ kandedir sormaz
Dar kapda kaynama taşarsın bir gün

İrfanlarda okur ilmim çok dersin
Tenhâlarda inkâr edüp yok dersin
Kız gelini aldayup hak bende dersin
Nefsin ateşinde bişersin bir gün

İblis ile nefis atına binersin
Zâg misâli her bir leşe konarsın
Çiğ bişmiş demez elin sunarsın
Kelp olup murdarları eşersin bir gün

Mahlûka doğru yolu ta'rif idersin
Hak'dan döner iğri yola gidersin
Halâl harâm her ne bulsan yudarsın
Cismine zehr olur şişersin bir gün

Zâhirinde ummânları yüzersin
Bâtınında dürlü hile düzersin
Ebû Cehil gibi kuyu kazarsın
Kendi duzağına düşersin bir gün

Balı zehir idüp sonra içersin
 Bâtılı tutar haktan kaçarsın
 Dilber görsen pervâz idüp uçarsın
 Çok havaya çıkma düşersin bir gün

Nefs için gezenler Hakk'ı bulamaz
 Bin bir yere gitse murâd alamaz
 Hikmet-i nefsinden halâs bulamaz
 Dergâh-ı Ali'den düşersin bir gün

Bunca küstahlığı özümden buldum
 Sanmayın ki illere dahil geldim
 Kabul eyle Şah'ım tevbe kıldım
 Tevfikından refikına koşarsın bir gün

El-hâris ke'l mahrum dedi çün Ahmed
 Nefsine hâkim ol dilersen rahmet
 Noksânî mürşide kıl candan hizmet
 Korktuğun hallerden aşarsın bir gün

— XXII —

İkrâr virüp sağ bakdığın erlerden
 Sâdık ol maksûdunu bulasın gönül
 Hak göziyle bakup sanma körlerden
 Korkarım yabanda kalasın gönül

Cehd ile yaptığım binayı yıkma
 Kalb evini muhkem et vesvese sokma
 Nefsine kul olup her yere akma
 Nârdan kaç kim nûru bulasın gönül

Hak dediğin yere hıyânet etme
 Tenhada dalda da gizli iş tutma
 Elif bâ'ya yârdır gel inad etme
 Bâ'ya gel elifi bulasın gönül

Elif ile bâ'nın nutku birdir bil
 Bâ'dan murâd iste etme kal ü kıyl
 Muhammed râhında rızâ-yı Hak bil
 Uğrı olma Hakk'ı bulasın gönül

Uğruların yüzü dâim karadır
 Nefs-i emmârenin meyli nâredir
 Gerçeklerin kavli sağ ikrâradır
 Zâta beyt sıfâtı bulasın gönül

Dost olan dostundan gizli iş tutmaz
 Uğrılar mahrumdur dîdâra yetmez
 Sonunda pişmanlık fâide etmez
 Ettiklerin bir gün bulasın gönül

Âdem sıfâtını hayvan eyleme
 Dilin cennet kalbin virân eyleme
 Geçidin bilmediğin gölü boylama
 Korkarım boğulup kalasın gönül

İkrârım var deyu bozma rızâyı
 Kahr için nefsinle eyle gazâyı
 Dâim bâ'ya danış çekme cezâyı
 Elif'den maksûdun alasın gönül

Noksânî gel tevbe eyle işine
 Hâin yârânına ..... eşine
 Nefse uyma ağı katar aşına
 Hazer kıl halâsın bulasın gönül

— XXIII —

Dost cemâlin gördüm buldum safâyı
 Şâz oluben güldüm elhamdülillâh
 Kalmadı gam gusse attık cefâyı
 Can kurban dilersen dönemem billâh

Sûrette melekdir guruhda nâcî
 Mâh yüzün seyr eden neyler mi'râcî
 Bir tavâf sevâbın bulmaz bin hacî
 Alnında yazılmış nûr-ı arşullâh

Kaşların mihrâbı kible-i imândır
 Kirpiklerin kasdı sîne-i candır
 Gözlerin fitne-i âhır zamandır
 Yıkar bu âlemi neûzübillâh

Kâmetin elifdir benzer çinâra
 Vasf edemez dilim olsan sad pâre
 Zülf ü zenahdânın gören biçâre
 Dembeden zikr eder tebârekâllâh

Leblerin esrârı beyt-i Rahmân'dır
 Vücûdun şehri dârü'l-amandır
 Noksânî kulunun cismine candır
 Kalb-i virânımda nefh-i Rûhullâh

— XXIV —

Yedi kat hisardan bir şehir gördüm
 Girmeğe her taraftan yolları vardır
 On iki kapudan içeri girdim
 Şâh'ın nice bin kulları vardır

Kırk direk üzere düzmüşler ânu
 La'l ü mercân incü cevâhir kânı
 Gördüm Tevrât İncil Zebur Fûrka'nı
 Her yüzden okurlar dilleri vardır

Kal'anın başından dört ırmak akar
 Hamir asel Leben hem Kevser çıkar
 Yedi sâkîsi var âşıkı yakar
 Âleme câm sunar elleri vardır

İki kanatlıdır kapusu anın
 Otuz mi'mâr kurar ..... nizâmın
 Üç yüz altmış altı hücre tamâmın
 Doldurmuş hazineyi malları vardır

Kapunun birinde tercüman durur
 Yetmiş iki dilden cevâbın verir
 Arş ü kürsî levh ü kalemi görür
 Mağripten maşrıka elleri vardır

Şâhların ismini üç imiş bildim
 Beyân-ı Ebcéd'den hisâbın buldum
 İptidâ ismini elli dört aldım
 Dü âlemi gezer yolları vardır

İptidâ isminin hurûfu üçdür
 Noktası ikidir sanma kim güçtür
 İkinci ismini sorarsan kaçdır
 Yüz elli birde hâlleri vardır

Uç nokta üç hurûf üçüncü adı
 La'l-i şarap içre bulunur dadı
 Üç yüz altmış altı hâne bünyâdı
 Misâl-i dudu-veş dilleri vardır

İptidâ ismini yüz doksandan al
 Üç nokta üç hurûf hiç görmez zevâl
 Şâh-ı Mısır Yusuf cemâli misâl
 Ruhsârı üstünde hâlleri vardır

Alnında görünen nûr-i arşullâh
 Aşkınla gökte döner mihr ile mâh
 Adâlet sâhibi gayet ulu şâh
 Şekerden lezzetli dilleri vardır

Yedi şahzâdenin mevcuttur ismi
 Kimseler göremez nâ-mevcût cismi
 Yedi kiral olmuş anların hasmı
 Küfr (ü) imân bahsinde kalleri vardır

Ol kal'anın ismi dört hurûf olur
 Noktanın hisâbın kırk altı olur
 Gülistan bağçesinden kokusu gelür
 Muhabbet bağından gülleri vardır

Noksânî'yem bu şehrin içinde gezerim
 Türâp olmuş ayaklarda tozarım
 Pîrden himmet aldım sâhip-nazarım
 Hâl eyliyem sanmayın ki kalleri vardır

— XXV —

Havalanup gönül çekme gel cezâ
 Kılavuzsuz gökte uçar kuş olmaz
 Belâya sabır et kazâya rızâ
 Kişinin başına gelmez iş olmaz

Hâlına şükr eyle sen sana bakın
Kendinden yukarı bakmadan sakın
Akıllı ol adın dîvâne takın
Dîvâneler seri hergiz ferş olmaz

Kötülük edene sen eylik eyle
Ârif ol herkesin hâlini söyle
Özini hâke indir alçağı boyla
Alçak yerde bahar olur kış olmaz

Konuş akrânınla haddini tanı
Sâdık kalb oluben gözlegil nânı
Hak yoluna kurban ver bu şirin canı
Sermâye gerektir eli boş olmaz

Yetiş bir mürşide aç a can gözün
Sakın her ledüne harç etme sözün
Yürü Dımışk'a da gösterme izin
Balı zehr edersin sonra nûş olmaz

Hak söze bak kimden gelürse haktır
Sözünü bilmeyen Hak'tan ıraktır
Ben mü'minin deyüp cihanda çokdur
Nişansız mü'minin sözü gûş olmaz

Her yere uzatma Noksânî elin
Kalbinden bilmeze bildirme hâlin
Harâmisi çok olursa bir belin
Uğrama ziyandır kârı hoş olmaz

— XXVI —

D i v â n î

Derd-i aşka düşmeyen kişiye dermân neylesün
Hükm-i Şâh'ı bilmeyen nâdâna fermân neylesün

Âdem kadrini ne bilsün münkir-i merdûd-i ezel
Kaplayıptır cism ü cânın nefsi şeytân neylesün

Aşkî olmayan ne bilsün ilm-i âdem kandedir
Müşrik-i bî-dinlere âyet-i Fûrkân neylesün

Zâhir-i efsâneler duymadı aşk **esrâr**ın
Sûretâ göründü insân içi hayvân neylesün

Dökme hayvânın önüne sükker-i ni'metleri
Hayvâna her dem gerektir otu saman neylesün

Ârifin gevher kelâmı câhile hoş mu gelir
Kibr-i nâdân olana mekteb-i irfân neylesün

Hakk'ı fark etmeyüp zâhid cennet-i didâr diler
Gaflet ile günü geçer kalbi zindân neylesün

Cân ilinden câna yetmez vermeyen cân dostuna
Görmeyen cinânı candan oldu bî-cân neylesün

Bilmedi âşık niçün cân verdi aşkın yoluna
Her taraftan gördüğü sûret-i Rahmân neylesün

Noksânî nûş eyleyen Haydar elinden kevseri
Nutkıdır âb-ı hayât çeşme-i hayvân neylesün

— XXVII —

Hakk'ı görmek dilersen sûret-i insâna bak
Arayup gezme bu halkı cismin içre câna bak

Âşkın mi'râcı derler dostunun didâridir
Bu söze isbât dilersen defter-i Rahmân'a bak

Yedi iklim çâr köşe bir dilberin vechindedir
Gel oku Ümmü'l Kitâb'ı mekteb-i irfâna bak

Ta'n idüp yetmiş ikiye dime kim beyhûdedir
Sen seni fehm eyle sendeki küfr ile imâna bak

Herkes bu hâliyle buldu Rabb'isin bî-iştikâk
Rabbelâlemîn buyurdu âyet-i Kur'ân'a bak

Dil-i Ya'kub'un ağladuþ zâr eyleme Yusuf deyü
Mısır-ı tende Şâh oluþtur Yusuf-ı Ken'ân'a bak

Âdeme hürmet yaradıldı zemîn ü âsmân
Secdegâh-ı âlem oldu lütf ile ihsâna bak

Hakk'ı bul öz kalbin içre Noksânî iş bu dem
Himmetidir evliyânın ahd ile peymâna bak

— XXVIII —

Zâhid aç dideni bak nûr-i Yezdân kandedir
İlmü'l-esmâyı oku gör canda canân kandedir

Âşık ol aşk âteşinde cismini mahv eyle kim
Göresin cennet-i nîrân hûr ü gilmân kandedir

On sekiz bin âleme ibret göziyle kıl nazar
Âdemi bil ire deme gör zât-i bürhân kandedir

Nefse uyma rûh-i beyti kıl hâyat-i câvidân
Hızr ile hemrâh olup gör âb-ı hayvân kandedir

Men aref sırrın dilersen hâk-i pâ-yi ârif ol
Âdemi ma'niden oku gör kim irfân kandedir

Sâf it mir'at-i kalbi anlayasın sen Hak'ı
Vahdeti bul kesret içre gör ki Subhân kandedir

Zerre ol Noksânî vâsıl eyle şemsâ özünü
Katre ol gir bahr-i aşka gör ki ummân kandedir

— XXIX —

Elif Allah üç harfdir noktası bir candadır
Her biri neye işâret bilmeyen gümândadır

Be bir nokta iki harf ile dü cihâna hükm ider
Hayy ü bakidir bilenler nokta-i be kandedir

Te tevekkül kıl Hüdâ'ya gel beri ey âşıkân
Sırr-ı lâ-yüfnâyı oku Hakk'ı insandadır

Se süreyyâ ve serâya cân-ı Hak'dan bak bu dem
Hızr ile hem-dem olupdur çeşme-i hayvândadır

Cim cemâl-i Rabbü'l-izzet vech-i bâki lem-yezel
Ârifin gönlüne gir gör kim hedefi şândadır

Ha hakikat güneşi nûr-i Muhammed Mustafâ
Dost cemâlinde göründü delili Fûrkan'dadır

Hı haberdar ol Ali'den gezme halkı arayı
Ol vücudundan haber bil cismin içre candadır

Dal didi Resûl Hadîce ismine çün Kibriyâ
Bu remzi bilen ârif-i cân mekteb-i irfândadır

Zel zikr iden Fâtıma vechinde yedi âyeti
Ârifü'r-Rabb oldu küfrü dâimâ imândadır

Re rahmet uman Hasan Hulkî Rızâ'nın aşkına
Zehr-i aşkı nûş ider dâim seri meydandadır.

Ze zebânda söylenen cümle gönüllerde geçen
Bil Hüseyin-i Kerbelâ'yı rûh ile revândadır

Sin saâdet tâcını örtdi özini bende kılan
Zeynel Âbidîn işiginde lütf ile ihsândadır

Şın şâh-ı âlem Muhammed Bâkır'da eyle niyâz
Rehberi aşk-ı Hüdâ'dır gevher içre kândadır

Sat sıdk ile Ca'fer'e gel çekme gam dünyâ için
Kasımü'l-erzâktır âlem hükmüne fermândadır

Dat dalâlet râhına basmaz cihânda bir kadem
Kâzım'a belî diyenler ahd ile peymandadır

Tı tarîk-i evliyâda Mûsâ Rızâ'ya yiten
Yedi tamudan ırak bihişt içre cinândadır

Zı zâhir gören Muhammed Takî yüzün böyle der
Kaşı ve kirpiği zülf-i dilber dü mükemmel candadır

Ayn Aliyyu'n Nakî'ye belî diyen rûz-i elest
Fahr-i fenâya irişür hâk ile yeksândadır

Gayn gafil olma gözün aç Askerî'ye asker ol
Dost olan dostu yolundan cân verir kurbândadır

Fe fenâ mülkinde özün Mehdî'ye irgör velî
Zerreyi şemse yitüren sırr-ile Sübhândadır

Kaf kıyâmet günü geldi çalınur sûr işbu dem
Sendedir nefha-i İsâ dem ile devrândadır

Kef kelâmullâh cemâlin kaşların mihrâbı-çün
Kıblegâh-ı her dü âlem vasfı bil Kur'ândadır

Lâm lebin cür'asından mest olup âşıkların
Cennet içinden cemâl-i Hak ile seyrândadır

Mim muhibb-i hânedâna sıdk ile bel bağlayan
Katresiyle bahr-i aşkta mevc ile ummândadır

Nun nübüvvet mührünü bul al velâyetten haber
Gel Hak'ı âdemden ara sanma kim hayvandır

Vav vücûd iklimini gez bil hakikat sırrını
Yedi iklim çâr köşeye hükm iden gör handadır

He hüve hayye'l-lezî hem lâ-yemût ma'nâsını
Bilenin Mansur tek boynı urgandır

Lâm-elif ile terkîbine şeş hurûf bir noktadır
Sûretin Seb'a'l-mesânî defter-i Rahman'dadır

Ye yüzün İnnâfetahnâ gözlerin Nûn ve'l-kalem
Noksânî nûr-ı Hüdâ'yı bil cismin içre cândadır

— XXX —

Ey gönül gezme yabanda bir kapuya bend ol
Mekteb-i irfân dilersen kâmil-i mürşidi bul

Hizmetinde bağlayup bel gönlüne gir mürşidin
Her ne emr eylerse anı cân ile eyle kabul

Mürşidin nefsinin hak bil ger küfür ger îmân
Küllî varın teslim eyle sabr idüben râzı ol

Geldi bunca evliyâlar vâsıl-ı dîdâr oldular
Mürşide irişmeyince bulmadılar Hakk'a yol

Mürşidin elinden içtiler ol şarâb-ı vahdeti
Şemme-i vechullâha irüp dost görendir sağ u sol

Öz vücûdundan cemâlullâhı seyr iden velî
Kalbi beytullâhda iken etti özün cümleye kul

Bu makama irişen dünyâ ve ukbâdan geçer
Yetmiş ikiden özün eyler hakîr dedi Resûl

Noksânî mürşidin hak bil âdeme ir bul demi
Katreyi ummâna sal kim bulasın Hakk'a vüsûl

— XXXI —

Hayâlin gönlümde olalı mihmân
Gâh uslu gezeriz gâh divâne yüz
Soyunup aşkıdan olmuşız uryân
Gâh mecnun oluruz gâh efsâne yüz

Cemâlin görelî olduk serseri
Can virüp bu yolda bulduk Haydar'ı
Lütf etdi nûş etdik âb-ı kevseri
Gâh ayık gezeriz gâh mestâne yüz

Muhammed Ali'nin aşkına düştük
Kudret kandilinden nûra yetiştik
İmâm Hasan ile aguyu içtik
Gâh tavâf-ı Ka'be gâh puthâne yüz

İmâm Hüseyin'in kemter kuluyuz
Zeynel bağçesinin cân bülbülüyüz
Ma'rifet bağında aşkın güliyüz
Ayna-i Hüdâyı gâh seyrâneiyüz

Her dem Muhammed Bâkır'ı zikr eyleriz
Ca'feriyüz Hakk'a şükür eyleriz
Gâh yedi tamuyu fikir eyleriz
Aşkın ateşinden gâh pervâneiyüz

Kâzım ile yedi deryâya gitdik
Rızâ kapusundan bihişte yetdik
Ummâna kavuştuk katremiz katdık
Nâcî deryâsında gâh dürdâneiyüz

Takî ile cümle cânı gezeriz
Nakî ismin dâim okuyup yazarız
Hâki pâ-yi Askeri'yüz tozarız
Secde-i Âdem'de sâdikâneiyüz

Âşksız bekleriz bâb-ı velâyet
Vechinde okuruz hem yedi âyet
İki kaş dört kirpiğin zülfün tamâm et
Kıblegâh eyledik âşıkâneiyüz

Noksânî'yüz Mehdî-i şâha bendeyüz
Kande varsak Kırklar ile cemdeyiz
Hakk'ı özümüzde bulduk demdeyiz
Pirin eşiğinde cân kurbâneiyüz

— XXXII —

Ey gönül cân kulağın aç dinle kâmillerin sözün
Ayn'el-yakîn aç gözün gizli ayân bir söz imiş

Yüz yirmi dört bin nebî Hakk'ı sözde buldular
On sekiz bin âlemin hükmü hemen bir söz imiş

Tevrât İncil hem Zebûr Fürkân ile yüz dört kitap
Âyet, hadis, kelâm Kur'an bir söz imiş

Arş ü kürsî levh ü kalem hem zemin ü âsümân
Sems ü kamer hem kevâkip çarh ü zamân bir söz imiş

Bulut ile kar dolu yağmur yere gökten iner
Yer yüzün ihyâ eder yağmur-ı nisân bir söz imiş

Yer yüzünden zâhir eden nice bin dürlü nebât
Ma'den ü inci cevâhir la'l ü mercân bir söz imiş

Vahş u tuyûr dîv ü peri hûr ü gilmân ins ü cin
Hem dahi hayvân u insân içre cân bir söz imiş

Sözü doğru söyle ey dil Hakk'ı bulam der isen
Va'dına hulf eyleme ikrâr u imân bir söz imiş

Hû isminden zâhir olup âlemi ihyâ iden
Nefha-i İsâ ve Hızır âb-ı hayvân bir söz imiş

Kadrini bil her yere harç etme nefsi ey gönül
Aslı gevher nûr-ı Hak sırr-ı Yezdân bir söz imiş

Sözü hak bil gâfil olma tut kulagın candan bana
Hak sözü her kimden gelse duy inan bir söz imiş

Âlem içre cümle dilden söylenen sözler kamu
Cümlesi sana hitap yahşî yaman bir söz imiş

Gönlüm sekiz cennetdir âb-ı kevserdir sözün
Sen seni bilürsen ey dil sırr-ı Sübhân bir söz imiş

Nefs-i emmâre ile hırs u tama' terkinini ver
Andan olur yedi tamu od hemen bir söz imiş

Nefsini bilmek dilersen hânedâna bende ol
Câm ü bâşı teslim edüp gör candan cinân bir söz imiş

Bâb-ı ilmullah dilersen mürşid eder feth-i bâb
Yedi deryâ içinden bahr-i ummân bir söz imiş

Nokta-i bâ'dan zuhurdur ilm-i hikmet ma'deni
Yoktan var eden Rahmân'dır lâ-mekân bir söz imiş

İlm-i hikmet okuyan katre iken umman olur
Lahmeke lahme yetiş anla kurban bir söz imiş

Ölmeden evvel ölenler hayy ü bâkidir hemân
Gün gibi gelüp gider halkdan nihân bir söz imiş

Ey Noksânî hânedânın Kanber'ine Kanber ol
Âdem'e yetiş demi bul küfr ü imân bir söz imiş

— XXXIII —

Nefse uyup kim sesi ferş eyledi
Özü çürük kalbini taş eyledi

La'net-i Hak söyleyin ol mel'una kim
Gezmeyüp rızâda her iş eyledi

Hakk'ı görüp münkir oldu tâ ezel
Özünü merdûda yoldaş eyledi

Halk içinde sâfi mir'atım deyüp
Taşrasın dolu için boş eyledi

Tenhâlarda nefsi emmâre ile
Zehr-i mârı dembedem nûş eyledi

Hem tarîk-ı evliyâda gezmeyüp
Her taraftan yolların şâş eyledi

Kendi kendine teberrâ kavlini
Okumağı dâimâ piş eyledi

Böyle sûretde gezen bî-dinlerin
Kalbini tipi boran kış eyledi

Noksânî eyle teberrâ sen ana
Kim vücudunu nefsiyle hoş eyledi

— XXXIV —

Hor görenler halk-ı cihânı cümleten hâr oldular
Secde-i Âdem'den âr edenler hep agyâr oldular

Nefsini fark etmeyenler bulmadı Rabbi'sini
Hakk'ın kande oldığın bilmeyüp inkâr oldular

Mût'u-kable ente mût kavlince cân teslim iden
Gördüler Âdem'den Hakk'ı ülü'l-ebşâr oldular

Kul kefâ billah şehiden remzine mahrem olan
Hak ile çıkup gönül tahtından hünkâr oldular

Mü'minin kalbinde beytullâhı eyleyen tavâf
Kanden baksan Hak görünüp vâsıl-ı dîdâr oldular

Bend olup bâb-ı velâyetten alan pîr himmetin
Câm-ı aşkı nûş idüben mest ü hüşyâr oldular

Hakk'a can kurban verenler ol Halîlullah gibi
Nefs odundan yanmayuben bâg u gülzâr oldular

Kaş u kirpik zülfüne bend olan dîvâneler
Ser verüp Mansur'layın yolunda berdâr oldular

Mecnun veş Leylâ yolunda can veren âşık kamu
Buldular Mevlâ'yı andan vâkıf-ı esrâr oldular

Âşık-ı sâdık olanlar Hakk'ı her dem buldular
Söylemez beyhûde hûdan Hakk'ı izhâr oldular

Bir görüp halk-ı cihânı kimseye dahl eyleme
Hâline rûz-i elestden her kez ikrâr oldular

Noksânî'nin secdegâhı âdem-i ekmel niçün
Muhabbet râhından ezel sırrı settâr oldular

— XXXV —

Derdi verdin yâ ilâhî çekdiğim cevr ü cefâ
Sendendir dermân efendim kereminden ver şifâ

Bakmağıl cürmüme şâhım kıl terahhum kuluna
Düşmüşüm sen al elimi hakk-ı nûr-i Mustafâ

Derde düşdüm şükr ederim kahrını bildim lütuf
Âlemin lem'ânı sensin Şâh Aliyyi'l Murtazâ

Destgîrim hem muînim isterim lütf ü kerem
Resûl'ün kurretü'l-aynı Şah Hasan Hulkî Rızâ

Mürvete geldim kapuna etmegil mahrum bizi
Merhamet kânı efendim Şah Hüseyin-i Kerbelâ

Her ne gelse baş ile can gözüm üzre yeri var
Zeynel Âbidin'in hakkı-çün eylerim zevk u sefâ

Kahrına sabr eyledim lütfunu gözler gözlerim
Cism-i cânım lâ-mekânım Bâkır-ı cûd-ı sehâ

Hasta dillerin devâsı hem gönüllerin şâhısın
Câre geldim reddi kılma Ca'fer'i nûr-i Hüdâ

Dertliyim dermâna geldim Mûsî-i Kâzım kıl medet
Gel yetiş bu dertden kurtar Şâh Ali Mûsâ Rızâ

Şâh Takî'nin hürmetine kıl duâmız müstecâp
Et nasip râh-ı Nakî'de cân ü ser kılmak fedâ

Et halâs her bir belâdan Askerî mürvet amân
Hürmet-i sırr-ı velâyet Mehdî-i sâhip-livâ

Noksânî'yem derdime dermân rencime şifâ
Eyledim ikrâr ezelden oldu Şâh-ı evliyâ

— XXXVI —

Medet mürvet deyüp geldim kapuna
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali
 Günü günü yüz süresin tapuna
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Fakir kullarına ihsânın boldur
 Sıdk u ihlâs ile kalbimi nur doldur
 Mürşid nefesile ölmeden öldür
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Fâtımetüzzehrâ hakikat tâcı
 Hatıcetülkübrâ dertler ilâcı
 Candan muhiblerimiz gürûh-i nâcî
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Hasan ile Hüseyin dilimde virdim
 Zeynel'in hâkpâyine yüzüm sürdüm
 İsyânım elinde mürvete geldim
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Muhammed Bâkır'a hizmete geldim
 Ca'fer-i Sâdık'a secdeyi kıldım
 Bir katre su ile ummâna daldım
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Mûsî-i Kâzım'dan umarız himmet
 Rızâ kapusundan olmayalım yâd
 Vîrân gönlümüzü sen eyle âbâd
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Muhammed Takî'den gözler açmağa
 Nakî'nin aşkına serden geçmeğe
 Askerî'nin elinden dolu içmeğe
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Ma'sûm-i pâklerdir yaz ile kışım
 Mehdî-i Muhammed'den hatm oldu işim
 Candan muhibler sâhip kardaşım
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

Noksânî'yem şâha niyâz eylerim
 Pîrin nutku ile bunu söylerim
 On iki imâmları şefî' bilirim
 Mahrum etme bizi Muhammed Ali

— XXXVII —

Sen seni bilürsen özün nûr-i Hüdâ'dır
 Başında tâç elif Muhammed Mustafâ'dır

Belindeki kemer-best Aliyyi'l Murtazâ'dır
 Vechin üzre yedi âyet Fâtîmetü'z Zehrâ'dır

Üç yüz altmış altı a zam Haticetü'l Kübrâdır
 Bir köşende duyup duyuran Hasan Hulkî Rızâ'dır

İkinci köşen hakikat Hüseyin-i Kerbelâ'dır
 Gözünden kurretülayn İmâm Zeynelabâ'dır

Dü çeşmimin ma'sum-i pâkler münevver nûr-i ziyadır
 Burnum içre kokuyu alan nûr-i Bâkır-i bekadır

Nefesin yedi deryâ Ca'fer-i ilm ü atâdır
 Cennet-i kevser dehânın İmâm Kâzım sakadır

Lisânın doğru söyle nutkun Mûsâ Rızâ'dır
 Dilin kalbin bir eyle gönlün taht-ı serâdır

Bir elin Muhammed Takî dü cihâna hükm eder
 Bir elin nûr-i Nakî'dir cümle derde devâdır

Bir ayağın Hasanü'l Askerî'dir gezme yabanda serseri
 Bir ayağın Mehdî-i Hâdî bu yolda rehnümâdır

Cemâlin sekiz cennet seyr eder âlem seni
 Celâlin yedi tamu münkirlere cezâdır

Yüzün yüz dört kitap levh ile kalem sendedir
 Gâfil olma can gözün aç kalbin beyt-i Hudâ'dır

Çâr anâsır şeş cihetden vücûdun ihyâ eder
 Dembedem cisminde mevcut sanma senden cüdâdır

Şems ü kamer hem kevâkip arş ü kürsî nüh felek
Cümlesine hükm ederim bu yolda cân bahâdır

Yedi kat yer yedi kat gök sendedir nûr-i ilâh
Ölmeden evvel ölürsen Hak sana âşinâdır

Noksânî nefsinî öğren bulmak için Rabb'ini
Hakk'ı bunda görmeyen yarın ki gün a'mâdır

— XXXVIII —

Bu garip gönlümü eğler gezerken
Muhabbetle aşkın toruna düştüm
İlme hizmet idüp okur yazarken
Gerçek evliyânın birine düştüm

Ölmeden öldürüp meni kıldı hâk
Hırsı nefsi tamam hep kıldı helâk
Ma'rifet suyundan yuyup itti pâk
Şâh-ı velâyetin nûruna düştüm

Kokusu gelüptür aşkın ilinden
Aslı Muhammed'in alnı terinden
Çaharde'i ma'sûm-i pâklerin zârından
Mansûr tek enel-Hakk'ın dârına düştüm

Hadice-i Kibriyâ Ahmed'in yâri
Fâtıma Ali'nin kavli-ı ikrârı
Hasan Hüseyin'in abd-i kemteri
Bendine bend olup cârına düştüm

Zeynel Abâ Şâhım Muhammed Bâkır
İmam Ca'fer yüz dört kitabı okur
Kâzım'ın vafına olmuşum zâkir
Rızâ ile Nâcî şârına düştüm

Takî Nakî'ye Hak didik' beli
Hasanülaskeri'den içtik bir dolu
Muhammed Mehdi'nin Noksânî kulu
Âşık olup aşkın nârına düştüm

— XXXIX —

Zâhid sanma bizi dünden bu günden
Nice bin kez gidüp bu hana geldik
Ezel yer gök yaradılmadan
Nûr ı Muhammed'i seyrana geldik

Hak Çalap o nûra tecellâ kıldı
Âşıklar ervâhın o nurdan aldı
Mir'at eyleyüp cemâlin gördü
Karıştık o nûra nûrâna geldik

Âdem'e iriştik cennete girdik
Havvâ ile anda çok demler sürdük
Kün devüp cihânın binasın kurduk
Arzın kılup anı seyrâna geldik

Hak buyurdu buğday yemeyin ey can
Gelebe eyledi nefis ile şeytan
Yiyüp buğdayı eyledik isyan
Sürüldük cennetten cihâna geldik

Tevbe kıldık makbul oldu sözüümüz
Hakk'ın dergâhında açtık gözümüz
Âdem'den Hâtem'e sürdük yüzümüz
Her demde suret-i insâna geldik

Muhammed'in cisminde karar eyledik
Hak buyurdu Hak kelâmın söyledik
Velâyet bahrini inüp boyladık
İkrâr verüp Şâh-ı Merdân'a geldik

Başımıza vurduk tâc-ı Levlâk'i
Arş yüzünde seyr eyledik eflâki
Mi'râc'a çıkup gördük biz Hakk'ı
Hâtem'i bac verüp arslana geldik

Hadice Fâtıma Muhammed Ali
Ezelden kurdular erkânı yolu
İmam Hasan ile Hüseyin veli
İşiğinde can baş verüp kurbana geldik

İmam Zeynel ile Bâkır'a yettik
Ca'fer-i Sâdık'tan el etek tuttuk
Kâzım ile Rızâ yolunda yattık
Takî Nakî şâh-ı hûbâna geldik

Hasanü'l Asker'e bağılı başımız
Mehdî ile hatm oldu her işimiz
Aşk meyinden içtik var çok cûşumuz
Ayıkmayup bir dem mestane geldik

Noksânî'yiz Lâmekândan gelmişüz
Münkirler gözüne perde olmuşuz
Aşk-ı İlâhî'den destur almışuz
Hakikat sırrını beyana geldik

BİR MEDENİYETİ TASFİYE TEŞEBBÜSLERİ

—Sekizinci Sayıdan Devam—

M. Kaya BİLGEGİL

6. «Bî-kes» bir «rûy-i zemîn» halifesi :

İkinci Sultan Mustafa, 6 Şubat 1695 (22 Cemâzie'l-âhir 1106) Pazar günü Osmanlı tahtına çıktı. İnzivâ yılları, hal'edilmiş bir pâdişâh oğlu olmanın verdiği burukluk içinde geçmiştir. (36) Babası, kardeşi ve kendisi, hapsi ve buldukları şehirden cebrî uzaklaştırılmayı birlikte tadarlar. Kaynaklar, «hilm» sâhibi olmasında birleşirler; «adl» inden söz ederler. -Yukarıda belirttik- tabiati, onu bâzı güzel sanat dallarına götürmüştü: *Bu şehriyâr-ı pürma'ârif ve halîfe-i ârif*; sülüs, celî ve nesihte çizgileri, kavisleri mutlak sûrette irâdesine râm eden; tasavvurun dahî tâkîbedemeceği tenâzuru, satıhta, boşlukta istediği yerde durduran bir hat gücüne sâhipti. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, onun köşkleri, câmileri süsleyen yazılarını anlatırken *ebr-i sâlise* benzetir (37). Yine önce bildirdik, -müsemmâ bi'n-nakîs mi demeli- bu pâdişâh *İkbâlî* mahlasıyla şiir yazıyordu. Sâlim, *tabî'at-i şîriyesini nazîkâne* diye niteler. Bir «ilâhî» ve bir «na't» ıyla bir «münâcât» indan alınmış iki beytini görebildik. Önceki iki manzûmede göze çarpan ilk husûsiyet, selâsettir. Kelimeler gürültüsüz, sâkin, hattâ yer yer mülâyim bir vâsıfla karşımıza çıkıyor. Şiiri; ilim, fikir yüküyle zedeleme külfetine girişmemiştir. Bu gösteriştten ârîlik; imajlara iltifât etmemesinde de yakalanabilir. Sözlerden önce, baş eğmiş serlerde bir yakarış vardır. Yer yer:

(36) ..... *Peder-i behîst-makarları halîsinden berü cüzlet ve hamûlede evkât-güzâr olan ... Râşid, a.e., c. II, s. 293.*

(37) *Nusretnâme, op. cit. c. I, F. I, s. 7.*

Sen şefâat kıl garibe ey Resûl-i kâinât

yâhûd :

Ümmetinden bir hakir ü bi-kesim ben yâ Resûl

gibi, söylenmesi son derece kolay görünen, görüldüğü ölçüde de güç olan mısralara rastlanır. *Sehl-i mümteni*^c hâli, ilk şartı olan samîmiliği birlikte getirmiştir; lirizm de, onun içindedir. Bu şiirlerle tesbît edilen, yaşanmış bir rûh hâletidir: Nedâmet ve teslimiyet. Bu rûh hâletini, pâdişahlığa geçişinin ilk beyânâtında dahî yakalayacağız -Zirâ bu hatt-ı hümâyûn tâm bir beyânât mâhiyetindedir:- *Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı mutlak bu hakîr-i pür-taksîr-i âciz ü günahkâr kuluna kendü takdîr ü fermânıyla rû-yi zemîn hulâfetini ihsân idüp* (38)... Burada «fakîri pâdişeh-âsâ» bir şâirle değil, nefsin «hakîr» gören bir pâdişâhla karşı karşıyayız. Bu, üzerinde durulacak bir rûh hâlidir; belki de, Sultân İkinci Mustafâ'nın, bir *halîfe-i ârif* olmasına bağlı yönüdür. Kendini *garîb* ilân eden hükümdârın nefsin hakîr görmesi bahsine, şiiri dolayısıyla geldik: İki manzûmesiyle onu büyük şâir ilân edecek değiliz; fakat bu iki manzûme sâyesinde, sırf şiirle uğraşsaydı, ne yolda eser verebileceğini -hattâ zamân içindeki gelişmesini de *hesâba katarak- tahmîn edebiliriz*. Nazmının selâsetine, lirizmine rağmen, -şu görünüşüyle- orta derecede bir şâir olan İkinci Sultân Mustafa; içli bir insandır.

«Münâcât» indan alınmış beyitlerinde, aynı rûh hâletini, tâm bir teslimiyet duygusu tâkîbediyor: Kaderine mutlak sûrette râzıdır. Korkusu, cehennem gitmekten değil, peygamberler huzûrunda hacîl düşmektendir :

Diler isen koy cahîme diler isen cennete

Enbiyâ-yı mürselîn içre hacîl etme beni

Ondaki günahkârlık fikri, «eylem»e intikal edince vazife duygusu hâlini almıştı. Bu duyguyla ordusunun başında cepheye gitti. Fakat bir hezîmet sonunda yalnız askerinin değil, ezân seslerinin de doğuya, geldiği yere çekildiğini gören bu Pâdişâh, bu islâm halîfesi; Karlofça'dan -içinde büyük sarsıntılar uyandıran- bir sulh haberi aldı. O'nu Rusya ile anlaşma tâkibetti. -Reâyâsının cizyesini hafifletecek olan- bu korkunç sulhü devam ettirmek için, zamânı gelince, ne kadar direnecektir: İspanya verâset harbinin

(38) Râşid, a.e., c. II, s. 298.

muhtelif fasıllarında, Fransız Elçisi Marquis de Ferriol, bu Osmanlı pâdişâhını Mora'da Venediklilere, Macaristan'da Avusturyalılara karşı harbe teşvîk edebilmek için -vâsitalı olarak- çeşitli yolları dener (39); fakat bütün teşebbüsleri, neticesiz kalır.

Sultân Mustafâ, daha sefere hazırlanırken bile, fırsat düştükçe ava çıkararak dinlenme yolunu aramıştı. Fakat sulhün akdinden sonra, bu, Pâdişâh için devâmlı bir meşgale hâlini alacaktır. Avcı Sultân Mehmed'in oğlu, -bozgundan sonra- Edirne yörelerinde -küçük aralıklarla- *sayd ü şikârla* oyalanır; belki de, oyalanabilme umudu ile, etrâfta dolanıp durur. Üstelik yalnız kendisi, eski pâyitahtı, durak yeri hâline getirmekle kalmamış; şeyhülislâmı, sadrâzamları, divânı da, *Edirne*'ye getirmiştir. Acabâ Pâdişâh, av peşinde tabiata açılarak, içindeki sıkıntılardan firâr edebileceğini mi sanıyordu? Bu suâl, dâimâ cevapsız kalacaktır veyâ cevâbı içinde bulunan bir zan mâhiyeti taşıyacaktır. Fakat niçin İstanbul değildi? Ecdâd'ı izâmı, Boğaziçi'nin gerilerinde, Tokadbağesi'nden Beykoz sınırları dışına kadar, güzelliğin, av hayvanı şeklinde süzülüşü sülünleri kovalamamış mıydı?

Filvâkî av, hükümdârlarda eski âdettir: Pâdişâh, at, kuş,doğan, şâhin, kuşbâz, tîr-keş, ok, yay ... gibi avcılık ıstılahlarını veyâ bunlara âit remiz veyâ mefhumları bir arada içine alan beyitlere, divân şiirinde eksiksiz rastlanır. Bu yalnız Doğu'ya hâs bir hâl değildir: Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed, *Sefâret-nâme*'sinde hüsûsî av yerinden de söz etmiştir. Fakat Râmî Paşa'nın efendisi'ndeki bu isrâr neye bağlanacaktı? Geçmiş bir hâdisenin veyâ geleceğe âit bir hiss-î kablelvukûun sıkıntısından sıyrılabilmeye çabasına mı? Bu, bir dikkatin indî sayılması gereken yorumudur.

Osmanlı ülkesine -geçici bir süre ile de olsa- yabancı devletlerle ilgili mes'elelerde sulh gelmişti. Fakat Sultan İkinci Mustafâ, Macaristan'dan Güroistân sınırlarına, Kırım'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan, Arabistân'ı Mısır'ı, Afrika şimâlî'ni içine alan *Memâlik-i mahrûse*'nin -belki de intâk-ı Haktır, şiirinde dediği gibi- «garîb» pâdişâhı idi. Mesâfelerin uzaklığı, seyr ü seferin güçlüğü, fertlerin, zümrelerin, -kavmiyyet şuûru olmaksızın- etnik grupların

(39) Louis Rousseau, *Les Relations Diplomatiques De La France Et La Turquie Aux XVIIIe Siècle*, Paris, 1908, Ss. 33 vd., s. 41 vd. ve başka sahîfeler.

tahakküm ve servet ihtirâsı; bu uzak İmparatorluk topraklarından sık sık sızlanmalar getiriyordu. Yukarıda da belirttik, kaynaklar Pâdişâh'ın «hi.m»inden söz ederler; fakat «âdil» vasfını da unutmazlar. *Mizâc-ı hamîyyet-îmtizâcî*, onu adle sevketti: Gürci Mehmed Paşa da dâhil, halka zulmünden veyâ *fitne ve fesadı* tahrikinden bahs olunan bâzı vezirleri katlettirmek zorunda kaldı. Hattâ -kıht-ı rıcâlde-sâhib-i devlet olarak göreceğimiz Daltaban Mustafâ Paşa dahi, bu âkibetten, Sadrâzam'ın niyâziyla kurtulabilmiştir. Burada, bilhassa saray veyâ ordu ileri gelenlerinden olup da haksız mâl iktisâb ettikleri ileri sürülen veyâ devlete karşı başka kusûrları bulunan şahıslara âit servetin müsâderesini de kaydetmek lâzımdır. Ayrıca yurdun muhtelif yerlerinden «şekâvet» haberleri geliyordu: Aydın havâlisinde Eyuboğlu ve Top-Osman, Orta Anadolu'da *levendât eşkiyâsı*, Anadolu'nun Cenûbu ile Irâk arasında Bebe Süleymân; halkı yıldırılmışlardı. Başına bir kısım kürt ve türkmen aşîretlerini toplamış olan bu sonuncusundan Irân elçisi de şikâyet edecektir. Sultan Mustafâ, bunları da tenkîl ettirdi. Sarıca ve sekban adı alan leventler; Anadolu'da yol kesmek; ücretsiz yem, yiyecek, karşılıksız para istemek sûretiyle *re'âyâ fukarasını*, mallarını *nehb ü gâret* sûretiyle tüccâr, kervâncı, ve *sâ ir ebnâ-yı sebîli* iz'âc ediyorlardı. Şekâvet erbâbını bayrakları altında toplayarak onlara sâhib çıkan vüzerâ, mîr-i mîrân, voyvoda, mütesellim kapılarındaki ulûfeli leventlerin mazarratı da, ayrı bir felâketti. Devlet, bu zümrelerin hepsini kaldırttı bayrakları da sadrâzâmın huzûrunda yakıldı (40). Kürt ve Türkmen aşîretlerinin otlak peşinde etrâfa yayılmaları, Devlet tarafından gösterilen yere gitmemekte direnişi, üzerlerine asker sevkedilişi, iskânları; *Râşid Târîhi*'nin kaynağı sayılan *Nusretnâme* (41)'de gâyet geniş şekilde anlatılmıştır.

İkinci Sultân Mustafa devrinde büyük ordu hazırlığını ve hattâ sevkini gerektiren başka hâdiseler de olmuştur: Bu hâdiselerde zaferi sağlayan ordunun silâhı değil, hâlâ muhâfaza etmekte olduğu mehâbetidir. İlki, Basra'nın istirdâdında, ikincisi Tatar fitnesinin bertaraf edilmesinde kendini gösterir:

a) *Basra mes'elesi* :

(40) Râşid, a.e., c. II, s. 347.

(41) Orhan F. Köprülü, *Râşid Târîhi'nin Kaynaklarından Biri: Silâhdâr'ın Nusretnâmesi, Belleten*, C. XI. sayı: 43, Ss. 473 vd.

Basra'daki huzursuzluk, daha İkinci Sultân Ahmed zamanında meydâna çıkmıştı: Mâni adlı bir Arap şeyhi, etrâfına bâzı Arap aşiretlerini toplayarak, devlete isyân etmiş, Basra Vâlisi Vezir Osmân Paşa-zâde Ahmed Paşa'yı da öldürmüştü: Kuvveti, zamânla arttı. Nekkabeti, Huveyze'ye yönelmesi üzerine kendini gösterdi; etrâfındaki adamlar, dağılmağa başladı. Böylece, *sureti za il ve esâs-ı savleti indirâsa mâ il oldu*. Huveyze Hânı, Basra'yı Mâni'nin elinden kurtaracak; bu şehre âid kalenin anahtarları da, İran şahı tarafından bir elçi ile, Edirne'ye, İkinci Sultân Mustafa'ya yollanacaktır.

1111 yılında Şâh'ın *mu'temedü d-devlesi* Bağdâd Valisine bir mektup yolladı. Burada Arapların yeniden tecâvüzü ihtimâlini ileri sürerek, Basra için ziyâde asker gönderilmesini tavsiye ediyordu. Bağdâd vâlisi, içinde bir hîle sezdiği bu mektûbu, *der-i devlet'e* yolladı. Hîle fikri, Edirne'ce de kabûl edilmekle berâber, Basra'nın muhâfazası için, «vâfir» asker sevkine karâr verildi.

İsmâil Paşa'dan gereği gibi hizmet görülemeyince, Bağdâd vâlisi olarak yerine Daltaban Mustafa Paşa getirilecek, öncekine de, Van eyâleti tevcih olunacaktır.

Pâdişah, Avrupa muhârebeleriyle meşgulken, Kurna ve Basra havâlisi, bir yandan Arap eşkiyâsının mütemâdî tecûvüzü ile karşılaşmış, diğer yandan da, -zamanla- İrân'ın hükmü altına girmişti. Nemçe, Macar, Hırvat, Moskof, Leh ve bunlara tâbî kavimlerle savaş bittikten sonra, sıra bu havâliyi Arap tasallutundan ve fars işgâlinde kurtarmağa geldi.

Halep Vâlisi Ali Paşa; Basra muhâfızlığına, Bağdad Vâlisi Daltaban Mustafa Paşa da serdarlığa tâyin edildi. Diyarbekir, Musul, Şehr-i Zor vesâ'ir yerlerden, buraların muhafızlarıyla gelen her sınıf asker, 19 Şâ'ban 1112 de Bağdat'da toplandı. Maiyyetlerinde yüz elli bin kişi bulunan Arap şeyhleri; Kurna ve Basra Kalelerinde yerleşen İran me'mûrlarıyla anlaşmışlar; üstelik *Osmanlı askerine biz karşı varup nehr-i Şat ve Dicle'yi geçürmezüz* diye haber de göndermişlerdi. Fakat Osmanlı içine yolladıkları câsusları, korkutucu bilgiler getirdiler: Kırkbin kadar Türk askerini yüz elli bin civârında sanmışlardı. Vaziyeti, bir de Abdüşşân adlı şeyhle tahkik ettirmek istediler: Câsusların verdiği bilgi doğru çıkarsa bu Arap şeyhi, sulhe tâlib olacaktı. Abdüşşân Osmanlı serdârının huzûruna geldi; ona hizmet arzetti. Kırk elli bin askeriyle

guzzât-ı Müslimîn'e Kurna ve Basra'ya varıncaya kadar kılavuzluk etmeyi de üzerine aldı. Zîrâ, yalnız Osmanlı tarafında bulunan askerî, zahîreyi, mühimmâtı, cebe-hâneyi, topları görmekle kalmamış; *vüzerâ ve ümerânın birbirleriyle kemâl mertebe ittihad ve ittifâklarını* da müşâhade etmişti. Osmanlıların vaziyetine, Serdâr'la aralarında geçen muâhedeye dâ'ir gönderdiği haber; Arapların dağlara, sahrâlara dağılmasına yol açtı; *şeyhleri gelüp niyâz-mendi-i afv ü emân oldular ve ekseriyetinin rehinleri alınup rây kâğıd-ları virildi* (42).

Basra Hanı Dâvûd, Araplardan aldığı bilgi üzerine telâşâ düşmüş iki def'a Daltaban Mustafa Paşa nezdine elçiler göndererek, kalelerin teslîminin yirmi-otuz gün geciktirilmesini istemiş; bu müddet içinde, vaziyeti Şâh'ına yazıp gelecek cevâba intizâr edeceğini bildirmiş fakat Osmanlı Serdârı, bu oyalama oyununa gelmemiş; tahliye işlerini çabuk tamamlaması haberini yollamış; 17 Ramazân 1112 de Kurna Kalesini ele geçirmiş daha sonra da, Basra «teshîr»ini tamamlamıştı.

Kalelerin geri alınması hâdiseleri cereyân ederken, İranlılar, hazırladıkları sefînelerle kaçacaklar; Dâvûd Hân ise, korkudan *bî-huş* bir hâle düşecek; *zehresi çâk ve Şattü'l-Arap ortasına varmadan* kendisi *helâk* olacaktır.

Bu seferde, ordunun, -silâh kullanmadan- sırf mehâbeti sâyesinde yüz elli bin kişilik Arap, kırk bin kişilik Acem kuvvetlerine gelebe çalmasından daha ehemmiyetli bir husûs göze çarpmaktadır: Bu, -vüzerâ ve ümerâ arasında uyumsuzluk bulunmadıkça- Osmanlı devletinin ânında teşkilâtlanma, icrâ ve bilhassa inşâ gücünü kaybetmemiş olmasıdır. Zafer, teşkilâtlanma ve tereddüt-süz icrânın bir netîcesidir; fakat inşâ karşısında hayrete düşmek imkânsız.

Kerestesi Maraş dağlarından, mühimmâtı Haleb'den, marangozlukla ilgili edevâtı -sıra ile İskenderon ve Haleb'e uğramak sûretiyle İstanbul'dan getirilerek Birecik'te *almış kıta Donanmâ-yı Hümmâyûn şaykası* inşâ edildi. Bu işi yürüten, eski Tuna Kaptanı Aşçı-zâde Mehmed Paşa'dır. Marangozu, amelesi de İstanbul'dan gelmiştir.

Diğer yandan Daltaban Mustafa Paşa da, aynı işlerle meşgûl

(42) Râşid, *a.e.*, c. II, s. 514.

olur: Bağdâd'da kırk elli firkate, üç yüz -üstü açık denilen- sefine yaptırmıştır.

Osmanlı ordusunun köprü inşâsında gösterdiği sür'at de dikkat çekicidir: İran ve Aşağı-doğu Anadolu dağlarından gelen ırmaqlar üzerine, yedi sekiz yerde kırkar ellişer tonbazla köprüler inşâ olunur. Şatt-ı Dicle üzerine yetmiş seksen, Şattü'l-Arab üzerine yüz seksen tonbazla bir büyük köprü yapılmış; asker, bunlar sâyesinde hedefine varmıştır.

Yol boyunca yer yer karşılaşılan havuzların doldurulması; tabiati tasarrufun en basît şeklidir.

b) Tatar Fitnesi:

Kırım Tatarları; zirâat, sanâyi ve ticâretle uğraşmadıkları için, geçinmelerini yağmacılıkla sağlıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı devletinin Rusya ve Lehistan'la sulh âkdetmesinden memnûn olmadılar (43). Moskoflar; hudûdumuzda kale inşâ ettiriyorlar, Kırım'a hücum edecekler diye haberler çıkardılar. Devlet; câsûslar vâsıtasıyla işi inceletti havâdisin aslı olmadığı meydâna çıktı.

Bu sırada Saâdet Giray, kalgay bulunuyordu: *Vâfir Tatar askeriyile* Bucak'a geldi; oradan Özi Vâlisi Çelebi Yûsuf Paşa'ya mektup gönderdi: Bu mektupta Moskofların Kırım'a *sû-i kasd* için deryâdan *azim* kalyonlar, çekdiriler indirdiklerini; karada Kırım'a yakın bir yerde metin bir kale binâ edip, içine top, cebhâne, asker yerleştirdiklerini; ahvâlin *arz u mahzarı* için, *Hân Hazretleri'nin izinleriyle* Bucak'a gelmiş olduklarını yazıyordu.

Yûsuf Paşa, mektûbu Edirne'ye gönderdi. Mes'ele, devletin ileri gelenleri arasında görüşüldü; Saâdet Girây'a Sadrazam tarafından bir mektup yazılması uygun bulundu. Bu mektûbun me'ali şöyle olacaktı: Kırım'ın korunması, Devlet'in *e'azım-ı umurundan* biridir; aralıksız, *ahvâl ve âsârıecessüs ve tefahhus* olunuyor. *Arz u mahzarın*, Kırım'dan doğrudan doğruya gönderilmesi âdetti. Memleketimizde bir adamın ikiye çıkartılması gerektiği bir vakitte, bir çok kimseyi yerlerinden kaldırarak Bucak'a getirmeniz; kış vakti oradaki Müslümânların huzûrunu bozmanız; Moskof Çarı ve Leh Kıralları ile Osmanlı devleti arasındaki sulhü zedeleyecek harekâta teşebbüsünüz; bu yüzden *ibâdu'llâhu* vesvesseye düşürmeniz sizden beklenmezdi. Acele, gerçeğe uygun olarak vaziyeti bildiriniz.

Mektup yazıldı; ayrıca aynı me'ali taşıyan mektuplar, Kırım Hanı'na da yollandı.

O sırada Rus Elçisi, henüz Edirne'de bulunuyordu; mes'ele kendisine soruldu: Elçi, Çar'ın sulhü «te'kîd» için kendisini gönderdiğini; Kırım'a yakın denin kalenin, kırk saat uzaktaki bir yerde, Kazakları korumak maksadıyla yaptırıldığını; *'azîm kalyonların ise, harb zamânında Azak suyuna indirilip götürülmesine imkân bulunamamış gemilerden meydâna geldiğini, istenildiği takdirde, Osmanlılara satabileceklerini bildirdi; ayrıca, kapucu-başılardan biriyle tahkîk ettirin, sözümde hilâf zuhûr eder ise, elinizdeyim, nice bilürseniz öyle edin, dedi.*

Bunun üzerine, 6 Şâban 1114 Salı günü (2 Ocak 1702), Devlet Giray, Kırım hanlığından azledilip, yerine, Hacı Selîm getirildi.

Diğer yandan da, Özi Vâlisi Yûsuf Paşa ile Eflâk ve Buğdan vovvodalarına, *nizâc ihtimâlî olursa, önceden hazırlıklı bulunmaları bildirildi.*

Filvâkî, Devlet Giray; Tatar askerlerinden teşekkül eden büyük bir kalabalıkla Han-kışlası denilen yere gelmiş; *İsmail kasabasıyla iskelelere adamlar ta'eyin* etmişti. Maiyyetinde *Kırım ümerâ ve a'eyânından* bir hayli insan vardı.

Özi Vâlisi, İsmâil geçidini korumak için, etrâfına metrisler kazdırdı. Devlet'ten asker istedi. Tatarları itâat altına almağa yeteceği tahmîn olunan sayıda asker gönderilmesi uygun bulundu. Fakat Tuna yahılarından gelen sızlanmalar günden güne artıyordu. Böylece Rumeli ve Anadolu'daki çeşitli menş'e'den ve çeşitli sınıflara mensup askerın Edirne sahrâsında toplanması emrolundu. İstanbul ve Edirne halkı; Tatar için bu ölçüde büyük bir hazırlığa lüzum olmayacağı kanâatiyle, Moskof'la aramızın açıldığı vehmine düştüler.

Pâdişah, -bir ân önce kat'î netîceye varabilmek için- Sadrâzam Daltaban Mustafa Paşa'yı vazîfesinden azletti. Yerine Râmî Mehmed Paşa getirildi.

Yeni Sadrâzam'ın, Yûsuf Paşa emrine sayısız asker gönderdiği tatarlar arasına yayılınca, içlerine korku düştü. Kefe Müftîsi de, bir risâle yazarak, bunların «bâğî» olduklarını, *tövbe ve rüçû' etmedikleri takdirde, kefere gibi katl ü istîsallerinin helâl* olacağını, şer'î delillerle isbât etmiş, bu iddiâyâ Kırım ulemâsı da katılmıştı. Böylece Tatar taifesi dağıldı. Önce Devlet Giray, ardından da Saâdet Giray, Çerkez tarafına kaçtı. Tomarova, İsmâil, Kili ahâlîsinin yağma edilen malları; müftî ve kadılar huzûrunda *ba'de'l-ısbât* sahiplerine verildi.

Şu hâlde, İkinci Mustafa devrinde Osmanlı ordusu; İmparatorluğun uzak köşelerinde, silâh kullanmadan hâkimiyet sağlayabilecek mehâbetini hâlâ muhâfaza etmektedir.

Buraya başka bir hüküm daha ilâve edelim: P â d i ş a h; Karlofça muâhedesinin verdiği mânevî sarsıntıya, av âlemleriyle kendi iç dünyâsından dışa yönelme çabalarına rağmen; zâlim paşaları tecziye, eşkiyâyı te'dip, âsî hanları tenkil, kaybedilmiş kaleleri istirdât irâdesini hâlâ taşımaktadır.

D İ V A N E D E B İ Y A T I N D A H A M S E L E R

Hüseyin AYAN

HAMSE, Fars ve Türk Edebiyatında **beş** mesneviyi ihtiva eden mecmualara verilen addır.

Mesnevîde şair, kaside ve gazelde olduğu gibi, tek kafiyeyle bağlı kalmadığından, düşünce ve duygularını serbestçe açıklamaya fırsat bulur. Bunun içindir ki, geniş bir konuyu topluca ele almak isteyen şairler **m e s n e v i y i** seçerler. Dinî, tasavvufî, ahlâkî, öğretici eserleri, hikâyeleri hep bu biçimde yazarlar.

Bir mesnevi ne gibi kısımlardan meydana gelir? Bunu konumuzun dışında bırakalım...

Şairin amacı hüner göstermek olduğuna göre, yeni mazmunlar bulmak, esere yeni motifler katmak, düşüncelerini yeni havalere süslemek bşalica isteğidir. Bunun için kendilerine güvenen şairler, divanla yetinmezler. Sanattaki güçlerini göstermek için çetin ve zahmetli olan **m e s n e v i** ye yönelirler. Hele beş mesneviyi bitirip HAMSE sahibi olmak, şair için, sanat hayatında varılacak en büyük hedeftir.

Birçok şairler bu maksatla «Penc Genc»e el atmışlar, ama beş mesneviyi bitirip, HAMSE sahibi olabilenler pek azdır.

İslâmî Edebiyatta ilk Hamse, Genceli Nizâmî (ö. 1204/600) tarafından yazılmıştır. Nizamî-i Genceî, Hamsesine «Penc Gonc», Beş Hazine, adını veriyor. Bazı edebiyat tarihi araştırmacılarına göre Nizâmî, asıl metni Sanskritçe olan **Pança Tatra**'dan ilham alarak eserine Penc genc adını vermiştir. Kabûle şayan görünmekle beraber, İslâm'da da «beş» sayısının müstesna bir yeri vardır. Meselâ: İslâmın beş şartı, günde beş vakit namaz gibi... Elin beş parmağı da hurafelere bürünmüştür. Parmakları açık

olarak gösterilen el, kem gözlerden nazar değmemesine karşı gösterilen bir işarettir...

Penc Genc tabirinin ilham kaynağı ister Hind'e, ister, İslam'a, ister Hurafelere dayansın, kültür hayatımızda **beş** sayısının bir yeri olduğu muhakkaktır. Binenaleyh Nizamî'nin mecmuasına «Beş Hazine» adını vermesi, bunlardan birini nazarı itibara alarak olabileceği gibi, tesadüfi de olabilir.

Böylece, Divan edebiyatımızda mühim yer işgal eden hamse-lerin ilk örneklerini Fars edebiyatında görüyoruz. Fars edebiyatında hamse şairleri şunlardır:

Nizâmî-i Genceî (ö. 1204/600) ölümü XIII yy.lın başları tahmin edildiğine göre, ilk Hamse XII. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştır.

Emir Husrev DEHLEVÎ (ö. 1352/752)

Kemaleddin Hâcû-yı KİRMÂNÎ (ö. 1372/753) sitte

Nizameddin Mahmud Dâi-i ŞİRAZÎ (ö. 1460/865) sitte

Cemâli (Timurun ilk halefleri zamanı) (ö. 1417/1820) lerde.

Kâtibî, (ö. 1436/839)

Derviş Eşerf-i MERÂĞÎ, (ö. 1450/854)

Nureddin Abdurrahman CÂMÎ, (ö. 1492/898) seb'a

Hatifi (ö. 1512/918)

Ahî-i Meşhedî (ö. 1521/927)

Yasım-ı GÜNÂBÂDÎ (ö. 1571/979)

Rehâi Şevh Sa'dettin

Nüvidî Abdi Bey ŞİRAZÎ (ö. 1590/990)

Râi Hidayetullâh (XVI yy. Tahmasb ve I Abbas Zamanı)

Feyzî-i HİNDÎ, (ö. 1595/1004)

Sarf-ı Kışmirî Şeyh Ya'kûb (ö. 1594/1003)

Zülâlî (ö. 1616/1025)

Ruhulemin Isfahanî (ö. 1637/1047)

Hasan b. Seyyid Fethullah (XVII. yy.)

Molla Tğraî-i MEŞHEDÎ (ö. 1659/1069)

Muhammed Hâşim SENCER (XVII. yy.)

Rebî-i Enceb Hacı Mağribî (ö. 1780/1195)

İtâbî Hasan Bey,

Davud Şâhî (Bağdad valisi Davud Paşa)

T Ü R K D İ V A N E D E B İ Y A T İ N D A ilk Hamse yazan şair Ali Şir NEVÂÎ'dir. (1441/844 - 1501/907)

Biz her ne kadar ilk Hamse yazan şair olarak Nevâyî'yi gösteriyorsak da, ilk arzu eden Nevâyî değildir. Bu arzu Ahmedî'de (1334 - 1413) ve hattâ Şeyhoğlu Mustafa'da (1341 - 1401?) bile sezilir. Bu sahalarda çalışanlar, elbette yeni bilgiler getirip konuyu biraz daha aydınlatacaklardır.

Hemen aynı yıllarda **Hamdullâh Hamdi AKŞEMSEDDİN-ZÂDE** (1449/853 - 1503/909).

Taşlıcalı YAHYâ, (ö. 1582/990)

Nev'î-zâde ATAYî 1583/991 - 1635/1045)

Nergisî, (1591/1000 - 1634/1044) (Nergisî'nin Hanesi mensurdur.)

Feyzî Subhizâde Feyzullah (ö. 1739/1152) (Divaniyle beraber 5 kitaptan meydana geldiği için mecmuası Hamse olarak geçer.)

Bu saydıklarımızdan başka kaynaklarda **Hamse sahibi** olarak gösterilen şairler de vardır. Bu Hamse sahiplerinin mesnevilerinin bugüne kadar biri veya birkaçı ele geçmiştir. Bazılarının ise şimdiye kadar mesnevilerine rastlanamamıştır.

Şuarâ Tezkirelerinin ve sâir kaynakların **Sâhib-i Hamse** olarak haber verdikleri halde, bu Hamselerin meydana gelmesini temin eden mesnevilerin bugüne kadar varlıkları katiyet kesbetmemiş olanlar çoğunluktadır. Bu liste hayli kabarıktır. Edebiyat tarihimiz için büyük önem taşıyan bu mesnevilere dair isim listesini topluca sunuyorum.

Kaynaklar, aşağıda isimlerini vereceğim şairlerin Hanse sahibi olduklarını yazıyorlar :

BİHIŞTİ mahlashı, Karıştıranlı Süleyman Bey-zâde Ahmed Sinan (II Bayezid devri şairlerinden. XVI yy.)

Vâmık u Azrâ

Yusuf u Züleyha

Leylâ vü Mecnun

Hüsn ü Nigâr

Süheyl ü Nevbahar

ÇAKERİ Kadı Sinan Bey,

Yusuf u Züleyha

Leylâ vü Mecnun eldedir.

AHMED RIDVAN (XVI yy.)

Leylâ vü Mecnun

Husrev ü Şirin

İskender-nâme bu üçü eldedir.

Heft-Peyker ile

Mahzenü'l-esrar yoktur.

HAYATÎ (XVI yy.) de Penc Genc sahibidir, kaynaklara göre :

Mahzenü'l-Esrar

Heft-peyker

Behrâm-i Gûr

İskender-nâme'si ele geçmiştir.

Leylâ vü Mecnun'u ise hala bulunamamıştır.

REVANÎ (ö. 1520/930)

İşret-nâme ile

Câmiu'n-nesâyih'inden bahis var. Diğerleri mechuldür.

Celîli, Bursalı Hâmidî-zâde: (XVI yy. başları)

Leylâ vü Mecnun

Husrev ü Şirin'i eldedir.

Gül-i Sad-berk,

Hecr-nâme ile

Mehek-nâme'si de (Bib. Nat. Paris) de bulunuyor.

Şeh-nâme'yi Türkçeye çevirmeye çalıştığı da kayıtlar arasındadır.

Âşık Çelebi, onun Mensûr bir hamsesi olduğunu söylüyor.

MUÎDÎ, KALKANDELENLÎ, (Kanuni devri)

Latifî: Penc Genc'e cevap vermiştir. Kütüb-i seb'ası vardır, diyor.

Gül ü Nevrûz

Şem'u Pervane

Vâmık u Azrâ'sı bulunmuştur. Diğerleri yoktur.

FETHULLÂH ÂRİF ÇELEBÎ, (ö. 1561/969)

Ahdî'ye göre, Hamse Sahibidir.

100.000 beyitlik Şeh-nâme yazmış.

FUZULİ, (ö. 1555/963) Sâdıkî-i Kitâb-dâr, Şâh u Gedâ'sından bahseder. Riyâzî de Hamse sahibi olduğunu söylerse de Fuzulî üzerinde araştırmalarda bulunanlar, onun Şâh u Gedâ'sına rastlamamışlardır.

KARA FAZLİ (1563/971).

Ahdî'ye göre Hamsesi, Latifî'ye göre Hamse mukabelesinde Sittesi var. Adları bilinen mesnevileri şunlardır :

Gül ü Bülbül
Hümâ ve Hümâyun-nâme,
Leylâ vü Mecnun,
Nihalistan,
Lüccetü'l-Esrar.

HALİFE - DİYARBEKİRLİ :

Ahdî'ye göre : «Misâl-i Hamse Penc Genc»e malik olmuştur.
Leylâ vü Mecnûn'u eldedir.

HULVİ MAHMUD CEMÂLEDDİN. (ö. 1653/1064)

Yahyâ'nın Hamsesine naziresi vardır, deniyor.

FİKRİ DERVİŞ ÇELEBİ, Molla Mâşi-zâde (ö. 1574/982)

Hurşîd ü Mâh
Mihr ü Müşterî Tercemesi.
Ebkâr-ı Efkâr
Behrâm u Zühre

Hurşîd ü Nâhîd ve (Hasan Çelebi'de) «Nice Şehr-Engiz»inden babis var.

Karamanlı FİGÂNİ (1506)'yi de İskender-nâme'siyle bu listeye ekleyerek Kendisine Câmî-i RÛM diyen Lâmiî Çelebi'den bir iki kelimeyle bahsedelim :

LÂMİİ Çelebi' (ö. 1531/938)nin mensûr eserlerinden, divaniyle manzum lügatinden mâdâ **ON Mesnevisi** zikrolunur ki Lâmiî Çelebi bu durumda **iki Hamse** teşkil edecek kadar mesnevi yazmış oluyor.

Şu son Lâmiî Çelebi örneğinedn de anlaşıldığı üzere, bâzı şairler **BEŞ** Mesnevi ile yetinmemişlerdir. Altı ve daha fazla mesnevi yazarlar olmuştur. Beş mesnevi yazarlara **SAHİB-İ HAMSE** dendiği gibi, böylelerine de **Sahib-i SİTTE** ve **SAHİB-İ SEB'A** demek mümkündür. Lâkin edebî anane, **HAMSE SAHİBİ** veya **SAHİB-İ**

HAMSE der.

Beş mesnevi'den fazla yazarların başında yine Nizâmî gelir. İran Edebiyatında onu Hâcû-yi KİRMÂNÎ, Nizameddin MAHMUD DÂÎ-İ ŞİRÂZÎ ve Abdurrahman CÂMÎ takip ederler.

Şimdi konumuzun önemli kısımlarından birine gelmiş bulunuyoruz : Hamse çığını açan Türk asıllı Genceli NİZÂMÎ

- 1 — Mahzenü'l-Esrâr
- 2 — Husrev ü Şirin
- 3 — Leylî ve Mecnun
- 4 — Heft-Peyker
- 5 — İskender-nâme
  - a) İkbâl-nâme
  - b) Şeref-nâme

olmak üzere beş mesnevi yazarak adına **Penc-genc (Beş Hazine)** diyor, demiştik. NİZÂMÎ'den aşağı yukarı yüz yıl sonra EMİR HUSREV DEHLEVÎ;

- 1 — Matlau'l-Envâr
  - 2 — Şirin ü Husrev
  - 3 — Mecnun u Leylî
  - 4 — Heşt-Bihişt
  - 5 — Âyine-i İskenderî
- adlı mesnevilerle hamsesini tamamlıyor.

NUREDDİN ABDURRAHMAN C Â M Î ise Nizâmî'den takriben 300 yıl sonra;

- 1 — Silsiletü'z-ZEHED
- 2 — Salaman u ABSAL
- 3 — Tühfetü'l-Ahrâr
- 4 — Sübhatü'l-Ebrâr
- 5 — Yusuf u Züleyhâ
- 6 — Leylî vü Mecnun
- 7 — Hired-nâme-i İskenderî ile seb'asını tamamlıyor.

Fars Edebiyatından verdiğimiz bu üç zirve şahsiyetin eserlerindeki isim benzerliğine dikkat buyurulsun! O halde Fars Edebiyatı

bir fâsid daireye mi girmiş oluyor ki böyle aynı konular etrafında dönüp dolaşıyor? Buna cevap vermeden önce bir de bizdeki HAMSE sahiplerinin yazdıkları mesnevilerin adlarına bakalım :

Divan Edebiyatımızın ilk Hamse şairi **Ali Şir NEVAİ**'dir, demiştik. Bu yüce dehâ 1441 - 1501 yılları arasında yaşamıştır. O halde, bir tesbit olsun diye arzedeyim, Nizâmî'den aşağı yukarı **iki yüz yıl** sonra bizim edebiyatımızda ilk hamseler görülmeye başlıyor, demek olur.

1) Bir de **Ali Şir Nevâî**'nin hamsesindeki mesnevilerin adlarına bakalım :

- 1 — Hayretü'l-Ebrâr
- 2 — Ferhad u Şirin
- 3 — Leylî vü Mecnun
- 4 — Seb'a-i Seyyâre
- 5 — Sedd-i İskenderî

2) Yine aynı yıllarda hamsesini tamamlayan Akşemseddin-zâde **Hamdullah Hamdî**'nin hamsesindeki mesnevilere gelince: onlar da

- 1 — Yusuf u Züleyhâ
- 2 — Leylî vü Mecnun
- 3 — Mevlid
- 4 — Tuhfetü'l-Uşşâk
- 5 — Kifâyet-nâme'dir.

3) Hamdullah Hamdi'den takriben bir asır sonra **Taşlıcalı Yahyâ**'nın Hamsesiyle karşılaşıyoruz. Bu hamseyi oluşturan mesnevilerin adları :

- 1 — Gencîne-i Râz
- 2 — Usûl-nâme
- 3 — Şâh u Gedâ
- 4 — Yusuf u Züleyhâ
- 5 — Gülşen-i Envâr'dır.

Divan Edebiyatımızın kuruluş çağlarında derin tesirini hissettiğimiz Fars Edebiyatı ile bizim edebiyatımızdan adlarını verdiği bu hamselerin muhtevasını teşkil eden mesnevilerin başlıkla-

rındaki benzerlik gözden kaçmamıştır. Adlardaki bu benzerlik apaçaktır.

Cenâb-ı Hakkın Kur'ân'da «Ahsenü'l-Kasas» - Hikâyelerini en güzeli olarak adlandırdığı **Yusuf ve Züleyhâ** kıssası ile **Leylâ ve Mecnûn**, **Ferhad ve Şirin** İskender-nâme (ki Büyük İskender ile Evliya veya Peygamberliği ihtilâflı olan Zülkarneyn'nin karışan şahsiyetlerini konu edinir); ayrıca Mahzenü'l-Esrâr, Gencîne-i Râz, Hayretü'l-ebrâr /Sübhatü'l-Ebrâr Tühfetü'l-Uşşâk/Tühfetü'l-Ahrâr'daki benzerliklere bakalım. Demek konular klâsik! Şarkın büyük masal ve hikâyeleri ana maddeyi teşkil ediyor. Acaba şairler birbirlerine **nazîre** ve **cevap** demekle mi meşguldürler? Yahut da Divan şairlerimiz Farsça yazılmış bir mesneviyi Türkçe'ye tercüme etmekle mi vakit geçiriyorlar? Böyle bir suçlamaya gidebilir miyiz? Aslâ gidemeyiz. Peki Şuarâ tezkireleri vesair kaynaklar: «Nizâmî Hamsesine cevap dimişdür», Câmî'ye nazîre dimişdür», diyorlar.

O halde, Hamseler söz konusu edilince, genellikle Divan şiiri ele alınınca bu nazîre, cevap ve tercüme deyimleri üzerinde açıklığa kavuşmamız gerekiyor: **NAZİRE** nedir?

Divan Edebiyatımızda nazîre, bugünkü anlamıyla bir **t a k l i d** değildir. Şair, sevdiği ve saydığı bir şairin herhangi bir şiirini beğenir, aynı vezin ve kafiye ile onun benzerini yazar. Aldığı, yalnız vezin ve kafiyedir. Çok kere bu nazîre aslından üstün de düşer. Bunun taklid ile hiçbir ilgisi yoktur. Sadece, şiirine nazîre söylenen şâire karşı gösterilmiş bir «**cemile**»dir.

Mesnevilerde nazîre daha da geniş ölçüde yapılır. «Leylâ ve Mecnun, Husrev ve Şiirin, Yusuf ve Züleyha» gibi kıssalar ortak birer konudur. Her şair bu konulardan birini seçebilir. Bu bir aşırma sayılmaz. Ancak şair kendinden önce bu konuyu işleyen şairlerden ne dereceye kadar ayrılmış, eserine kendisinden ne gibi özellikler katmıştır, buna bakılır. Meselâ: «Leylâ ve Mecnun» hikâyesini manzum bir hikâye olarak kaleme alan ilk şair Gencali Nizâmî'dir. Bu konu sırasıyla Devhlevî, Câmî ve başkaları tarafından da işlenerek eserler vücuda getirilmiştir. Bu üstadlardan sonra birçok şairler de bu konuyu yazmışlardır. Bunlardan kimi Nizâmî'nin, kimi Dehlevî'nin ya da Câmî'nin izinde yürümüşlerdir. Ama hepsi de, bu yolun ilk üstadı olan Nizâmî'nin açtığı çığırını genişletmiş, konuyu yeniden işleyerek, kattığı özelliklerle ona kişiliğinin damgasını vurmuştur.

Nazîre'nin bir adı da **CEVAP**tır. Şair, üstad saydığı şairin eseri-

nin konusunu da almaz. Yalnız veznini, biçimini ve esasını alır. Benzerini meydana getirerek üstadın eserine cevap vermiş olur.

Devlevî'nin Matlau'l-Envar, Hâcû-yı Kirmân-i'nin Ravzatü'l-Envâr, Câminin Tühfetü'l-ahrâr, Nevâî'nin Hayretü'l-ebrâr adlı mesnevileri hamse yolunda ilk üstad olan Nizâmî'nin MAHZENÜ'L-ESRÂR'ına birer cevaptır.

Bu mesnevilerin **vezinleri birdir**. Hepsi de **20 MAKALE** olup her makaleden sonra «**destan**» ya da «**ihkâyet**» başlıklı konuya uygun bir manzume ihtiva ederler. Ama konuları başka başkadır. Bizim Edebiyatımızda Mahzenü'l-Esrâr'a nazîre ya da cevap yazmış başka şairler de vardır. Çağatay sahası şairi **Haydar'ın Mahzenü'l-Esrâr'ı** Müfteilün Müfteilün Fâilün veznindedir. 21 manzumeyle birer hikâyeden teşekkül etmiştir.

Hayâtî'nin Hamsesinin ilk mesnevisi **Mahzenü'l-Esrâr**, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ının tam benzeridir. Hattâ tercümesi bile denebilir.

Âzerî'nin Nakş-ı Hayâl mesnevisi de Mahzenü'l-Esrâr'a bir nazîre'dir. O da Müfteilün Müfteilün Fâilün veznindedir. 20 «ıkd»dan toplanmıştır. Her «ıkd»dan sonra bir **destân** gelir.

Cinânî'nin, Azerî'nin Nakş-i Hayâl'ne nazîre olarak yazdığı Rıyâzu'l-Cinân da hakikatte Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına cevaptır. **20 ravzaya** ayrılmıştır. Her **ravzadan** sonra **destan** başlıklı bir hikâye gelir.

Nazîre ve cevap sayılan eserlerin bazan bölüm sayısı da değiştirilir. **VAHŞÎ'nin** HULD-i BERİN adlı mesnevisi Mahzenü'l-Esrâr'a nazîre sayıldığı halde 5 ravzadan müteşekkildir. Bursalı Rahmî'nin GÜL-İ SAD-BERK'î Mahzenü'l-Esrâr'a nazîre olduğu halde **7 ravza** ve her ravzadan sonra gelen birer hikâyeden oluşur.

Taşlıcalı Yahya'nın GÜLŞEN-İ ENVÂR'ı Mahzenü'l-Esrâr gibi Müfteilün Müfteilün Fâilün vezninde olduğu halde 20 Makale değildir. Meselâ **4 büyük fasla** ayrılmıştır. Her fasıldaki ahlâkî ve tasavvufî manzumeyi birçok hikâye ve temsiller takip eder. Bundan sonra **evliyanın** derece ve mertebeleri gelir. Bu bölüm de hikâyelerle süslenmiştir.

Nev'izâde Atâyî, Hamsesinin ilk mesnevisi olan **Âlem-nümâ**'ya da **Sâkî-Nâme**'yi, Nizâmî'nin **İskender-nâme**'sinin birinci kitabı olan

Şeref-nâme yolunda kaleme aldığını ve eserinin Devlevî'nin Âyîne-u İskenderî adlı mesnevisine ışık saldığını söylüyor. Oysa Sâkî-nâme ile İskender-nâme arasında konu bakımından hiçbir ilgi yoktur. Ancak her üç eserin müşterek tarafı veznidir. Her üçü de Şeh-nâme vezindedir. Bir de ŞEREF-NÂME'de her bahis «Sâkî-nâme» başlıklı iki beyitle başlar. Aradaki birlik bunlardan ibarettir.

Nev'î-Zâde, Nefhatü'l-Ezhârını, Mahzenü'l-esrâr'a ve Matlau'l-Envâra nazire sayıyor. Sohbetü'l-Ebkâr'ını da Câmî'nin Sübhatü'l-Ebrâr'ına cevap addediyor. Sübhatül'Ebrâr **40 İkd**'dan ve her «İkd» tâkip eden birer hikâye ve münâcâttan meydana gelmiştir. Sohbetü'l-Ebkâr da **40 sohbetten** vücut bulmuştur. Her sohbetten sonra **destan** başlıklı iki hikâye var. Vezinleri de Fâilâtün, Fâilâtün Fâilün'dür.

Taşlıcalı Yahyâ'nın GENCİNE-İ RÂZ'ı da Nev'î-Zâde'nin Sohbetü'l-Ebkâr'ı gibi CÂMÎ'nin Sübhatü'l-Ebrâr'ına naziredir. O da **40 MAKALE**'den toplanmıştır. Her makaleden sonra bir **hikâye** ve bir **manzume** gelir. Vezin de aynıdır.

Şâirler bazen veznini değiştirerek nazire söylerler. Meselâ: Nizâmî'nin, Dehlevî'nin, Câmî'nin, Nevâî'nin İSKENDER-NÂME'leri Şeh-nâme vezninde olduğu halde **Ahmedî** ile Ahmed Rıdvân'ın ve Hayâtî'nin İSKENDER-NÂME'leri Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezindedirler.

Nizâmî, Dehlevî, Câmî, Hâtifî ve Mektebî'nin LEYLÂ ve MECNUN'ları Mef'ûlü mefâilün Faülün vezninde olduğu halde bizim edebiyatımızda aynı konuyu yazan Nevâî, Fuzûlî, Celîlî, Halife ve Kaf-zâde bu vezne uymuşlar, **Hamdullah Hamdî**, Lârendeli Hamdî, Ahmed Rıdvân ve Örfî eserlerini Mefâilün Mefâilün Faülün vezniyle yazmışlardır.

Bu arada hem vezni, hem bölüm sayısı değişik olanlar da vardır. Emîrînin Mahzenü'l-Esrâr ve Sohbet-nâmeleri Nizâmînin Mahzenül'Esrârı yolundadır. **10 Makale** ve **sohbet**tirler.

Nazirelerin Üstad bilinen şaire birer «cemile» olduğunu söylemiştik.

Nazireler içinde daha üstün bir eser meydana getirme isteğiyle kaleme alınmış olanlar çoğunluktadır.

Bursalı Cinânî'nin CİLÂÜ'L-KULÛB'u Yahyâ'nın Usûl-nâme'si-ne nazire olarak yazılıyor. Şâir diyor ki :

Bile tâ ki erbâb-ı hüsn-i kabûl

Ne yüzden dinürmiş Kitâb-ı Usûl

Bu bir meydan okuma değildir de nedir? Binaen aleyh bu şuna, öbürü buna nazire ve cevaptır diyerek Divan Edebiyatımızın edebî mahsullerini küçültemeyiz.

Başkalarından konu almayı ya da nazîre ce vecap yazamayı hoş görmeyen şairler de vardır.

Bursalı CELİLİ, HECR-NÂME'sinde :

Sanmanız Fürsden temettü' idem

Gayriler nazmını tetebbü' idem diyor.

Asıl kötü olan şey aşırma «intihâl»dir. Bunun fetvâsını da Sünbül-zâde Vehbî vermiştir :

Böyledir şer'-i belâgatde fetâvâ-yı sühan

Sirkat-i şî'r idene kat'-ı zebân lâzımdır

Hamse yazan şairlerimiz arasında intihâle başvuranlar da vardır, denebilir.

Hayâtî'nin Hamsesindeki İskender-nâme ile Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâmesi ve Husrev ü Şirin'leri böyledir. Acaba bu bir tevarüd müdür? Bilmem! İyi bir araştırmayı gerektirir.

Ağızda dolaşan ve zihinleri bulandıran, divan edebiyatımızı, genellikle edebiyatımızı değersizmiş gibi göstermek isteyenler bir de «TERCÜME»den bahsederler.

Tercüme, Divan Edebiyatımızdaki **Terceme** bugünkü «çeviri»yi çok aşan geniş bir anlam taşır. Hamseleri oluşturan mısneviler için söylenebilen tercümenin şu biçimlerini görüyoruz.

1 — Aslına uygun yapılan çeviriler

2 — Konusu aktarılarak yapılan çeviriler.

3 — Genişletilerek yapılan çeviriler.

Edebî eserlerin çevirilerini bu sonuncu biçimde aramalıdır. Şair kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi çevirmeyi aslâ düşünmez. Kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları aktarır. Kimi yerleri çevirir, ama asıl önemli bulduğu yerleri genişletir. Kendi düşünce ve duygularını da bu parçalara ekler. Eser o hâle gelir ki ona artık çeviri denemez. Yazar ise çok defa kendi eserine «TERCEME» adını verir. Ama bu, konuyu ilk işleyene duyulan saygıdan ileri gelir. Meselâ: GÜLŞEHRİ'nin Attâr'dan çevirdiği MANTIKU'T-TAYR'ı le KUTB'un Nizâmî'den çevirdiği Husrev ü Şirin'i Seyf-i Serâyî'nin Sa'dî'den çevirdiği Güliştan bu tip birer eserdiler. Hele Nevâî'nin Lisânü't-Tayr'ı Mantıku't-Tayr'dan çok çok üstün ve başkadır. Buna çeviri denemez. Lâkin Divan Edebiyatımızın üstadları, fevz aldıkları kimselere derin saygı besliyorlardı. Büyük bir tevazû içindeydiler.

Kendilerine güvenen şairler, TERCEME'den kaçınmışlardır. Meselâ: Ali Şir NEVAÎ, Ferhad u Şirin'inde, başkasının dolaştığı meydana at sürmenin, başkasının gül topladığı bahçede gül aramanın hoş olmadığını söylüyor. Onun Ferhad u Şirin'indeki Ferhad, bilinmeyen bir (dağ delen) değil, Çin Türkistan'ında Hakan'ın oğludur. Aynada gördüğü timsâli aramak için ordularla yola çıkar. Ejderlerle döğüşür, ifritlerle savaşır, tılsımı ele geçirip sevgilisine kavuşur.

Ferhad, doğruluktan ayrılmayan, iyiliği seven herkesin yardımına koşan, yalnız gönlünün sesine kulak veren, korku nedir bilmeyen ve zalimlerle mücadele eden bir kahramandır. Nevâyî, bile rek ve isteyerek böyle bir kahraman yaratır.

İskendere sahip çıkmaya çalışan Mısır ve İranlılara onu da bırakmaz. Onun yarattığı İskenderde büyük Türk hükümdarlarının niteliği vardır.

Mesîhî ile Fazlî da aynı görüşü paylaşıyorlar.

Hepsini bir tarafa, bir şair, bir başka şairin eserinden ilham alabilir. Başka bir şairin tesiri altında da kalabilir. Bunlardan kaçınılmaz. Hattâ kaynak göstererek yararlanabilir de, bunlar tabiidir.

Lâkin, bâzı Batılı Edebiyat tarihçilerinin ve araştırmacılarının, hamselerimizi meydana getiren mesnevilerin adlarına, yapılarına, ve konularına bakarak, «bunlar basit birer taklid ve tercümeden

ibarettir», hükmüne varmaları, meseleyi kavrayamamaktan ileri gelen yanlış ve insafsız yargılardır.

Özet olarak, Divan Edebiyatımızda müstesna bir yeri olan Hamse şâirleri birer mütercim değil, eserleri de tercüme değildir, diyebiliriz.

Hamseleri oluşturan mesneviler, Nergisi'nin Hamsesini meydana getiren Nihâlistân, İksîr-i Saâdet, Meşâkku'l-Uşşâk, Kanunu'r-Reşâd ve Gazavât-ı Mesleme, El-Vasfu'l-Kâmil hariç, çünkü bunlar zaten mensurdurlar, bizim edebiyatımızın bir nevi manzum romanları, manzum hikâyeleridir.

Nergisi Mehmed Efendi, Mensur Hamse yazarak yenilik getirmiştir. İran Fars Edebiyatında Mensur Hamse görülmezken bizim edebiyatımızda Mensur Hamseye dair ilk kayıt Bursalı CELİLİ hakkında, Aşık Çelebi tarafından düşürülmüştür. Binaenaleyh Celili, Nergisi'ye öncülük etmiştir, denebilir.

Nergisi Mehmed Efendi'nin Hamsesini meydana getiren eserler esas itibariyle mensur, fakat yer yer manzum parçalar ihtiva etmektedirler. Bu manzum kısımlar arasında Farsça olanlar, mensur kısımlar arasında da Arapça mektuplar vardır. Bu arada, Nergisi'nin nesrinin çok süslü ve ağır olduğunu, anlaşılmasının çok zor bir iş bulunduğunu kaydetmekte fayda vardır. Lakin bu, bugün için anlaşılması güç olan eserler, çok okunmuştur. Üç kere basılmıştır. İstanbul kütüphanelerinde yirmiden fazla yazma nüshası vardır.

Nergisi'nin üzerinde fazlaca durmamızın sebebi: Fars edebiyatından benimsediğimiz bu tarzı, geliştirmiş olduğumuzu anlatabilmek içindir. İranlıların işlediği konularla yetinmemişiz. Bu vadiye yeni ufuklara yönelmişiz. Nazmın pek revaçta olduğu bir devrede de nesre geçebilmişizdir.

Eserlerin adlarının benzemesine rağmen, bu eserlerde yaratılan kahraman tipleri, Türk ruhunun benimsediği, Türk'ün âdet ve an'anelerine saygılı, doğru, dürüst, cömert, misafirseven... ilh. şahsiyetler olarak terennüm edilmiştir.

Divan Edebiyatımızda Hamselere dikkatle eğilmeli, bunlar yayınlanmalı, bugünkü nesillerin faydalanmasına sunulmalıdır. İçlerinde sanat değeri çok yüksek, konu itibariyle orijinal ve zevkle okunabilecek olanları çoktur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

GİBB, E.J.W.W. A History of Ottoman Poetry I. c, s. 145., II c. s. 8.

İslâm Ansiklopedisi.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu.

LEVEND, Agâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, I. c. TTK. Basımevi 1975.

LEVEND, Agâh Sırrı, Ali Şir Nevâî, III c. TTK Basımevi, Ankara 1967.

RİEU Charles, Catalogue of Persian Man. British Museum, s. 504, 611, 620,
637, 645...

Türk Ansiklopedisi.

NÂMİK KEMÂL ALEYHİNDE AÇILAN BİR TAHKİKATTEKİ İDDİÂLAR VE ŞÂİR'İN CEVAPLARI

M. Kaya BİLGEGİL

Nâmık Kemâl'in Midilli mutasarrıflığı devresinde, ada ahâlisi tarafından aleyhinde Mabeyn'e, Sadaret'e, Dâhiliye Nezâreti'ne, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vâlîliği'ne şikâyetler gitmişti. Bu şikâyetlerin tahkikine Vâlî İsmâil Hakkı Paşa me'mûr edildi. Bu yazıda sözü geçen tahkikatla ilgili vesikalar neşredilecektir.

Hâdiseleri iyi tasrîh edebilmek, Şâir'in bu adadaki me'mûriyeti hakkında toplu bilgi vermeyi gerektirmektedir. Bu yüzden yazımıza bir giriş kısmı ilâve ettik. Bu kısımdaki bilgiler: Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, M. Cemal Kuntay ve F.A. Tansel'in gayretleriyle bulunan, bir araya getirilen malzemedен çıkartılmıştır; bu kısma tarafımızdan ilâve edilen vesikalar, dolayısıyla temâs edilen bir iki küçük nottan ibâret kalacaktır.

Okuyucularımızın çoğunun talebemizden teşekkül edeceğini düşünerek, Nâmık Kemâl'in projeleriyle ma'rûz kaldığı mu'âmelerle iyice karşılaştırabilmeleri için bu kısmı biraz geniş tutuyoruz.

G i r i ş

1.— Gayretli ve ihatalı bir mutasarrıf :

3 Muharrem 1297 (17 Aralık 1879) tarihli bir «tezkire-i sâmiye» ile Nâmık Kemâl'in Midilli mutasarrıflığına ta'yiini «istizân» olunmuş; 4 Muharrem 1297 târihinde de, bu ta'yiin için «irâde-i seniyye» çıkmıştı (1). Arada dört ay kadar bir müddet ma'zûl

(1) Başbakanlık Arşivi, *İrâde D.*, Dâhiliye 1541, Ayrıca Midhat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemâl*, II, K-II, 1956, Ss. 334-335.

kalmak, me'mûriyete i'âdesinden sonra da ma'zûliyet devresine âit ma'âşları almak şartıyla, şâir, beş yıla yakın bu vazîfede kaldı.

Midilli me'mûriyetinin ilk devresinde, Nâmık Kemâl'in, yabancılar karşısında millî mes'elelere gösterdiği hassâsiyetten dolayı, zamânın pâdişâhı İkinci Sultân Abdülhamîd'i memnûn bıraktığı anlaşılıyor: Hükümdârı memnûn eden ilk hâdise, İzmir, Ayvalık, Midilli arasında yolcu ve yük taşıyan, «taharrîden mu'âf» olmalarından yararlanarak kaçakçılığa da imkân bulan Mobil ve İstafanos adlı vapurlar karşısındaki tutumudur. Bunlar, İngiliz bayrağı taşıyan rum nakil vâsıtalarıydı. Kemâl Bey, İngiliz konsolosu'na mantık ve âdet icâbı bu seyr ü seferin durdurulması lüzûmunu bildirdi; bu teşebbüsünden netîce alamayınca; keyfiyeti, Vilâyet'e ve Sadâret'e aksettirdi. Bu mevzûda Sadâret'e giden telgrafın bir sûreti, Telgrafhâne tarafından Mabeyn'e yollanmış, Pâdişah, meseleyi benimsemiş; bir yandan Bab-ı âlî'ye işin mutlaka halledilmesini emretmiş; diğer yandan da, Nâmık Kemâl'e doğrudan doğruya Saray'la muhâbere etmesi için telgraf şifre anahtarı göndertmişti (2). Bundan böyle, Kemâl Bey, ehemmiyetli mes'elelerde doğrudan doğruya Mabeyn'le telgraf muhâberesine girişecektir.

Hünkâr'ın himâyesini dâvet eden ikinci husûs; İtalyan balıkçıları karşısındaki tutumudur. İtalyanlilar, «trata» adını verdikleri denize dayanıklı büyük yelkenli kayıklarla, Midilli'nin sardalyası meşhûr Kolonya Körfezi'nde balık avına çıkarlar; cihazları sâyesinde, yüzlerce okkalık balığı birden tutarlar. Bu, yerli balıkçıları telâşa düşürmüştür. Mutasarrıf'a baş vururlar. Kemâl Bey, «trata»larla balık avlamağı yasak etti. İtalya Konsolosu Fidelli Tezi, çok sert bir dille bir protesto kaleme aldı; bu yazı ile, mutasarrıf tarafından verilen emrin, kapitülasyonlara münâfi olduğunu bildiriyordu. Nâmık Kemâl, yazdığı cevâbda daha şiddetli bir dil kullanmıştı. Hâdise, tahkikat mevzûu olarak Vilâyet'e intikal etti. Vilâyet, Kemâl Bey'i tutuyordu (3). Hâdisenin bu ölçüde ehemmiyet kazanması, İtalya Sefiri'nin Bâb-ı âlî nezdindeki teşebbüsü yüzündendir: keyfiyete Sakız İstinaf Mahkemesi'nde ru'yet edilirken Mabeyn de, mutasarrıflık, «hâsseten mutasarrıf» tarafından idi. Bâb-ı âlî, İtalyan Sefirinin ısrârına mukâvemet edemedi. **Bir müdetcik sonra yine Midilli'deki vazifesine i'âde olunmak üzere, 9 Re'û'l-evvel 1298 (9 Şubat 1881) de muvakkaten 'azlı için irâde-i**

(2) M. C. Kuntay, a.e., s. 340-341.

(3) a.e., S. 340

seniye çıkarttırdı. Fakat 21 Cumâde'l-ahire 1298 (21 Mayıs 1881) târihli diğeri bir irâde ile de (4), eski mutasarrıflığına ifâde edecektir. Kemâl Bey ve —onun kanâ'atince— şahsında Türk devleti, da'vâyı kazanmıştır. Şâir, bu vesile ile Pâdişâh'a sunduğu 'arızada, teşekkürlerini dile getirirken, aksâ-yı merâtib-i beşeriyeye ve hattâ 'ömr-i ebediye mazhar olmakdan ziyâde kullarınca mesâr ve iftî-hârı mûcib olmağla (5) ... diyor. Bu netice, Namık Kemâl'e göre, Zât-ı şâhânenin, himâyet-i hamiyet-pîrâye-i mülûkâneleri ... ve ... metânet-i cihân-pesend-i şehriyârileri eserdir (6).

İtalyan balıkçıları mes'alesinin akabinde, Nâmık Kemâl, Pâdişâh'tan bir taltif görür : Şâir bu sırada Celâleddîn Hârezmşâh'ı birtirmiş, Hünkâr'a sunmuştur. Bu münâsebetle Sûltân İkinci Abdül hamîd, kendisine bâlâ rütbesi verir. Bu rütbe ile ilgili irâde metnini ilk def'a neşre delim :

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Midilli Mutasarrıfı Kemâl Beyefendi Hazretleri'nin hâ'iz olduğu rütbenin bir derece terfî'i muktezâ-yı emr ü fermân-ı Hazret-i Pâdişâhî'den bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân Hazret-i veliyü'l-emrindir Fî Gure Zi'l-ka'de sene 98 ve fî 13 Eylûl sene 97,

Ali Rızâ (7)

Bu rütbeye dâir fermân da, 2 Zilka'de 1298 (26 Eylûl 1881) de Divân-ı Hümâyûn'dan çıkmıştır.

Kemâl Bey, daha «ikâmete me'mûr» olarak bulunduğu —takriben iki buçuk yıllık— süre içinde Midilli'nin mes'ele ve ihtiyâçlarını tesbît etmişti; mutasarrıflığında da, bunların halli ve giderilmesi çâreleriyle uğraşıyordu. Geçici olan, ancak İtalyan Sefiri'nin muvâfakatıyla (!) kaldırılan azl; fa'âliyetini kesintiye uğrattı. İki ayrı irâde-i seniye üzerine Bâb-ı âli Cezâir-i Bahr-i Sefid

(4) Başbakanlık Arşivi, *İrâde D.*, Dâhiliye, 140., M.C. Kuntay, a.e., s. 731

(5) Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Namık Kemâl'in Abdülhamîd'e takdim ettiği Arızalar ile Ebüzziyâ Tevfik Bey'e yolladığı Bazı Mektuplar*, *Belleten*, XI, 42, Nisan 1947 - Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemâl'in Mektupları*, III., s. 61.

(6) a.y.

(7) Başbakanlık Arşivi, *Husûsî İrâde T.* 67377. Bu târih, bir zühûl eseri olarak Uzunçarşılı tarafından 4 şevvâl 98 - 12 Eylûl 97 sûretinde kaydedilmiştir.

vâlîliğinden vilâyette bulunan ahâlinin umûmî durumu ile burada icrâsına lüzûm görülen islâhâtın neler olacağını sormuştu; Nâmık Kemâl'in Midilli ile ilgili olarak bu mevzûlarda Vilâyet'e gönderdiği iki yazı; ne kadar ihâtalı bir idâre adamı olduğunu ortaya koymaktadır. **Doksan üç sene-i hicriyyesinden telgraf-nâmenin** (Bâb-ı âlî'den gelen şifreli telgraf) vusûlüne kadar Adada'ki doğum, ölüm, ölüme sebep olan hastalıkları, katil, **her sınıf ahâlden** en ziyâde kıdem ve haysiyeti hâiz olanlar, servetçe ileri gelenler, İngiltere ve diğer devlet konsoloslarının ahâli üzerinde tahrîkatta bulunup bulunmamaları... ile alâkalı 26 Şevval 1297 (1 Ekim 1880) tarihli yazıda, bilhassa üzerinde durulacak husûs; rum sekeneinin Yûnân'a temâyülü, Yûnân Konsoloshânesi'nin de o fikri beslemeğe temâyülü üzerindeki dikkatidir (8). 27 Şevval 1297 (2 Ekim 1880) târihini taşıyan ikinci yazı; ma'ârifî, zirâ'ati, nâfi'ayı, ticâreti, 'adliyyeyi ... içine alan büyük bir çalışma programı mâhiyetindedir (9). Midilli'nin kalkınması için neler yapılabilir, nasıl yapılabilir? Bunları Kemâl iyi biliyordu.

Vaktıyla Cezâir-i Bahr-i Sefîd'de nahiye müdürlüğü ve kaymakamlıklarda bulunmuş olan Fazlı Güleç, İzmit vâlîliği sırasında Nâmık Kemâl'in Akdeniz Adaları'nda yaptırdığı mekteb ve câmilerden, açtırdığı yollardan da uzun uzadıya bahsetmişti.

Kemâl Bey, Midilli'de vazîfeye başladığı zaman, müslümanlar arasında bir Cem'iyet-i İlmiyye kurulmuştu: Daha önce ibtidâî mektebler, ancak harekeli yazıyı okutabiliyorlardı; rüşdiyeler ise diğer yerlerin ibtidâîleri seviyesinde idiler. Esâsen Cemiyet-i ilmiyye'nin teşekkülünden önce yalnız Midilli ve Molova Kasabalarında birer rüşdiye mektebi vardı. Sözü edilen cemiyet, mektep sayısını artırmış, öğretim sistemini değiştirmiş, **bir çocuğu altı ay içinde okuduğunu yazmağa, yazdığını okumağa muktedir** hâle koyacak «tarz-ı cedîdi» tatbîk ettirmeğe başlamıştır. Nâmık Kemâl'in mâlî kaynaklarını da içine alan teklifinde şu ibârelere rastlanıyor: ... Evvelâ **Cezîre'nin islâm bulunan her karyesinde etfâl-i zükûr için bir, mümkün olur ise kız çocukları için bir ibtidâî mekteb bulundurularak ... cebrî tahsil ka'idesini tamâmiyle fi'le getirmek ve sâniyen kasabalardaki rüşdiyelerde askerî rüşdiyelerin**

(8) Ord. Prof. İ.U. Uzunçarşılı, *a.e.*, Ss. 244 vd. - F. A. Tansel, *a.e.*, s. 32 (Bu eserin giriş kısmı ve eserde metin üzerindeki izâh ayrıca ehemmiyetlidir.)

(9) Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, *a.e.*, Ss. 246 vd. - Tansel, *a.e.*, Ss. 33 vd.

öğretim usûllerini tatbik etmek, bu mekteplerde köy çocukları için birer de yatılı sınıf açmak, **islâm ve hıristiyan fukara çocukları için bir sanayi^c mektebi açmak, Cezire halkının herşeyden ziyâde müsta^cid olduğu gemicilik fenninde tüccar sefinelerine kapdan yetişdirilebilecek bir husûsî mekteb inşâ eylemek.** Cem^ciyet-i İlmiyye'nin de islâhiyla uğraşan Şâir; Ada'da onbeşi mütecâviz kız ve erkek mektebi açılmasını sağlamıştır.

Zeytincilikten sabun sanâyrine, debbağlığa, tuz mes'elesinin halline, vergi sisteminin islâhına, iç gümrüğe, yol tesviyesine, li-manların ihtiyâcı karşılayacak hâle getirilmesine, ticâretin geliştirilmesine, mahkemelerin artırılmasına, adâletin bilgisiz kimseler eliyle dağıtılmasının önlenmesine, idârî teşkilât ve taksimâtın islâhına kadar çeşitli mes'eleler üzerinde geniş bir projesi olan Nâmık Kemâl; iş yapma gayreti içinde idi; fakat bu projeyi gerçekleştirme imkânını bulamıyordu. Ayrıca F. A. Tansel'in de dikkatini çektiği gibi yalnız Midilli işleriyle değil, diğer Akdeniz adalarıyla, Aydın vilâyetinin de mes'eleleriyle meşğûldü; Girit hâdiseleri karşısında Hükûmet'i uyarmak istiyordu (10).

Mutasarrıfı bulunduğu adanın, coğrafi mevkii icâbı, diğer Anadolu şehirlerinden farklı bir husûsiyet taşıdığını gözden kaçırmayan Kemâl Bey; **mezâlim-i vâkı'asıyla** Bulgaristan mes'elesini çıkarmış olan Rum Patrikhânesi'nin şimdi de Akdeniz Adaları'nda ahâliyi, Hükûmet aleyhine çevirecek teşebbüsât içinde olduğunu müşâhade etmiş, keyfiyeti bir 'arıza ile Pâdişâh'a bildirmiştir (11).

İkinci Sultân Abdülhamîd'in Nâmık Kemâl'e olan teveccühü, Midilli me'mûriyetinin ilk günlerinden beri Şâir'in hem resmî, hem husûsî hayâtında muhtelif vasîlelerle kendini gösterir. Kemâl Bey de, her fırsatta bunun şükranını gerek nazmen, gerek nesren dile getirmiştir. Nitekim Fî 27 Ramazân Sene 1300 (1 Ağustos 1882) târihli **irâde-i seniyyeden** Şâirimize **ikinci rütbeden bir nişân-ı Osmani** verildiğini öğreniyoruz. Nâmık Kemâl de Mabeyn Başkitâbeti'ne yolladığı Selh-i Ramazân (4 Ağustos 1882) târihli yazısıyla bu lutfu karşı şükranını bildirecektir. Kızının evlendirilmesi oğlunun Avrupa'ya tahsile gönderilmesi mes'elelerinde dahi Pâdişâh'ın yardımına mürâcaat etmiştir. Darüssa'âde Ağa'sı Hâfız Behram, Kemâl Bey'e «Kerîmenizin Rif'at Bey'e tenkîhi, mahdûmunu-

(10) *a.e., Giriş.*

(11) Başbakanlık Arşivi, Yıldız, 67/VI - 138.

zun Almanya askerî mektebine taraf-ı Hazret-i Pâdişâhî'den gönderileceği muktezâ-yı emr ü fermân-ı Hazret-i Şehinşâhî ...»dir diye telgraf gönderir. Nâmık Kemâl, bu nikâh mes'alesini dâmâdına bildirdiği gibi, kızı Feride'ye de «irâde-i şâhâne ile nikâh olunacak Hanımefendi Hazretleri» hitâbiyle başlayan mektup yazar.

İlk def'â bu yazıda neşredilecek aşağıdaki telgraf sûretinde de, Ali Ekrem'in gördüğü «inâyet»lerden biri için ifâdesinde âciz kalınan «mahmedet» bahis «mevzu»u oluyor :

2. — İhtilâtlar ve ihtilâflar :

Nâmık Kemâl'in husûsî hayâtı, umûmî efkârın kusursuz me'mûr anlayışıyla bağdaşamazdı : Fazla içki içiyordu; iş sâhiplerini evi ile Hükûmet konağı arasındaki köşkte kabûl ediyordu; üzerinde dâimâ gecelik entârisiyle görülüyordu, bu yüzden de idâre meclisi toplantılarına riyâset etmek üzre ya Müftî Efendi'yi ya Muhâsebeci'yi vekîl bırakıyordu.

Fakat sağlam bir vazife duygusu, sarsılmaz bir ta'kip fikri vardı. Seciyesinin bu iki ana çizgisi; türk, rûm, yerli, yabancı birçok kimselerin menfa'atını sarsmıştı; böylece Kâmal'le ba'zı şahıs ve zümreler arasında ihtilâtlar, ihtilâflar çıktı; bu can sıkıcı hâdiseler, kaba-taslak şöyle sıralanabilir :

a) Yerlilerle ihtilâtlar :

Bunları Midilli sâkinleri, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilâyeti ileri gelenleri, İstanbul'daki ba'zı devlet ricâliyle Şâir arasındaki uyumsuzluklar olarak gruplandırmak mümkündür.

Midilli'de işe başladığı zaman, bütün kaçakçılarını yakalamakla şöhret kazanmıştı. «Uhdeme tevdî olunan bir yeri hırsızlara, papaslara, konsolalara, koncoloslara imtihân-gâh-ı tecâvüz» ettiremem diyordu (12). Mürtekiplere, mürteşilere göz açtırmıyordu. Yere nâhiyesinde vergi sû'i istimâlinden dolayı sorguya çektiği on üç kişiyi, —sû-i istimâlleri sâbit olduğu için— tevkîf ettirmişti (13). Yalnız kendi icrâatı değil, adliyeye âit ba'zı husûslar da ona yükleniyordu: Nitekim, Hazîne'ye borcu olan Ligor-

(12) Tansel, a.e., s. 256.

(13) a.e., s. 54 vd.

Muhâberât-ı Telgrâfiyeden Dolayı Devlet Hiçbir
Mes'ûliyet Kabul etmez

Vusul numrosu	Mahall-i teslim				Sıra-ı mektûb		Grub	Mahall-i irsâli	Numro	Mutevassıt olan merkez	Mevrûdu	Kelime
İmzâlar	Mahall-i				Gündüz		Târîhi	Teşrin-i evvel	0130 sene			Mabeyn-i Hümâyûn
Ârif	merkezinâ teslim				veya gece							
Me'mûr-ı Sevk-ı (?) mekâtib Târif fi 18 Sene 130	Mahall-i						Mutavassıt merkeze irsâli		5 6		Mevrûdu	Mahreci
Me'mûr-ı Növbet	Mahall-i						Bed-ı muhâbere		7			
Keşide eden me'mûr	Mahall-i						Hıtâm-ı muhâbere		5		18	18
Ahzeden me'mûr	Mahall-i						Sâhibine irsâli		5		18	18

Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtâbeti Cellesine

Oğlum Ekrem hakkında şeref-zuhûr eden inâyet-i seniyeyel vefî-i nîmet âîle-i kemterânem hakkında meşhûd-ı sayn-ı iftihâr olan hezâr emsâli gibi nâ-kabil-i şükran olmakla sacz-i mahmediden söyleyecek bir şey olmadığının 'arzuna ic'tisâr olunur Fermân Kemâl»

Nâmık Kemâl, bütün gayretlerine, Hünkâr'dan gördüğü, himâyeye rağmen sıkıntidan kurtulamamıştır.

manto ya âit çiftlik, adliye yoluyla haczettirilmiş, fakat iş, mülki idâreye yüklenmişti (14). Vaktiyle Midilli limânının, fennî esâslardan uzak olarak inşâsı yüzünden, vapurlar adadan uzakta demirliyorlar, bunu fırsat bilen bir kısım acentalar, yolcu taşıyan yarmacılarla gizli anlaşmalar yaparak, bunların ve kayıkçıların halktan fâhiş para almalarına imkân hazırlıyorlardı: Nâmık Kemâl, zâbıtayı yarmacı ve kayıkçı esnâfının peşine takmış, ayrıca Belediye mârifetiyle de «bu sınıfa bir kethûdâ nasb» ettirmiştir (15). Şâir tarafından yasak edilen şeylerden biri de, şehre ölü gömülmesiydi : Bunu önlemek için müslümanlara ve hıristiyanlara birer «makbere» yaptırmıştı (16). Yıldırıldığı adamlar, yalnız tü-tün kaçakçıları değildi; Şira'dan Midilli'nin «hücrâ ve muhâfazadan hâli olan iskelelerinden birine» gelen bir sefîne de, 50 torba saçma ve 150 boş barut fıçısı yakalatmıştı. Bu işi, barut kaçakçılığı sayıyordu (17). «İstanbul'dan, hattâ Patrikhâne'den» koğulmuş olan İpokrat Tavlaryos adlı bir terceman, Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetinde her tarafta söz yürütmekte iken, Kemal Bey'in mukâvemeti, onun «Midilli üzerindeki tasallutunu def'e kâfi» gelmişti (18). Nâmık Kemâl aleyhinde, bir tiyatro mes'elesinden şikâyet vardı : Şâir, bu şikâyetin, Ticâret Mahkemesi a'zâsı Hüseyin Efendi'nin teşvikiyle vukû bulduğunu işitmişti : Ahâlî arasında çiftliğine giderken bu zâtın üstünün Müfettiş İspiro'ya arattırıldığı, muzîr evrak bulunmayınca da, kendisinin hapse atıldığı şâyiası dolaşıyordu. Ayrıca Kemâl tarafından himâye gören bazı şahıslar da kusurlu çıkmıştı : Şâir, 500 kuruş ma'âşla bir adamı bir vazifeye getirmiş; o da —rivâyete göre— halka haksız yere yüklediği nakdî cezâlarla kendisine konak ve dükkânlar yaptırmış, da'vâcı olanları haksız çıkarmıştı. Pilihnit Nâhiyesi Müdîri Mehmed Efendi, Mutasarrıf ve Muhâsebeci ile anlaşamadığı için, vazîfesinden isti'fâ etmek zorunda kalmıştı. Şeriyye Mahkemesi Re'îsi Es'ad Efendi de, şikâyetçiler yanında yer alıyordu.

Kemâl Bey, teşebbüslerinde Vilâyetten de her zaman yardım görmüyordu : Şâir Molova kazâsında, halkın yardımıyla bir hükümet konağı yaptırmak istemiş; Vilâyet, güçlük çıkarmıştı (19).

(14) Kuntay, *a.e.*, Ss. 383-384.

(15) Tansel, *a.e.*, S. 478.

(16) Tansel, *a.e.*, s. 479.

(17) Uzunçarşılı *a.e.*, Ss. 291-292 (ordan naklen) Tansel, *a.e.*, S. 444.

(18) Uzunçarşılı, *a'e'*, s. 267 ve Tansel, *a.e.*, s. 67.

(19) *a.e.*, S. 151 vd.

Bir aralık Cezâyir-i Bahr-i Sefid vâlisi olan Kürd Saîd Paşa'dan, onun Berlin sefirliği esnâsında bir mektup alan Midilli Mutasarrıfı'nın «Merdivenli Hamam dellaklarında bu kadar rezîl adam var mıdır» (20) diye söz etmesi, gözden kaçmayacak bir husûstur. Şüphesiz, memnûn olduğu vâliler vardı. Fakat bir arzâsında şu satırlara rastlıyoruz :

Padişâhım, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti kullarının Midilli'de vücûdunu her ne sebepten ise istiskâl ediyor. Refâkat-i kemter-âneme verilen me'mûrlardan şikâyet etsem şükür ve şükretsem şikâyet yerine geçiyor. Elimden bir müdiri 'azledecek kadar iktidar nez' olunmak isteniliyor. Zâbıtâ Riyâseti'ne gönderilmiş ve iktidârsızlığı huzûr-ı Hazret-i Cihân-dârilerine 'arzdan te'dib (?) olunacak ba'zı ahvâlî cihetiyle taraf-ı kemter-âneme kabûl olunmamış bir tabur-ağası için, Harbiye Nezâret-i Celîlesi, üzerine sevk olunmak arzûsunda bulunuyor; hattâ, refâkat-i çâker-ânemde bulunan bir tabur-ağasına ya Sakız'a gidersin yâhûd kaydın terkîn olunur yolunda vazife-i mülkiyyeye hiç müdâhalesi olmayan Alaybeyliği ma'rifetiyle emîr veriliyor (21).

Fakat Cezâyir-i Bahr-i Sefid müslümanları arasında, Nâmık Kemâl için en haysiyet kırıcı davranış, bu vilâyette Adliye Müfettişi olan Abdullah Hasîb Efendi'den sâdır olacaktır : Hasîb Efendi (Kemâl'in ta'birıyla arab), **Vakit** gazetesinde bir takım imzâsız yazılarla harekete geçmişti. Şâir'i yermek için gerçek, asılsız birçok hâdiseler anlatıyordu. Bunlar da, **Tercemân-ı Hakikat**'te yine imzâsız olan başka yazılarla cevaplandırıldı. Adliye Müfettişi, bir tek misâle dayanarak, mülkiye me'mûrlarının adliye işlerine karıştığından şikâyet ediyordu (22). Bu şahsın hem-pâları da vardır : «İzzetlû Hasîb Efendi ile hem-pâlarının kuvvetli bir mu'îni Sakız Müftîsi faziletlû efendidir. Bu Faziletlû Müftî Efendi 84 târihinde bir iftirâ mahzarı tertibetdiği için Rodos'a sürülmüş-tü (23). Nâmık Kemâl, bu müftînin yazı yazmayı bilmediğini, yerine, kâğıtları adliye me'mûrlarının imzâladığını da ileri sürüyor.

İstanbul'da ehemmiyetli bir mevki'de bulunduğu anlaşılan bir zât, —Midhat Cemâl Kuntay'a göre Alî Sürûrî Efendi— Kemâl

(20) Tansel, *a.e.*, s. 411.

(21) Tansel, *a.e.*, s. 134.

(22) Kuntay, *a.e.*, s. 386.

Bey'den bazı şahıslara âit mektupları istemiş; Şâir buna sert cevap vermiştir (23) .

Midilli'de bulunan maiyyet vapuru **Eser-i Nüzhet**'in Sakız'a alınıp **Müjde-resân**'ın Midilli'ye gönderilmesi bahsi de, Nâmık Kemâl'le Bahriye Nâzırı arasında —hoş olmayan— telgraf muhârebesine ve yazışmalara yol açmış; **Eser-i Nüzhet**'in eski yerine i'âdesi ile Şâir'le Nâzır'ın arası düzeldi (24).

b) Yabancılarla ihtilâtlar :

Pâdişâh'ın Şâir üzerindeki teveccühünden söz ederken İngiliz ve İtalyan Konsoloslarıyla arasındaki ihtilâfa da dokunmuştuk. Kemâl Bey, bir mektubunda, İngiliz Konsolosu nun yerini değiştirdikleri hâlde, kendisine İstanbul'dan bir suâl dahî gelmemiş olduğunu bildirir (25). **Vakit** gazetesi, 15 Receb 1299 târihli sayısında, **Eastern Express** gazetesi muharririne atfen, **İngiliz ve Yûnan bandıralı vapurların Midilli'ye uğramalarının cânib-i Mutasarrıfı'den** men' olduğunu yazar : Bunlar, Culi kumpanyasına âit dört beş vapurdur; kumpanya, ba'zısına türk, ba'zısına yunan, ba'zısına ingiliz bayrağı çekmektedir. Ayrıca bu vapurlarla pulsuz mektûblar da taşınıyor: Hattâ bu yüzden acenta beş lira para cezâsına mahkûm olmuştur. Diğer yandan farklı bayrak çekmek sûretiyle kendini gösteren kabotaj Devlet'in iznini almağı gerektirirdi; kumpanya böyle bir izin almamıştır. Aksine Devletten izin almadan kabotaja çıkan Non Paril, Mari Luviz adlı vapurlar ise, yalnız pulsuz mektup taşımakla kalmamışlar; Ada'nın «ücrâ» yerlerine —müteaddid defalar— yolcu ve ticârî emti'a indirmişlerdir. Nâmık Kemâl'in beyânına göre, bir taraftan gümrük ve posta gelirini **hasâra** uğratan, diğer yandan Ada'ya **mechûlü'l-ahvâl** kimse getiren bu vapurlara da mahallî hükûmet müdâhâle etmişti (26).

Başka bir gemi mes'elesini Mutasarrıf'ın kaleminden ta'kîb edelim: **Yûnan konsoloshânesiyle bidâyet-i ma'mûriyetimde bir vak'a zuhûr etdi; herif Hükûmeti protesto da'iyesinde iken nizâma tevfi-k-i hareket olundu; Hazîne-i devlet için iki yunanlı gemi müsâdere edildi. Bizim infisâl-ı muvakkatden istifâde ile gemileri yine**

(23) Kuntay, a.e., s. 478 ve Tansel, a.e., Ss. 57 vd.

(24) Kuntay, a.e., S. 545.

(25) a.e., S. 277.

(26) a.e., Ss. 389-390.

bigayr-i hakkın Yunanlı'ya vermek istiyorlar (27). Nâmık Kemâl, bir de amerikan gemisini müsâdere ettirmiştir.

Şâir'in İtalya Konsolos u ile diğer bir ihtilâfı daha vardır: Bu da, Konsoloshâne'nin resmî tercemân kullanabilmesi için, Devlet'ten izin alması gerektiğini yazmasından doğmuştur (28).

Şâir'in Rusya Konsolos vekili İzvilariç'le de arası iyi değildir: Bu şahıs, verâset mevzû'uyla ilgili bir da'vâda, Meclis-i idâre'yi «haydutluk»la vasıflandırmak sûretiyle tahkîr etmiştir. Bunun üzerine Mutasarrıf, onunla da münâsebeti keser (29).

Nâmık Kemâl'i büyük sıkıntılara sokan, şu hâdisedir: 20 Nisan 1300 (2 Mayıs 1884) de Midilli yakınında demirleyen Yûnan gemisini, Midilli Metropolit'i ziyâret etmiş; avdetinde de, ona hürmeten gemiden onbeş pâre top atılmıştı. Bunun üzerine Kemâl Bey, biri 21 Nisân 1300 (1 Mayıs 1884), diğeri 10 Mayıs 1300 (22 Mayıs 1884) de iki protesto mektubu yazarak Yûnân Konsoloshânesi'ne yolladı (29).

Bundan sonra Metropolit, hıristiyan ahâliyi Mutasarrıf aleyhinde şikâyete teşvik edecek; rumlar ise, —Kemâl Bey'in iddîâsına göre— borç para vermemek tehdidiyle şikâyet-nâmelerini ba'zı müslümânlara da imzâlatacaklardır.

3 — Şikâyetler ve Gazeteler :

17 Eylül 1884 ile 8 Ekim 1884 târihleri arasında, Mâbeyn'le çeşitli makamlara, Nâmık Kemâl aleyhinde birkaç şikâyet dilekçesi gönderilir. Bunlardan ilki, Pâdişâh'a çekilmiş, Midilli mahreçli, iki yüzü mütecâviz imzâyı taşıyan bir telgraftır. 23 Ekim 1884'te, Ada'dan hıristiyan ahâlinin vekili olarak gelen dört rum; Mutasarrıf aleyhinde Dâhiliye Nezâreti'ne dilekçe vermişlerdir. 7-8 Ekim 1884 gecesi, yine iki yüzü mütecâviz imzâ ile Ayvalık'tan Sadr-ı a'zam ve Dâhiliye Nâzırı'na ayrı ayrı şikâyet telgrafları yollanır. Bu imzâlardan bir kısmının nasıl toplanmış olacağına dâ'ir —kesin olmamakla berâber— mes'ele ile ilgili Şûrâ-yı Devlet mazbatasında ip-ucu verecek bir kayıt vardır: .. **Metropolid-i mûmâileyh «Ayasodorisa»**

(27) Uzunçarşılı, *a.e.*, S. 269 ve Tansel, *a.e.*, S. 70.

(28) Tansel, *a.e.*, s. 484.

(29) *a.e.*, 252 vd.

(29) Kuntay, *a.e.*, 3. 533 vd.

karyesi ahâlisine başka bir madde için mahzar tertibolunacağını bildirdikten sonra mühürlediği mahzarın Mutasarrıf aleyhinde tebeyyün etmesi. Kemâl Bey, hakkındaki şikâyetin, Metropolit'ten başka, mahalli mecâlis ve mahâkim a'zâsının teşvik ve iğfâlâtından doğduğunu ileri sürmüştü.

Şâir'e isnâd edilen kusurlar; sarhoşluk, hükûmet vakârını zedeleyecek hallerde bulunma, resmî işleri yüz-üstü bırakma, zulüm, başkalarının zulmüne imkân verme maddeler etrafında toplanabilir.

Mes'elenin tahkîkî, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi İsmâil Hakkı Paşa'ya havâle edilmişti. Bu dilekçelerden birinde tahkîkat sona ermeden yeni bir mutasarrıf ta'yini, diğesinde **netâyic-i tahkîkat ü muhâkemeye intizâr olunmayarak** Nâmık Kemâl'in **hemen mutasarrıflıktan 'azl ü ihracı**, üçüncüsünde **dûçâr olunan hâl-i buhrândan kendilerinin kurtarılması istenmiştir.**

Şikâyetlerin resmîyete intikâli üzerine, **Tarîk** gazetesi 6 Ağustos 1884 ten 12 Ağustos 1884 e kadar mütemâdiyen Nâmık Kemâl aleyhinde neşriyatta bulunmuş; hattâ bir defasında da, Şâir'i müdâfaa için **Tercemân-ı hakikat** bahse karışmak zorunda kalmıştı.

Kemâl Bey, bu hücumların hiçbirine cevap vermez; Sadr-ı a'zam Saîd Paşa'ya gönderdiği bir yazıda yer alan şu satırlar, çok mânîdardır: **Hilâfet-i İslâmiyenin bir me'mûru, bir cezîrenin hıristiyanları ile uğraşiyor. İstanbul'da da Osmanlı kalemiyle yazılmış bir hıristiyan gazetesi, sellemehü's-sellâm o me'mûru tahkîr ediyor da, mud'e-i 'umûmilik bile, vazifesinin icrâsına çalışmıyor (30).**

Fakat Şâir'i **Tarîk**'ın dilinden, bu neşriyâta muttali olan İkinci Sultân Abdülhamîd'in 10 Ağustos 1884 (18 Şevval 1301 - 29 Temmuz 1300) târihli irâdesi kurtardı: Pâdişâh, **münâsebitsiz ve lâyık-sız saydığı bu neşriyâtın kat'an tecvîz olunamayacağı'nı** bildiriyordu; irâde-i seniyyede, **Vakit** gazetesine bu mevzûda **tenbihât-ı şedide-i mü'essirede** bulunulması istenmişti. Zîrâ, henüz tahkîkat sona ermiş değildi.

Vâlî, tahkîkat sonunda evrâkî ekleriyle Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdi: Bu ekler arasında **müşârûnileyhin idâresinden beyân-ı hoşnûdî ve memnûniyeti hâvî** kâğıtlar da vardı (Maalesef, bu kâğıt-

larla şimdiye kadar karşılaşamadık). Nezâret, mevzû ile ilgili kâğıtların «topu» nu Şûrâ-yı Devlet e sevkederek. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâ'iresi'nce kaleme alınan 7 Ekim 1884 (25 Eylül 1300) târihli mazbatada, tahkikatın birçok yönleriyle, bilhassa yalnız Kemâl Bey'in ifâdesiyle iktifâ edilmiş olmasıyla eksik bulunduğu; bu yüzden bir karâra varmanın imkânsızlığı bildiriliyor. Daha sonra bütün bu evrak Dâhiliye Nezâreti mârifetiyle Sadâret e gönderilir. Sadâret, Mabeyn'e yolladığı 15 Ekim 1884 (3 Ekim 1300) târihli tezkirede **vilâyetce icra kılınan tahkikatda maddeten bir şey sâbit olmadığından, mahkeme başka yere nakledilse ondan başka netice alınamayacağından, üstelik ahâlinin mahallî idâreyi ittihâmda devâm edeceğinden Mutasarrıf-ı müşârünileyhin ya Rodos Mutasarrıfı ile icrâ-yı becâyışı yâhûd ahar bir mutasarrıflığa nakli husûsunu Pâdişâh'ın irâdesine arz eder. Aynı gün Şâir'in Rodos mutasarrıflığına ta'yîni için irâde-i seniyye çıkar.**

Ortaya koyacağımız vesikalarındaki maddelerin ta'kibi, böyle bir girişe ihtiyaç gösterirdi. Girişin bu ölçüde geniş tutulması, —talebimizi de hesâba katarak— Nâmık Kemâl'in nasıl hizmet etmek isterken hangi hâdiselerle karşılaştığını onların gözünde canlandırmak içindir.

I — Vesikalar (31)

1 — Bulabildiğimiz İlk Dilekçe

Midilli ahâlisi, Nâmık Kemâl hakkındaki şikâyetlerini 73 maddede toplamıştır. Bu vesikalardan ilkinin o maddeler teşkil ediyor; Arşiv'deki evraktan anlaşılıyor ki, 28 Temmuz 1300 (22 Temmuz 1884)te kaleme alınmış bulunan bu şikâyet-nâmenin aslı, rumcadır; tahkikat, türkçeye tercemesi üzerinde yürütülmüştür.

İddiâlar, iki ana madde etrâfında toplanıyor :

- a) Nâmık Kemâl'in husûsî hayâtı ile ilgili hususlar,
- b) Resmî hayâtı ile ilgili hususlar.

Bunlardan Şâir'in husûsî hayâtı ile ilgili hususlar, muhakkık tarafından tahkikat dışı bırakılmıştır; hangi maddelerden ibâret olduğu ileride görülecektir.

(31) Başbakanlık Arşivi, *İrâde-Dahiliye*, 73407.

Resmî hayâtı ile ilgili şikâyetler :

Bunları on grupta toplayacağız :

1° Muâmelâtında şiddet kullanması :

Mutasarrıf işlerin yürütülmesi için ahâliyi korkutma yolunu seçmiştir : Bu şiddet; —hiçbir adlî karâra dayanmaksızın— insanların tutuklanması, örfî yollara baş vurularak döğdürülmesi, resmî vazîfelerinden azl edilmesi sûretiyle tecelli ediyor.

2° Seçimleri hiçe sayması :

Muhtarlıkların, belediye başkan ve üyeliklerinin Mutasarıf'ın istediği adamlara verilmesi yolu tutulmuştur. İddiâya göre, Kemâl Bey, ba'zan bir seçimi feshedebilir. Ba'zı kimseleri seçme ve seçilme hakkından da mahrum etmiştir. Sevilmeyen adamları belediye başkanlıklarına getirdiği de vâki'dir.

3° Meclisler ve husûsî cemiyetler karşısındaki tutumu :

İdâre Meclisi'ni nâdiren toplantıya çağırıldığı, bu mecliste de ancak kendi temayüllerine uygun re'y verebilecek kimseleri bulundurduğu ileri sürülmektedir. Böyle toplantılarda, bir madde hakkında kendi düşüncesine aykırı netîce çıkar gibi görünürse o maddenin müzâkeresini, **ilâ-gayr-i nihâye ta'lik** ettiği de şikâyet mevzuları arasındadır. **Seb ü rec** hakkındaki emri, Meclis'e getirmemiştir.

Ayrıca meclislerin itibârını sarsmaktan da çekinmez: İhtiyâr Meclis'i tarafından azledilmiş bir bekçiye, —bu meclisi dinlemesizin— vazîfesine devâm etmesi emrini vermiştir.

Mutasarrıf, lüzûm görürse, cemiyetlerinde selâhiyetini kullanmaktadır; Cem'iyet-i İlmiyye, da'vacı olmadığı hâlde, **mekâtib-sandûku'na** âitliği iddiâsıyla da'va açtırmıştır.

4° Mahkemelere müdâhalesi :

Şâir aleyhindeki şikâyet mevzûlarından biri de mahkemelerin işine müdâhalesidir: Nitekim Todoros Pavlaki ve Forli kardeşlerin arasındaki ihtilafli mes'elede, Bidâyet Mahkemesi'nin selâhiyetine tecâvüz etmiştir. Ayrıca, Midilli Ticâret Mahkemesi'nden Sakız Ticâret Mahkemesi'ne yollanacak bir telgraf-nâmeysi zabt ederek çekilmesini önlemiştir.

5° Ba'zı kâğıtlara el koyması :

Kemâl Bey'in ba'zı husûsî mektublarla, ileride resmîyet kazanacak ba'zı kâğıtlara el koyduğundan da şikâyet olunuyor: Midilli Metropolitiden Taiki Papazı'na gönderilen mektub, bu papazın evinden **ahz ü zabt** olunmuştur. Vilâyet Tercemânı sabık İpokrat Terlaryos'un Midilli Tercemânı Teofrastos'a gönderdiği mektup, aynı âkibete uğramıştır. Midilli Metropolitiden ile ahâli arasındaki iyi bağları kuvvetlendirmek maksadıyla imzâlanmakta olan dilekçe ile metropolitlik **dâ'vet-nâmeleri** de **ahz**'dan kurtulamamıştır.

6° Din mes'eleleri karşısındaki tutumu :

Mutasarrıf, din mes'elelerinde de islâmîliğe karşı hususî bir tercih göstermiş idâreci hüviyetiyle karşımıza çıkıyor: İddi'aya göre, ihtida etmiş iki kız mes'elesinde mazbataları keyfî irâdesine göre değiştirmiştir. Kötü kadınları da olsa, onları müslümanlığa kazanma gayretindedir: Mezhep değiştirmeye teşvik ettirir. Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nden gelen ve islâmîliğin kabûlü ile ilgili bulunan tah-rîratı, **tenfiz** ettikten sonra İdâre Meclisi'nin ıttıla'ına sunar.

Bu tercih, mekteb işlerinde dahî kendini gösterir. Ba'zı köylerde cemâ'at ferdlerine âit emlak bedellerinin bütün mekteplere verilmesi gerekirken müslüman mekteplerine verdimiştir. Hıristiyan yetimlerine âit malların **taksimine tasaddisi** de şikâyet mevzû'udur.

7° Gemiler müsâdere ettirmesi :

Vrişe köyü ahâlisinden Palikara'ya âit bir gemiyi mahkeme kararı olmadan müsâdere ettirmiştir. Yûnanlılık iddi'asında bulunan fakat Osmanlı tebe'ası olan Panayot Rifa'nın gemileri de aynı mu'âmeleye ma'rûz kalmıştır.

Ayrıca bir iki gemi acantasını kazandırmak için, diğer acantalar aleyhinde bulunduğu da ileri sürülmektedir.

8° Cem'iyet-i ilmiyye'yi kayırması :

Terme köyünde bulunup Belediye tarafından tasarruf edilen ılıcaları, —eski bir vasiyet-nâmeye dayandığını ileri sürerek, Belediye'den alıp Cem'iyet-i ilmiyye'ye vermiştir.

9° Teşkilâtçılığı :

Kemâl Bey'in teşkilâtçılığı da şikâyet maddeleri arasında yer alıyor: Yirmi altı köyde mahkeme açtırmış, Adliye Nezâreti'nin izni olmadan bunlara liyâkatsiz başkanlar, üyeler ta'yin etmiştir.

10° Kötü insanlarla münasebeti :

Hazîneye büyük borcu olan, ahâli tarafından istenmeyen, cinâyet töhmetiyle İtalya'ya gönderilmiş bulunan, içinde Belediye'ye âit toprağın da yer aldığı sâhil arâzisini bahçesine katan kötü adamların dostudur; bunlara yardım eder, bunları memnûn etmekle başkalarını mağdûr, âmmeyi izrâr etmekten çekinmez.

Şimdi bu şikâyetleri —çok teferrû'atlı hâliyle metinden ta'ki-bedelim :

Midillü Mutasarrıfı Kemâl Beyefendi Hazretlerinin ʿaleyhinde olarak Midillü ahâlisi tarafından huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhiye takdîm kılınan maʿ-vekâlet-nâme mâhzara mücmelen muharrer ʿumûmiyyâtın tafsilâtını taʿyîn-i mevâd sûretiyle hâvî olup bu kerre ahâli-i merkûme tarafından ʿarz u takdîm olunan fi 28 Temmuz sene 300 târihli rûmî'ü'l-ʿibâre lâyhada muharrer mevâddın tercemesidir

Madde :

1. Mutasarrıfım isti'mâl ettiği mürevvicân-ı efkâr ellerinde türkce yazılı varak-pâreler tutarak ve nefsi Midillü kasabasiyle Midillü köylerinin sokak ve yollarına koşup geçerek mezkûr varak-pâreleri türkce bilmeyen ahâliye müftehirâne gösterüp baʿzan ʿâfiyet-i zî-kıymetini (?) istifsâr ve baʿzan kerimesi için dâmâd iʿzâmını tebşîr ve baʿzan dahî fenn-i ʿaskeriyeyi tahsîl için mahdûmunu Berlin'e irsâle müsâ'ade yolunda ve baʿzan buna mümâsil dürlü dürlü iltifât tarzında taraf-i mustecmi'ü'l-mecdi ve ş-şeref-i Hazret-i Pâdişâhiden Mutasarrıfa keşide buyurulan telgrafnâmeler idüğünü söylemek mürevvic-i efkârının ser-firâzı olmak gibi vesâ'te mürâca'atle kuvvet ve kudret sâhibi olduğunu ahâliye anladup ahâliyi korkutmak

2. İstirati İspireli bütün Ayasu karyesinin mekrûhu iken ve devâ'ir-i belediye rû'esâsının intihâbı ahâliye â'id bulunur iken ta-

raf-ı Mutasarrıfı'den karye-i mezkûre dâ'ire-i Belediyesi Riyâsetine ta'ÿîn ve bugüne kadar me'mûriyyetinde ibka olunmak

3. Pire karyesi Dâ'ire-i Belediye Re'isi Prokop Lefter öyle bir mu'âmele-i 'örfiyye-i Mutasarrıfı ile 'azl olunmak

4. Midillü'de Hafız 'Ali Ağa bizzât taraf-ı Mutasarrıfı'den Dâ'ire-i Belediye Riyâsetine ta'ÿîn olunmak

5. Dâ'ire-i Belediye-i merkeziyye olan nefsi Midillü dâ'ire-i belediyyesi Mutasarrıf'ın emri olmadıkca hemân birşey yapmamak

6. Ayasu'lu Panayot Sabnadeli muhtarlığına ta'ÿîn olunmuşken Mutasarrıf'ın mazhar-ı hüsn-i iltifâtı olan merkum İstıratı İspireli'nin tatyîb-i hâtırıyçün intihâb-ı vâki' fesholunmak

7. Pafilâ karyesi ahâlisinden birçoğu intihâbetmek ve olunmak hakkından mahrûm olmak

8. Midillü mu'teberânından Panayot Vasiliyo a'zâlık gibi me'mûriyyetlere intihâbolunmak hakkından mahkûm kalmak

9. Memleketin ileri gelenlerinden Apostol Larka muhtarlık vesâ'ire gibi hıdemâta intihâb olunmak hakkından sâkıt olmak

10. Vasil Mandra memleket hıdemâtına intihâb olunmak hakkından mahrûm olmak

11. Külliyyen nizâmı dâ'iresinde intihâb olunan Molovalı Yani Kareli'nin Mutasarrıf'ın hüsn-i nazarını hâ'iz Zafiraki'nin taltifiyçün hakk-ı intihâbdan müstesnâ tutulmasına dâ'ir tahrîren emir verilmek

12. Harekât-ı mezkûre-i 'örfiyyeyi mercî'inden aldığı emir üzerine yaptığını söyler iken mağdûrînden Apostol Luka'nın makâm-ı celil-i Vilâyete olunan mürâca'atı üzerine öyle bir emir verilmediği cevâb-ı makâm-ı Vilâyet'den verilmek

13. Nizâmen hey'et-i müşâvere 'addolunan Meclis-i idâreyi ender 'akde indirmek ve 'akdi hâlinde evvelce kurduğu efkârın icrâsına bilâ-müzâkere serfûrû-bürde-i itâ'at olacak bir hey'et üserâ-yı nüfûz olmasını istemek

14. İn'ikâd-ı Meclis-i İdâre takdîrinde bir madde hakkında efkârına gayr-ı muvâfık ekseriyet-i ârâ hasıl olur ise o maddeyi Vasil Mandri'nin işi gibi ilâ-gayr-ı nihâyeye ta'lik ve te'hir etmek

15. İki kızların tahvil-i dîni mes'elelerinde olduğu gibi mazbataları irâde-i keyfiyyesine göre değiştirmek

16. 'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesi'nden şeref-südûr ve bir ihtidâ maddesine mute'allik tahrîrât-ı 'aliyye münderecâtını tenfiz ettikten sonra Meclis-i İdâre'ye koymak

17. Seb' ü rec' hakkındaki emr-i 'âliyi Meclis-i İdâre'ye koymamak bile

18. Dâ'ire-i Belediye 'arsasının bir kısmı dâhil olduğu hâlde sâhil-i deryâdan ba'zı arâzinin gûyâ Hüseyin Efendi'ye satılmış olduğuna dâ'ir mazbata tanzimini hüsn-i teveccühünü hâiz Bostânî'nin hâtiriycün tecvîz ettirmek

19. Midillü Mutasarrıflığı'na ta'yininden evvel muntazaman haftada iki def'a Meclis-i İdâre 'akd olunduğu hâlde şimdi Meclis'in nâdiren in'ikâdı cihetiyle bey' ü şîrâ-yi emlak için kasabaya gelen köylüler burada haftalarca kalmak mecbûriyetinde olmak

20. Kendüsünün veyâ hüsn-i teveccühünü hâ'iz olanlardan birinin manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olmamak bahtiyârlığına uğramış olanlar çoluk çocukları ortasından ekseriyâ gece vakti cebren alınıp habs olunmak ve tevki'f müzekkeresi isdâr olunmaksızın veyâhûd Kemâl Bey'in perver-i didesi ve emrine mutî' irâde-i keyfiyyesinin mürevvici olan Tefvik Bey ile Artin ve Es'âd Efendi'lerden mâ'ada müdde'i-i 'umûmî mu'âvini veyâ mustantiklerin ma'lûmatı bile olmaksızın aylarca habsde oturturulmak

21. Vrişa karyesi ahâlisinden Palıkar nâm kimsene bir seneyi mütecâviz müddet habsde yatırılmak ve behâne olarak Sakız'dan i'âm sudûrundan sonra bile sebili tahliye olunmamak

22. Tilonya karyesi ahâlisinden Pasareli nâm kimsene Kalonya Manastırı mes'elesince muhâlifü'l-efkâr olduğu cihetle keyfiyyetin itmâm-ı ru'yetine değin muvakkaten tahliye-i sebili için binler ile liralık kefâlet istenilmek

23. Biciladi nâm kimsene mahkemece bir güne mu'âmele cereyân etmeksizin hânesinden alatürka sa'at on ikide kuvve-i müsellâha ile ahz ü gasb olunarak habse atılmak ve kemâl-i havfinden dolayı orada 'alâmât-ı ihtilâl-i şu'ûr zuhûr etmekle sabah oldukça evlâd ü 'ayâli gelip merkûm bir hasır üzerine konularak lâ-ya'kil hâlde hânesine götürülmüş ve sekiz aydan sonra kesb-i ifâkat et-

miş ise de tamâmiyle sıhhat bulamamak ve lede'l-muhâkeme Mutasarrıf'dan 'azv olunan ve şu hâle gelmesine sebep olan ihlâl-i tarîk-i mübâh-ı 'amme töhmetinden berâ'atine hüküm ve karâr verilmek

24. Herse karyesi mu'teberânından velâkin Mutasarrıf'ın hüsn-i teveccühünü o zaman gayr-ı hâ'iz olan Ahilef Koko bağteten katl töhmetiyle iftirâ olunmağla ol vakt 'aleyhinde bulunan Mutasarrıf vapur-ı hümâyûna râkiben oraya varup bilâ-a'zâ bizzât ettiği istintak üzerine merkümü buraya getürüp habs-hâneye atmak ve ba'de çok zahmetler ve masraflar çekildikten sonra berâ'atine hüküm verilmek ve evvelce i'dâma şâyân gibi tehdid olunan merküm Koko el-yevm Mutasarrıf'ın manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olmak

25. Altı yedi bin neferi hâvî Ayasu karyesi muhtarları Strati Galıçeli ve Panayot Kakavan karıların kendi hâneleri kapılarında oturmalarını men'eden emr-i şedîd-i Mutasarrıfâne'nin ta'dilini talebetmiş olmak bahânesi ve lâkin manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan Strati Spireli'nin efkârına muhâlif bulunmak sebep-i asliyyesiyle habsolunmak

26. İhtiyâr Meclisi'nin 'azl ettiği bekciyi de devâm-ı ifâ yı vazifeye ve İhtiyâr Meclisi'ni dinlememeğe emr etmek

27. Müdde'i-i 'umûmî Mu'âvini veyâ Mustantik veyâ Hey'et-i ittihâmiyye bir adamın sübût-ı berâ'atinden sonra tahliye-i sebilini emreder ise mahâkim ve nizâmâtın fevkinde duran Mutasarrıf nizâmen yolu (?) salıverileni habsda durdurmak harekât-ı 'örfiyesinden biri olmağla Molovalı üç kişi bir töhmetden dolayı ba'de'l-istintak töhmetleri mertebe-i sübûta vâsıl olmadığı cihetle sebil-leri tahliye olunduktan sonra Mutasarrıf sâlifü'z-zikr üç kişiyi tek-râr der-destle buraya getürmek ve İstintak Dâ'ire'since bir işin ru'yetine girişildikde artık zâbita-i 'adliyye vezâ'ifine mahal kalmadığını unudarak gûya zâbita-i 'adliyye vezâ'ifini ifâ eder gibi merkümları bizzat istintak etmeğe başlamak ve Sakız Hey'et-i ittihâmiyyesi tarafından berâ'atlerine karâr verilip tahliye-i sebilleri batelgraf emr ve emr-i vâki' Müdde'i-i 'umûmî Mu'âvinliği tarafından icrâ olunması üzerine Mutasarrıf bundan haber-dâr oldukça bir süvârî gönderüp merkümları esnâ-yı râhda abz u girift etdirmek ve ba'zan habsde ve ba'zan zâbita nezâreti tahtında bulundurarak iki ay müddet daha tevkîf etmek ve bundan sonra köy-

lerine gitmeyeceklerine kefâlet almadıkca serbest bırakmamak ve bu sûretle zâbıta nezâreti tahtında bulundurulmak mücâzâtı mücrimler hakkında mahâkim tarafından hükm olunan bir mücâzât iken Mutasarrıf için âid olduğu mahkeme tarafından berâatine gidilmiş adamları zâbıta nezâreti tahtında bulundurmak

28. Petra karyesi sâkinlerinden Koniçe Vuli nâm hâtun ile Apostol Manol beyninde mütekevvin bir da'vâ üzerine verilen ve icrâ-yı ahkâmı için Adliyye Nezâret-i Celîlesinden Vilâyet 'Adliyye Müfettişliği'ne gönderilen i'lân-ı kat'iyü'l-hükm Mutasarrıf'ın umûr-ı 'adliyyeye müdâhalesi ve hürriyet-i mehâkimi bend ü takyid etmesi cihetiyle hâla icrâ olunmamak

29. Evkâf-ı Celâliye bâ-irâde-i şâhâne Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinin dâ'ire-i islâhiyetinden hâric olup meşâyih-i mahalliyeye muhavvel ve mevdû' iken ve Apostol Luka Ayasu kariyesinde kâ'in Evkâf-ı Celâliye'den İbrâhim Dede nâm bir mülkün Çelebi Efendi'nin bir kıt'a sened-i resmîsi mücibince takriben yigirmi seneden berü mâlik ve sâhibi bulunur iken Mutasarrıf manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan İspirali tarafından keyfiyyet-i hâlden haber-dâr oldukda Apostol Luka'nın 'aleyhinde olan kîn ü garazını icrâ etmek için mezkûr mülkü gasbetmeği kurup sûret-i tasarruf yolsuz olduğundan bahsile bidâyet mahkemesi huzûruna ikâme-i da'vâ etmesini bura vakıfçısına emretmek ve da'vâ bidâyetini reddolundukdan sonra vakıfçının gûyâ vekili lâkin Mutasarrıf'ın hâ'iz-i hüsn-i teveccühü Avukat Artin Efendi vâsıtasıyla Sakız'da istinâf ettirmek ve da'vâ-i istinâfiyye reddolunmuş ise de Artin Efendi'nin ücret nâmiyla aldığı yüz lira Vakıf Sandığı'ndan verile idi defâtir-i mahsûsasında el-yevm görünmeyen kaydı bulunmak lâzım geleceğine nazaran müdde'î zâhiren Vakıfçı iken asıl müdde'î anın arkasında gizlenen Mutasarrıf olmak

30. Bi'l-kesr a'şârı iltizâmından dolayı Hazîne'ye otuz dokuz bin lira borcu olan Ahilef Amira gece ve gündüzün yigirmi dört saatinde hâl-i sermestide bulunduğu ve binâ'en'aleyh Mutasarrıf Bey ile berâber zevk ü safâlar sürdüğü cihetle mazhar-ı hüsn-i teveccüh-i fevka'l-âdesi olmak

31. Ahilef Amira köşkünün kurbünde tarîk-i 'âmdan bir mikdâr yeri kendi bağçesi derûnuna almağa tasaddî eyledikde mutazarrır komşuların mahkemeye olunan mürâca'atları üzerine divânın men'î inşâsına karâr ve bu babda i'lâm verilmişken Muta-

sarrıf Ahilef Amira'nın tatyîb-i hâtıryıcün Ser-teftiş ile altı refer zabtiyeyi mahall-i inşâata gönderüp dîvârın itmâm-ı inşâsına de-ğın orada bulundurmak

32. Vrîşe karyesi ahâlisinden Palikara'nın bir gemisini bilâ-mu-hâkeme müsâdere etmek

33. Panayot Rifa Yunânîlik iddi'asında bulunsa bile şeref-vâ-rid-i evâmîr-i 'aliyye-i mütevâliyeye göre kendüsine Yunânlı naza-ryıla bakmağa hiçbir hakkı olmadığı hâlde müverred gemilerini müsâdere için kendüsine Yunânî nazarıyla bakmak ve gemilerini bilâ-muhâkeme müsâdere etmek

34. Yere nâhiyesi Müdürî ve kendisinin nâ'il-i hüsn-i teveccühü Hasan Bey'i ahâlinin şikâyâtına karşı olarak müddet i medîde müdürlikde ibkâ etmek

35. Yere Nâhiyesi Müdürî Hasan Bey ekserîsi 'örfen ve nizâm-sızca tahsil etdiği cezâ-yı nakdî paralar hesabının men'î rü'yeti taraf-ı Mutasarrıf'den emr olunduğu ve defterleri Makam-ı Muta-sarrıf'ye gönderdiğini beyân etmek

36. Manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan Ahilef Amira ile Dimitri Ami-ra'nın ihbârât-ı kâzibânesi üzerine nefsi Midillü ahâlisinden ve 'ırz ü nâmûs erbâbından Terzi Cuvano'yu mağazasından kuvve-i müsellâhe ile ahz ü girift ile habs etmek ve sebilini iki üç gün sonra tahliye eylemek

37. Merkûm Cuvane mütevâliyen ikâme-i da'vâ etdiyse de hakkına nâ'il olamayup yalnız en sonra Mutasarrıf ile merkûm Ahi-lef'in araları bozuldukda hakkına nâil olmak

38. Ahilef Amira bir akşam Mutasarrıf'ın odasında müdâvim-i bezm-i zevk ü safâ olan sekiz arkadaşları ile berâber iken terbi-yesiz ve şehvet-kârâne hakaret etmek

39. Todori Pavlâki ile Forli birâderleri beyninde mütekevvîn olup bidâyeten ru'yeti henüz bitmemiş olan bir da'vâya dâ'ir ve-rilen bir kıt'a lâyiha nizâma müstenid olduğu hâkim-i evvel tara-fından tanılup kabûl olunmuş iken muhâkeme Mutasarrıf tarafın-dan men' olunmak ve bu sûretle da'vâ yüz üstüne kalmak

40. Bayram-zâde Ahmed Bey bir zeytinliğini başkasına satmış-ken Mutasarrıf mezkûr zeytinliğin mekâtib sandukuna 'â'ididir behânesiyle mu'âmele-i bey' ü fûrûhtunun feshi için ikâme-i da'vâ-

ya Ma'ârif Cem'iyetini tazyik etmek ve Cem'iyet-i Ma'ârif öyle bir da'vânın nizâmsızlığına ve haksızlığına nazaran ikâmesinden ictinâb eyledikten sonra kendisi müdde'î olmak ve tarafından o zaman Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini bulunan Tevfik Bey'i tevkil eylemek

41. Terma karyesinde kâ'in mine'l-kadim Belediye'ye 'â'id olup i'âne-i 'umûmiye ile ta'mir olunan ılıcakları gûyâ yüzlerce sene-den evvel yapılan bir vasiyet-nâmeye istinâden Dâ'ire-yi Belediye'den alup Cem'iyet-i 'İlmiyyeye vermek

42. Herse ve Petre ve Vire ve Masatupo karyeleriyle kura-yı sâ'ireden efrâd-ı cemâ'ata 'â'id birtakım emlâk satılıp esmânî müştereken köyler mekâtibine verilmeyüp müştereken mekâtib-i İslâmiyyeye verilmek

43. Kapi karyesi ahâlisinde Halino Kalonya manastırı mes'ele-sindeki mesleki Mutasarrıf'ın hoşuna gelmemiş olması sebab-i aslîsi velâkin efrâd-ı ahâliden tarafeyni sulh etmekte ve bu sûretle Mahkeme-i Bidâyet vâridâtını sektelelendirmekte olması behânesiyle cebren ahz ü girift olunmak ve bilâ-muhâkeme burada bir ay müddet durdurulmak

44. Vilaşpot karyesi sâkinlerinden bir kişi ednâ bir sebab ilk gece vaktinde der-destle zabtiyeler tarafından darb olunarak hapse atılmak ve müteessiren çend rûz mürûrunda vefât etmek hâline getirilmek

45. Merkûmun teb'asından olduğu Rusya devletinin buradaki konsolos-hânesine bu babda ikâme-i da'vâya sebebiyet verilmek ve da'vâ henüz bitmemek

46. Cemâ'atin paralarını gûyâ sû-i isti'mâl etmiş ve lâkin şimdiye kadar bir güne sû-i isti'mâlâtı meydâna çıkarılamamış olan Skopl karyesi ehl-i İslâmları bilâ-muhâkeme hayli günler mahbûs olmak

47. Vilaşpot karyesi muhtarları Mutasarrıf'ın mazhar-ı hüsn-i teveccühü Hüseyin Efendi'nin huķûķ-ı tasarrufiyesi idüğü iddi'â-sında bulunduğu karye civârındaki mer'âya gûyâ kendilerinin hakk-ı tasarrufları olduğunu beyân etdikleri cihetle karâr-nâme yoģiken hapse atılmak ve sebilleri bâbında mahkeme tarafından tebliğât icrâ olunduktan ve mekâtib-i İslâmiyyeye teberru'an bir mikdar şey' vermek şartıyla Hüseyin Efendi ile uzlaşmaģa mecbûr olunduktan sonra tahliye olunmak

48. Vrişe karyesi mu'teberânından sekiz on kişi umûr-ı cemâ'ati esnâ-yı idârede sû'i istî'mâlât etdiklerinden bahsle der-dest ü habs olunmak ve yigirmi senelik hesâb istenilmek ve gâh köyle-rine gönderilerek ve gâh tekrâr buraya getirilerek üç seneden beri müezzî (metinde «elifle» müezzâ) olmak ve haklarında hükm ü karâr it'tâsını defe'âtle istedikleri hâlde bir gûne hükm ü karâr verilmemek ve ru'yet-i muhâsebeye taraf-ı Mutasarıfiye'den me'mûr kılınan Vasil Yani işi bâde'l-ifâ muhâsebâtı teslim için zahmetinin ücretini istediği cihetle habs olunmak ve ücretinin verilmemesi merkûm sekiz on kişiye emr olunmak

49. Mahkeme-i Bidâyet Cezâ Dâ'iresi A'zâsından Necâti Efendi ile Vasil Mandara ifâ-yı vezâ'if-i me'mûrelerine Mutasarıf'ın esîr-i nüfûzu olmak istemedikleri ve vicdânlarından başka kimseyi dinlemedikleri cihetle me'mûriyetlerinden 'azl ve hattâ Necâti Efendi bir behâne ile kırk altı gün habs olunmak

50. Mutasarıf'ın esîr-i nüfûzu olan Tefvik Bey ile Artin ve Es'ad Efendi'ler müdde-i 'umûmî mu'âvinliğinde buldukları müddetde şimdiki Müdde-i 'umûmî Mu'âvini ile şimdiki Hâkim Efendi habshânelerden berü'z-zimmeleri çıkarmağa haftalarca hasr-ı iştiğâl edecek derecede mustantik karâr-nâmesi veyâ mahkeme karârı olmaksızın bir takım külliyyen berü'z-zimme ve bir takım kısmen müttehem adamlar ile habs-hâneleri doldurmak

51. Apostol Simandri ile Vasila beyninde da'vâya dâ'ir midillü Ticâret Mahkemesi'nden Sakız Ticâret Mahkemesi'ne keşide olunacak bir telgraf-nâme zabt u men' olunmak

52. Midillü Metropolitidi'nin Piki karye papazına gönderdiği bir kıt'a mektup papazın hânesinden ahz ü zabt olunmak

53. Vilâyet tercemânı sâbık İpokrat Tavlaryos'dan Midillü tercemânı Teofrastos'a gönderilen bir kıt'a mektup ahz ü zabt olunmak

54. Midillü Metropolitidi'yle ahâli beyninde husûl-i i'tilâf için ahâli tarafından hüsn-i rızâ ile imzâlanmakda olan bir 'arz-ı hâl ve metropolitlik da'vet-nâmeleri ahz ü zabt olunmak

55. Himâyesini istid'a etmiş olan Tolmidî'nin Acentası olduğu Bozca-ada Vapuru'nu ve Dimitri Amira'nın Acentası bulunduğu Yahya Kumpanyası vapurlarını iltizâm için sâ'ir kumpanyaların 'aleyhinde bulunmak ve bu sûretle murâkâbet-i süfenin umûr-ı ticâriyeye getirdiği fâ'ideyi sektelendirmek

56. Yerlilerden olup hıdmet-i devletde ihtiyarlanmış ve vezâ'ifini sâdıkâne ifâ etmiş birçok adamlar bilâ-muhâkeme me'murîyetlerinden 'azl ve yerlerine evâmir ve işârâta mutî' sû'i ahvalli giridliler ve birtakım Ernabudlar ta'ÿin etmek

57. Cinayet irtikâbından dolayı İtalya'ya gönderilmiş olan ve lâkin manzûr ı nazar-ı iltifâtı bulunan Dimitri Amira 'Osmanlı postasının çarşındaki şu'besine ta'ÿin olunmak ve kefâlet itâ edip etmediği mechûl bulunmak

58. Kurânın bu'd ü mesâfesi ve memleketin efkâr ve menâfi'i gözedilmeksizin ve keyfiyet velev yalnız kâ'ide yerini bulmak için olsun Meclis-i İdâreye konulmaksızın yigirmi altı mahkeme teşkiline Hükûmet-i seniyyeye lüzûm göstermek ve Adliye Nezâret-i Celilesi'nin izni olmaksızın rü'esâ ta'ÿin etmek ve rü'esâ iktidarsız ve ma'lûmâtsiz ve bir takımı da sinn-i nizâmiye gayr-ı bâliğ olmak ve biri olan Mustafâ Efendi hıdmetce vefâsızlıktan dolayı mahkeme kitâbetinden kovulmuş bulunmak ve mahâkim-i mezkûre hâsılâtından idâre olunduğu için behâneler ile de'âvî tekvîn olunmak ve zikri 'ayıb nizamısızlıklara sapılmak ve ni'met-i 'adâlete yakışmaz alçaklıklara vardırılmak

59. Mahallî ahâlinin re'yini sormaksızın re'y-i hodu ile mezkûr bidâyet mahâkimi a'zâsını ta'ÿin etmek

60. A'zâ-yı merkûmeden yalnız birkaçının isimlerini re'y sormak için değil sırf bir usûl ve kâ'ideden ibâret kalmak için nefsi Midillü Dâ'ire-i Belediye Re'isi'yle Meclis-i İdâre a'zâsından birine bildirdiği ve cevâben Polihnit karyesi Bidâyet Mahkemesi a'zâlığına ta'ÿini istenilen ve ahvâl-i seyyi'esi ma'lûm olan Istrati Vali'nin ta'ÿinine itirâzât-ı mühimme 'arz olunduğu hâlde merkûmu ta'ÿin eylemek ve ba'de merkûmun 'azlıcûn ahâli tarafından istid'a-nâme takdîm olunmuş iken mazhar-ı nazar-ı iltifâtı olduğu için infikâk etmemek

61. Mehâkimin teşkilinden dolayı ef'âl-i cürmiyye azalacak yerde çoğalmak ve Molova'da bir senede dört katil vukû' bulmak ve Zeytunlu'dan bir kız ile berâber gitmiş olan bir adam ortalıktan gâ'ib olduğu gibi kızın hânedan hâneye gezdiği mütevâtir iken ve vukû'-ı hâl ba'zı efrâd-ı Müslime'nin şehâdetiyle sâbit iken efrâd-ı merkûme habs olunmak ve ba'de sebilleri tahliye olunduktan sonra bir daha şehâdet etmek mecbûriyetine gelmemek için anlar dahi ortalıktan nâbûd olmak.

62. Grigor Mandra keyfiyeti sekiz seneden beri ru'yet ve evâmir-i 'aleyh ile iltizâm olunduğu hâlde hâlâ bitmemek

63. Der-sa'âdet'e i'zâmı evâmir-i 'aleyh ile bi'd-defa'ât emr olunan Kalonya manastırı gommosu ve Mutasarrıf'ın müstazıllı cenâh-ı himâyesi Bedeon nâm keşiş Patrik-hâne'ye tahkiren Mutasarrıf'ın ihbârâtıyla hânedan hâneye nakletdirilmek ve Der-sa'âdet'e i'zâmına değin iki sene mürûr etmek

64. 12 Zî'l-ka'de sene 1292 târihli fermân-ı zî-şân-ı Şâhâne'nin ahkâm-ı münife-i sarıhasına muğayir olarak 'alâkadârlarının istidâ ve da'vâsı yoğıken eytâm-ı Hıristiyanıyye'nin taksim-i emvâline tasaddî etmek

65. Hâl-i ser-mestî-i dâ'imide bulunduğu kimsece mechûl olmamak ve bütün gece Sezar Pinto ve Zül Pinto ve Ahilet Amira ve Dimitri Amira ve Avukat Artin ve vaktıyla me'mûriyetde bulunmuş olan Tefvik Bey ve Es'ad Efendi ile berâber tâbe-sabâh süren eğlencesinden dolayı öğleden evvel kalkmağa hâli olmamak ve Meclis-i İdâre'-de riyâset etmeği münâsib gördüğü zamanlarda a'zâ-yı Meclis kendüsini sa'ât sekiz ve dokuza kadar beklemek mec-bûriyetinde olmak ve rikkati câlib şu 'illet yalnız işine kayıdsızlık etmeğe ve umûr-ı idâreyi sektelelendirmeğe sebep olmayıp Hükûmet-i seniyye'nin vekili sıfatını hâ'iz bir zâta ahâli tarafından ifâsı vâcib olan hürmet ve ri'âyetden ve 'ale'l-umûm me'mûriyet-i devletin hâ'iz oldukları haysiyyetinden 'ârî kalmak

66. İki sene evvel tiyatro içinde sarhoşluk te'sirâtıyla yer yüzüne düşmek ve kay etmek ve hıdmetkârlarının kaldırılıp lâ-yu'kal bir hâlde götürülmek

67. Yere nahiyesinde Meclis-i İdâre odasında taht-ı riyâsetinde meclis 'aleni akdolunduğu hâlde sarhoşluk istifrâgatına tutulup yere düşmek

68. Hükûmet konağı bahçesindeki Küçük Köşk ün kendisinin hem ikâmet-gâhı hem kabûl odası hem de iş kalemi olup meyhâne hükmüne tenezzül etmek ve oraya herhangi sâ'atde girilir ise kendüsünü gecelik elbisesiyle ve ortada 'arak ve etrâfında müskiratca olan arkadaşları görülmek ve eşhâs-ı merkûme hâl-i sermestîden hâsıl olan keyf-i 'acib icrâyı ahkâmına başladıkda müşâvirlik ve müşevviklik vazifelerini ifâ etmek ve sarhoşluk esnâsında zikri bile 'ayb olan velâkin ferdâsı çarşıda bir hayli adamların ma'fûmu olup ötede beride işâ'a olunan hâller vukûc bulmak

69. Küçük Köşk'de serhoşluk esnâsında Ahilef Amira ile Mu-hâsebeci el ele tutuşarak bir nev'î kavga etmek ve Kalyopi Simiryoti nâm karının 'arz-ı hâli kabûl ve havâle olunmak ve Teofani (?) nısfu'l-leyl'de ahz ü giriftle istintâk olunmak

70. Paskalya gibi mezhebce büyük yortular merâsiminin icrâsı esnâsında bir kol zabtiye göndermek 'adet-i kadîmini lâğvetmek ve dürlü dürlü tedâbir ve vesâ'ite mürâca'atla bir takım mezmû-mü'l-ahvâl karıların mezheblerini tahvîl etdirmeğe ve yüzlerce se-nelerden beri karındaş gibi geçinen islâm ve hristiyan vatandaşları beynine mürâkabat ve münâza'at-ı mezhebiyye tohumunu ekmeğe çalışmak ve Midillü cezîresindeki metropolitler ile Midillü sancağına tâbi' Yunda kazâsı piskoposuna karşı mu'âmelât-ı tahkîriyyede bulunmak ve metropolidi'nin 'aleyhine 'arz-ı hâl tanzim etdirdiği hâlde lehine imzâ olunan 'arz-ı hâller Mutasarrıf'ın nâmına olarak men' olunmak ve Metropolit'i sıfat-ı me'mûriyetinden ıskat ve Metropolit-hâne'nin emlakını gasb ve metropolitlik 'â'idâtını tev-kîf ve meclis-i 'umûmiye 'akd ve izdivâc için izin-nâmeler iftâ ve şunları da Hükûmet'in ma'lûmât-ı tâmmesi tahtında icrâ edecek derecede Metropolit'in hılâf-gîranına cesâret vermek ve Metro-polid'in Hükûmet'e mürâca'atları semeresiz kalmak

71. Bir kız bir ehl-i İslâm'a ta'aşşuk ederek erkek elbisesiyle Komi kariyesine götürülerek ihtidâya arzû göstermiş behânesiyle oradan kal'a hats-hânesine ilkâ ve gece vakti Pikbi kariyesine ma'a-boru (?) bir bölük 'asker sevk ile karye istilâ ve etrafı ihâta ve mu'teberândan yigirmi iki kişi girift ü bend kasabaya nakl ile kal'a hats-hânesine ilkâ ve mu'teberân-ı merķûmânın 'aleyhine evrâk-ı istintâkiyyede muharrer iftirânın esnâ-yı muhâkemedede efkârı ile 'aksi isbât olunmak ve ihtidânın da aslı olmamak

72. Ahâlinin Mutasarrıf'ın 'aleyhine evvelce yaptığı mahzar mahall-i maksûda erişdirilmemek ve mu'teberândan 'Azîz Ağa der-dest ve üstü başı taharri ve ba'de kendüsi on beş gün hats olunmak ve ahâli korkutulmak

73. Ahâli tarafından olunan şikâyet münhasıran Mutasarrıf'ın şahsına 'â'id iken Hükûmet'in 'aleyhine imiş gibi anlatmağa çalışılmak ve nümâyiş-i âsâyiş-intimâyı nümâyiş-i 'asiyâne gibi göstermeğe çabalamak ve memleketin içinde gece gündüz tüfenkli 'askerler gezdirmek ve nümâyiş edenler memleketin en mu'teber-leri iken Mutasarrıf'ın divârlara yapışdırdığı beyân-nâmede müfsid

ve konsolos-hânelere gönderdiği takrirlerde miskin sıfatıyla tavsif olunmak

2 — Başka Bir Dilekçe

13 Agustos 1300-4 Zi'l-ka'de 1301 (25 Agustos 1884) târihini taşıyan ve Midilli ahâlisinin İstanbul'daki vekilleri tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne sunulan bu dilekçe: Kemâl Bey'i Pâdişah karşı-sındaki tutumundan dolayı ithâmı başlıyor: Şikâyetçilere göre, Hükümdâr'ın taltif ve takdirine uğrayanlar, gayretlerini artırırılar. Nâmık Kemâl'de bunun aksi görülmüştür: Midilli'ye ikamete me'mûr geldiği hâlde: burada kendisine mutasarrıflık, rütbe ve nişan verilmiştir. Buna karşılık kendisi hergün biraz daha artan bir «gadr ü zulm» yolunu tutmuştur.

Zulüm ve istibdat, Mutasarrıf'ın fitratında vardır. Haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarır; Şikâyeti; hapishâne ve maiyyetinde bulunan me'mûrlarıyla önleyeceği kanâatindedir. Vesîkada, «erâzil ve haşarât»tan diye vasıflandırılan bu me'mûrların, Kemâl Bey'le «fikren ve fi'len» ortak olduğu bildiriliyor. Ser-teftiş İspiro, ahâlinin gözünü yıldırım için, umûmî yerlerde türkçe ibâreli ba'zı telgraf-nâme ve tahrîrât «ibrâz»ı ile Pâdişah tarafından Mutasarrıf'ın hâlinin sorulduğunu, kızı için **Karîha-i Şâhâne**'den dâmât seçildiğini, oğlunun tahsil için Berlin'e gönderileceğini ifâde etmektedir. Bu kâğıtlar köylere bile gitmiştir.

Zulüm, seçimleri hükümsüz bırakma, ihtidâ mes'eleleri, Midilli Belediyesi'nin Kemâl Bey'in rızâsını almadan bir iş yapamaması kaymakam ma'rifetiyle i'lâm istirdâd ettirme, kendisine mensûb olanların himâyesi... gibi çeşitli mes'eleler: birinci dilekçedekilerin aynıdır. Oradaki madde madde sıralama usûlü, burada bırakılmıştır. Burada yer, zaman, şahıslara âit vasıf tasrihine, bir hâdisenin kendisiyle ilgili diğer hâdiseye bağlanmasına; kanun ismi, ba'zan kanun maddesi zikrine daha fazla ehemmiyet verilmiştir.

Metin şöyledir :

Midillü ahâli-i 'umûmiyesi tarafından Bâb-ı 'âli cânib-i sâmine takdîm kılınan mahzarda münderic şikâyat-ı mücmelenin tafsilât ü izâhâtına dâ'ir Der-sa'âdetle Bulunan vekilleri cânibinin Dâhiliye Nezâret-i celilesine takdîm kılınan lâythâ sûretidir.

Saltanat-ı seniyye'nin vaz'etdiği kavânin-i 'adâlete tevfik hareket edecek me'mûrlar evvelâ cânib-i me'âli-menâkib-i Hazret-i mü-lûkânededen ve sâniyen bi't-teselsül mensûb olduğu devâ'ir-i 'aliyye tarafından mazhar-ı taltif ü takdîr ve ahâlice dahî şâyân-ı medh ü tahsîn oldukları ve anlar dahi taltîfleri tahsînleri gördükçe sadâ-kate hüsn-i gayret ve hıdmetlerini bir kat daha artırdıkları emsali şehâdetiyle müsbetdir Şu kadar ki, bu kâ'ide-yi 'umûmiyye var ise ihtilâf-ı zât ü zamân ve mekân cihetiyle ba'zan tehâlîf ediyor İşte ez-cümle bizim Mutasarrıfımız Kemâl Beyefendi Hazretleri Midil-lü'de ikâmete me'mûr iken 'avâtıf-ı 'aliyye-i Hazret-i Pâdişâhî'den mutasarrıflığa nâ'il olmuş ve rütbe ve nisân ve ihsân dahî almış olduğuna bakılınca ve kâ'ide-i 'umûmiyyeye tatbik edilince bu ni'met-i 'uzmâ-yı Hazret-i veli-i ni'metin kadr ü meziyyetini (?) bilerek ve ahâlî ve tebe'a hakkında olan mekâsid-i merâhim-merâsid-i Hazreti hılâfet-penâhi'nin ve evâmir-i Bâb-ı âli'nin harfi harfine yerine getürmekle bir kat daha kesb-i iftihâr ve 'ulviyyet etdiği o tarîk-ı selâmet-refîkde devâm eylemesi 'aklı başında olanlara göre lâzım geldiği hâlde müşârünileyh bunca ni'âm ve 'inâyât-ı seniyyeyi başka bir sût-i ma'nevaya haml ile gösterdiği gadr ü zulmü gitdikçe tezyîd ve teşdide çalışmış ve bi-çâre ahâlîyi bir fındık kabuğuna sokmuş ve gûyâ bu vazife-i seyyi'e kendüsüne ciddî ve resmî tevdi' kılınmış gibi hudûd ve dâ'ir-i müz'icesinden çıkmağa tenezzül ve efkâr-ı gayr-ı 'âdideyi tezelzül etmemişdir 'Ale't-tevâlî vukû' bulan mezâlim ve ta'diyyât-ı takat-fersânın birer birer sayılması kâbil olamayacağından hâtır-güzâr-ı 'acizânemiz olan ba'zı vukû'âtın zirde 'arz ü beyânıyla müşârünileyhin Midillü ahâlisi hakkında icrâ etdiği mu'âmelât ne kadar elim ve şedîd olduğu andan istidlâl ve bu münâsebetle cânından bile bezmiş olan ahâlîye mü-kâfat olarak merhamet ve 'adâlet-i seniyye istihsâl ve ibzâl buyurur ümmîd-i sahîhindeyiz.

Mutasarrıf'ın fitratında merkûz olan istibdâd ve zulm ve inâ-dı (?) ve istediği haksız haklı ve haklıyı haksız çıkarmasında bi't-tâbi' ahâlî sızlanup şikâyet edeceklerini bildiğinden bunun önünü almak ve şikâyât-ı ahâlînin kapusını kapamak mütâle'a-i hâsirâne-siyle ma'iyetine aldığı me'mûrların cümlesi kendüsüyle fikren ve fi'len şerîk olduğu gibi erâzil ve haşarâtdan bulduklarından kendi tabî'at ve hisablarına dahî başka mu'âmelât-ı gayr-ı lâyıkaya ibtidâr eyledikleri setri kâbil olamayacak vukû'ât-ı zâhiredendir. Vâkı'a bunlardan bir ikisi başka yerlere gidüp anların tasallutun-dan 'ibâdullah biraz nefes almış ise de kusûrları mevcûd olup ser-

teftiş İspiro Efendi ber-minvâl-i ma'rûz ahâlinin gözünü yıldırım için aralıkda 'adî ve husûsî Türkiyyü'l-'ibâre bir telgraf-nâme ve yâhud bir tahrîrât-ı husûsiyyeyi nefis-i şehir sokak ve caddelerinde ve mecma'ı nâs olan gazinolarda şuna buna ibrâz ettiği lisânı Türki'yi bilmeyen halka gösterüp ve hattâ köylere bile gönderüp gûyâ taraf-ı eşraf-i Pâdişâhî'den şeref-vârid olmuş ve münderecâtı Mutasarrıf'ın sıhhat ve selâmetini sormak ve selâm-ı selâmet-encâm-ı Cenâb-ı Mülûkâneleriyle müşerref eylemek ve kerimesi için kariha-i Şâhâne'den intihâb ile dâmâd yollamak ve mahdûmunu 'ulûm-ı harbiyyeyi istihsâl zımnında bâ-irâde-i seniyye Berlin'e göndermek ve masârifât-ı vâkı'a ciyb-i hümâyûn-ı Hazret-i Mülûkâne'den ihsân buyurmak ve kaleme aldığı tiyatro risâleleri ve ba'zı te'lifât-ı âhiresi rehîn-i nazar-tahsîn-i Şâhenşâhî olmak ve istediği zamâna kadar 'azl ü tebdilden masûniyyetle Midilli'de mutasarrıf ve sâhib-i nüfûz kalabilmek ve ef'âl ü harekât-ı resmîyesinde Bâb-ı 'âlî'ye ve devâ'ir-i merkeziyyeye ve makâm-ı Vilâyete karşı mes'ûl olmayup bundan dolayı «hâşâ» taht-ı himâye-i zillu'llâhîde bulunmak gibi efkârına uydurmuş olduğu şâyî'ât-ı kâzibeyi kalb-i sıdk u hakka ifrâğ ve 'alenen beyne'n-nâs neşr ü îlân ile herkesi titretmiş ve ne yapar ise şimdiye kadar ahâliyi tahammüle mecbûr etmiştir. İltifât-ı ihsân-gâyât-ı Hazret-i Pâdişâhî e'âzım için bile medâr-ı fahr ü mübâhât olduğundan neşriyyâtın sıhhatı var ise böyle şeref-i 'azîme nâ'iliyyet 'ayn-ı sa'âdet ise de bunu sût-i isti'mâli ile lûtf u hilm yerinde ahâliye gadr ü zulm sûretiyle hiçbir vakit merhamet-i müselleme-i Hazret-i Hilâfet-penâhiye tevâfuk edemeyeceğini (dahî) bilür ise de ne çâre ki bu bâbda şimdiye kadar sabr ü tahammül edebilmişlerdir.

Her nâhiye kendi umûrunu hüsn-i tesviye için muhtârını ve ihtiyâr meclisini ve devâ'ir-i belediyye a'zâsını nasb u intihâb husûsu nizâmât-ı mevcûde ahkâmına tevfikân ol nâhiye ahâlisine mevdû' ve muhavvel iken Mutasarrıfımız işbu nizâmâtı tanımıyor. Zîrâ ahâli tarafından intihâb olunan me'mûr ve a'zâ taraf-gîr değilse ahâlinin efkâr ü intihâbına mürâca'at etmeksizin anı 'azl ile başkasını nasbediyor. Ez-cümle Ayasu karyesi ahâlisinden İstirati İspirli nâm kimesne bi'l-cümle ahâli 'indinde mezmûm ve menfûr olduğu hâlde emr-i mutasarrıfı ile karye-i mezkûrede Belediye Vekili nasb ve bu misillü bir emr-i 'orfî ile yere nâhiyesi Belediye Vekili dahî 'azlolunmuş ve Molava kazâsında ise Mutasarrıf tarafından olmak üzere Hâfız 'Ali Ağa Belediye Re'isi ta'yîn kılınmıştır. Hele merkez Dâ'ire-i Belediyyesi vazifesinin icrâsında serbest ol-

mak şöyle dursun Mutasarrıf'ın tazyik ve emri tahtındadır. Belediye Dâ'iresiyle mu'teber tüccârdan birinin leb-i deryâda müceddeden inşâ olunup olunmaması hakkında Midillü'de ru'yet olunan da vâ istinâf edelüp ebniyesinin hitâm-ı muhâkemeye kadar Dâ'ire-i Belediye tarafından lüzum-ı ta'tili 'ale'l-husûs istinâfdan tebliğ olunmuş iken Mutasarrıf bu tebliğât-ı muhikka ve kânûniyeye 'adem-i isgâ ile ebniyeye devâm olunması için Belediye'ye kat'iyen emir vermesiyle ebniye inşâ ve ikmâl olunmuştur. Şu hâle nazaran Belediye Dâ'iresi şöyle kalsun Mahkeme-i İstinâf'ın kararını bile hükümsüz bırakmıştır. Bafla karyesi ahâlisini intihâbetmek ve müntehâb olmak hakkından iskât ve istisnâ eylemiştir. Hemşehrimizin ba'zı mu'teberânı hakkaniyet ve 'adâlete hıdmet ettiklerini ve edeceklerini ve istediğini yürütmeyeceğini bildiğinden me'mûriyyet-i mülkiyye ve 'adliyye ve meclis a'zâlığına intihâb olunmaları için intihâb defterine isimlerini idhâle mâni' olmuşdur. Nefs-i Molova'da nizâmı dâ'iresinde intihâb kılınan Yanı Kızalı'yi tarafgiri bulunan Zafirâki'nin hatırına mebni mûmâileyhin intiâbdan çıkarılması zımnında Mutasarrıf-ı müşârünileyh Molova Kâ'im-makamlığı'na resmen ve tahrîren iş'âr ve Kâ'im-makamlık'dan mûmâileyhe tebliğ ve ihtâr olununca Kızalı'nin cümle nazârında memdûh olduğundan intihâba konulmaması 'illet ü sebebinin izâhı için ahâlî tarafından Kâ'im-makamlığa arzuhal verdiler ise de henüz cevâb verilmemiştir.

Meclis-i İdâre devletin mühim işlerine bakmak ve mesâlih-i ibâdı ru'yet etmek için teşkil buyurulduğu hâlde pek nâdir içtimâ' eder ve bu ictimâ'da muhâsebeci vekil olup a'zâya söz söyletmeksizin ve a'zâlarına mürâca'at etmeksizin istediği işi istediği renge koyup o yolda mazbatasını tanzim eyler A'zâdan birisi kânûna istinâden ve sıfat ve salâhiyet-i resmîyesine i'timâden ednâ bir mülâhaza ve mütâle'asını beyâna başlar başlamaz kıyâmet başında kopar Mazbatanın çoğunu li-ecli't-temhîr a'zânın hâne ve mağazalarına irsâl eyler a'za bi-çâresi temhîr ederse fenâ temhîrden imtinâ eyler ise belâdır. Mutasarrıf 'ayş ü 'işretin ifrât ü şiddetine tahammül edemediğinden yedi ay kadar esir i firâş olup vekâleti Muhâsebeci Efendi der-uhde etmiş ve aralıkda in'ikâd eden Meclis-i İdâre'de kendi re'y ü fikrine veyâhud Mutasarrıf'ın emr ü ta'limine mugâyir a'zâ tarafından bir re'y verilmek isti'dâdını görünce velev müsta'cel olsun o mâddenin müzâkerâtını vakt-i âhere ta'lik ve esâs müzâkerâtı tebdil eyler Zamm-ı 'öşr maddesine dâ'ir şeref-südûr eden tahrîrât-ı 'aliyyeyi Meclis-i İdâreye koymak-

sızın mevkr-i icrâya koymuşdur. Leb-i deryâda kâ'in olup bir parçası Dâ'ire-i Belediye'ye 'â'id olan 'arsa-i hâliyenin ahbâbı bulunan Panayot Bosta'nın hatırına mebnî şimdi Aydın Vilâyeti Mektupçusu bulunan ve Mutasarrıf'ın her ahvâl ve ef'âlinde müşte-rek ve muhtelit olan Hüseyin Efendi'ye bey' ü fûrûhtu için Mec-lis-i İdâreden bir kı'ta mazbata tanzim etdirmiş olduğu hâlde a zânın muhâlefetiyle güç belâ ile kuvvede kalmışdır. İdâre Mec-lisi'nin 'adem-i in'ikâd ve ictimâ'ından nâşi emlak bey ü işti-râsı mu'âmelâtı için karyelerden gelen zavallı ahâli nereye gideceklerini bilemediklerinden haftalarca aylarca Midillû'da beklemeye mecbûr oldukları gibi karyelerinde işlerini terk ile bilâ-lüzûm Midillû'da masraf ihtiyârına muztar buldukları cihetle fevka'l-'âde iztirâb içindedir Sûret-i zâhireye bakılır ise Meclis-i İdârenin küşâdı ahâliye nâfi' ise de min-cihetin insidâdı daha enfa'dır. Çün-ki Mutasarrıf ile Muhâsebeci'nin mezâlim ve agrâz-ı şahsiyelerinin merkez-i tenfizî olan kapu kapalı olur ise zulm ü gadri dahî bi't-tabîc' münteşir olub da mazarratı ahâliye şümülü olmaz El hâ-sıl böylece bir hey'et-i hükûmet elinde kalan Meclis-i İdâre kapalı dursa açılrsa yine mazarratdan hâli kalmaz

Hukûk-ı 'umûmiyeyi ve âsâyîş-i memleketi vikâye eden Usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye Kânûnu Mutasarrıf'ımızın efkârına göre ta-gayyür ve tekallüb edüp ve istediği vakit işi mahkemeye havâle etmeyüp gûyâ zâbita-i 'adliyye sıfatıyla kendüsi görmek ve aylarca bilâ-hak bilâ-sebeb bilâ-hükm ve hattâ bilâ-zan habs etmek Mu-tasarıf'ın nüfûz-ı istibdat-kârânesine göre hiç hükmündedir. Çün-ki kendüsünün fikr ü re'yi me'elenin kangı cihetine ta'allûk eder ise isâbet-i mahza mutlaka anda olduğunu cezmen bilmekte ol-duğundan böyle lâ-yuhtî bir fikr-i müstebid elbette istediğini ya-par. Kânûn-ı mezkûr ahkâmına tevfikân bir adam hakkında tevkif müzekkeresi verilmeksizin ve Müdde-i 'Umûmî Mu'âvini veyâhud Mustantik'ın ma'lûmâtı olmaksızın aylarca adam tevkîfi vukû'ât-ı 'âdiyye ve yevmiyye hükmüne girmişdir. Bu çığırı açan Müdde-i 'umûmî Mu'âvinlerinden Artin ve Tefvik Efendiler Mutasarrıf'ın emir ve sözünden kat'â çıkmaz ve mutasarıf her ne emr eder ise hükm-i kânûn ve 'adâletin fevkinde olduğunu bilmekten başka birşey bilmez olduklarından bunların zamanında geçen vukû'ât-ı 'adliyye ve mezâlimi mahalliyenin ta'dâdına kudretimiz yokdur Yalnız Mutasarrıf'ın emri ve bunların mübâşeretiyile hukûk-ı 'ibâd lâ-yüs'el lâ-yuhtâ bir idâre-i 'örfiyyenin eline geçmiş olan bu istib-dât hüküm sürmekte bulunmuşdur.

Vrişe karyeli Barikare nâm kimsene bilâ-hüküm bir seneden ziyâde habs olunmuş ve İstînâf Mahkemesi'nden tahliyesine dâ'ir i'âm sudûr etmiş ise de habsden çıkarılmamıştır. °Adliyyece hiçbir mu'âmele-i kânûniye icrâ edilmeksizin su yollarını bozmuş olmak töhmetiyle Yorgi Biciladi sâ'at on ikide hânesinden kuvve-i mu-sellâha ile çıkarılarak habse ilkâ olunmuş ve habshânedeki Mutasar-rıf'ın korkusundan dolayı cünûn gibi bir fâci'aya uğraması üzerine sabahleyin zevcesi gelerek ma'dümü'l-his bir hâlde bulup hâsıra sararak hânesine götürmüş ve mu'ahharen mahkemece berâ'atine karâr verilmiş ise de biçâre sekiz ay tedâvî edildiği ve hayli mas-rafa uğradığı hâlde hâlâ lâyıkiyla kesb-i ifâkat edememiştir. Altı yedi bin nüfustan ibâret bulunan ve cümlesi hıristiyan olan Ayasu nâhiyesi karyesinin kadınları kapuları önünde oturmamaları ve oturanlar olur ise cezâ-yı nakdî alınması hakkında Mutasarıf'ın irsâl eylediği °acâ'ib bir emrin karılarca kâbil-i icrâ olmadığı ze-mîninde karye-i mezkûre muhtarları İstirati Galitli ve Panayot Ka-kavo beyân etmeleri üzerine merkûmânı celb ile dört gün bilâ-hüküm mücrimlerin habshânesinde tevkîf ettirmiş ve bir iki karı ve erkekden cezâ-yı nakdî almıştır. Husûsiyle köy nisvânınca örtü ile tesettür °âdet olmadığından hânesindeki ziy ü kıyâfetiyle ge-zebilen kadınların hâneleri kapuları önünde durmamaları hakkın-daki mütâle'aya hiçbir sebep olmadığı gibi hükûk-ı şahsiyyelerini bu sûretle tazyîk ve be-tahsîs böyle bir emr-i nâ-mesbûku kadın-lara istima° etdiremeyeceğinden dolayı iki muhtarı dört gün tevkîf etmek ve kadınlardan cezâ-yı nakdî almak şâyân-ı hayret ve °ib-retidir Karye-i mezkûrenin İhtiyâr Meclisi vazifesi iktizâsınca °azl eylediği korucusunu Mutasarıf Bey re'y-i hoduyla ibkâsını ve İh-tiyâr Meclisi'nin sözüne bakılmamasını emr etmiştir.

Molova'dan üç islâm cinâyetden dolayı müttehem olup netîce-i tedkikatda merkûmun berüü'z-zimme olduklarına dâ'ir Mahkeme-i İstînâf-ı Cezâ'dan karâr verilmiş ve tahliye olunmuş iken Muta-sarırif bir takım süvârî yollayıp yolda çevirdikten sonra iki ay zarfında gâh tevkîf edüp ve gâh zabtiye nezâreti tahtında bulun-durup karyelerine °azîmet etmeyeceklerine dâ'ir kefil aldıktan son-ra koyuvermiştir.

İki hıristiyan kızının tebdil-i mezheb etmesinden dolayı ol bâbda mu'âmele-i hakikiyyenin iyfâsı tafsîlâtına dâ'ir Adliyye Ne-zâreti Celîlesi'nden şeref-vürûd eden tahrîrâtın ictimâ° eden Meclis-i İdâre'ye °aynen irâ'esiyle okunması lâzım geldiği hâlde °ale'l-âde

Meclis Riyaseti'ni ihrâz eden Muhâsebeci Efendi tahrîrât-ı mezkûrenin me'âl-i muhtasarını mübeyyin bir varaka çıkarup vermiş olduğundan mezkûr tahrîrâtın 'aynen irâ'esi Metropolit Efendi tarafından Muhâsebeci'ye teklif olundukda Mutasarrıf Bey'in emri olmadıkca buna muvâfakat edemeyeceğini söyleyerek Meclis'i dağıtmış ve mu'ahharen Mutasarrıf-ı müşârünileyh tarafından mûmâileyh Metropolit Efendiye yazılan tezkirede Hükûmet'in yedinde bulunan tahrîrat-ı resmiyyeye kesb-i ıttılâc taleb etmeğe hak ve haddi nan tahrîrat-ı resmiyyeye kesb-i ıttılâc taleb etmeğe hak ve haddi olmadığından ve maamâfih tenezzülen bir kıt'a sûreti gönderildiğinden bahs ile pek şiddetli tekdîr ve tevbih olunmuştur. Gerek bu mes'ele-i mezhebiyye ve gerek diğere husûsât-ı mahalliyyeye â'id tedkikâtın te'mîn-i cereyânı mütâle'asıyla 'acabâ Meclis-i İdâre a'zâsından birisi dâ'ire-i merkeziyyeden mahallî hükûmetine gelmiş bulunan bir tahrîrat-ı resmiyyenin Meclis-i İdâre'ye irâ'esini taleb eylemesinde neden hadd ü hakkı olmasun eğer hey'et veyâhud Devlet ol a'zâdan emîn değil ise nizâmına tevfikân tebdiline mübâşeret etmelidir 'yok ise emîn demek olduğu Meclis-i İdâre'de a'zâ bulunmasıyla sâbit olan Metropolit Efendi'den 'adem-i emniyyet göstermek ve muvâfık-ı kânûn bir talebine karşı tekdîr etmek muvâfık-ı 'akl ü hikmet değildir.

Midillü ahâlisinden olup ba'zı fırıldaklarını çevirmek ve iltizâm bedelâtından Hazîne'ye otuz dokuz bin lira kadar zimmetini güme yandırmak (?) için vaktiyle Rusya tâbi'iyetini ihtiyâr eden ve sû'i ahvâlinden dolayı Rusya İmparatoru'nun emri mahsûsıyla Rusya tâbi'iyetinden tard olunan Ahilef Amire nâm 'ayyâş tâbi'iyet-i Devlet-i 'aliyyeye utanmadan dehâlet etmeğe çalışmış ve henüz bu cihet kesidirilememiş ise de merkûm zâten gece gündüz fart-ı işretle meşhûr ve ahâlice menfûr olduğundan Mutasarrıf'ın nüdemâ-yı hâssı zümresine girmiş ve her istediğini yapmağa muktedir idüğünden bundan iki sene evvel Gâzi Hasan Paşa'nın köşkünün önünde vâkî tarik-ı 'âmın bir parçasını kendi bağçesiyle birleştirmek istediğinden andan mutasarrıf olan ahâli mahkemeye mürâcaat eylediklerine mebnî verilen karâra tevfikân divârın inşâsı ta'til ve te'hîr olunmuş ise de Mutasarrıf Ahile'in hâtırına riâyeten Ser-teftiş ma'hûd İspiro Efendi ile altı nefer zabtiyeyi mahall-i mezkûreye irsâl ile divârın hıtâm-ı inşâsına kadar iki üç gün orada bekletmiş ve birkaç karı ve erkek habs etdirmiştir. Bu

hâle bakılırsa Saltanat-ı seniyye kavânin-i ‘adliyyesini harfiyyen icrâ için kuvve-i müsellâhayı isti‘mâl ettiği hâlde Mutasarrıf Bey bi’l-‘akis kavânin-i ‘adliyyenin ‘adem-i tenfizi ve nazâr-ı umûmîde hükümden iskâtı ve kuvve-i galebe-i nüfûziyyesinin i‘lânı ve sarhoşların gayr-ı meşrû‘ arzularının icrâsı zımnında devletin kuvve-i müsellâhasını istihdâm eylediği anlaşıldığından artık bunun muvâzenesi mütâle‘a-i âliyyeye tevdi‘ kılındı.

Yere nâhiyesi Müdürü Hasan Bey Mutasarrıf Bey’in müntehab ve muhibbelerinden vâsıf ü ta‘biriyle ne adam olduğu anlaşılacağından tafsil-i ahvâline hâcet messetmez ise de bu adamın icrâ ettiği mezâlim-i câhilânesinden usanmış olan ahâlî tarafından Mutasarrıf Bey’e telmihen işrâben ve mu‘ahharen ‘alenen olunan şikâyât-ı mütenevvi‘a gûyâ ahâlinin şükrini isti‘mâ ediyor gibi daha ziyâde mezâlimine yol vermiş hattâ bundan akdem Vilâyet’in Sem‘ine kadar Hasan Bey’in hâl ve etvârı yetişmiş olduğundan Meclis-i İdâre-i Vilâyet’in karârıyla Hasan Bey’in serî‘an tebdili zımnında tahrîrât-ı müte‘addide yazılmış ise de buna iltifât olunmamış ve Hasan Bey el‘an yerinde müdür kalmıştır. Nihâyet Hasan Bey’in ekserisi nizâmsız ve ‘örfî olarak ‘âlemden tahsil eylediği cezâ-yı nakdilerin hesâbının i‘tâsına da‘vet olunmuş ise de defterlerini Mutasarrıf’a verdiği cevâben bildirmiş olduğu gibi Mutasarrıf dahi hesâbının te‘hîr-i ru‘yetini emr etmiştir Mutasarrıf’ın tarafdârı sâlifü’l-beyân Ahilef ve merkûma tezvîrde rezâletde halef olabilecek birâder-zâdesi Dimitri Amira’nın yalan yere vukû‘ bulan ihbârları üzerine nefsi-i Midillü ahâlisinden Terzi Civano’yu dükkânından kuvve-i müsellâha ile kaldırıp habse ilķâ edilerek iki üç günden sonra tahliye olunmuştur. Merkûm Civano mükerreren mahkemeye mürâca‘at etmiş ise de ancak bir gece meclis-i ‘işretinde Ahilef’in bir takım edebsize muhâlefetinden nâşi Mutasarrıf ile şeker-reng olduktan sonra ihķâķ-ı hakka muvaffak olmuştur.

Cihâz maddesinden dolayı Todori Pavlâki ve Fortuna birâderleri beyninde Mahkeme-i Bidâyet’de derdest-i fasl bulunan münâza‘aları üzerine Pavlâki’nin vekili Temistokli Kayarlı’nın takdîm eylediği bir kıt‘a lâyhâsını Re’is-i Mahkeme kabûl ve muvâfık-nizâm ‘addetmiş ise de Mutasarrıf kabûlünü men‘ etmiştir.

Bayram-zâde Ahmed Bey’in bir kıt‘a mülk zeytunliğini Kata-toz (?) kariyesi ahâlisinden Panayot Hacı bey‘ etmiştir. Mutasarrıf mezkûr zeytunlik mekteblerin ‘â’idâtından olduğu ‘iddâsıyla

akd-i bey'î fesh etmek üzere Cem'îyyet-i İlmiyye'yi da'vâya kıyâma icbâr etmiş ise de Cem'îyyet-i İlmiyye bu da'vâ haksız ve hılâf-ı nizâm olduğu beyânıyla iddi'adan ictinâb etmiş olduğu hâlde Cem'îyyet-i İlmiyye'nin Nâzırı 'Umûmî ve Reîsi sıfatını fuzûlen der-uhde ederek Bidâyet Mahkemesi'ne da'vâ etmek üzere tarafından ol vakt Müdde'i-i 'umûmî Mu'âvini sâlifü'l-beyân Tevfik Bey'î tevkîl etmiş ise de da'vâsı Mahkeme'den redd olunmuştur. Vaslicot (?) karyesine ahâlisinden olup da bir müddet Rusya'da ikâmet eden Fapîro isminde birisi ehemmiyetsiz bir sebebden dolayı geceleyin zaptiyye tarafından habse kaldırılacağı esnâda yolda şediden darbolduğundan birkaç günden sonra vefât etmiştir. Ve Rusya tebe'asından bulunduğu Rusya Konsoloshânesi'nin kıyâm eylediği da'vâ henûz hıtâm bulmamıştır. Bir adamın her ne işden dolayı olur ise olsun Hükûmet'e celbinde dayak atmak darbetmek ve nihâyet merkûmun vefâtına sebebiyyet vermek ve bu münâsebetle Rusya devletinin da'vâya kıyâmına yol açmak gibi Mutasarrıf'ın ahvâli şâyân-ı dikkatdir. Yere nâhiyesinde kâ'in Skopolos (?) karyesi ahâli-i islâmiyyesinden ba'zısı memleketlerinin akçesini sû-i isti'mâl etdikleri iddi'âsıyla bilâ-hüküm ü karar hayli zaman habsetmiş ve mu'ahharen hiyn-i muhâkemedede beriü'z-zimme çıkmıştır.

Vaslicot (?) karyesi İhtiyâr Meclisi Kemâl Bey'in hem-efkârı olup şimdi Aydın vilâyeti Mektûpcusu Hüseyin Efendi'nin fuzûlen müdâhale eylediği bir kıt'a mer'ânın istimplâkine kıyâm eyledikleri iddi'âsıyla bilâ-karâr habse ilkâ olunmuş ise de Mahkeme'nin ifâdesi üzerine tahliye olunmuştur Petra karyeli Pivâniçe yani Benli (?) nâm kimseneye cihaz maddesinden dolayı Kalonya Metropolitliğinden verilen i'âmı her neden ise Mutasarrıf Bey beğenmediğinden emsâli gibi ke'en lem-yekûn torbasına atmış ve mu'ahharen merkûm Yani Molova Mahkemesi'ne mürâca'atla i'âm-ı Kânûnî istihsâl etmiş ve hüküm kat'î derecesini kesbeylemiş olduğundan tenfiz-ı ahkâmına Mahkeme'ce kıyâm olunmuş iken Mutasarrıf'ın vukû bulan iş'ârı üzerine Molova Kâ'im-makâm-lığı'ndan istirdâd ve hükümü te'hîr olunmuştur. Ve bu misillü rû hânî ve nizâmî i'âmıların cihet-i icrâiyyesinden dolayı yalnız icrâ me'mûrları her vakit metropolit-hânelerle muhâbereye me'zûn oldukları ve Mutasarrıf'ın i'âmı istirdâd etmesinden maksadı bu misillü i'âmıların hükûmet-i mülkiyye tarafından ba'de'l-mütâle'a icrâ me'mûriyetine havâle edilmek lâzım geleceğinden dolayı imiş İcrâ me'mûrunun me'zûniyeti İcrâ Kânûnunun on ikinci madde-

sinde münderic olduğundan Mutasarrıf'ın böyle hod-be-hod i'lâmı istirdâd etmesi ve hâlbuki bu işe me'mûr olan Re'is-i Mahkeme bilâ-sebeb kânûnî bir i'lâmın icrâsını te'hîr edemeyeceğini Kânûn-i mezkûrun dokuzuncu maddesinde musarrah ve mezkûr i'lâmın icrâsına Mahkeme Re'isi tarafından kıyâm olunduğu muhakkak iken Mutasarrıf'ın bu hareketi bütün bütün muğâyir-i kânündür.

Bir mağaza sirkatinden dolayı maznûn bulunan Kostanti Pitale hakkında zâbita-i 'adliyyece icrâ olunan tahkikâtın ilerüye götürülmesi kâbil olmayup hıtâm bulmuş olduğundan zabtiye-i 'adliyyenin bu ma'ûle tahkik-ı cerâ'imde Usûl-i Muhâkemât-ı Ce-zâiyye Kânûnu'nun verdiği müddet-i me'zûniyyetin birkaç katı geçse yine ne ise ne Fakat öyle bir zan ve ta'mik ve tedkiki mümkün olmayan evrâk-ı mevcûde ile müdde'î-i 'umûmilîğe teslimi lâzım geldiği bi'd-defe'ât Adliyye Me'mûru tarafından Mutasarrıf'a te'kid ve iş'âr ve 'âdetâ isrâr olunduğu hâlde Mutasarrıf'ın re'y-i hoduyla merkûm dokuz ay mazlûmen mahbûs kalmış ve mu'ahharen berî'ü'z-zimmeti Mahkeme-i İstinâfiyye'ce tahakkuk ettiği hâlde yine habsinde isrâr etmiştir.

Erâzilden bir kadın mes'elesinden dolayı altmış hânedan 'ibâret küçük Mültimana (?) karyesi Mutasarrıf Bey'in 'asâkir-i nizâmiye ve zabtiye ile abluka etdirüp mu'teber-i ahâlden yigirmi üç kişiyi mahallinde bir müddet ahûr içine tıkayup habs etmiş ve o kuvve-i müdhîse ve müsellâhaya terfikan teşhîr yollu Midillü'ye celb ile kavânîn-i 'adliyyenin hiçbir harfini icrâ ve kimseye ma'lûmât itâ olunmaksızın üç buçuk mâh kadar zulmen habs etdirmiş ve avukat tutmak ve ma'îşetine bakmak ilcâsıyla biçâreleri otuz liradan ziyâde zarâra uğramıştır. Ve bunların sırf bî-günâh oldukları mu'ahharen 'adliyyece anlaşılarak oradan salıverilmiş ise de ne çâre ki biçâre köyceğiz hâne-harâb olmuştur.

Vrissa karyeli Kostanti Anagonos Polikare nâm kimseneyi Mutasarrıf Kal'a Habshâne'sindeki mücrim habshânesinde tevkif ettiğinden keyfiyyet Adliye'den Habshâne Müdirriyeti'nden soruldukda merkûmun sefinesine Yûnan bandırasını küşâd etmesi töhmetiyle Mutasarrıflık tarafından taht-ı tevkiife alındığı bildirilmesi üzerine Mutasarrıf'dan resmen sorulup ve Ticâret-i Bahriyye Kânûnu'nun ikinci maddesi müfâdına nazaran kontrato senedine muğâyir Fi'l-hakika Yûnan bandırasını küşâd etmiş ise sefine cânib-i müriden zabt olunmak lâzım geleceği der-kâr ise de bundan dolayı

tevkîfi icyâb etmeyeceği bildirilür Mutasarrıf 'ale'l-âde istediği işi istediği reнге komaktaki iktidarının ma'lûm olduğundan resmî ve tahrirî verdiği cevâblarda bu adam bandıra işinden dolayı tevkîf olunmuşdur. Ötekine berükine rüşvet verdiği işidildiğinden tevkîf olduğu ve ertesi gün yazdığı cevâbda bu adam sefinesinden ve Yunân bayrağı altında hıdmet etmekde olduğundan ve bir devletin tebe'ası başka bir devlet bayrağına hâdim olur ise hukûk-i beyne'l-ümem kavâ'id-i külliyesince korsanlıkla ittihâm olunageldiğinden tahkîk-i keyfiyyet için tevkîf edilmiş idi. Sonradan mes'elenin bu derece ehemmiyeti olmadığı tebeyyün etmekle sebili tahliye olduğu bildirilmişdir. Mutasarrıf Bey 'arif-i kânûn olmak şöyle dursun kendini vâzı'-ı kânûn olacak raddede her fûnûn-ı esâsiyye ve siyâsiyyeye vâkıf olduğunu kendi i'tikâdınca bilir ise de evvel emirde sefinesine Yûnân bandırasını küşâd ettiği i'tirâfıyla ikrâr ederken habsi icyâb etmediği hâlde mütemâdiyen iki aydan mütecâviz habs etmiş ve kânûnen 'adliyye tarafından ilzâm olununca işi değiştirecek biçâreyi korsanlıkla ittihâm etmişdir. Vâkı'a esnâ-yı muhârebede bir adamın mensûb olduğu devlete karşı i'fân-ı harbeden devletin donanmasına ilticâ ile devleti 'aleyhine isti'mâl-i silâh eder ise korsanlıkla ittihâm olunur asılır kesilür ancak hâl-i sulhda bir 'Osmanlı bir Yûnan tüccâr sefinesinde ta'ifelikle müstahdem olduğu hâlde korsanlıkla ittihâm olunabilür mi? İki ay habs olunup sonra işin ehemmiyeti yokdur diyerek o adamı kârından kisbinden bigayr-ı hakkın cüdâ etmesi muvâfık-ı merhamet ve kânûn olur mu? İşte Mutasarrıf Bey'in kânûn bilışı veyâhud kânûn vaz' edişi hep öyledir.

Kal'a-bendlik cezâsıyla mahkûm Topcubaşı-zâde Mehmed'in taraf-dârları Mutasarrıf'ın mensûbları olduklarından merkûm kal'ada bulunmak şöyle dursun memleketde bîmahâbe 'adliye me'mûrlarınca işidildiğinden hükûm-i kânûna tevfikân merkûmun yine kal'abend edilmesi (?) hakkında vukû' bulan iş'ârât-ı mükerrere üzerine kânûndan falandan tutdurarak Mehmed'in hâric-i kal'ada serbest olarak gezebilmesi mücâz olduğu tahsîlâtına ve bu makûle kal'a-bendler hakkında gelen fermân-ı 'âlî Mutasarrıf'lık makamına hitâb ile yazılmış olduğundan muhâfazaları da Mutasarrıflığa 'â'id bulunduğu cihetle Mehmed hakkında cereyân eden mu'âmele dahî bu kabîlden olduğu bildirilmişdir Böyle te'vilât-ı safsa-ta-kârâne ile bir kal'a-bendin memleket çarşusunda alış-veriş etmek hânesinde yatmak köyüne gitmek tecvîz olunur hâlâtdan olmadığından 'Adliye Nezâreti'nin iş'ârâtının lüzûm-ı tenfizî hakkında

kendüsine yazılan tahrîrât-ı resmîyyeye verdiği cevâbın me'mûriyet-i mülkiyyenin habshânelere ve ana ittîbâ'en kal'alara nezâreti var ise alınacak emirle Adliyeden değil Dâhiliye Nezâreti'nden alınmak lâzım gelür Yoksa kendüsi bu yolda verilen emirleri lağviyâtından 'addetdiği ve kendüsi mutasarrıf olup cellâdlığa me'mûr olmadığı ve Nezâret-i müşârünileyhâdan tebliğ olunan evrâkı ke-enlem-yekûn hükmünde 'addetmeğe mecbûr bulunduğunu yazdığından keyfiyet bi'd-de-fe'ât 'Adliyye Nezâret-i Celilesi'ne iş'âr ve merķûmun be-heme-hâl kal'a-bend edilmesi hakkında mükerreren ve kat'îyyen Nezâret-i müşârünileyhâdan tahrîrât istâr olunmuş ve Vilâyet'den dahi yüzlerce te'kîdât ile bildirilmiş iken Mutasarrıf merķûmu yine keyfine bıraktığından enzâr-ı yâr ü ağyârda huķûķ-ı ķânûnî muhâfaza ve 'Adliye Nezâreti'nin iş'ârâtının hükmünü 'adem-i tenfizden vikâye maksadıyla merķûm Mehmed'in Rodos kal'asına naklinden başka kat'a bir çâre kalmadığı adliye me'mûrlarınca tasavvur olunduğundan ol vechile Nezâret-i müşârünileyhâdan bi'l-istîzân nakline irâde-i seniyye tahsil olunduğundan icrâ-yı iycâbına teşebbüs olundukda mahzâ Mutasarrıf bu tasavvurâta ğâlib gelebilmek ve Mehmed'i Midillü'da alıkoymak için iki ay müddet sahte bir sûretle hastalandırarak alıkoymuş ise de adliye me'mûrları tarafından lâ-yenkatî vukû' bulan mürâca'at-ı şe'dide üzerine merķûm Mehmed Rodos kal'asına nakletdirilmiştir

Mutasarrıf'ın usûl-i tâkat-fersâsından canı burnuna gelmiş olan ahâli bâb-ı 'adâlet-i saltanat-ı seniyyeye daha bundan iki sene evvel böyle bir mahzar-ı 'umûminin islâmca ve hıristiyanca tanzîmine mübâderet ve herkes memnûnen vaz'ı imzâya müsâra'at ettiği sırada Midillü Mahkeme-i Ticâret dâ'imî a'zâsından ve mu'teberân-ı tüccârândan 'Aziz Ağa'nın bu bâbda medhali olmak zannıyla köyüne giderken ma'hûd teftiş İspiro Efendi'yi üstüne düşürerek tuturmuş ve hayvanından indirüp hattâ cihât-ı mestüresini de yoklamış ve bununla iktifâ olunmayup kasabaya i'ade ile kıtîl mücrim gibi ihtilâtdan men' ile bi'z-zât Mutasarrıf ve refik-ı zâlimleri Muhâsebeci ve ol vaķt müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini Tefvik Bey ve Şimdi Aydın Mektubcusu Hüseyin Efendi istintâk ve tahlif ve fevka'l-âde bir sûretle ya'ni İzhak Rûhî (?) kadar bir fâci'aya uğrayacağından bahs ile tehdid ve tazyik ederek sekiz gün habsetmiş ve 'adliye me'mûrları tarafından istifsâr-ı keyfiyyet için yazılan tahrîrâta verdiği cevâbda mûmâileyh 'Aziz Ağa'nın tevķifi ba'zı icâbât-ı siyâsiyyeye müstenid olduğu bildirilmiş olduğu gibi

ber-mu'câtâd dahî ahâlî 'arz-ı mahzar tanzîm etmelerine başladıkları sırada birkaç kişi habs ve tevkîf edilmişdir İslâm tüccârı ve mahkeme a'zâsı hem-şehrîsi olan İslâm ve Hıristiyân ile ittifâk edüp de şedidede tevkîf ve tehdîd olunduğu ve ihtilâtdan men' edildiği ve kesr-i nâmûsuna kadar gidildiği hiçbir yerde hiç bir me'mûrdan işidilmemiştir Evelki 'arz-ı mahzar dahî elde mevcûd bulunduğu gibi vak'anın 'umûm nazarında mekşûf olduğu bedihidir Değil şimdi ahâlî'nin şikâyatı tâ üç seneden evvel der-dest olup her nasılsa bâb-ı 'adâlete 'arz olunacağı tasavvur olunur. Böyle müdhîş tazyikâta kıyâm edeceğine ve Vilâyet dahî bunun elinden 'âciz kaldığını ahâlî bildiğinden Mutasarrıf'ın yine ğadr ü zulmünden şakku şefe edememiş lâkin hâl o dereceye gelmiş ki halk kendisini âteşe ilkâ yine Mutasarrıf'ın zulmünden ehvan olduğunu anlamıştır

Midillü Mahkemesi Baş-kitâbetinde iken bir aylık ma'âş senedine iki kerre Mutasarrıf'a verile dedirtmiş olan Molovalı Mustafa Efendi mu'âmelât-ı vâkı'ayı te'mîn ve emsâlini terhîb için bir mu'âmele-i zecrîyeyi intâc eylediğinden bahsile 'azl olduğu Midillü 'Adliye Encümeni'nden merci'ine bâ-mazbata bildirmiş ise de Mutasarrıf mûmâileyh Mustafâ Efendi'yi iki gün habs edüp sözünden çıkmayacağı ba'zı taraf-dârânının recâsıyla salıvermiş ve ol vakt Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini bulunan sâlifü'z-zikr Tefik Bey Mutasarrıf'ın yed-i tûlâsı olduğundan bi'l-iltizâm bu işden iğ-mâzı 'ayn ederek Mustafa Efendi'nin Ayvalık'a firârına ve orada avukatlık te'âtisine cevâz vermiştir. Mu'ahharen Mutasarrıf'a vukûc bulan recâsı üzerine vâsita-i zulmü olan mûmâileyh Tefik Bey Midillü Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini iken men-i muhâkemeye dâ'ir karâr verilüp bu kerre Mustafâ Efendi'yi Polihnit Mahkemesi riyâsetine ta'yîn etmiştir.

Midillü mu'teber-i ahâlisinden ve eshâb-ı emlakden Ligor Mandra Efendi'nin Midillü sancağının geçen seksen altı ve yedi seneleri zeytun 'âşârını iltizâmından dolayı Hazîne-i celilece 'aleyhine ikâme olunan da'vâ üzerine Mahkeme-i Temyîz'ce hakkı te-beyyüm etmiş ve i'lâm dahi vermiş olduğu hâlde Mutasarrıf zulmen ve cebren Midillü Bidâyet Mahkemesi'nden bir i'lâm-ı gıyâbî istihsâl ederek kâbilü't- temyîz i'lâmının hükmünü te'hir ve Ligor Mandra Efendi'nin çiftliğinin zabtına sâ'id-i gayreti teşmîr eylediğinden ol bâbda cereyân eden pek çok muhâberât üzerine kânûn u 'adâlete tevfikân iycâbının icrâsı hakkındaki Bâb-ı 'âlî cânib-i sâ-

misinden ve Dâhiliye ve ‘Adliye ve Mâliye Nezâret-i celilelerinden ve cânib-i Vilâyet’den müte‘addid ve mü‘ekked emirnâme-i sâmi ve tahrîrât-ı ‘aliyye ve iş‘ârât-ı resmiye ve mükerreren vukû° bulduğu hâlde Mutasarrıf cevâben Vilâyet’e yazdığı tahrîrâtının bir fıkrasında «Ligor Mandra’nın hâli ise işi dâ‘imâ akçe kuvvetiyle görmekten ibâret bulunduğunu her ne vakit istenilürse ibrâz olunabilecek delâ‘il-i müte‘addide ile müsbetdir ve ikinci fıkranın -hâla söylemeğe te‘eddüb ederim ber-mütâd kendüsine ve hüsn-i İtimâdına mazhar olan bendegânınca bu bâbda vukû° bulacak mürâca‘atlar dahî ke‘en-lem-yekûn hükmünde kalur= ve üçüncü fıkrasında mebd’inden me‘mûriyeti nihâyetine kadar para ile idâre olunagelmış bir işde devlet ve millet nâmına ve kavânin-i ‘adliyyeye taban tabana zıd değil tamâmiyle muvâfık olarak ettiği bir hareket için nakden ve şahsen her dürlü mes’ûliyyet terettüb edecekse kendüsine birağılmasını sûret-i mahsûsada istid‘a ettiği ve Ligor Mandra birkaç sarfıyla me‘mûrin-i mülkiyyeye ve ‘adliyyeye bedâhete karşı galebe ederse her sâhib-i hamiyet kâbil-i islâh olduğumuzdan kat‘-ı ümmid etmeğe başlar= olduğunu yazmıştır Mutasarrıf Bâb-ı ‘âlî’nin evâmîr-i sâmiyesini ve Dâhiliyye ve ‘Adliye ve Mâliye Nezâret-i celilelerinin iş‘ârâtını Vilâyet’in ihtârâtını sû‘i isti‘mâl ile hakâyik-ı kânûna karşı bu sûretle mûmâileyh Ligor Mandra Efendi’yi mahvedercesine zarâra ugratması ve en büyük devâ‘ir-i merkeziyyenin hakka kânûna makrûn evâmîrini ‘ademî tenfizden başka rüşvet gibi bir töhmet-i ‘azimeyi me‘mûrin-i mülkiyye ve ‘adliyyeye ‘atf u ‘azv etmesiyle bunun seyyiâtından kat‘â havf ü hayyet eylememesi bir kat daha erbâb-ı hamiyetçe mûcib-i esef ve biçâre ahâliye bâdî-i havfdır Bu kerre ‘Adliye Nezâreti’nden vukû° bulan iş‘âr üzerine evvelki f’lâm-ı gıyâbinin feshiyle teferru‘ât-ı mes’eleden dolayı yeniden mahallinde muhâkeme olunması zımında Midillü Mutasarrıfı’ndan bir vekil göndermesi lüzûmuna dâ‘ir Mahkeme’den gönderilen resmî dâ‘vet-nâmeye icâbet ve kânûna itâ‘at etmek lâzım gelürken Mutasarrıf ‘ale’l-‘âde eski hâlini terk etmeyerek ‘akla kânûna tatbîk kabûl etmeyen bir takım uzun uzun safsataları hâvî mahkemeye mektûb göndermiş ve işi ne te’hîrde bırakmıştır Bu meddenin evrâkı devâ‘irde mevcûd ve herkesce ma‘lûm olduğundan bi’l-mürâca‘a sıdk-ı ifâdemiz ve Mutasarrıf’dan çekindiğimiz andan anlaşılır

Mekâtib-i ‘âdiyye ve telgraf-nâmelerin ta‘arruzdan masûniyyetini bile ihlâl etmiştir Apostol Somendre (?) ve Vasil Vasila’nın

münâza^{as}ına müte^{allik} olup Midillü Ticâret Mahkemesine keşide olunan bir kıt^a telgraf-nâmeyi zabt ile telgraf-hâneye verilmesini men^e etmişdir

Midillü Metropolidi tarafından Piyi (?) karyesi papasına gönderilen bir kıt^a tahrîrât Teftiş İspironun ma^{rifeti}yle Papas'ın evinden ahz ile yanında tevkîf etmişdir

Vilâyet tercemânı sâbık İpokrat Tavlaryos Efendi tarafından Midillü tercemânına gelen bir kıt^a tahrîrât ol vakt Müddeⁱ-i ^{umûmî} Mu^{âvini} bulunan Tevfik Bey ma^{rifeti}yle alınarak feth ü küşâd olunduktan bir müddet sonra kendüsüne i^{âde} olunmuşdur Kalonya Manastırı İgomenos Papazı Yadayo'nun (?) ba^{zı} sû^{'i} hâ-linden dolayı Der-sa^{âdet}'e irsâli hakkında Patrik-hâne'den Bâb-ı ^{âli} cânib-i sâmisine vukû^e bulan ^{arz} u iş^{âr} üzerine merkûmun tesyârı bi^d-defe^{ât} emir buyurulmuş ise de merkum Yadaya Mutasarrıf'ın tah-ı himâyetinde bulunduğundan anın inzimâm-ı re'y ü ma^{lûmâtı}yla evden eve saklandığına mebnî güc hâl ile iki sene-den sonra merkûm Der-sa^{âdet}'e gönderilebilmişdir

Bundan akdem devâ'ir-i sulhiye teşkil etmek için Yere nâ-hiyesinde ve taht u riyâsetinde ^{akd} eylediği meclisde mu^{teberân}-ı ahâ-liden yüz elli kişi kadar hâzır oldukları hâlde Mutasarrıf sarhoşlukdan istifrâğ edüp yere yıkılmış ve bunun üzerine bu hâlini görmeyen ahâlî te^{essüf} ve istiğrâb eylemişdir Ve bu hâl Midillü'de yaptırdığı tiyatrolarda mükerreren ve ^{alenen} ahâlî karşusunda vukû^e bulmuşdur «Bunun tafsîlâtı pek uzundur»

Hükûmet konağının bir köşesinde kâ'in küçük köşkün Mutasarrıf'ın ârâm-gâhı ve gerek havfen ve recâen ve gerek mesâlihini ^{arz} u beyân emeline binâen mürâca^{at} eden mu^{teberân}-ı ahâlî ve sâ'irenin penâhı olup baş-kaldırabildiği takdirde züvvârı hem kabûl eder ve hem de mey-gede vafına şâyân o köşkte ^{alenen} rakı içer İstid^a-yı umûmîmizde Mutasarrıf'ın kesret-i ^{ayş} ü iş-retinden icmâlen bahsolunmuş ise de bu bâbda cereyân eden vukû^{ât}-ı yevmiyyenin ^{arz} u tafsîli hakikaten imkân hâricidir Ya mezkûr köşkte ya Hasan Paşa köşkü denilen mahall-i ferahfezâda eğlenüp burası ^{âdetâ} hükûmet konağı hükmündedir Çünkü ağleb evkâtta hey^{'et} ve rü^{esâ}-yı hükûmet ve me^{mûrin}-i ^{adliye} kâmilen mevcûd bulunuyor Fakat Mutasarrıf gecelik entârisiyle bacağındaki bağı kopuk paçalı donlarıyla baş açık uzun saçları gâyet karma karışık olduğu hâlde muttasıl dolaşur salonun yanındaki kü-

çük bir odaya girüp çıkmakda ve herbir girüp çıkışında reng ü tavrı değişmekte olduğundan burası hükümet konağına benzemiyor Yoksa hâkim-i sâbık zamânında bazı mesâlih-i hükümeti ve mahkemeye müte'allik husûsâtı mutasarrıf'dan istifsâr ve diğer taraftan tabur-Ağası'nın yine hükümete müte'allik bazı cihetleri 'arz ederek Mutarassıf'ın emrini intizâr eylediğinden ve Muhâsebeci elinde bulunan bir paket evrâk-ı resmiyyeyi yine kendüsi mercî'lerine havâle etdiğine ve Mutasarrıf Bey'in önünde efendinin birisi bir emir-nâme-i sâmi okuduğuna ve gerçi cevâb-ı sâfi alamıyorsa da ihtiyâcât ü mesâlihini 'arz etmek için ahâliyi girüp çıktığına bakılırsa burası hükümet konağı denilür Elhâsıl hükümet konağı fukarânın tuzağı ve sarhoşların yatağı olan bu karma karışık mahal nazar-ı dikkatden geçirilürse hakikaten nâmûs ve şeref-i hükümete dokunur bir hâlde görünür Ba'zı kerre konsololarla cezîreye uğrayup Mutasarrıf'ı görmek için hükümet konağı denilen karışık köşke giren ecnebiler kemâl-i hayretle o hey'et-i müşevveşeyi seyrederek mütebessimâne ve müte'essifâne 'avdet ederler

Sa'âdetlü Vâli Paşa Hazretleri Midillü'de buldukları şu sırada leylek ve kazâen bir yangın zuhûr ederek sür'ât-i itfâsiyçün müşârünileyh hazretleri bi'z-zât mahalli harika 'azîmetle itfâsına himmet buyurmuşlarsa da gitmesi evleviyette olan Mutasarrıf Kemâl Bey 'işrete olan ibtilâ ve istiğrâkından dolayı yangına gitmek bir taraf kalsun başını yadıktan bile kaldıramamışdır ..... mes'ûl demek olan böyle bir Mutasarrıf'ın elinde Midillü ahâlisi kalursa hâlleri neye müncer olacağı ma'lûmdur mârrü'z-zikr sarhoş Ahilef'in birâder-zâdesi Dimitri Amira bir cinâyetinden dolayı tahte'l-hıfz İtalya'dan gönderilmiş ve Midillü'de 'âdetâ serseri gezmede bulunmuş olduğu hâlde Mutasarrıf sarhoş Ahilef'in hâtırı için Posta-hâne'nin çarşu içinde te'sis olunan şu'besine me'mûr etmiş ve zanna göre kefâleti de yoğemiş Devlet posta-hânesi umûr-ı muhâbere-i ticâreye ve 'umûmiyyeyi teshil eder emniyetli bir dâire olduğundan Mutasarrıf 'aleyhlerinde bulunduğu adamların mektûblarınca sù-i isti'mâl gibi bir hâlin vukû'u Dimitri Amira'dan pek büyük bir zann-ı kavî ile maznûn olduğundan tüccâr ve sâ'ire bundan dolayı muztaribdir

Mahzâ adamlarını kayırmak maksadıyla altı nâhiyede Mutasarrıf'ın yeniden teşkil etdiğini mahkemelerde ahâlinin re'y ü intihâbı bulunmaksızın rey-i hõduyla a'zâ intihâb ve ta'yn etmiş-

dir Sûret-i zâhirede içlerinden ba'zısının isimlerini Dâ'ire-i Belediye Re'isi Marinokambor ve Meclis-i İdâre A'zâsından Mihail Komya Efendiler'e bildirdikde Polhinit nâhiyesi mahkemesi a'zâlığına nasbolunan İstirati Palita'î şâyân-ı intihâb ve istihdâm olmadığı cihetle ba'zı mütâle'ât-ı mühimme beyân etmiş ise de yine nasbına isrâr ve mu'ahharen dahî ahâli tarafından 'umûmen takdim kılınan 'arzihâlde merkumun 'azl ü tardı istirhâm olunduğu hâlde ahâliye rağmen ibkâsını ihtiyâr eylemiştir

Kemâl Bey'in bu ef'ali ile kendü sözlerinin müntehablarından olan «Bir zâlim bir biçârenin burnunu kulağını kesse ve başına bir çingıraklı külâh giydirse de çırılçıplak sokağa koyuverse elbetde görenlerde hâline ağlayanlardan kıyâfetine gülen çok bulunur» fıkrasını fi'len meydâna koyup da 'âlemi ahâliye ekalliyetle ağlatmak ekseriyetle güldürmek istemiştir Her ne ise eğer müşâ-rünileyhin ahvâl-ı 'ibret-iştîmâli sem'î merhamet-vaz'ı Devlet'e vâsil olmayıp da böyle iktizâyı vukû'ât gibi bir külfete muhtâc olacağımız bilinse idi zabıt cerîdesi yolunda rûz-merre ahvâl-i hayret-fezâ derc ü tahrîr ve bâb-ı 'adâlet ve merhamet-i saltanat-ı seniyyeye 'arz u tesyîr olunur idi Vukû'âtın çoğu unutulmuş mü-rûr-ı zamân cihetiyle hükümden sâkit kalmış ve felâket-dîde olanlar muzmahîl ü perîşân olmuş olduğundan teksîr-i sevâd ile tasdi' etmek dahî muğâyir-i edeb ve 'ubûdiyyet olduğundan bu kadar vukû'âtın icmâli sıdkı müdde'âmızın sübûtunca derece-i lâzımı geçmiş olduğu der-kâr idüğünden 'adâlet ve merhamet-i hazret-i Mülûkâne'ye müterakkib ve muntazırız Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fi 4 Zi'l-ka'de sene 301   Fi 13 Ağustos Sene 300

3.— Muhakkikten Dâhiliye Nezâreti'ne Gönderilen Tahrîrat

Kemâl Bey aleyhinde Midilli ahâlisi tarafından ileri sürülen şikâyetler, yukarıda da belirtildiği gibi, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vâlisi İsmâil Hakkı Paşa tarafından tahkîk edilmişti. Vâlî Dâhiliye Nezâreti'ne yolladığı 15 Ağustos 1300-6 Zi'l-ka'de 1301 (27 Ağustos 1884) târihli bu yazısında, tahkîkatta ta'kîb ettiği usûl hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıdan anlıyoruz ki, muhakkîk daha önce de bu mevzu ile ilgili olarak **re'sen** veyâ **cevâben** telgraf-nâme ve yazı göndermiştir.

İsmâil Hakkı Paşa, Midilli Mutasarrıfı hakkındaki şikâyetleri iki grupta toplamaktadır:

- a) Şahsî hayâtıyla ilgili husûslar,
- b) Me'mûriyetiyle ilgili husûslar.

Muhakkik, bu ikinci katagoriye giren ve altmış beş madde tutan husûsları bir kâğıda çıkararak Kemâl Bey'e göndermiş, cevaplandırmasını, iddialarıyla ilgili yazılı vesîkalar varsa, onları da eklemesini istemiştir. Mutasarrıf, bunları mufassal bir lâhiya ile cevaplandırmıştır; ayrıca, **evrâk-ı melfûfesi** de vardır.

Bu yazıdan anlıyoruz ki, kazâ, nâhiye ve köylerden gelen kâğıtlar arasında Nâmık Kemâl'in lehinde olanlar da vardır.

Vâli, Mutasarrıf'ın, cevap lâyihasıyla ana bağlı evrâkı yolladığını bildiren bu yazıda, şahsî mütâle'e yürütmekten çekiniyor. Bir yerde de, kanâ'atlerini önceden arzetmiş olduğunu yazıyor. Ancak **lüzûm-ı muhâkeme** veyâ men'e-i muhâkemeye karâr vermenin, Devlet Şûrâsı Dâhiliyye Dâ'iresine âid olduğunu bildiriyor. Bu itibarla, sözü geçen yazıya, bir «fezleke» nazarıyla bakılamaz. Fezlekenin yerini, daha önce Mithat Cemal Kuntay tarafından neşredilmiş bulunan «mazbata» tutacaktır.

Şimdi metne geçebiliriz:

Dâhiliye Nezâret-i Celilesine fi 15 Ağustos sene 300 târihiyle yazılan tahrîratın sûretidir.

Midillü Mutasarrıfı 'ütüfetlü Kemâl Beyefendi Hazretleri 'aleyhinde cânib-i ahâlden vukû' bulan şikâyât-ı müte'addidenin müte'allik ve şeref-südûr buyurulan irâde-i seniyye-i Hazret-i cihân-bânî muktezâ-ı celili üzre tahkîkât ve tedkîkâta bed'ü mübâseret olunduğu evvel ve âhir re'sen ve cevâben takdim eylediğim telgraf-nâmeler ile ma'rûzât-ı çâkerânemden 'arz u inhâ olunmuş idi.

Mutasarrıf-ı müşârünileyhin icrâat ve mu'âmelât-ı vâkı'asının tafsil-i derecâtına dâ'ir ahâlden ortaya konulan yetmiş üç maddeden altmış beşi müşârünileyhin me'mûriyyeti sıfatıyla yapılmış şeyler olduğu cihetle bunlar bir varakaya çıkarılarak bâ-tezkire müşârünileyhe iş'ârıyla icrâat-ı vâkı'asında medâr-ı istinâdı olacak evâmîr ve evrâk-ı resmîyye var ise anların dahî birer sûretinin rabtıyla gönderilmesi taleb ü isti'câl olunmuş idi

Zikr olunan altmış beş maddenin cevablarını hâvî ve bu bâbdaki icrâatını hâkî ve muhtevî Mutasarrıf-ı müşârünileyh tarafından alınan bir kıt'a lâyiha-i mufassala ile evrâk-ı melfûfe-i müte-

ferri'ası 'aynen ve leffen takdim olunduğu gibi asıl lâyiha-i işti-kâiyyede münderic olup da müşârunileyhin ef'âl-i mahsûsa ve ma'îşet-i zâtiyyesine müte'allik olan sekiz madde ki hülâsası 'ayş ü 'işrete devâmından 'ibâretdir bunların kendüsinden su'âl ü istizâhına hâcet görülemediği için yalnız bir sûretinin evrâk-ı mez-kûreye 'ilâveten takdimine ictisâr kılındı

Ve bir de gerek müşârunileyhin lehine ve gerek 'aleyhine Mi-dillü'ye mülhak kazâ ve nevâhi ve kurâdan vekiller vâsitasıyla vârid olan birçok imzâ ve mühürleri şâmil bulunan ve 2 Ağustos sene 300 târihli ve altmış beş numrolu tahrîrât-ı 'aliyye-i Nezâret-penâhîleriyle irsâl buyurulan mahzarlar dahî başka başka tobrala-ra mevzû'en takdim olundu

Bu işde birinci derecede yapılacak şey müşârunileyhin icrâât-ı vâkr'asına müte'allik olan sâlifü'z-zıkr altmış beş maddenin suver-i icrâiyyesince Mutasarıf-ı müşârunileyhin hılâf-ı usûl ü kânûn harekâtı ve mezâlim ü ta'addiyyâtı vâki olup olmadığının tahkiki ciheti olup müşârunileyhin icrâât-ı vâkr'asında medâr-ı istinâdı olan bir takım evâmîr ve evrâk-ı resmîyyenin sûret-i musaddaka-sını i'tâ eylediği gibi icrâât ü mu'âmelâtının esbâbını dahî her sü'âlin zîrine yegân yegân tafsîl ü beyân etdiğinden onları işbu 'ariza-î bendegânemde tekrâr söylemek ma'lûmu i'lâm kabîlinden olaca-ğundan evrâk-ı melfûfenin münderecât ü muhteviyyâtı kâmilten mütâle'a ve tedkik buyurulduğu hâlde hakâyık-ı şikâyât ve icrâât bi'l-etrâf rehîn-i 'ilm-i âli buyurulacağından tekrîr-i tafsîlâtına lü-zûm ve hâcet görülmedi ve icâb-ı hâl ü maslahata nazaran bu babdaki mütâla'ât ve mülâhazât-ı kâsıra-i bendegânem evvelce ce-vâben inhâ olunmuş idi

İşbu altmış beş maddenin tahkîkât-ı evveliyyesinin evrâk-ı resmîyye ve ecvibe-i lâzimesi bu sûretle ahz ü istihsâl ve iki tara-fın da'vâ ve müdâfa'ası istimâc ve istikmâl olunup şimdi ise şu şikâyât ve müdâfa'âtın şâyân-ı kabûl ve muvâfık-ı usûl olup ol-madığının ve bunlardan dolayı müşârunileyh Kemâl Beyefendi'nin veyâhûd müştekiyelerinin taht-ı istintâk u muhâkemeye alınmaları lâzım gelüp gelmeyeceğinin ve iki taraftan birisinin kânunen taht-ı istintâk u muhâkemeye alınmasına karâr verildiği hâlde mercî-i ru'yet-i maslahat ve mevki-i istintâk ü muhâkeme kangı mahkeme olmak lâzım geleceğinin ta'yîninde kalmışdır

Evvelce 'arz ü inhâ olunduğu vechile me'mûreyn-i mülkiyenin usûl-i muhâkemeleri hakkında Şûrâ-yı Devlet'e 'â'id olan vezâ'if-i

nizâmiyyenin teşrih ü tefsirine ve suver-i icrâiyyesine dâ'ir bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhi fî 11 Rebi'ü'l-evvel sene 301 ve fî 28 Kânûn-ı sâni sene 99 târihinde neşrolunan izâh-nâme hük-münce şu şikâyetlerden dolayı müşârünileyh Kemâl Beyefendi'nin taht-ı muhakemeye alınması veyâhud men'ci muhâkemesi karârının itâsı Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâ'iresinin karârına ve taraf-ı hazret-i Sadâret-penâhi'den bi'l-istizân müte'allik ve şeref-südürlü buyurulacak irâde-i seniyye-i hazret-i Şehinşâhi hükmi âlisine me'nüt ve mütevakkıfır

Binâen'aleyh gerek evrâk-ı melfûfe-i ma'rûze ve gerek evvelce takdîmine ictisâr kılınan telgraf-nâmelerle ma'rûzât-ı çâkerânem mevkî-i tedkik ve müzâkereye konulduktan ve cânib-i ahâlden ve müşârünileyh Kemâl Beyefendi tarafından der-miyân olunan şikâyat-ı umûmiyye ve müdâfa'ât-ı kalemiyye bi'l-etrâf mütâle'a ve muvâzene olunduktan sonra icâbât-ı mevkî'iyeye ve iktizâ-yı hâl ü maslahata nazaran ol bâbda her ne vechile tensib ve irâde buyurulur ise mücib-i 'âlisi üzre harekete müsâra'at olunacağı ve ma'hazâ sâlifü'l-beyân altmış üç maddeden mâ'adâ ba'zı tefer-ru'ât-ı şikâyâta dâ'ir ahîren makâmı Vilâyet'e verilen evrâkın dahî salâhiyyet ve me'mûriyyet-i kemter-ânem dâ'iresinde tesviyye-i icâbâtına müsâberet olunmakta idüğü rehîn-i 'ihn-i 'âlî buyurul-dukda ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân Hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 6 Zi'l-ka'de sene 301 ve Fî Ağustos sene 300

4.— Muhakkikten Mâbeyn Baş-kâtipliğine Arıza

Bu yazı da, 15 Ağustos 1300-6 Zi'l-ka'de 1301 (27 Ağustos 1884) târihlidir. Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vâlisi, metni aşağıdaki arızasında, Midilli Mutasarrıfına sorduğu altmış beş maddenin cevaplarıyla eklerini posta ile Dâhiliye Nezâretine, bir sûretini de Mâbeyn-i Hümayûn'a yollamış olduğunu bildiriyor.

Sa'âdetlü efendim hazretleri

Ma'lûm-ı haqâyık-melzûm-ı 'âlî-i hazret-i velî-ini'âmî buyrulmuş olduğu vechile Midillü Mutasarrıfı 'aleyhinde sebğ eden şikâyat-ı umûmiyye üzerine Midillü'ya gelüp nasıl ve ne yolda tahkikâta teşebbüs olunduğu ve maddeye dâ'ir Dâhiliyye Nezâret-i celilesine cevâben ne yolda beyân-ı hâl olunduğunu evvelce 'arz

u iş'âr ve evrak ve muharrerât-ı lâzime sûretlerini dahî manzûr-ı dekâyık-nüşûr-ı 'âlî-i Hazret-i Velî-i ni'met-i bî-minnet buyrulmak üzere takımıyla takdim ü tisyâr eylemişdim

Cânib-i ahâleden der-miyân olunan ve Mutasarrıf-ı müşârüni-leyhden ka'ideten su al ü istîzahı icâb eden altmış beş maddeye cevaben Mutasarrıf-ı müşârünileyh cânibinden verilen lâyiha-i mu-fassala evrâk-ı müteferri'asıyla bu posta Dâhiliyye Nezâret-i celîlesine ırsâl ve birer kıt'a sûreti dahi leffen takdim ü isâl olundu

Gerek evvelce 'arz u takdim eylediğim ma'rûzâta ve gerek ev-râk-ı melfûfede mûnderiç şikâyât ve ifâdâta ve hâl ü mevki'nin icâbât-ı tabriyye ve zarûriyyesine nazaran her ne vechile emr ü fermân-ı isâbet-üvân-ı âli-i hazret-i zıllu'l-lâhî şeref-südûr buyu-rulur ise 'ayn-ı isâbet ü kerâmet anda olacağında şübhe yokdur

Hemân Rabbimiz te'âlâ ve tekaddes hazretleri Halife-i rû-yi zemîn ve Şehinşâh-ı 'adâlet-âyîn Pâdişâhımız velî-i ni'met-i bî-min-netimiz efendimiz hazretlerini bu mülk ü millete ve bu mülk ü milleti merhametlü ve 'umûm teb'a-i sâdıkasına şefkatlü olan Şehinşâhımız efendimiz hazretlerine bağışlayup kâffe-i bendegân-ı sadâkat-nişân-ı hazret-i zıllu'llahîlerini zir-i cenâh-ı terâkkî ve fe-lâh-ı velî-i ni'amilerinde mustazıl ve handân ve rızâ-yı feyz-iktizâ-yı hazret-i Hılâfet-penâhilerine muvâfık ve efkâr-ı 'adâlet-âsâr-ı tebe'a-perverilerine mutâbık hıdemâta muvaffakiyyetle mahsûdü'l-akrân buyursun du'â-yı vâcibü'l-edâsını her rûz ü şeb zîver-zebân-ı tekrâr eylediğim ve şimdiki hâlde dahî şikâyât-ı vâkı'anın ru'yet-i teferru'âtıyla meşgûl bulunduğum muhât-ı 'ilm-i 'âlem-sümûl-i 'âlî-i hazret-i Velî-i ni'met-i bî-minnet buyuruldukda ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân Hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir

Fî 6 Zi'l-ka'de sene 301 ve Fî 15 Ağustos Sene 300

Bende

Vâli-i Vilâyet-i Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid
(Mühür İçinde)

Es-seyyid İsmâil Hakkı

5.— Tahkikat dışında bırakılan sekiz madde

Vâli, Dâhiliye Nezâreti ile Mâbeyn Baş-kâtipliğine yolladığı yazılarda şikâyet-nâmedeki sekiz maddenin Kemâl Bey'in husûsî hayâtıyla ilgili olduğu için tahkikat dışında bırakıldığını bildirmişti. Bunları, ayrıca bir kâğıda çıkarmıştır. Muhakkikin de bildirdiği gibi bunlar umûmiyetle sarhoşluk etrâfında toplanıyor; ayrıca görüyoruz ki, işret meclislerinde Şâir, kadeh arkadaşlarına kötü hareketleri men^c edecek kudreti kaybetmemiştir.

Bu iddiâlar, suâl olarak Nâmık Kemâl'e yöneltmediği için cevapsız kalmıştır.

Midillü Ahâlîsi tarafından verilen yetmiş üç mâddeyi hâvî lâyhada münderic olup Mutasarrıf Beyefendi'nin ef'âl ü ahvâl-i zâtîyyesine müte'allık olan ve 'arîzâ-i çâkerânemde kendisinden su'âle hâcet görülemeyen sekiz mâddenin sû-retidir.

- Mâdde** İsti'mâl ettiği mürevvicân-ı efkâr ellerinde türkçe yazılı
- 1 varakpâreler tutarak ve nefsi Midillü kasabasıyla Midillü köylerinin sokak ve yollarına koşup gezerek mezkûr varakpârelerin türkçe bilmeyen ahâliye müftehirâne gösterüp ba'zen 'âfiyyet-i zi-kıymetini istifsâr ba'zen kerîmesi için dâmâd izâmını tebşîr ve ba'zen dahi fenn-i 'askeriyeyi tahsîl için mahdûmunu Berlin'e irsâle müsâ'ade yolunda ve ba'zan buna mümâsıl dürlü dürlü iltifât tarzında taraf-ı müstecmi'ü'l-mecid ve's-şeref Hazret-i Pâ-dişâhî'den Mutasarrıfa keşide buyurulan telgraf-nâmeler idüğünü söylemek ve mürevvic-i efkârının ser-firâzı Livâ-Ser-teftîşi olmak gibi vesâ'ita mürâca'atla kuvvet ü kudret sâhibi olduğunu ahâliye anladup ahâlîyi korkutmak
  - 2 Yalnız a'şârî iltizâmından dolayı hazîneye otuz dokuz bin lira borcu olan Ahilef Amira gece ve gündüzün yigirmi dört sâ'atinde hâl-i ser-mestîde bulunduğu ve binâ'en'a-leyh Mutasarrıf Bey ile berâber zevk u safâlar sürdüğü cihetle mazhar-ı hüsn-i teveccüh-i fevkâl'âdesi olmak.
  - 3 Ahilef Amira bir ahşam Mutasarrıf'ın odasında müdâvim-i bezm-i zevk ü safâ olan sâ'ir arkadaşlarıyla berâber iken terbiyesiz ve şehvetkârâne hareket etmek.

- 4 Hâl-i ser-mestî-i dâ'imide bulunduğu kimsece mechûl olmamak ve bütün gece Sezar Pinto ve Jul Pinto ve Ahilef Amira ve Dimitri Amira ve avukat Artin ve vaktiyle me'mûriyetde bulunmuş olan Tefvik Beg ve Es'ad Efendi ile berâber tâ-be-sabâh süren eğlencesinden dolayı öğleden evvel kalkmağa hâli olmamak ve Meclis-i İdârede riyaset etmeği münâsib gördüğü zamânlarda a'zâ-yı Meclis kendüsini sâ'at sekiz ve dokuza kadar beklemek mecbûriyetinde olmak ve rikkati câlib şu 'illet yalnız işte kaydsızlık etmeğe ve umûr-ı idâreyi sektelendirmeğe sebep olmayup Hükûmet-i seniyyenin vekili sıfatını hâ'iz bir zâta ahâli tarafından ifâsı vâcib olan hürmet ve ri'âyette ve 'ale'l-umûm me'mûriyyet-i devletin hâ'iz oldukları haysiyetden kendüsini 'ârî kılmak
- 5 İki sene evvel tiyatro içinde serhoşluk te'sîrâtıyla yer yüzüne düşmek ve kay etmek ve hizmetkârlarından kaldırılıp lâ-yakîl bir hâlde götürülmek
- 6 Yere nâhiyesinde Meclis-i idâre ortasında taht-ı riyâsetde meclis-i 'alenî 'akd olunduğu hâlde serhoşluk istifrağatına tutulup yere düşmek
- 7 Hükûmet Konağı bağçesindeki köşk kendüsünün hem ikâmetgâhı hem kabûl odası ve hem de iş kalemi olup mey-hâne hükmüne tenezzül etmek ve oraya her hangi sâ'atde girilür ise kendüsi gecelik elbîsesiyle ve ortada 'arak ve etrâfda müskirâtca olan arkadaşları görülmek ve eşhâs-ı merkûme hâl-i sermestîden hâsıl olan keyfi 'acib icrâ-yı ahkâmına başladıkda müşâvirlik ve müşevviklik vezâ'ifini ifâ etmek ve serhōşluk esnâsında zikri bile 'ayb olan ve lâkin ferdâsı çârşûda bir hayli adamların ma'lûmı olup ötede berüde işâ'a olunan hâller vukû' bulmak
- 8 Küçük Köşkde serhoşluk esnâsında Ahilef Amira ile Muhâsebeci el-ele tutuşarak bir nev' gâvğa etmek ve Kalyopi. Semirpoti nâm karının 'arz-ı hâli kabûl ve havâle olunmak ve Teofani nısfü'l-leylde ahz ü giriftle istintâk olunmak

6.— Nâmık Kemâl'in Müdâfa'ası

Kemâl Bey'in müdâfa'ası (32), kronolojik sıra itibâ-

riyle bütün vesikaların başında gelir Ancak çeşitli ithamlara cevap teşkil ettiği için yazımızın bu kısmına alıyoruz. 11 Ağustos 1300 (23 Ağustos 1884) Cumartesi günü tamamlanmış olan Bu lâyhada Nâmık Kemâl, aleyhindeki şikâyetlere mevzû teşkil eden hareketleri hangi kanûn, nizamnâme ve emre dayanarak icrâ ettiğini; ne zaman salâhiyetini kullandığını; suçlandırılmasındaki iddîâların mesnetsiz, sarâhatten mahrûm nortalarını, vak'ca tahriflerini ... mantığın her imkânından faydalanarak ortaya koyuyor

Kemâl Bey aleyhindeki şebeke, onun mutasarrıflığa başlamasından daha önceki devreye âit bazı hâdiseleri dahî, Şâir'e yüklemek istemiştir.

Merkezden kazâlara, nâhiyelere, köylere kadar, vatanperver Mutasarrıfı suçlandırmak için her imkânı yoklamışlar; fakat şâir, yalnız devletin menfâ'atini gözetmiştir

Bu müdâfa'a-nâmeyi okuyup da, Kemâl Bey'in dehşetli bir müfteri şebekesi karşısında kaldığını teslim etmemek mümkün değildir.

Metin şöyledir :

Midillü hıristiyanları tarafından 'aleyhime bâ'is-i şikâyet olmak üzere ta'yîn olunan maddelerin cevâbları zirde birer birer irâd olunur.

Fıkra 1 İstirati İspireli bütün Ayasu karyesinin mekrûhı iken ve devâ'ir-i belediyye rü'esâsının intihâbı ahâliye 'âid bulunur iken taraf-ı mutasarrıfiden karye-i mezkûra dâ'ire-i belediyye riyâsetine tayîn olunarak bugüne kadar me'mûriyetinde ibkâ olunmak.

Cevâbı

Öteden berü Midillü'de Belediye Hey'eti karâlara mutasarrıf olarak vezâ'ifi henüz kânûn-ı mahsûsu ile ta'yîn buyurulmadığından dolayı nevâhîde belediye teşkil olunmadığından gerek nâhiyelerde ve ve gerek bazı büyücek köylerde umûr-ı belediyyeyi mümkün mertebe rü'yetle vâridâtını cibâyet için çavuş kabilinden olarak bir belediye me'mûrı bulundurulmakta ve bu me'mûrları hükûmetin re'yi

dahî munzam olarak kazâ belediyeleri intihâb ve ta'yîn etmektedir Belediye re'isinin a'zâ içünden intihâbı bile hükûmete 'â'id iken nâhiye ve köylerde bulunacak ve bir dereceye kadar mahallî me'mûrîn idâresiyle münâsebeti olacak olan belediye me'mûrlarının intihâb ve ta'yînine hükûmetin re'y vermesi nasıl cây-ı i'tirâz olabilir bu fıkra da hâlimden şikâyet olunan İştirati İspireli hükûmetin re'yi munzam olduğu hâlde merkez belediyesinden intihâb ve ta'yîn edilmiştir Bu bâbda verdiği re'y hangi kânûnun hangi fıkrasına mugâyir ise beyân olunsun

Merkûmun şahsına gelince kendisi bu seneye kadar muhtârlıkta ve ihtiyâr meclisi a'zâlığında bulunarak hükûmetce meşkûrül-hıdme idi Bu sene intihâb kazanamadığından ihtiyâr meclisi takımından hâricde kaldı ahvâl-i mahalliyyeye vukûfî cihetiyle belediye me'mûrluğuna ta'yîn olunması için re'y verildi hey'et-i belediyenin kendisinden bir şikâyeti var ise yine hükûmetin re'ine mürâca'atla beraber yerine bir diğeri ta'yîn edebilürdi 'Acabâ böyle bir mürâca'at vukû' bulmuş da ısgâ olunmamış mıdır

Fıkra 2 Yere Karyesi Dâ'ire-i Belediye Re'isi Prokop Lefter öyle bir mu'âmele-i 'örfiyye-i mutasarrıfî ile 'azl olunmak

Yere Belediye Me'mûriyeti Hükûmetin muvâfakatiyle Hey'et-i Belediye tarafından ta'yîn olunmak ve müdîrlikten vârid olan şikâyet cihetiyle hükûmetin vukû' bulan ihtârı üzerine yine Belediye tarafından 'azl edilmiştir bu mu'âmele hılâf-ı kânûn bir hareket mi demek oluyor

Fıkra 3 Molova'da Hâfız 'Ali Ağa bi'z-zât taraf ı Mutasarrıfî'den Dâ'ire-i Belediye Riyâsetine ta'yîn olunmak

Cevâbı

Hâfız 'Ali Efendi zâten belediye a'zâlığına intihâbında ekseriyet kazananlardan olduğu hâlde Herse Müdîrliginde bulunmakta idi mu'ahharen Molova Belediye Re'isi olan Mehmed Efendi'nin Kalimotya mahkeme riyâsetine ta'yîn

olunması ve Hâfız ‘Ali Efendinin Herse Müdirliğinden istîfâ etmesi cihetiyle mûmâ-ileyh belediye riyâsetine ta‘yîn edilmiştir. Bu intihâb ise Hükûmet’in hukûk-ı kânûniyyesinde olduğu muhtâc-ı izâh değildir

Fıkra 4 Dâ’ire-i belediyye-i merkeziyye olan nefsi Midillü Dâ’ire-i Belediyesi mutasarrıfın emri olmadıkça hemân bir şey yapamamak

Cevâbı

Ma‘lûm-ı vilâyet-penâhileri buyurulduğu üzere belediyeler zâten Hükûmetin re‘yi olmadıkça bir şey yapamaz. Merkez belediyesine icrâ edilen tebligâtta kavânin-i mahsûsasına muğâyır bir şey var ise o cihetle gösterilsün

Fıkra 5 Ayasulu Panayot Sabnadeli muhtarlığa intihâb olunmuşken mutasarrıfın mazhar-ı hüsn-i iltifâtı olan merkûm İspireli’nin tatyib-i hâtırıyçün intihâb-ı vâki‘ fesh olunmak

Cevâbı

Muhtârları kânûnen halk intihâb eder Fakat riyâset-i idârede bulunan me‘mûrun emriyle ta‘yîn olunur Sabnadeli mahkemece sahtekârlıkla maznûn bulunduğu için bi’t-tabi‘ muhtârlığa ta‘yini hakkında emir verilmemiş idi.

Fıkra 6 Pafilâ karyesi ahâlisinden bir çoğu intihâb etmek ve olunmak hakkından mahrûm olmak

Cevâbı

Pafilâ karyesi ahâlisinden hakk-ı intihâbdan mahrûm olanlara dâ’ir 29 Mart sene 300 târihiyle bir ‘ariza takdim etmişdim. Bunların hakk-ı intihâbdan müstefid olmalarına dâ’ir olan mutâla‘ât-ı ‘âcizânem Şûrâ-yı devlet karârıyla Dâhiliye Nezâret-i celilesinden şeref-tastîr buyurulan 28 Haziran sene 300 târihli ve iki yüz otuz sekiz numrolu zeyl ile tebliğ olunan tahrîrât-ı ‘aliyyede kabûl buyurulmuş ve ikinci vak‘a olarak beyân eylediğim mülâhazâtın dahî Nezâret-i müşârün-ileyhadan alınan emr üzerine ‘arzına lüzûm ve cevâz olmadığı 19 Temmuz sene 300 târihli ve iki yüz altmış iki numrolu tahrîrât-ı vilâyet-penâhilerinde beyân olunmuşdur Binâ’en-‘aleyh bu bâbda etdikleri şikâyet bendelerine değil Şûrâ-yı devlete ‘â’iddir

Fıkra 7 Midillü mu'cteberânından Panayot Vasiliya a'zâlık gibi me'mûriyetlere intihâb olunmak hakkından ishkât olunmak

Cevâbı

Panayot Vasiliya selem ü mürâbaha kuvvetiyle pek çok adamları ızrâr ü ifnâ ederek vaktiyle 'âdî bir hıdmetkâr iken sonraları Midillü ashâb-ı servetinin birincilerinden olmuş ve gerek ahâli ve gerek ecnebîler tarafından hakkında bin dürlü şikâyetler vukû'a gelmekte bulunmuş olduğu mebdâ-i me'mûriyet-i 'âcizânemde işidilen ve rivâyât-ı mevsûka üzerine Vilâyete 'arz edilmişidi. O sırada Midüllü'ye gelmiş olan 'Adliye Müfettişi müteveffâ Kostan Pâşâ'nın tahkik ü iş'ârı dahî ifâdât-ı 'âcizânemi mü'eyyed zuhûr etmekle kendisi Vilâyet'den fi 17 Şubat sene 95 târîhli ve üç yüz üç numrosu ile alınan ve evrâk mukayyedliğinden musaddak bir sûreti rabt olunan tahrîrât-ı 'aliyye hükmünce mahkeme-i ticâret a'zâlığından çıkarılmış idi Andan sonra Cem'iyet-i tefrikde nâmı intihâbına konulmak istenildikce muvâfakat etmedim re'yimde muhtâr değil mi idim

Fıkra 8 Memleketin ilerü gelenlerinden Apostol Luka muhtârlık vesâ'ire gibi hidemâta intihâb olunmak hakkından sâkit olmak

Cevâbı

Halkın cânını yakmakda Panayot Vasilyo'dan eşnâ ve mudillîği ise şenâ'atinin kat kat tezâyîdini mûcib olduğundan mebdâ-i me'mûriyet-i 'âcizânemde vukû' bulan teşkilât-ı cedîde münâsebetiyle yeniden intihâba koyamayacağımı Vilâyet'e 'arz etmişidim İntihâb-ı cem'iyet tefrikinden hakkı olmak cür'etiyle re'yimde muhtâr olduğuma dâ'ir cevâb aldım Andan sonra da kendisini intihâba koymakda devâm etdim Muhtârlığa veyâ ihtiyâr meclisi a'zâlığına intihâb olduğu hâtırına gelmiyor Eğer olunmuş ise hâ'iz olduğum salâhiyyet-i nizâmiyyeyi elbette anda da hi icrâ ederek kabûl etmemiş midir

Fıkra 9 Vasil Mandra memleket hıdemâtına intihâb olunmak hakkından mahrûm olmak

Cevâbı

Vasilaki Mandra 19 Hazîran sene 96 târihli ve üç yüz kırk bir numrolu ‘arîzâ-i ‘âcizânem üzerine ‘Adliye Nezâretinin fî 5 Teşrîn-i sâni sene 96 târihli ve altı yüz altmış üç numrolu zeyli Vilâyet-penâhi ile tebliğ olunan tahrîrâtı hükümünce mahkeme-i bidâyet a‘zâlığından tard olunan tor kaçakçısıdır Binâ’en‘aleyh memleket tarafından intihâb olunacak ve fakat Hükûmet’in vesâ‘it-i icrâ‘iyyesinden olacak işlerde istihdâmına müsâ‘ade göstermedim Hem hırsız hem me‘mûr olmak hem fikr-i kânûna hem fikr-i çâkerâneme muğayır düşüyor

Fıkra
10

Külliyen nizâmı dâ‘iresinde intihâb olunan Molovalı Yani Kareli’nin Mutasarrıf’ın hüsn-i nazarını hâ‘iz Zafiraki’nin taltifiyçün hakk-ı intihâbdan müstesnâ tutulmasına dâ‘ir tahrîren emir verilmek

Cevâbı

Yani Karsali Molova’ca bir dereceye kadar servet bir dereceye kadar gördüğü himâyet kuvvetiyle icrâ ettiği nüfûzu ‘âdetâ Hükûmete karşı duracak dereceye götürmeğe çalıştığından ve Meclis-i İdârede buldukça gerek Hükûmetin ve gerek ahâlinin rahatsızlığı mukarrer bulunduğundan Molova tefrik cem‘iyyeti tarafından intihâba konulmuşdu mu‘ahharen kendisini İhtiyâr Meclisi a‘zâlığına intihâb ettirmiş ise de anı dahi hâ‘iz olduğum Salâhiyyet-i nizâmiye hükümünce bendeleri reddeyledim reddimin esbâbi ol bâbda Molova Kâ‘im-makâmılığına gönderilen ve bir sûret-i musaddakası rabt olunan tahrîrât-ı ‘âcizânem de hulâsaten mündericdir

Fıkra
11

Harekât-ı mezkûre-i ‘örfiyyeyi merci‘inden aldığı emr üzerine yaptığını söyler iken mağdûründen Apostol Luka’nın Makâm-ı Celil-i Vilâyet’e olunan mürâca‘atı üzerine öyle bir emr verilmediği cevâbı Makâm-ı Vilâyet’den verilmek

Cevâbı

Apostol Luka hakkında olan mu‘âmele sekizinci fıkrada beyân olduğundan burada ayrıca söz söylemeğe lüzûm görünmez

- Fıkra 12 Nizâmen hey'et-i müşâvere 'addolunan Meclis-i İdâreyi ender 'akd etdirmek ve 'akdi hâlde evvelce kurduğu efkârın icrâsına bilâ-müzâkere serfürû-bürde-i itâ'at olacak bir hey'ete üserâ-yı nüfûz olunmasını istemek

Cevâbı

Ashâb-ı iştikâ dahi i'tirâf ediyorlar ki Meclis-i İdâre nizâmen hey'et-i müşâveredir Ne zamân lüzûm görünür ise o zamân 'akd olunur Binâ'en'aleyh burada cereyân eden mu'âmele dahî o yolda idi Meclis-i İdâre a'zâsını ne derece kadar re'yime mağlûb etmek fikrinde bulunduğuma ve birkaç kere ekalliyetde kalmış iken yine hükümlerini tenfize müsâra'at etdiğime bir sûretini rabt eylediğim za- bıt delâlet eder

- Fıkra 13 İn'ikâd-ı Meclis-i İdâre takdîrinde bir mâdde hakkında efkârına gayr-ı muvâfık ekseriyet-i ârâ hâsıl olur ise o mâddeyi Vasil Mandra'nın işi gibi ilâ-gayr-ı nihâyeye ta'lik ve te'hîr etmek

Cevâbı

Vasilâki Mandra mes'elesine gelince bu mâdde için Meclis-i İdâreden 23 Mart sene 99 târihiyle bir mazbata verilmişidi 7 Rebî'ü'l-evvel sene 301 târihinde diğerk bir isti'lâm zuhûr etdi evvelki mazbatayı imzâ edenler bu isti'lâm üzerine o karârın nakzına kıyâm etdiler İş bi't-tabîc muhâvereye düşdü işin te'hîrine de bu mes'ele sebep oldu nihâyet uğraşa uğraşa hiçbir şey'e benzemez bir diğerk mazbata tertîb eylediler ki me'âli suâle cevâb bile değildir Bu ikinci mazbatada bendelerinin imzâm da yokdur Her gün 'akd olunmamasından şikâyet etdikleri Meclis-i İdârenin mâhiyetine bir nümûne olmak üzere ikisinin de yine birer musaddak sûretleri rabtolundu

- Fıkra 14 İki kızın tahvil-i dini mes'elesinde olduğu gibi mazbataları irâde-i keyfiyyesine göre değışdirmek

Cevâbı

İki kızın tahvil-i din etmesi hakkında olan mazbataları irâde-i keyfiyyeme göre değışdirmek istemedim Meclis-i İdâre baş-kâtibinin kaleme aldığı müsveddenin rumca ter-

cemesini Despot Efendi tashih ederek islâm a'zânın ifâdâtını tenkis etdiğinden ifâdât-ı mezkûreyi işitdiğim gibi mazbataya 'ilâve eylediğim Hıristiyan a'zânın da ifâdâtı 'ayniyle ibkâ olunmuş-idi İslâmın sözleri veyâhûd bendelerinin ifâdâtım bilmem neden dolayı o kadar dehşeti mücib olmuşdur ki tashihâtını bu şikâyeti da'vet etmişdir Keyfsiz olmayup da Meclis-i İdâre'de bulunsa idim bendelerini lakırdı söylemekden de mi men' edecekler idi Mazbataları Despot Efendi'nin istediği gibi tertib olundu bendeleri de bir inhâ ile mazbataları 'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i Celilesi'ne takdîm etdim Nezâret-i müşârün-ileyhâca Despot Efendi'nin tertib etdirdiği mazbatalara değil hatta inhâ-yı 'âcizânemde münderic olan bazı kuyûd-ı ihtirâziyyeye bile ehemmiyet verilmedi iki kızın da İslâmı makbul olduğuna dâ'ir tahrîrât-ı 'aliyye geldi Mahkeme-i Şer'iyeye havâle olundu faziletli Hâkim Efendi ikisine de telkîn-i dîn etdiler ve tâliblerine bir zebh-i Şer'î tezvîc eylediler 'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i celilesi'nden bu bâbda alınan ve bir sûreti 4 Mayıs sene 300 târihli ve yüz seksen sekiz numrolu 'arîza ile Makâm-ı Vilâyete takdîm olunan tahrîrât-ı 'aliyyenin bir diğeri sûreti de rabt olundu

Fıkra
15

'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i Celilesinden şeref-vârid ve bir ihtidâ mâddesine müta'allik tahrîrât-ı 'aliyye mündercâtını tenkis etdikden sonra Meclis-i İdâreye koymak

Cevâbı

İşte tenkis olduğundan şikâyet edilen bu tahrîrât-ı 'aliyyedir Tahrîrât-ı 'aliyye çâkerlerine hitâb ve münhasıran 'arîza-i 'âcizâneme cevâb olduğundan zâten Meclise koymağa mecbûr değildim Binâ'en'aleyh koymadım yalnız kuyûd-ı ihtirâziyyesinden sarf-ı nazar asıl tebdil-i dîne müte'allik olan cihetinin ma'lûmât veyâ bir hürmet olarak Despot Efendi'ye gösterilmesini o zaman Meclis-i İdâre ri-yâsetine vekîlim bulunan Muhâsebeci Efendiye ihtâr eyledim Despot Efendi bundan başka ma'nâlar çıkararak tahrîrâtın 'aynen tebliğ olunmasını istemiştir Böyle bir iddi'â üzerine tebliğinde bir mahzûr olmadığı cihetle bir tercemesinin irsâliyle berâber vazîfesinin hâricine çıktığı kendisine tefhîm edildi Bunun üzerine bir tecâvûze daha kıyâm etdi ana da mukâbele olundu bu bâbda cereyân

eden muhâbere evrâkının sûretleri dahi merbûtât arasındadır

Fıkra 16 Seb° ü reb° hakkındaki emr-i °âliyi Meclis-i İdâre'ye koymamak

İrâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî ile takarrür etmiş olan seb° ü reb° hakkındaki emr-i °âliyi Meclis-i İdâre'ye koymak vazîfesiyle hiçbir me'mûr mükellef olamaz Cumhurlarda bile bir meclis-i idâre mafevkinden gelmiş bir emri müzâkere ve cerh etmek iktidârını hâ'iz değildir

Fıkra 17 Dâ'ire-i Belediye °arsasının bir kısmı dâhil olduğu hâlde sâhil-i deryâden bir tâkım arâzinin gûyâ Hüseyin Efendiye satılmış olduğuna dâ'ir mazbatâ tanzimini hüsn-i tevecühünü hâ'iz Bostânî'nin hâtırı için tecvîz etdirmemek

Cevâbı

Bu da°vâ Meclis-i İdâreden Bahriye Nezâret-i Celîlesi'nin 12 Mayıs sene 95 târihi ve (33) numrolu bir tahrirâtı üzerine 27 Nisan sene 98 târihinde verilen bir karâra müstenid-dir Andan sonra müsâadenin tevsî'i müteveffâ °Abdî Bey tarafından istid°a olundu Meclis-i İdâre'nin hıristiyan a°zâsı tarafından itirâz vukû° buldu iş hâli üzerine kaldı

Fıkra 18 Midillü Mutasarrıflığı'na ta°yîninden evvel muntazaman haftada iki def°a Meclis-i İdâre °akd olunduğu hâlde şimdi Meclisin nâdirenen in°ikâdı cihetiyle bey° ü şirâ-yı emlâk için kasabaya gelen köylüler burada haftalarca kalmak mecbûriyetinde olmak

Cevâbı

Hiç bir mutasarrıfın Meclis-i İdâreyi haftada iki gün °akd etmekle mükellef olmadığını ta°rife hâcet yokdur Emlâk için kasabaya gelen köylüler bahsine gelince bidâyet-i me'mûriyyetimde seلفden müdevver olarak Meclis-i İdâre'de bulduğum evrâkdan biri büyücek karyelerde ferâğ u intikâl mu°âmelâtının icrâsına dâ'ir olan ve irâde-i seniyye-i pâdişâhî ile neşr edilen emr idi ki 27 Kânûn-ı evvel sene 94 târihinde buraya gelmiş iken Meclis-i İdâre a°zâsın-

dan hiristiyânların emlak hacz ettirmek veyâhûd şüfa tarikıyla şunun bunun mâlnı kıymet-i hakikiyyesinden düşürmek gibi suver-i garibeden itiyâd ettikleri istifâdeye mâni olduğu için 18 Kânûn-ı evvel sene 95 târihine kadar neşrini men' ettirmişler idi O sıralarda yine Meclis-i İdâre'nin aylarca in'ikâd etmediği zamân olurdu ferâğ ve intikâl mu'âmelesi için Mande-Mande gibi sekiz on sâatlik köylerden adam gelür sokaklarda sürünür dururdu kimse bir şey demezdi Bu emir me'mûriyet-i 'âcizânem zamânında ta'mim olundu mu'ahharen nâhiyeler teşekkül ederek her birinde ferâğ ve intikâl mu'âmelesini icrâ için me'mûrlar bulunduğundan bu husûs için merkez Meclisi idâresine mürâca'at mecbûriyetinde bulunanlar nısfı derecesinde bile kalmadı Bununla berâber her gün Meclis-i İdârenin bir cüz'ü hükûmet konağında bulunduğu gibi ekseriyet teşkil edebilecek bir mikdârının celbine dahî imkân olduğundan Meclisin in'ikâdına bakılmaksızın ferâğ ve intikâl mu'âmelâtı icrâ ettirilerek köylülerin süründürülmemesi için Defter-i Hâkânî me'mûriyyetine tenbihât-ı lâzime icrâ edildi Mu'âmele hâlâ o yolda cereyân etmekte ve kimsenin işi geri kalmamakdadır Köyden gelüp de haf talarca kalmış adamlar kimler ise gösterilsün

Fıkra
19

Kendüsünün veyâ hüsn-i teveccühünü hâ'iz olanlardan birinin manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olmamak bahtsızlığına uğramış olanlar çoluk çocukları ortasından ekseriyâ gece vakti cebren alınıp habs olunmak ve tevkif müzekkeresi ısdâr olunmaksızın veyâhûd Kemâl Bey'in perver-didesi ve evâmîrine mutî ve irâde-i keyfiyyesinin mürevveci olan Tefik Bey ile Artı'a ve Es'ad Efendilerden ma'adâ müdde'î-i 'umûmî mu'âvini veyâ mustantiklerin ma'lûmâtı bile olmaksızın aylarca habsde oturtulmak

Cevâbı

Bu fıkroda aylarca tevkif olunmuş adamların ismi ta'yin olunmadığından bir cevâb vermeğe mahal kalmıyor Tefik Bey ve Artin ve Es'ad Efendilerin irâde-i keyfiyyeme ve mürevvic oldukları sahîh ise anlar mes'ûl tutulmak lâzım gelür Bu itâ'atları âmir-i mücbir sıfatıyla vukûc bulmuş bir hareketimden neş'et eylediğini anlar iddi'â ederler ise yalnız o zamân bendeleri mes'ûl olabiliriz

- Fıkra 20** Vrişa karyesi ahâlisinden Palikare nâm kimsene bir seneyi mütecâviz müddet habse yatdırılmak ve lehine olarak Sakız'dan i'âm sūdûrundan sonra bile tahliye olunmamak

Cevâbı

Merbûtât içinde bulunan hey'et-i ittihâmiye mazbatasından bilâ-taraf anlaşılacağı üzre Palikara bir barut kaçakçılığın-
dan ve bu sûretle beş kişinin telefine sebep olduğundan dolayı cinâyetle maznûn olarak tevkiif edilmiş ve müddet-i medide habsde kalması mahkemece icrâ olunan tahkika-
tın hitâm bulamamasından neş'et etmiştir Hey'et-i ittihâ-
miye zimmetini ibrâ etdi cezâ-yı nakdî için kefâlet-i nak-
diyyeye rabt ile sebili tahliye olunan hey'et-i ittihâmiye
mazbatasının târihi 2 Haziran sene 99 ve tahliyesi için
alınan kefâlet senedlerinin târihi 7 Ağustosdur ki bu fark
mazbatanın vilâyetden Midillü Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvin-
liği'ne oradan Hükûmet-i Mülkiyye'ye tebliğ olunması ve
Palikara'nın kefâlet-i nakdiyye bulabilmesi için güzerânı
tabîî olan zamândan bâretdir

- Fıkra 21** Nilonya karyesi ahâlisinden Pasareli nâm kimsene Ka-
lonya manastırı mes'elesince muhâlifü'l-efkâr olduğu ci-
hetle keyfiyyetin itmâm-ı rü'yetine değin muvakkaten tah-
liye-i sebili için binlerle liralık kefâlet istenilmek

Cevâbı

Pişedeli Molova Mahkemesince zât-ı şevket-simât-ı Hilâ-
fet-i Pâdişâhiye itâle-i lisân ile mahkûm edilmişidi Hükümü
istinâf edildiğinden buraca hakkında cereyân eden mu'â-
melâtı mübeyyin Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvinliği'nden alın-
nan taktir rabt edildi

- Fıkra 22** Biciladi nâm kimesne mahkemece hiç bir mu'âmele ce-
reyân etmeksizin hânesinden alaturka sâ'at on ikide kuv-
ve-i müsellaha ile ahz ü gasb olunarak habse atılmak ve
kemâl-i havfinden dolayı orada 'alâmât-ı ihtilâl-i şu'ûr
zuhûr etmekle sabâh oldukda evlâd ü 'iyâli gelüp merkûm
bir hasır üzerine konularak lâya'kil hâlde hânesine götü-
rölmüş ve sekiz aydan sonra kesb-i ifâkat etmiş ise de
tamâmiyle sıhhat bulamamak ve lede'l-muhâkeme Muta-
sarrıf'dan 'azv olunan ve şu hâle gelmesine sebep ittihâz

olunan ihlâl i tarîk-ı miyâh-ı 'âmme töhmetinden berâ'etine hüküm ve karâr verilmek

Cevâbı

Biciladi hakkında ser-teftiş tarafından verilen rapor ile mahkemede cereyân eden mu'âmeleyi hâvî Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvinliğinden alınan lâyiha sûretleri de rabt olundu

Fıkra
23

Herse karyesi mu'teberânından velâkin Mutasarrıf'ın hüsn-i teveccühünü o zamân gayr-ı hâ'iz olan Ahilef Koko bağteten katl töhmetiyle iftirâ olunmağla ol vakt 'aleyhinde bulunan Mutasarrıf Vapur-ı hümâyûna râkiben orya varup bilâ-a'zâ bi'z-zât icrâ ettiği istintâk üzerine merkûmu buraya getirüp habshâneye atmak ve ba'de çok zahmetler ve masraflar çekildikten sonra berâ'etine hüküm verilmek ve evvelce i'dâma şâyân gibi tehdîd olunan merkûm Koko el-yevm Mutasarrıfın manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olmak

Cevâbı

Ahilef Koko mes'elesine dâ'ir olan evrâkın da sûretleri rabt edildi Mutâla'alarından ma'lûm olacağı vechle bu adam cinâyetle maznûn olarak taht-ı tevkife alınmış ve hakkında Molova Mahkemesi'nce edilen mu'âmele taraf-ı bendegânemden şikâyât-ı resmiyye vukû'una mecbûriyet vermişidi Mu'ahharen mahkemelerce cinâyet yerine cünha ile mahkûm edildi Cezâsını da itmâm eyledi merkûm hakkında şimdi vücûdundan bahs olunan teveccühüm ise kârgüzârlığı hasebiyle yol müfettişliğine ta'yîni hakkında Sermühendis Subhi Bey tarafından vukû' bulan teklifi kabûl ile mu'âbir komisyonuna tebliğinden 'ibâretdir Bununla memnû' bir hareketde mi bulunmuş oluyorum Bir insan cünha ile mahkûm olmak değil hattâ hukuk-ı medeniyeden ishkât edilmiş olsa yine böyle bir hıdmetde istihdâm olunabilir

Fıkra
24

Altı yedi bin nüfûsı hâvî Ayasu karyesi muhtârları İstirati Galiçeli ve Panayot Kakava karıların kendü hâneleri kapularında oturmalarını men' eden emr-i şedid-i mutasarrıfânesinin ta'dilini taleb etmiş olmak bahânesi ve-

lâkin manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan İstrati İspireli'nin ef-kârına muhâlif oldukları sebab-i aslîsi ile habs olunmak

Cevâbı

Bu adamlar ihtiyâr Meclisi a'zâsından iken 17 Temmuz se-ne 300 târîhli ve fevka'l-âde işâretli 'arîza-i 'âcizânemde dahi beyân olunduğu üzere Ayasu Müdürlüğü'ne bi'l-mürâ-ca'a her gün sokak başlarında oturarak bin dürlü rezâlet ihtiyâr etdiklerinden bahsle bu hâlin men' olunmasını ta-leb etmiş ve o yolda bir de karâr tanzîmiyle imzâlamış ol-dukları hâlde kendi talep etdikleri memnû'iyet i'lân olun-dukdan sonra tebdil-i tavr ederek ahâliyi evâmîr-i hükû-mete muhâlefete teşvîk eylediklerinden dolayı celb ile is-tintâk altına alınmışlar idi İhtiyâr Meclisi a'zâsından bu-lunanların böyle zâbita-i mülkiyyeye 'â'id bir kabâhatlerin-den dolayı ve istintâkına da mutasarrıflar muktedir değil midir

Fıkra 25 İhtiyâr Meclisi'nin 'azl etdiği Bekci Pire devâm-ı ifâ-yı vezâ'ife ve İhtiyâr Meclisi'ni dinlememeğe hûdserâne emr etmek

Cevâbı

Midillü'nin köy bekcilerini zirâ at şu'beleriyle ihtiyâr mec-lisleri bi'l-ittifâk intihâb ederler merkeze gönderirler Bek-ciler mahkemeye gider tahlif olunur andan sonra zirâ'at komisyonu tarafından nişân verilerek hıdmetine gönderi-lür 'azli lâzım geldiği hâlde dahi zirâ'at komisyonuna mü-râca'at edilerek yine mu'âmelât-ı meşrûhanın icrâsıyla ye-rine başkası intihâb olunduktan sonra hıdmetinden çıkâ-rılır Ayasu İhtiyâr Meclisi şikâyet-nâmede de görüldüğü üzere hiç bir tarafa mürâca'at etmeksizin bekciyi 'azl et-miş ve binâ'en'aleyh hûdserâne mu'âmeleyi kendisi ihtiyâr eylemiştir o cihetle bekcî tarafından vukû' bulan mürâ-ca'at üzerine işine devâm etmesini kendisine tavsiye eyle-dim esbâb-ı meşrûha mevcûd olmasa da bir köy bekcisini hıdmetinde ibkâ eylemiş olsam ne lâzım gelür

Fıkra 26 Müdde'i-i 'umûmî mu'âvini veyâ mustantik veyâ hey'et-i ittihâmiyye birisinin sübût-ı berâ'atinden sonra sebilini tahliye eder ise mahâkim ü nizâmâtın fevkinde duran

Mutasarrıf nizâmen yolu saliverileni habsde durdurmak harekât-ı ‘örfiyyesinden berî olmağla Molovalı üç kişi bir töhmetden dolayı ba‘de’l-istintâk töhmetleri mertebeli sübûta vâsıl olmadığı cihetle sebilleri tahliye olunduktan sonra Mutasarrıf sâlifü’z-zikr üç kişiyi tekrâr derdestle buraya getürmek ve istintâk dâ’iresinde bir işin rü’yetine girildiğide artık zâbita-i ‘adliyye vezâ’ife mahal kalmadığını unudarak gûyâ zâbitâ-i ‘adliyye vezâ’ifini ifâ eder gibi merķūmları bi’z-zât istintâk etmeğe başlamak ve Sakız Hey’et-i İttihâmiyyesi tarafından berâ’etlerine karar verilüp tahliye-i sebilleri bâ-telgraf emr olunması ve emr-i vâқи Müdde’i-i ‘umûmî Mu‘âvinliği tarafından icrâ kılınması üzerine Mutasarrıf bundan haber-dâr oldukda bir süvâri gönderüp merķūmları esnâ-yı râhda ahz ü girift etdirmek ve ba‘zen habsde ve ba‘zen zâbita nezâreti altında bulundurarak iki ay müddet daha tevķif eylemek ve bundan sonra köylerine gitmeyeceklerine kefâlet almadıkça serbest bırakmamak ve bu sûretle zâbita nezâreti tahtında bulundurulmak mücâzâtı mücrimler haklarında mehâkim tarafından hüküm olunan bir mücâzât iken Mutasarrıf işin ‘âid olduğu mahkeme tarafından berâ’atına gidilmiş adamları zâbita nezâreti tahtında bulundurmak

Cevâbı

Sebilerinin tahliyesini memleketin âsâyışince muzır gördüğüm üç kişiyi ‘Adliye Nezâret-i Celilesi’nin 79 numrolu ve 18 Kânûn-ı evvel sene 96 târihlü tahrîrât-ı ‘umûmiyesinde verilen salâhiyyete istinâden başı boş bırakmamış ve hareketimi 4 Teşrin-i sâni sene 99 târihlü ve fevka’l-‘âde işâretli ‘arîza ile Vilâyet-i Celileye dahi beyân etmişidim Bunların bir müddet mevķūf veyâ mükeffel tutulması câ‘iz olmasaydı Vilâyet hareket-i ‘âcizânemi men‘ ederdi

Fıkra
27

Petra karyesi sâkinelerinden Koniçe Vuli nâm hatunla Apostol Manol beyninde mütekevvîn bir da‘vâ üzerine verilen ve icrâ-yı ahkâmı için ‘Adliyye Nezâret-i Celilesi’nden Vilâyet ‘Adliyye Müfettişliği’ne tahrîren emir gönderilen i‘lâm-ı kat‘iyyü’l-hükm Mutasarrıf’ın umûr-ı ‘Adliyye müdâhalesi ve hürriyet-i mehâkimi bend ü tas‘ib(?) etmesi cihetle hâl icrâ olunmamak

Cevâbı

Böyle bir da'vaya kat'â ma'lûmâtım yokdur Mahkemeden su'âl etdim oraca dahî ma'lûmât olmadığına dâ'ir Riyâset'-den alınan cevâblar rabt olundu Ma'mâfih 'Adliyye Nezâret-i Celilesi'nden Vilâyet 'Adliyye Müfettişliğine gelmiş bir emrin icrâsına da bendelerinin mâni' olamayacağı umûr-ı bedihiyyedendir

Fıkra
28

Evkâf-ı Celâliyye bâ-irâde-i şâhâne Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celilesinde dâ'ire-i salâhiyyetinden hâric olup Meşâ-yih-i mahalliyyeye muhavvel ve mevdû' iken ve Apostol Luka Ayasu kıyâsında kâ'in Evkâf-ı Celâliyye'den İbrâhim Dede nâm bir mülkün Çelebi Efendi'nin bir kıt'a senedi resmîsi mücibince takriben yigirmi seneden berü mâlik ve sâhibi bulunurken Mutasarrıf manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan İspireli tarafından keyfiyyet-i hâle haberdâr oldukda Apostol Luka'nın 'aleyhinde olan kîn ü garazını icrâ etmek için mezkûr mülki der-'a'kab gasb etmeği kurup sûret-i tasarruf yolsuz olduğundan bahsle bidâyet mahkemesi huzûruna ikâme-i da'vâ etmesini bura vakıfçısına emr etmek ve da'vâ-bidâyetten redd olunduktan sonra vakıfçının gûyâ vekîli velâkin Mutasarrıfın hâ'iz-i hüsn-i teveccühü avukat Artin Efendi vâsıtasıyla Sakız'da istinâf-ı da'vâ ettirmek ve da'vâ-ı istinâfiyye de redd olunmuş ise de Artin Efendi'nin ücret nâmıyla aldığı yüz lira Vakf sandığından verile idi defâtir-i mahsûsasında el-yevm görünmeyen kaydı bulunması lâzım geleceğine nazaran müdde'î zâhiren vakıfçı iken asıl müdde'î anın arkasında gizlenen Mutasarrıf olmak

Cevâbı

Evkâf Müdiriyyeti'nin bu bâbda olan müzekkere-i 'âcizâ-neme verdiği cevâb-nâme dahi merbûtdur i'kâme-i da'vâ etmesi için mûmâ-ileyhe icrâ-yı tebliğât etmişidim Bu hareketime müdde'îlik sıfatı verilmek isteniliyorsa bi'l-iftihâr kabûl ederim Hâlâ dahî Hükûmet nâmına olarak müdde'îyim Hele eshâb-ı iştikânın yüz lira vekâlet ücreti aldığından ve bununla berâber bendelerinin müşteki olduğumdan bahs etmekten murâdları ne ise istizâh buyrulmasını sûret-i mahsûsa ve resmiyyede olarak istid'â ederim

Fıkra 29 Ahilef Amira'nın köşkün kurbunda tarik-ı 'âmdan bir mîkdâr yeri kendü bağçesi derûnuna almağa tasaddî eyledikde mutazarrır komşuların mahkemeye olunan mürâca'atları üzerine dîvarın men'ci inşâsına qarâr ve bu bâbda i'flâm verilmişken Mutasarraf Ahilef Amira'nın tatyîb-i hâtırı için ser-teftîş ile altı nefer zabtiyeyi mahall-i inşâ'ata gönderüp dîvarın itmâm-ı inşâsına değin orada bulundurmak

Cevâbı

Bu adam Belediye'den bir parça yer satun alarak bağçesine ilhâk için dîvar yaptırdığı sırada komşularından biri gece vakti cebren yıkmaya kalkıştığından bu tecâvüzün men'ci için zâbitaya emir verilmişdi Amira ile komşular beyninde olan da'vâyı da Amira kazanmışdi bi'l-bedâhe ma'lûmdur ki eğer dîvarın inşâsını mahkeme men'ci etmiş olsa idi bu bâbda verdiği hükmün tenfizini müdde'ci olan komşularına havâle etmez idi

Fıkra 30 Virişe karyesi ahâlisinden Palikara'nın bir gemisini bilâ-muhâkeme müsâdere etmek

Cevâbı

Palikara Yûnân tebe'asından olduğu hâlde gemisine 'Osmanlı bayrağı çektiğinden bu sefine Ticâret-i bahriyye Kânûn-nâme-i Hümâyûnu'nun birinci ve ikinci bendleri hükmüne tevfiikan zabt ile Meclis-i İdârenin bir sûreti merbût olan 14 Kânûn-ı sâni sene 97 târihli kararı hükmünce satılmışdır Kendisi değil hatta konsoloshânesi bile da'vâya kıyâm etmemişdi Palikara'yı himâyet Konsolosdan ziyâde ashâb-ı iştikâya 'â'id ise o cihet dahi muhâkemede hall olunur

Fıkra 31 Panayot Rifa yûnânîlik iddi'asında bulunsa bile şeref-vârid olan evâmîr-i 'aliyye-i mütevâlîyyeye göre kendüsine yûnânîli nazarıyla bakmaya hiçbir hakkı olmadığı hâlde mücerred gemilerini müsâdere için kendüsine yûnânîli nazarıyla bakmak ve gemilerini bilâ-muhâkeme müsâdere eylemek

Cevâbı

Panayot Rifa da'vâsı 95 Şubatında meydâna çıkmış idi Hâl-buki o vakit tebe'a-i meşkûkenin tefriğine dâ'ir elde hiçbir

emr yok idi Kendinin yunanlılığı ise öteden beri tanınmış ve mes'ele-i iflâsının rü'yetine Yûnan Konsoloshânesi tarafından dahî o sıfatla mübâşeret olunarak o sırada Sakız'da bulunduğum cihetle vekâletde bulunan Fâtih Efendi tarafından Konsoloshâne'ye gönderilen takrîrde dahi merķûmun ecnebîliği maķbûl olduğu gösterilmişidi Sonraları dahî alacaklılarından hiç kimse °Osmânlı tebe°asından bulunduğunu iddi°â etmedi Hükûmet'ce tâbî'yyetini mevķi°i şekk ü tahķîķa koymağā lüzûm gösterecek bir vesîle ve münâsebet zuhûr etmedi Gemileri da°vânın zuhûrundan bir ay sonra °Osmânlı bayrağıyla gezdirdiklerine dâ'ir Li-man Riyâseti'nden verilen takrîr üzerine müsâdere edildi Meclis-i İdâre'nin sûreti merbût olan karârıyla satıldı ashâb-ı istikâya bu mu°âmeleden ne dürlü zarar terettüb etmiş ve kavânin-i devlet nasıl ihlâl olunmuş ise oralarını bilemem

- Fıkra 32 Yere nâhiyesi Müdürü kendüsünün Nâ'il-i hüsn-i teveccühü Hasan Bey'i ahâlînin şikâyâtına karşı olarak müddet-i medîde müdirlikde ibķā eylemek

Cevâbı

Hasan Bey °aleyhine hiçbir mahkemedem azli mûcib bir hüküm verilmemişdi Ahâlînin şikâyeti ise me'mûr °azlini mûcib olacağına dâ'ir kânûnda bir bend yokdur Binâen-°aleyh ötekinin berikinin söylenmesiyle mûmâ-ileyhi °azl etmedim O da mı medâr-ı töhmet oluyor

- Fıkra 33 Yere Nâhiyesi Müdürü Hasan Bey ekserisini °örfen ve nizâmsızca tahsil etdiği cezâ-yı nakdî paraları hesabının men°-i rü'yeti taraf-ı Mutasarrıfiden emr olunduğunu ve defterleri Makâm-ı Mutasarrıfî'ye gönderildiğini bevân etmek

Cevâbı

Bu cezâ-yı nakdîlerin rü'yet-i hesabını men° etmek değil bi'l°aks bir sûret-i musaddakası merbût olan tezkire ile Cem'iyet-i °ilmiyyey'e ve Belediyeye'ye ve Zirâat Komisyonuna tavsiye ve tenbîh etmişidim

- Fıkra 34 Manzûr-ı nazar-ı iltifâtı olan Ahilef Amira ile Dimitri Amira'nın ihbâr-ı kâzibâneleri üzerine nefsi Midillü ahâlîsin-

den ve ırz ü nâmûs ashâbından Terzi Cuvano'yu mağaza-sından kuvve-i müsellehâ ile ahz u giriftle habs etmek ve sebilini iki üç gün sonra tahliye eylemek

Cevâbı

Bu fıkranın hakkatı müdde'i-i ʿumûmî Muʿâvinliği'nin merbût olan cevâbnâmesinden anlaşılır

Fıkra
35

Merkûm Cuvano mütevâliyen ikâme-i daʿvâ etdiyse de hakkına nâ'il olamayup yalnız en sonunda Mutasarrıf'la merkûm Ahilef'in araları bozuldukda hakkına nâ'il olmak

Cevâbı

Bu fıkranın hakikati de mezkûr cevâb-nâmede mündericidir

Fıkra
36

Todori Pavlakli ile Fortone birâderleri beyninde mütekevin olup bidâyeten rü'yeti henûz bitmemiş olan bir daʿvâya dâ'ir verilen bir kıt'a lâyiha nizâma müstenid olduğu Hâkim Efendi tarafından tanılıp kabûl olunmuş iken muhâkeme Mutasarrıf tarafından men' olunmak ve bu sûretle daʿvâ yüz üstüne kalmak

Cevâbı

Bu bâbda faziletli Hâkim Efendîden alınan cevâb-nâme ile Mahkeme-i Şer'iyeye Baş-kitâbeti'nin varakası rabt olundu Mes'ele-i mezkûrede ta'ÿin-i mercî sâhib-i husûsiyyeye â'id olduğu meydânda ve bir mülkün cihâz tarikiyle verilmiş olması mahsûlünden mütevellid da'vâların da cihâzdan hâdis olan münâza'alar gibi ve Depothâne ma'rifetiyle rü'yet olunmasını icâb etmeyeceği ise rütbe-i bedâhetdedir

Fıkra
37

Bayram-zâde Ahmed Bey bir zeytünliğini başkasına satmış iken Mutasarrıf mezkûr zeytünlik Mekâtib Sanduğu'na ʿâ'iddir bahânesiyle mu'âmele-i bey' ü fûruhtanun feshi için ikâme-i da'vâyı Ma'ârif Cem'iyeti'ni ta'ÿin eylemek ve Cem'iyet-i Ma'ârif öyle bir da'vânın nizâmsızlığına ve haksızlığına nazaran ikâmesinden icnîtâb eyledikten sonra kendüsi müdde'i olmak ve tarafından o zamân müdde'i-i ʿumûmî mu'âvinini bulunan Tevfik Bey'i tevkil eylemek

Cevâbı

Ma'ârif Cem'iyeti a'zâsından ba'zıları böyle bir mes'ele çıkardılar ikâme-i da'vâ için Cem'iyet Re'isi olan Müftî

Efendi tevkîli kabûl etmediğinden Hükûmet nâmına olarak bendeleri bir vekil göndermişdim. Mahkemece Ahmed Bey'in hakkı tebeyyün eyledi Mes'ele hitâm buldu Hükûmet nâmına ikâme-i da'vâ etmek memnû' bir hâl midir Eğer verdiğim vekâletnâme tarafeynin teşkiline kâfi olmazdıysa mahkeme nasıl kabûl etmiştir

- Fıkra 38 Terma karyesinde kâ'in ve mine'l-ka'dim Dâ'ire-i Belediyeye 'â'id olup i'âne-i 'umûmiyye ile ta'mir olunan ılıcaları gûyâ yüzlerce seneden evvel yapılan bir vasiyet-nâmeye istinâden Dâ'ire-i Belediyeden olup Cem'iyet-i 'ilmiyye'ye vermek

Cevâbı

Bu ılıca Sarıca dedikleri mahaldedir ki meşrût-ı lehi mün-deris olan Mehmed Bey vakfına 'â'id olduğu dokuz yüz yigirmi sekiz târihinde tanzim olunmuş olan ve el-yevm Cem'iyet-i 'ilmiyye'de mevcûd bulunan bir vakfnâme ile sâbitdir meşrût-ı lehi Munderis olan bir vakfın mekâtib-i İslâmiyyeye verilmesi de hatâ mı imiş

- Fıkra 39 Herse ve Petra ve Vira ve Masatopo karyeleriyle kurâ-yı sâ'irede efrâda ve cemâ'ata 'â'id bir takım emlak satılup es-mânı müştereken köyler mekâtibine verilmeyüp münhasiren mekâtib-i İslâmiyyeye verilmek

Cevâbı

Bu köylerde satılan yerler 'avârız-ı islâmiyyeden olarak Molova Cem'iyet-i 'ilmiyyesi tarafından fûruht olunmuşdur Hıristiyanların buna hakk-ı iştirâkleri var ise Cem'iyet 'aleyhine bidâyeten ve istinâfen ve temyizen buradan İstanbul mahkemelerine kadar ikâme-i da'vâ edebîlürler

- Fıkra 40 Kapi karyesi ahâlisinden Galino, Kalonya Manastırı mes'elesindeki mesleği Mutasarrıf'ın hoşuna gelmemiş olması sebab-i aslîsi velâkin efrâd-ı ahâliden tarafeyni sulh etmekte ve bu sûretle mahkeme-i bidâyet vâridâtını sekteledirmekte olması bahânesiyle cebren ahz ü girift olunmak ve bilâ-muhâkeme burada bir ay müddet durdurulmak

Cevâbı

Kapiye'e (34) ahâlisinden Galino buraca sevâbık-ı seyyi'e ile meşhûr olarak geçende emvâl-i emiriyenin tahsiline mâni° olduğu Mânde-mânde Teftîşi tarafından beyân olunmağ, la celb olunarak hakkında iktizâ eden mu'âmelenin icrâsı Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvinliği'ne havâle edilmişidi Hak-kında isnâd olunan cürüm istintakında lâyıkiyla sâbit olmamak cihetiyle mustantik tarafından delâ'il-i cedîde zu-hûruna kadar men°-i muhâkemesine karâr verilmişdir Ni-tekim bir sûreti rabt olunan mustantik karârından dahi anlaşılır ashâb-ı iştikâ mazlûm olduğunu iddiâ etdikleri adamın mahkemece ne ile maznûn olduğunu bile tahkik edememiş

Fıkra
41

Vilaskot karyesi sâkinlerinden bir kişi ednâ bir sebep ile gece vaktinde derdestle zabtiyeler tarafından darb olunarak habs'e atılmak ve müte'essiren çend rûz mürûrun-da vefât etmek hâline getirilmek

Cevâbı

Takriben dört sene evvel öyle bir da'vâ zuhûr etmiş ve o zamân Rusya Konsolos'u vekî'li bulunan ve el-ân hükûmetle münâsebeti münkatı° olan Mösyö İzvilaric da'vâ-da hâzır bulunmak üzere Meclis-i idâreye gelmişidi Rus-yalıyı darb u habs etmekle müttehem olan °Ali Mülâzim çağırıldı ve henüz usûl-i muhâkemât-ı cezâ'îyye Meclis-i İdârede cârî olmadığından kâ'ide-i kadîmesine tevfiikan isticvâba başlanıldı Mösyö İzvilaric °Ali Mülâzimi görün-ce bu adam öyle mu'âmelede bulunmaz dedi andan sonra bir daha da'vânın arkasını aramadı

Fıkra
42

Merkûmun tebe'asından olduğu Rusya Devletinin buradaki Konsoloshânesinden bu bâbda ikâme-i da'vâya sebebiyyet verilmek ve da'vâ henüz bitmemek

Cevâbı

Dört yıldan beri ikâme ettiği da'vâyı ta'kib etmesi için Midillü ashâb-ı iştikâsı Rusya Konsolosunu iknâ'a muktedir olsalar idi şimdi şikâyetnâmelerine böyle bir mâlâ-ya°nî daha 'ilâvesine muhtâc olmazlardı

- Fıkra 43 Cemâ'atın paralarını gûyâ sû'i isti'mâl etmiş velâkin şimdiye kadar bir gûne sû'i isti'mâlâtı meydâna çıkarılmamış olan Oskoplu karyesi ehl-i islâmları bilâ-muhâkeme hayli günler mahbûs olmak

Cevâbı

Oskoplu islâmı hakkındaki da'vâ çâkerlerine selefimden intikâl etmiş bir mes'eledir Bu adamlar yalnız cemâ'atın parasını sû'i istimâl etmek değil bir de virgüye para zamm etmek ile maznûn idiler 'aleyhlerine ikâme-i da'vâ etmek üzere ahâli tarafından bir de vekil ta'yîn olunmuş idi usûl-ı kadîme hükmünce Meclis-i İdârede isticvâb olundular virgüye zamm mes'alesi tebeyyün etmedi sû'i isti'mâl olunan cemâ'at emvâl ü emlâki ise Cem'iyet-i 'İlmiyyenin tasarrufuna geçerek şimdiki hâlde mekâtib-i İslâmiyyeye birbiri üzerine senevî on bin guruşdan ziyâde îrâd vermektedir

- Fıkra 44 Valaskot karyesi muhtârları mutasarrıfın mazhar-ı hüsn-i teveccühü olan Hüseyin Efendinin hukûk-ı tasarrufiyyesi idüğü iddi'âsında bulunduğu karye civârındaki bir mer'âya gûyâ kendülerinin hakk-ı tasarrufları olduğunu beyân etdikleri cihetle karârname yogiken habse atılmak ve sebilleri ba'de mahkeme tarafından teblîgât-ı icrâ olunduktan ve mekâtib-i İslâmiyye'ye teberruan bir mikdâr şey vermek şartıyla Hüseyin Efendi ile uzlaşmağa mecbûr oluduktan sonra tahliye olunmak

Cevâbı

Bu mes'ele dahi çâkerlerine selefimden intikâl etmiş bir da'vâdır mer'â hakkında cereyân eden mu'âmeleye dâ'ir Cem'iyet-i 'İlmiyye riyâsetinden ve habs olunan adamlara dahi o zamân Müdde'i-i 'umûmî Mu'âvini bulunan Hüsnî Bey'den alınan varakalar rabt olundu ashâb-ı iştikâyı gücendirmemek için vakfiyyeleri ibtâl etmek ve me'mûrîn-i hükûmete karşı duranlar mes'ûl tutulmamak mı lâzım gelürdi

- Fıkra 45 Vrîşe karyesi mu'teberânından sekiz on kişi umûr-ı cemâ'atı esnâ-yı idârede sû'i isti'mâlât etdiklerinden bahsle derdest ve habs olunmak ve yigirmi senelik hesâb istenil-

mekde ve gâh köylerine gönderilerek ve gâh tekrâr buraya getirilerek üç seneden berü mü'ezzâ olmak ve haklarında bir hüküm ve karâr i'tâsını defa'âtle istedikleri hâlde bir gûne hüküm ve karâr verilmemek ve rü'yet-i muhâsebeye taraf-ı mutasarrıfiden me'mûr kılınan Vasil Yani işini ba'de'l-ifâ muhâsebâtı teslim için zahmetinin ücretini istediği cihetle habs olunmak ve ücretinin verilmemesi merkûm sekiz on kişiye emr olunmak

Cevâbı

Vrişe karyesi halkı iki vekil ta'yîn ederek muhtârların rü'yet-i hesabını resmen istid'â etmişler idi işe başlanıldı fi'l-hakika yığirmi senelik bir karışık hesab olduğundan ve sû-i isti'mâl ile maznûn olanların kimi ahâdden ve kimi ihtiyâr meclisi takımından bulunmak cihetiyle merci'ler ta'dâd eylediğinden da'vânın henûz hitâmı kâbil olmadı Hükûmet köylünün istid'âsını red mi etmeliydi Bu hesabın rü'yetine Hükûmet tarafından hiç kimse ta'yîn olunmadı Böyle bir hesab mes'elesiyçün hiç kimsenin habs bulunduğu da yokdur Eğer var ise müdde'î meydâna çık-sun da ikâme-i da'vâ itsün

Fıkra
46

Mahkeme-i Bidâyet Cezâ Dâ'iresi A'zâsından Necâti Efendi ile Vasil Mandra ifâ-yı vezâ'if-i me'mûrelerince Mutasarrıf'ın esîr-i nüfûzu olmağı istemedikleri ve vicdânlarından başka kimseyi dinlemedikleri cihetle me'mûriyetlerinden 'azl ve hatta Necâti Efendi bir bahâne ile kırk altı gün habs olunmak

Cevâbı

Necâti Efendi a'zâlıktan 30 Mayıs sene 96 târihi ile vilâyete takdîm olunan 'arızaya cevâben 19 Teşrîn-i evvel sene 96 târihiyle zeylen gelen emr üzerine ihrâc edilmişidi Tevkîfinin sebebi ise 19 Eylül sene 96 ve 28 teşrîn-i evvel sene 96 târihlerinde Vilâyete gönderilen 'arızalardan ma'lûm olur Vasil Mandra'ya gelince bu adam tuz kaçakçısı olduğuna dâ'ir vilâyete takdîm olunan 19 Hazîrân sene 96 târihli 'arızaya cevâben 21 Teşrîn-i evvel sene 96 îarihinde zeylen gelen emr ile mahkemededen tard edilmişdir ki iki mes'eleye müteferri' olan evrâkın da birer sûreti merbûtdur

- Fıkra 47** Mutasarrıfın esîr-i nüfûzu olan Tevfik Bey ile Artin ve Es'ad Efendiler Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvinliği'nde buldukları müddetde şimdiki Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini ile şimdiki Hâkim efendi habshânelerden beriyü'z-zimmeleri çıkarmağa haftalarca hasr-ı iştiğâl edecek derecelerde müstantik karâr-nâmesi veyâ mahkeme karârı olmaksızın habshâneleri bir takım külliye beriyü'z-zimme ve bir takım kısmen müttehem adamlar ile doldurmak

Cevâbı

Ashâb-ı iştikâ beriyü'z-zimme ve kısmen müttehem adamlarla habshâneler toldurulmağı Tevfik ile Artin ve Es'ad Efendilere isnâd etmekte olduklarından böyle bir hâl vâki' ise onların mes'ûl tutulması ve bu hâlin vukû'una bendeniz sebep olmuş isem anın dahi mûmâ-ileyhim tarafından beyân olunması lâzım gelir Şimdiki Müdde'î-i 'umûmî Mu'âvini Efendi burada mevcûd olduğundan kimin zamânında ve kimin emriyle tevkif olunmuş ne kadar adam tahlis ettiği kendisinden istizâh buyurulabilir bu fıkroda hâkim efendinin tevkifhânedan adam çıkardığını beyân ediyorlar ki sahîh ise mûmâ-ileyh hakkında mes'ûliyeti dâ'î olmak lâzım geleceğinden o cihet dahi bi't-tabî' kendisinden su'âl olunur

- Fıkra 48** Apostol Şimandri ile Vasil Vasila beynindeki da'vâya dâ'ir Midillü Ticâret Mahkemesi'nden Sakız Ticâret Mahkemesi'ne keşide olunacak bir telgraf-nâme zabt ve men' olunmak

Cevâbı

Bu kadar bedihîyü'l-butlan bir iftirâya ne denilür hakıkında isnâd olunan fi'li istesem de yapmağa muktedir olamayacağım meydândadır ashâb-ı iştikânın delillerinde olan kuvvete bu da açık bir nümüne oluyor

- Fıkra 49** Midillü Metropolitî'nin Piki karyesi Papası'na gönderdiği bir kıt'a mektûb Papas'ın hânesinden ahz ü zabt olunmak

Cevâbı

Piki Vak'ası 8 Temmûz sene 99 târihiyle ve üç yüz on bir numrosu ile Vilâyete takdîm olunan merbût 'arızada

mündericdir Papas Efendi vak'ının muharriklerinden 'add olduğu için Zâbta-i 'Adliyye Me'mûrları Nizâmı'na tevfikân hanesindeki evrâk'da tutmuşlar idi arasında ihtimâl ki Despot Efendi'nin kâğıdı da vardır

Fıkra 50 Vilâyet tercemânı sâbık İpokrat Tavlaryos'dan Midillü tercefânı Teofrastos'a gönderilen bir kıt'a mektûb ahz ü zabt olunmak

Cevâbı

Tavlaryos Efendi'nin bendelerinin ma'zûliyyet-i muvakkatem zamânında tercemân Teofrastos Efendi'ye gönderilen mektûb elden ele dolaşa dolaşa çâkerlerine kadar gelmişidi me'âli italyanları tesâhüb ve Hükûmeti tezyîf ve tahkirdan 'ibâret olduğundan orada bir ecnebi mes'ele si dönüp dururken Vilâyet Tercemânı'nın Sancak Tercemânı'na Hükûmet 'aleyhine sözler yazması cây-ı dikkat bulunduğundan Vilâyet'e takdîm olundu Tavlaryos Efendi'nin 'azlini mûcib olan esbâbdan biri de bu mektûbdur.

Fıkra 51 Molova Metropolitidi ile ahâli beyninde husûl-ı i'tilâf için ahâli tarafından hüsn-i rızâ ile imzâ olunmakda olan bir 'arz-ı hâl ve Metropolitidliğin da'vet-nâmeleri ahz ü zabt olunmak

Cevâbı

'Azr-ı hâl denilen şey taraf-ı sâmi-i sadâretpenâhi'ye Patrikhâneye gönderilmiş bir emr 'aleyhine yapılan bir varakadan 'ibâret olacaktır ki anın da bir sûret-i musaddakası merbûtdur Metropolitidliğin da'vetnâmelerinden murâd dahi Egirvüz (Egriboz olması lâzım) halkının tutduğu varakadan başka bir şey olmasa gerekdir o mes'elenin tafsilâtı da Vilâyet-i Celiley'e 23 Mart sene 300 târihi ve elli numrosu ile takdîm olunan ve sûreti merbût bulunan 'arızada mündericdir.

Fıkra 52 Himâyesini istid'â etmiş olan Tolmîdi'nin acentası olduğu Bozca-ada Vapuru'nu ve Dimitri Amira'nın acentası bulunduğu Yahyâ Kumpanyası vapurlarını iltizâm için sâ'ir kumpanyaların 'aleyhinde bulunmak ve bu sûretle murâkabet-i sefenin umûr-ı ticâriyyeye getirdiği fâ'ideyi sektelendirmek

Cevâbı

Gerek Bozca-ada Vapuru ve gerek Hamîdiyye Kumpanyası vapurları Osmanlı bayrağı altında geşt-ü-güzâra başladıklarından bi't-tabîc Hükûmet'ce iktizâ eden mu'âvenete mazhar olmuşlardır Memâlik-i pâdişâhîde iskeleden iskeleye vapur işletmek devletin hakkı olduğuna dâ'ir bu kadar zamândan beri uğraşdığım mes'ele Bâb-ı 'âlice bi'l tarâf ma'lûmdur Midillü halkını farz-ı muhâl olarak iddi'â ettikleri gibi rekâbet-i mevârideden müstefid etmek için devletimin ecânibe karşı hukûkunu fedâ eylemeğe kendimde bir mecbûriyet göremem ma'mâfih vapurlar beyninde rekâbet o kadar cârî oldu ki buradan İzmir'e bir guruşa kadar adam taşıdılar

Fıkra
53

Yerliden olup hıdmet-i devletde ihtiyarlanmış ve vezâ'ifini sâdikâne ifâ etmiş bir çok adamları bilâ-muhâkeme me'mûriyetlerinden 'azl ve yerlerine evâmîr ü işârâtına mu'tîc sû'-i ahvâlli giridliler ve bir takım arnabudlar ta'yîn etmek

Cevâbı

Bilâ-muhâkeme me'mûriyetlerinden 'azl etdigim yerliler kimlerdir sû'-i ahvâl ashâbından hangi giridli veyâ arnavûdu onların yerine ta'yîn etmişim beyân olunsun bir de me'mûr 'azl ve nasbına ahâli ne karışur

Fıkra
54

Cinâyet irtikâbından dolayı İtalya'ya gönderilmiş olan velâkin manzûr-ı nazarı iltifâtı bulunan Dimitri Amira Osmânlı postasının çarşudaki şu'besi me'mûriyetine ta'yîn olunmak ve kefâlet itâ edüp etmediği de mechûl olmak

Cevâbı

Dimitri Amira'nın çarşı şu'besinde istihdâmını bendeniz tavsiye etmişidim Posta idâresi tarafından ondalık ile ta'yîn olundu şimdi isti'fâ ediyor Fakat şu'be açıldıktan sonra posta vâridâtı bir hayli tezâyüd eylediğinden İzmir müdiriyyeti isti'fâsını kabûl etmiyor Kendisine ondalık yerine ma'âş vermek istiyor Kefâlet lâzım olup da itâ etmemiş ise orasını bi't-tabîc Posta idâresi düşünür Cinâyetle İtalya'ya gitmiş bir adam mahkûm olsa koyuverilmezdi beriyü'z-zimme çıkdı ise bir kerre maznûn ol-

ması istihdâmına mâni° olamaz bunun kullanıldığı iş iş uşaklık kabilinden olarak bir postacılıktan °ibâretdir Husûsiyle ben kendini yalnız tavsiye etdim istihdâm eden Posta idâresidir Dünyâda adam tavsiye etmek de mi cerâ'imden ma°dûd olacak

Fıkra
55

Kurânın bu°d u mesâfesi ve memleketin efkâr ü menâfi°i gözedilmeksizin ve keyfiyet velev yalnız kâ°ide yerini bulmak için olsun Meclis-i İdâreye konulmaksızın yeniden altı mahkeme teşkiline Hükûmet-i seniyyeye lüzûm göstermek ve °Adliyye Nezâret-i Celilesi°nin izni olmaksızın rü'esâ ta°yin etmek ve rü'esâ iktidârsız ve ma°lûmâtsiz ve bir takımı da sinn-i nizâmîye gayr-ı bâliğ olmak ve biri olan Mustafa Efendi hıdmetce vefâsızlıktan dolayı mahkeme kitâbetinden kovulmuş bulunmak ve mehâkim-i mezkûre hâsîlâtından idâre olunduğuyçun bahânelerle da°âvî tekvîn olunmak ve zikri °ayb nizâmsızlıklara sapılmak ve ni°met-i °adâlet yakışmaz alçaklığa vardırılmak

Cevâbı

Mahkemenin tekessüründen şikâyet ashâb-ı istikânın muharrikleri gibi halkı soymakla tahsîl-i servet etmiş olan gürûha mahsûsdur Kurânın bu°d-i mesâfesi düşünülmediyse nâhiyelerin teşekkülünde düşünülmemiş olacak nâhiyeler ise üçü ibtidâ-yı me°mûriyyet-i °âcizânemde mevcûd idi Üçü bendenizin ma°zûliyyet-i muvakkate zamânında teşkil olundu O zamân Kurânın bu°d-ı mesâfesi mütenâsib olup da mahkemeler yapıldıktan sonra mı bu tenâsûbe hâlel getürdi Ahâlinin fikr ü menfe°ati ihkâk-ı hakk için yarım sâ°atlık bir yere mi yoksa bir günlük bir yere mi gitmekde olduğunu dünyâda kim cây-ı tereddüd °add edebilür ki mahkemelerin teşkilini °arz etmekde halkın fikr ü menfâ°atini düşünmediğime ta°rîz câ°iz olabilsün Bu adamların ta°rîzâtı farz-ı muhâl olarak vârid olsa çâkerlerine değil mahkemelerin teşkili hakkındaki ma°rûzâtımı kabûl eden devâ°ir-i °âliyyeye °â°iddir Mahkemelerin teşkil ve re°islerinin ta°yin olduğu zamân vâli-i sâbık devletlü Paşa Hazretleriyle °Adliye Müfettişi sa°âdetlü °Asım Bey birlikde olarak fenâ havâli bir mevsimde cezîreyi devr etmişidik Re°isler bi°l-müşâvere

intihâb olundu ‘Adliye Nezâret-i Celilesine de o sûretle ‘arz edildi Mehâkim rü’esâsının hâlâ işlerinde devâm etmesi mes’elesi 23 Mart sene 300 târihinde kırk dokuz numrosu ile takdîm etdiğim ‘arizada şerh ü izâh edilmişidi yanlış bir hareket etmiş olsam elbette ‘Adliye Nezâret-i Celilesinden veyâhûd Vilâyetden men° edilür idi Re’isler ma’lûmâtsiz sinn-i nizâmiye gayr-i bâliğ hıdmetce vefâsız olsalar idi ta’yinlerini Encümeni ‘Adliye kabul etmezdi ashâb-ı iştikânın müfritliğini bi-edebliğini gösterecek bir fıkrada İrâde-i ‘aliyye ile teşkil olunan mahkemelerin hâsılâtından idâre olunduğu için de‘âvî tekvin etmek ve zikri ‘ayb olacak nizâmsızlıklara teşebbüs eylemek ve ni°met-i ‘adâlete yakışmaz alçaklığa kadar iş vâdîrilmek sözleridir

Hâlâ teşekkül etmiş nazarıyla bakılamayan ve binâen°aleyh masrafını çıkaramayan Herse Mahkemesi istisnâ olunduğu hâlde diğer beş mahkemenin ma‘âş ve masraflarını yalnız mesâ’il-i hukûkiyyeden ma‘a-ziyâdetin ifâ etmekde olduğu Müdde’i-i ‘umûmî Mu‘âvinliğine göndermekde oldukları hesâblarla sâbitdir

Umûr-ı ‘adliyyeye müdâhale etdiğime dâ’ir beyân-ı şikâyet eden zevât mehâkim-i mevcûdeyi resmen tahkîr etdiklerinden ‘aleyhlerine ikâme olunacak iftirâ da‘vâlarının biri de mevâdd-ı müştekâ-bihânın bu fıkrasıdır

Fıkra 56 Mahallî ahâlisinin re’yini sokmaksızın re’y-i hõdu ile mezkûr bidâyet mehâkimi a‘zâsını ta’yin etmek

Cevâbı

Nevâhî mahkemeleri birer sûreti merbût olan muharre-rât-ı ‘aliyye hükmünce ticâret mahkemesi usûlünde teşkil olunacağından ve ticâret mahkemesinin a‘zâsını ise Encümeni-i ‘Adliyye intihâb ve ta’yin edeceğinden vâlî-i sâbık Devletlû Pâşâ hazretleri ve ‘adliyye müfettişi sa‘âdetlû Beyefendi ile berâber devrede bulunduğumuz hâlde bu mahkemelere a‘zâ araşdırılmış ve muktedir olabilenleri Encümeni-i ‘Adliyye tarafından intihâb ve ta’yin olunmuştur

Fıkra 57 A'zâ-yı merkûmeden yalnız bir kaçının isimlerini re'y sormak için değil sırf bir usûl ve kâ'ideden 'ibâret kalmak için nefis-i Midillü Dâ'ire-i Belediyyesi re'isiyle Meclis-i İdâre a'zâsından birine bildirdiği ve cevâben Polihnit karyesi Bidâyet Mahkemesi a'zâlığına ta'yîni istenilen ve ahvâl-i seyyi'esi ma'âlûm olan İstirati Vali'nin ta'yînine i'tirâzât-ı mühimme 'arz olunduğu hâlde merkûmu ta'yîn eylemek ve ba'de merkûmun 'azliychün ahâlî tarafından istid'ânın takdîm olunmuşiken mazhar-ı nazar-ı iltifâtı olduğu için me'mûriyetlerinden infikâk ettirmek

Cevâbı

Kimsenin ismini ne re'y sormak ne kâ'ideye muvâfık olmak için kimseye bildirmediğim Yalnız bildiğim yerlerde a'zâlığa lâıyk adam kimler olduğunu o zamân şifâhî olarak i'timâdına mazhar olan Kompa ile Marinodan istifsâr etdim Meclis-i İdâre a'zâsından biri veyâ Belediye Re'isi Encümen-i 'Adliyyenin ta'yîn edeceği a'zâya neden karışacak ve mes'elenin Encümen-i 'Adliyye'ye 'âid olduğu ma'âlûm iken bunlardan resmî re'y almağa neden mec'bûriyet gelecek İstirati Bali'nin (35) a'zâlığına vâkı'â i'tirâz vukû' bulmuşdu fakat ta'yîninden sonra vukû bulan i'tirâza hiçbir delil gösterilmedi Da'vâ-yı mücerrede bir 'adliyye me'mûrunun infisâline nasıl sebep olabilir İstirati Bali nüfûs-ı mektûme haber vermek gibi Hükûmet'e ba'zı hıdmetler etmiş olduğundan bi't-tabî' benderince mültefit idi Devletin menâfi'ine çalışanlara iltifât etmekle müftehirim

Fıkra 58 Mehâkimin teşekkülünden dolayı ef'âl-i cürmiyye azalacak yerde çoğalmak ve Molova'da bir senede dört katil vukû' bulmak ve Zeytünli'den Molova'ya bir kız ile berâber gitmiş olan bir adam ortalıktan gâ'ib olduğu gibi kızın hânedan hâneye gezdiği mütevâtir iken ve vukû'-ı hâl ba'zı efrâd-ı müslimenin şehâdetiyle sâbit iken efrâd-ı merkûme habs olunmak ve ba'de sebîlleri tahliye olunduktan sonra bir daha şehâdet etmek mec'bûriyetine gelmeleri için anlar dahî ortalıktan nâbûd olmak

Cevâbı

Mehâkimin teşekkülü cerâ'imın azalmasını mücib olacağı ashâb-ı iştikâya mahsûs bir hikmetdir Molova'da bu sene dört katil vukû' bulduğu da kizb-i sarıhdır O hikmetle bu rivâyet doğru dahi olsa Molova Mahkemesi bendenizin me'mûriyetimden bir hayli zamân evvel mevcûd idi Dört katil mâddesinin yeni teşkil olunan mahkemeler dâ'iresinde zuhûr etmeyüp de zâten mahkemesi mevcûd olan Molova'da zuhûr etmesi mahkeme cerâyimi taklil etmese bile tezyîd etmediğini isbâta kâfidir Zeytünliğe gelen kız mes'elesini Petre'de bulunduğum zamân istîzâh etmişdim Da'vâ Zâbıta-i mülkiyenin elinden, çıkararak Molova Mahkemesine düşmüş bir mes'ele olduğundan lâzım ise işin ne hâl kesb eylediği oradan istîzâh olunabilir

Fıkra
59

Grigor Mandra keyfiyeti sekiz seneden berü rü'yet ve evâmiri 'aliyye ile iltizâm olunduğu hâlde hâlâ bilmemek

Cevâbı

Grigor Mandra meselesi muhâberât-ı resmiyyede Ligor Mandıra da'vâsı ta'birıyla zikr olunmaktadır 15 Teşrin evvel sene 96 târihinde verilmiş ve 15 Nisan sene 97 târihinde hükm-i kat'i hâlini almış bir i'lâm-ı gıyâbi ile hitâm bulmuştur Tecdidine çalışılır (çalışılıyor olacak) taraf-ı 'âcizânemden muvâfakat görülemiyor Buna dâ'ir vilâyete en sonra takdîm ettiğim 18 Nisân sene 300 târihli ve yüz otuz iki numrolu 'arızada tafsilât-ı keyfiyet 'arz olunmuştur

Fıkra
60

Dersa'âdet'e i'zâmı evâmiri 'aliyye ile bi'd-defa'ât emr olunan Kalonya Manastırı Gomnos'u ve Mutasarrıf'ın müstazıllı cenâh-ı himâyesi Bedeon nâm keşiş Patrikhâneye tahkiren Mutasarrıfın ihbârâtıyla hânedan hâneye nakl etdirilmek ve Dersa'âdet'e i'zâmına değin iki sene mürûr etmek

Cevâbı

Bu Gomnos hakkında cereyân eden muhâberât lâzım ise takdîm olunur Kendisi geçenlerde Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilmiş ve alınan evâmire nazarân hüsn-i kabûle mazhar olmuştur

- Fıkra 13 Zilka'de sene 1292 târihli fermân-ı zî-şân-ı Şâhânenin ahkâm-ı münife-i sarıhasına muğâyir olarak 'alâkadârların istid'â ve da'vâsı yoğiken eytâm-ı hıristiyâniyyenin taksîm-i emvâline tasaddî etmek

Cevâbı

Burada İslâmın eytâmı için de bir sandık teşekkül etmemişdir Ba'zı menâfi'-i mahalliyyeyi müzâkere için mu'teberândan mürekkeb bir hey'et tertîb olunmuş idi O sırada eytâm mes'elesi meydâna konuldu Eytâm Nizâmnamesi okunuldu İslâm için yapılacak cem'iyet hıristiyânlar tarafından da beğenildi Muhtelit bir sandık teşkil için bir karâr verildi Müdürleri nasb olundu Ba'zı müşkilâtını müzâkere etmek için komisyonlar teşkil edildi Karâr tahtına alındı o zamân Dersa'âdet'de bulunan Despot Efendinin 'avdetlerinden sonra hıristiyân cemâ'ati bu sûrete muvâfaqat etmedi Hükûmet dahi bi't-tabî' 'indullah hâsıl olacak mes'uliyetle berâber keyfiyeti kendi re'y ü ihtiyârlarına terk eyledi Eytâmın taksîm-i emvâline vakit ve nasıl karışılmış ise mâdde ta'fîniyle beyân olunsun

- Fıkra 61 Paskalya gibi mezhebece büyük yortular merâsiminin icrâ-yı (icrâsı olacak) esnâsında bir kol zabtıye göndermek 'âdet-i kadîmini lağv eylemek ve dürlü dürlü tedâbir ü vesâ'ite mürâca'atla bir takım mezmûmü'l-ahvâl karıların mezheblerini tahvil etdirmeğe ve yüzlerce senelerden berü karındaş gibi geçiren İslâm ve Hıristiyân vatandaşları beynine mürâkabât ve münâza'ât-ı mezhebiyye tohumunu ekmeğe çalışmak ve Midillü cezîresindeki metropolidler ile Midillü sancağına tâbî' Yunda kazâsı piskoposuna karşı mu'âmelât-ı tahkiriyyede bulunmak ve Molova metropolidinin 'aleyhine 'arz-ı hâl tanzîm etirdiği hâlde lehine imzâ olunan 'arz-ı hâller Mutasarrıfın nâmına olarak men' olunmak ve metropolidi sıfat-ı me'mûriyetinden iskât ve metropolid-hânesinin emlâkini gasb ve metropolidliğin 'â'idâtını tevkîf ve Meclis-i 'Umûmiye 'akd ü izdivâc için izin-nâmeler itâ ve şunları da Hükûmet'in ma'lûmât-ı tâmmesi tahtında icrâ edecek derecede metropolidin hilâf-girânına cesâret vermek ve metropolidin Hükûmet'e mürâca'atları külliyen semeresiz kalmak

Cevâbı

Mezhebce büyük yortular merasiminin icrâ-yı esnâsında bir kol zabtiye bulundurmak gibi mu'âmelât-ı teşrifâtiye icrâsına dâ'ir bir emr ve nizâm yokdur Despot Efendi'nin böyle bir tevkîre salâhiyyet-i nizâmiyyesi var ise iktizâ eden makâmâta mürâca'atla bir emir istihsâl etmeliydi Tahvil-i mezheb eden kadınların merbût mazbata ve inhâ ile 'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i celilesi'nden vârid olan tahrîrât-ı 'aliyye sûretlerinden anlaşılacağı üzere kavâ'id-i müttehize-i devlet iktizâsınca İslâmiyeti kabûl olunmuşdur Yüzlerce senelerden beri kardaş gibi geçiren İslâm ve Hıristiyân vatandaşları beyninde rekâbet ve münâza'a-i mezhebiyyeye bu mâdde sebep oldu ise ta'rizât-ı vâkı'a bendelerine değil 'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i celilesine 'â'id olur Metrepolid 'aleyhine 'arz-ı hâl tertib edenler doğruca Hükûmete getürmekde idiler bir salâhiyyet-i nizâmiyyem yok idi ki men' edeyim 'arz-ı hâl kendim tanzim etdirmek bahsine gelince ma'lûmdur ki ahâli Hükûmet'den hoşnûd iken bir despot aforosu ihâfesiyle Hükûmet 'aleyhine mahzar tertib etdirebilür Fakat hoşnûd olan ahâliyi despot 'aleyhine 'arz-ı hâl tertib etdirmek için Hükûmet'in icbârdan başka hiç bir vâsita-i mü'essiresi bulunamaz Kalonya despotunun 'aleyhinde bulunmak için kimi icbâr etdim ise gösterilsün Lehine olarak tertib olunurken men' etdiğimden bahs olunan 'arz-ı hâl mes'elesinin elli birinci fıkrada dahi mezkûr olduğu cihetle cevâbı orada verilmişidi Kalonya despotunun hılâfgîrânı kiliseye müta'allik husûsâtda bir cürm ihtiyâr etmişler ise men' ve te'dibleri bi't-tabî' me'mûrin-i mülkiyyeye değil me'mûrin-i rûhâniyyeye 'â'ididir Despot Efendinin mâdâm ki bu mesâ'ilde Hükûmet'e etdiği mürâca'atlar semeresiz kalmışdır ve mâdâm ki o mürâca'atları semeresiz bırakmamak Hükûmet'in vezâ'ifindedir niçün mâfevkine beyân-ı kâl ile şikâyatının istimâ'ı ve metâlibinin is'âfı hakkında bir emir istihsâl etmemiş Metrepolidler mu'âmeleden müşteki iseler muhâkeme kapısı açıkdır

nesiyle oradan kal'a hâşîşânesine ilkâ ve gece vakti Pıkkı karyesine ma'a yürü bir bölük asker sevk ile karye istilâ ve etrafı ihâta ve mu'teberândan yigirmi iki kişî girift ü bend ve kasabaya nakl ile kal'a hâşîşânesine ilkâ ve mu'teberân-ı merkûmenin aleyhine evrâk-ı istintâkiyyede muharrer iftirânın esnâ-yı muhâkemedede inkârı ile aks-i isbât olunmak ve ihtidânın da aslı olmamak

Cevâbı

Bu vak'anın sûret-i cereyânı kırk dokuzuncu fıkraya merbût olan arıza sûretinde mündericdir Despot Efendi müs-lûmân olmak arzusunda bulunan kızın doğrudan doğruya kilisâya veyâhûd Rûm hastahânesine gönderilmediğinden tutdurarak devletce müsâ'ade buyurulan tahkikâtı icrâ için bir hayli müddet Meclis-i İdâreye gelmekden ictinâb etmiş ve mu'ahharen kendisi köylerde bulunduğu sırada gâlibâ Dersa'âdet'den aldığı emir üzerine Meclisde vekîlini hâzır buldurmuş idi Kız çağrıldı kendisi İslâm olmak için igfâl olduğunu beyân ederek vâlidesiyle gitmeğe arzû gösterdi gönderildi Tevkif edilenler hakkında mahkemece cereyân eden mu'âmelâtı hâvî Müdde'î-i umûmî Mu'âvinliği'nden alınan cevâb-nâme merbûtdur

Fıkra
64

Ahâlinin mutasarrıfın aleyhine evvelce yaptığı mahzar mahall-i maksûda erişdirmemek ve mu'teberândan Azîz Ağa derdest ve üstü başı taharri ve ba'de kendüsü on gün habs olunmak ve ahâli korkutulmak

Cevâbı

Ma'hûd Avrupa Komisyonu mevcûd iken buraların dahi şerefi Rûmeli tarz-ı idâresine ilhâkına dâ'ir Midillü Despotı Efendinin ahâliye bir mahzar tertîb etdirdiği gibi mu'ahharen yine bu yolda bir mahzar tertîb ve buna ahâli-i İslâmiyyeden ba'zıları dahi teşrik edilmekte olduğu ve Azîz Ağa'nın bu mahzarı İslâma Temhîr etdirmeği der'uhde eylediği haber alınarak kendüsü taht-ı tevkife alınmış ve üzerinde İslâm ve Hıristiyânın mu'teberânından ve ayak takımından bazı adamların esâmisini hâvî eski bir arz-ı hâl kenârına yazılmış bir pusula bulunup istintâkında evvelâ yazısını inkâr ve hatta pusula

yazacak kadar yazısı olmadığını iddiâ etmiş ve pusula-
nın tertibini me'mûrîn-i zâbitaya isnâd etmek istemiş iken
mu'ahharen tahvil-i lisân ile yazı kendisinin olduğunu ve
pusulada münderic olanlar gûyâ belediye a'zâlığı için
mevki'î intihâba konulmak üzere tertib olunduğunu be-
yân eylemiş olduğundan ve hâlbuki bu esâmî arasında
kendi dahî mevcûd olarak gerek kendisinden ve gerek
esâmî ashâbından bir çoğunun nizâmen a'zâ intihâb et-
meğe veyâhûd olunmağa hakkı olmadığından Hükûmet'-
ce bi't-tabî' ihbârât-ı vâkı'a ciddiyet ve ehemmiyyet hâ-
sıl etmiş ve o sırada istizâhı hâvî yazılan tezkireye Met-
repolid Efendi burada bulunmamak cihetiyle vekili tara-
fından gelen cevâbda İslâm ve Hıristiyanın bir mahzar
tertib etmek üzere despothâneye gelmekte oldukları ve
fakat bu mahzar Hükûmet-i seniyyeye 'â'id olmayup şah-
sına müte'allik bulunduğu beyân olunmakla ve bir Mu-
tasarrıf'a senin 'aleyhine gizli mahzar tertib ediyoruz
denilince bununla setr edilmek istenilen maksad-ı hafî ne
kadar ağır bir mes'ele olmak lâzım geleceği ve hele İslâm-
ın metropolidhâneyi merkez-i müşâvere etmesi ne mer-
tebe câlib-i dikkat olduğu meydânda bulunmakla evvelki
iştibâh bir kat daha kuvvet bulmuş idi ma'âmâfih tahar-
riyât-ı vâkı'a üzerine mahzarın vücûdu aradan kalkmış
ve Azîz Aga'nın da elde bir âlet-i câmide kabîlinden ol-
duğu ve her bildiği öğrenilse yine netice-i matlûba hâsıl
olamayacağı anlaşılmış olmağla zâbita odasında edilen
istintâkına hitâm verilerek sebili tahliye edilmiştir Ken-
disinin şimdiye kadar da'vâya kıyâm edememesi garîbdir

Fıkra 65 Ahâli tarafından olunan şikâyât münhasıren Mutasarrıf'ın
şahsına 'â'id iken Hükûmet'in 'aleyhine imiş gibi anlatma-
ğa çalışmak ve nümâyîş-i asâyîş-intimâyı Hükûmet-i se-
niyyeye nümâyîş-i 'âsiyâne gibi göstermeğe çabalamak ve
memleketin içinde gece gündüz tüfenkli askerler gezdiril-
mek ve nümâyîş edenler memleketin en mu'teberleri iken
Mutasarrıf'ın divarlara yapıştırdığı beyân-nâmelerde müf-
sid ve konsoloshânelere gönderdiği takrîrlerde miskin
sıfatıyla tavsif olunmak

Cevâbı

Munhasıren Mutasarrıf'ın şahsı 'aleyhine şikâyet edenler

bir cem'-i gafir ile mahkemeye gidüp de mevkûf salıverilmezse ta'til-i mu'âmelât edeceklerini beyân etmezler bu dürlü nümâyiş-i âsâyiş-intimâyı devletin kânunlarına göre cevâz olup olmadığı 'inde'l-muhâkeme sâbit olacak hâllerdendir Memleketde 'asker gezdürüp gezdirmemek ahâlinin karışacağı şeyler değildir Sûreti merbût olan i'lân-nâmede kendilerine müfsid dememişdim Fi'lerini harekât-ı mefsedetkârâne ile tavsîf eyledim

İngiltere Konsoloshânesine gönderdiğim takrîrde şahısları hakkında miskin demedim hazele dedim bu ta'bîrlerin ikisi de ittikâd-ı 'âcizânemce sahîh ve mevki'inde müstamel olduğundan yine tekrâr ederim Bu da bir cürm ise mahkeme ta'yin eder ol bâbda emr ü irâde Hazret-i men-lehü'l-emrindir Fi 11 Ağustos sene 300

Bende
Midillü Mutasarrıfı
Mehemmed Nâmık Kemâl

II — E K

Nâmık Kemâl, her zaman İngiliz aleyhdârı değildir. Osmanlı tebe'ası olan bir şahsın haksız tutumu karşısında, Britanya devleti temsilcisine tarzîye mektûbu göndermesini de bilir. Şâir'in Rodos mutasarrıflığı esnâsında Ahmed Efendi adlı bir türk yüzbaşı, bu adadaki Britanya konsolos mu'âvini'ne yakışıksız bir mu'âmelede bulunmuş; Kemâl Bey, bundan dolayı sözü geçen şahsa, hâdiseden duyduğu üzüntüyü ifâde eden mektup yollamıştır (Mes'eyleyle ilgili üç vesîka daha vardır).

Metni aşağıya çıkarılan, onu müteakip de tercemesi verilen vesîka, bu tutumundan dolayı bu konsolos mu'âvini'nin Kemâl Bey'e teşekkürlerini ifâde etmektedir.

Vice—Consulat Britannique,
Rhodes, le 4/16 Octobre 1887

Monsieur le Gouverneur,

J'ai l'honneur d'accuser reception de la lettre que Vortre

Excellence a bien voulu m'adresser ce soir exprimant ses regrets au sujet des inconvenances auxquelles le Capitaine Ahmed Effendi s'était livre pendant une visite qu'il m'avait faite peu avant

Comme le temps pressait j'ai prie Monsieur le Commissaire de Police qui m'avait apporte la lettre de Votre Excellence d'en exprimer verbalement tous mes remerciements en attendant la presente. J'ai en même temps par son entremise prie Votre Excellence de ne pas faire mettre aux arrêts Ahmed Effendi avec lequel j'avais eu des relations amicales et qui probablement ne s'était laisse emporter que par esprit de corps.

D'apres ce qui m'a ete rapporte à la suite du depart de chez moi de Monsieur le Commissaire il y aurait eu cependant, au corps de garde pres du Vice-Consulat d'autres emportements de la part du Capitaine Ahmed Effendi pouvant amener des incidents beaucoup plus facheux que celui dont il etait question lors de mon message à Votre Excellence. A ce qui m'a ete assure, le Capitaine Ahmed Effendi aurait donne aux soldats de ce corp de garde l'ordre d'arretes le Vice-Consul Britannique lorsqu'il viendrait à sortir de sa porte.

Dans ces circonstances Monsieur le Gouverneur je dois m'en remettre à la discretion de Votre Excellence pour ce qui est de l'exemption du Capitaine Ahmed Effendi des consequences de sa conduite; et comme je compte conduire demain à bord de son bâtiment le capitaine au long cours du yacht de la marine royale «Rosalind», qui passera cette nuit dans le Vice-Consulat, je vous prie, Monsieur le Gouverneur, de prendre les mesures que Votre Excellence jugera necessaires par suite de ce fâcheux etat de choses.

En terminant je desire egalement exprimer à Votre Excellence mes vifs remerciements pour les dispositions qu'elle a prises envers l'officier indigne de son epee qui fut la cause indirecte de l'incident dont il est plus immediatement question.

Veilles agréer, Monsieur le Gouverneur l'assurance de ma consideration tres distinguee (36).

Sceau du Vice
Consulat Britannique/ /Signe/

Le Vice-Consul :
Edmund Calvert

Aslına mutabıkdır Fi 12 Teşrin-i evvel sene 1303

Liva-i Rodos
Platon Kavakis

T e r c e m e s i

Britanya Konsolos Yardımcılığı
Rodos, 4/16 Ekim 1887

Muhterem Mutasarrıf,

Ekselanslarının bana göndermek lutfunda bulunduğu, içinde Yüzbaşı Ahmed Efendi'nin biraz önce beni ziyareti sırasında giriştiği uygunsuz davranışlar mevzû'unda teessüflerinizi ifâde eden bu akşamki mektûbunuzu almaktan şeref duydum.

Vakit çok geç olduğu için, bana Ekselnslarının mektubunu getiren Polis Komiseri Bey'den, bizzat kendim yazmayı beklerken, teşekkürlerimi size sözlü olarak iletmesini recâ etmiştim. Yine bu zâtın aracılığı ile Ekselansları'ndan, kendisiyle geçmişte dostâne ilişkilerimiz olmuş olan ve muhtemelen sâdece askerce bir öfke ve heyecanla kendine hâkim olamamış Ahmed Efendi'nin tevkîf ettirilmemesini istirham etmiştim.

Bununla beraber, Komiser'in evimden ayrılmasından az sonra bana iletilen bilgilere göre Konsolos Yardımcılığı'nın yakınındaki Muhâfız Birliği'nde Yüzbaşı Ahmet Efendi tarafından, Ekselansları'na daha önceki mesajımda bahsettiğimden daha vahîm hâdiselere yol açabilecek başka taşkınlıklara tevessül edilmiş olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Bana verilen emin malûmâta göre, Yüzbaşı Ahmed Efendi, Muhâfız kıt'ası askerlerine, İngiltere Konsolos Yardımcısını evinden çıkarken tevkîf etme emrini vermiş olacak.

Durum böyle olunca Sayın Mutasarrıf, Yüzbaşı Ahmed Efendi'nin davranışının sonuçlarını müdrik olmadığına kanâatle Ekselanslarını haberdâr etmek zorunda kalıyorum. Bu geceyi Kon-

solos Yardımcılığı'nda geçirecek olan, Kraliyet Deniz Kuvvetlerinin **Rosalind** adlı açık deniz yatının kaptanını yarın gemisine götürmek niyetinde olduğum için, Ekselansları'ndan, olayların bu vahîm durumunu dikkate alarak lüzumlu göreceği tedbirler tevessülünü istihâm ediyorum.

Mektûbumu bitirirken, Ekselansları'ndan, bu vahîm olayın dolaylı mes'ûlü olan ve taşıdığı kılıca lââyık olmayan subay konusunda aldığı tedbîrler için en derin teşekkürlerimi ifâde etmeği arzu ediyorum.

Ekselans, en seçkin saygılarımın teminâtını kabûl etmek lutfunda bulununuz.

Konsolos Yardımcısı
Edmund Camvert

İmza
İngiltere Konsolos Yardımcılığı
Mührü

Aslına Mutabıktır. Fî 12 Teşrîn-i evvel sene 1303
—..... Liva-ı Rodos
Platon Kovakis

III — N e t i c e

Nâmık Kemâl'in Midilli mutasarrıflığı esnâsında Osmanlı men-fâatlerini zedeleyen ecnebîler karşısında takındığı sert tavır, metropolit ve despotların istedikleri gibi hareketlerine imkân vermemesi, devlet itibârını herşeyin üstünde tutması, ihtidâ edenleri siyâneti, cemiyet-i İlmiye'nin inkişâfı için bütün imkânları yoklaması, müslüman mekteplerine mâlî kaynaklar hazırlaması, âme-yeye zarar getireceğini bildiği kimseleri seçim yoluyla da olsa -resmî hizmetlerde kullanmaması, hırsızlarla, kaçakçılarla çetin mücâdeleye girmesi, suçluları bizzat ta'kîbetmesi, prensiplerini gerçekleştirmek için kanun, nizamnâme, hattâ ta'mîmlerin verdiği bütün yetkileri kullanması yüzünden menfâ'atleri sarsılan, nüfûzları kırılan kimseler; sözlerinin geçeceği kimseleri de teşvîk ederek şâir aleyhinde bir şikâyet şebekesi kurmuşlardı.

İddiaların tahkiki, Cezâyir-i Bahr-i sefîd Vâlisi İsmâil Hakkı Paşa'ya havâle edildi. İthâmımlar hem resmî hayâtını, hem husûsî hayâtını alâkadâr ediyordu.

Şikâyetnâmelerin resmî hizmetle ilgili maddeleri bilhassa o zamânını mevzû'âtı bilmeden- okunursa, Kemâl Bey'i suçlu saymak gerekir. Şâir, bütün ittihâmımları muknî bir sûrette cevaplandırmıştır. Bunlar karşısında, Nâmık Kemâl'in büyük bir iftirâ şebekesine hedef olduğunu teslim etmemek mümkün değildir.

Şâir'in husûsî hayâtıyla ilgili ittihamlar, tahkikat dışı bırakıldığı için cevapsız kalmıştır. Muhakkik tarafından da bildirildiği gibi, bunlar Mutasarrıf'ın fazla içki içmesi etrâfında toplanmaktadır.

Bu satırlarda herşeyden önce, Şâir'i Pâdişâh'ın gözünden düşürmek gayreti dikkati Nâmık Kemâl, Zât-ı Şâhâne'nin kendisine teveccühünü ortaya koyan kâğıtları, telgrafları halka gösterecek itibâr kazanma yoluna baş vurmağı küçüklük sayar. Polis Başmüfettişi İspiro, Rûm ahâliye türkçe ibâreli bazı kâğıtlar gösterip efendisinin teveccüh-i şâhâneye mazhariyetinden söz etti ise; bu, kendisine iftihâr payı çıkarmak arzusuyla yorumlanabilir.

Hattâ Şâir'in tiyatrodaki sarhoşluk hâliyle ilgili satırlarda bile İkinci Sultan Hâmid'in hassasiyet duyduğu bir mes'ele yakalanmış gibidir : Hünkâr, Bursa'da tiyatro kurduğu için, Ahmed Vefik Paşa'yı Hüdâvendigâr vâililiğinden azletmişti (Kemâl, tiyatro kurmasıyla alâkalı başka bir şikâyet vesilesiyle, Mâbeyn Baş-kitâbetine yolladığı telgrafta bu husûsa temâs eder.)

A'sâr iltizâmı dolayısıyla Hazîne'ye borçlu bulunan Ahilef Amira ile dâ'imî berâber olmasından da şikâyet edilmiştir : Hiçbir kanun, Hazîne'ye borcu olan kimseyle mu'ârefeyi yasak etmiş değildir.

İşret meclisinde zikri bile ayıp hâllerin vukû bulduğundan söz ediliyor. Bu hâller Nâmık Kemâl'den mi, **eshâs-ı merkûme** diye söz edilen kişilerden mi sâdir olmuştur? Burası da karanlıktır.

Yine sarhoşluk esnâsında Ahilef Amira ile Muhâsebeci **el ele tutuşarak bir nev'i gavga** ettikleri ileri sürülüyor. «Bir nev'i kavga» ne demektir? Ya etmişlerdir ya etmemişlerdir. Etmişlerse, bunun suçlusu Mutasarrıf değil, Ahilef Amira ile Muhâsebecisidir

Anlaşıyor ki, Kemâl Bey, işret meclislerinde başkalarından sâdır olan bâ'zı çirkin hâlleri müsâmaha ile karşılamaktadır.

Nâmık Kemâl'in bu kadar çok rakı içmesi neden? Evvelâ â'ile geleneğidir X: Babası da çok içerdi, oğlu da. (Üstelik kendisi daha Magosa'da iken, babası kendisine az içmesini tavsiye eden mektup göndermişti.) Fakat bunda, Akdeniz Adaları'ndaki mecbûrî ika- metin de payı yok mudur? Vatan şâiri, hem-bezm olmak için Ahi- lef Amira'ya, Dimitri Amira'ya, ilk ev sâhibinin oğullarına, Avu- kat Artin'e, Muhâsebeci'ye, Tefvik Bey'e, Es'ad Efendiye muhtaç mı kalacaktı? Ona «bir başka zemîn ..... lâzım» değil miydi. Elbette ki, fazla içki içmesine ma'zeret aramıyoruz. Fakat bu mes'e- leden söz eden şikâyetçiler, Mutasarrıf için çok küçültücü bir dil kullanmışlardır.

KAYGUSUZ ABDAL'IN GEVHER-NÂME'Sİ

Mehmet AKALIN

II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'ne, «Mecmûa-i Latîfe, Topkapı Sarayı Kütüphanesi K. 950 de kayıtlı bir yazma» adlı bir bildiri ile katılmış ve adı geçen mecmûayı tanıtmıştık.

Burada metnini vereceğimiz Kaygusuz Abdal'ın «Gevher-nâme mesnevîsi Mecmû'a-i Latîfe'nin 1b-7b varakları arasında bulunmaktadır.

Bildirinin metnini yazılı olarak kongre başkanlığına sunma imkânını bulamadığımız için, mecmû'anın mündericâtını kısaca zikretmek ihtiyâcını duyuyoruz: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğunda¹ Mecmû'a-i Latîfe'nin «Gülşehrî'nin Gevher-nâme adlı bir mesnevîsi ile mürettep gazellerini, Leylâ ve Mecnûn mesnevîsini ve Arapça kasîdeleri ihtiva ettiği» söylenmektedir.

Mecmûa'nın yakından incelenmesi, Arapça şiirleri bir yana bırakırsak yukardaki bilgileri tashîh etmek ihtiyâcını duyurur. Doksan varaklık mecmûa'nın ilk sahîfesinde (1a) Melik el-Eşref Seyfeddîn Kayıtbay'a iki beyitlik bir takdim yazısı yer almaktadır.

Sultân-ı Mışruñ cihânda ömri yüz miñ sâl ola
Tâ kıyâmet işiginde devlet ü îkbâl ola

Her yılı biñ ay ola her ayı yüz biñ gün anuñ
Her günü biñ sâ'atı her sâ'atı biñ sâl ola

1b ile 7b arasında F. E. Karatay'ın Gülşehrî'ye atfettiği Gevher-nâme adlı bir mesnevî yer almaktadır. Mesnevî zannedildiği gibi Gülşehrî'ye âit değildir, Şiirin sonunda yer alan şu beyitlere kulak verelim :

¹ bk. Karatay, F. E.; Topkapı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu c. II nu: 2253.

Ben fakıram Kuş Dili'nden anlaman
Tütiye şekker gerek hâra saman

6b/2-3

Dervişem ben Muştafâ kıldı nazar
Hem Anuñ bahşâyışidür bu habar

Yohsa ben gendü hâlümü anlaram
Sözümü hemân yirinde bañlaram

‘Āşık-ısañ Kayğusuz abdāl gibi
Saña bir hırka hemāndur şāl gibi

Yukardaki ilk beyitte gerçi, Kuş Dili ile Gül-şehrî'nin Mantıku't-tayr adlı eseri anılmaktadır. Beyitten de açıkça anlaşılacağı gibi Gevher-nâme mesnevîsinin yazarı bu beyitle Gülşehrî'yi yermekte, «Āşık-ısañ Kayğusuz Abdāl gibi — Saña bir hırka hemāndur şāl gibi sözleriyle de Şâir kendini açıkça ortaya koymaktadır.

Mecmû'a-i Latîfe'de 7b - 28b varakları arasında mürettep bir Divân vardır. Bu sayfalara her harf için birer tâne olmak üzere 27 şiir derc edilmiştir. Yalnız şiirler Topkapı Sarayı T.Y.lar Kat. unda söylendiği gibi, Gülşehrî'ye âit değildir. Bu şiirler. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi TY. 121 de kayıtlı Garîb-nâme'nin sonunda yer alan ve Āşık Paşa'ya âit olduğu mukayyed Abdalbâki Gölpınarlı'nın Yûnus Emre ve Tasavvuf² adlı eserinde Āşık Paşa'nın şiirleri diye neşrettiği şiirlerin aynısıdır.

Şiirlerde çoğunlukla, ‘Āşık mahlası kullanılmaktadır. Fakat; ز , ش , ص , ط , ه ve ن harflerinde yer alanların mahlas beyitleri eksiktir. Yazmanın > ve ق kafiyelerinde 14b/15a 16a/16b varaklarında ise mahlas beyitleri şöyledir :

Revâdur i ‘Āşık Eren rāz içregi hālun gören
Riyâ-y-ıla yola giren redd oldı rahmet bulmadı

² Gölpınarlı Abdalbakî Yunus Emre ve Tasavvuf, Remzi Kitâbevi İstanbul, 1961, s. 295 - 296.

Sen durma i 'Âşık Eren şayru seni şanmaz gören
Ser-keşleri yoldan süren sâkinlere ferrâş olur

..

Yukarıdaki beyitler en azından bu iki gazelin °Âşık Eren'e âit olduğunu düşündürür. Hiç bir gazelde Aşık Paşa ismi geçmez. Mahlas beyti zikredilmeyenler hâriç diğerleri 'Âşık mahlasını taşırlar. Bu durumda bu şiirlerin 'Âşık Paşa'nın olduğunu düşünmek biraz güçtür. Nitekim; Abdülbâkî Gölpinarlı'da çok haklı olarak; bu husûsa dikkati çekmektedir.

Zannediyoruz ki, bütün bu şiirler °Âşık Eren'e âittir ve şâirimiz çoğunlukla sâdece °Âşık mahlasını kullanmaktadır.

Araştırma yaptığımız belli başlı kaynaklarda 'Âşık Eren adına rastlanamamıştır.

Mecmû'a'da, Türkçe yazmalar Katalogunda zikredilmeyen iki türkçe şiir daha vardır. Yazma'nın 40a - 44a varakları arasında yer alan ve Yûnus Dîvânlarında;

Hak bir gönül virdi bana ha dimedin hayrân olur
Bir dem gelür şâdî olur, bir dem gelür giryân olur

matlayla başlayan şiir yer almaktadır. Fakat yazmamızdaki şiir onlardan on bir beyit daha fazladır ve sondan bir evvelki beyitte yazarının ismi «°Âşık» olarak geçmektedir. İkinci şiir ise (86b-88a) mahlas beyti eksik olduğundan şâiri bilinmeyen tam metnini aşağıya alacağımız, Sultân Kayıtbay için yazılmış bir medhiyedir:

Eyâ şâh-ı felek-rif'at ki sensin mehdi-yi 'âlem
Kader fermânuna râm u kaza hükümle müstahkem
Çü sensin Husrev-i devrân penâh-ı maşrık u mağrib
Ki cümle emrüne tâbi' mülükü't-türki ve'd-deylem
Bisât-ı ma'dilet içre kim ola Hazretün gibi
Ferîdün-fer Sikender-der perî-peyker Mesîhâ-dem
Memât-ı zulme bağışlar hayât-ı câvidân 'adlun
Zihî mu'ciz ki Hak virmiş saña çün 'İsî-i Meryem
Eger la'l-i şeker-rîzûn söz açsa remz-i hikmetden
Ger ola Bû-'Alî Sînâ vü Câbir olalar mülzem

³ bk. Gölpinarlı Abdülbaki, Yunus Emre Divânı, İstanbul 1943.

°İnān-ı raḥşuñı bir dem kimüñ üstine toğrułdsañ
 Taḥammül kılmaya hergiz ne Ḥaydar tura ne Rüstem
 Eger kaḥruñ eli ḥaṇçer çekeydi ejder-i çarḥa
 Ki ḥavfından tolaydı kan bilā-şek Zöhre-i dayğam
 Şecā'at kânıdır zātuñ seḥāvet baḥrıdır ḥalkuñ
 Melāḥat bāğıdır ḥüsnüñ sözüñdür menba°-ı Zemzem
 Şehā bezm-i cemālünde tolanur sākī-veş ḥurşid
 Tutupdur tās-ı zerrin kim şuna sen şāha cām-ı Cem
 Sadā-yı nağme-i bezmüñ irelden evc-i eflāke
 Hezārān Zöhreyi zehrā kıılır āheng-i zır ü bam
 Devām-ı °ömrin artursın Ḥudā Sultān Ebu'n-naşruñ
 Ki °oşrin kem seḥāsınuñ idemez Ḥusrev-i a°zam
 Sipihir ü çarḥ u encümden tavārik nāzil oldukca
 °Adūnuñ farķına olsun belā-yı nā-gehān mübrem
 Tapuña biñ ḥicāb-ıla çü kııldum ḥālumu °arza
 Ümīdüm bu ki Sultānuñ olam kıullarına munzam

Mecnûa'nın 28b- 36a varakları arasında yer alan kısım için F.E. Karatay'ın dediği bir bakıma doğrudur. Burada Gülşehrî'nin, Leylâ ve Mecnûn hikâyesini konu edinen Mantuku't-tayr⁴ dan bir parça yer almaktadır. Konusunun buradan alınmış olması; bu manzûme- nin Gülşehrî'nin başlı başına bir eseri olduğunu icâb ettirmez.

Kaygusuz Abdal'ın, aşağıda tam metnini sunduğumuz Gevher-nâme adlı mesnevîsi, vahdet-i vücûd nazariyesini işlemektedir. Bil- diğimize göre şimdiye kadar hiç bir yerde neşredilmediği gibi şâiri- mizin böyle bir eserinden de bahs edilmemiştir.

G E V H E R — N Â M E

- 1 İ şıfatuñ (Kul huva'llahu aḥad)
Her dem içinde kâdirsin her sa'ad
- 2 Cümle sırrı sen bilürsen i kadır
Bî-şeriksen bî-misâlsin bî-nazır

⁴ bk. Levend, Ağâh Sırrı, Gülşehrî Mantiku't-tayr, Ankara 1957, s. 113-119.

- 3 Külli sensin aşıkāra vü nihān
Yirde gögde yine sensin cisme cān
- 4 Külli sensin mu'teber ü muhtasar
Ol ki sensüzdür fişār-ender-fişār
- 5 Melike'l-mülksen kadim u lem-yezel
Mahlukun halıkısen sen zū'l-celāl 2a
- 6 Degme bir zerrede bin dürlü 'acab
Sen bilürsen sen kılursan i Çalap
- 7 Kim 'akıllar māt u ser-gerdān durur
Bū'l-'acabdur kudretün andan durur
- 8 Pādişāhsın bī-sipāh u bī-vezīr
Kalmışa hem yine sensin destigīr
- 9 Söz öküşdür gendü hālum söylerem
Derdümi vaşf-ı hikāyet eylerem
- 10 Kim bu tenüm yoğudı ben cān-ıdum
Katre degül ezelf 'ummān-ıdum
- 11 Ol 'alemde bu ādam olmaz-ıdı
Ay u güneş gedilüp tolmez-ıdı
- 12 Birlik-idi olmaz-ıdı ayruluk
Yoğudı ölmeg dirilmek şayruluk
- 13 Hem o demde biz dahı anda-y-ıduk
Ol 'alemde bile cevlanda-y-ıduk
- 14 Hem o demde yoğ-udı ins ü melek
Gerdiş-i gerdān degüldi nüh felek
- 15 Dahı yirler kān-ı ma'dende-y-idi
Katre varı küllī 'ummānda-y-ıdı 3a
- 16 'Arş u ferş ü gāv mähī yoğudı
Cümle varlık hemān ol Allah-ıdı
- 17 Diledi kim şāni'-i perverdigār
Gendü kudretin kılaydı aşikār
- 18 Mevce gelüben o derya kıldı cüş
Mevc-ile beni kenāra şaldı uş

- 19 Mevc içinden taşra düşdi bir güher
Eyle gevher kim mişâl-i mu'teber
- 20 Deryâ-y-ıdum ka'tra oldu menzilüm
Bu-y-ıdı bu hâl içinde müşkilüm 3b
- 21 Çünkü gevher taşra düşdi deryadan
Vaşlatı furkat ayırdı ortadan
- 22 Ol gühere bunca zamân tañgrılık
Eyleyiben gendüsi oldu 'âşık
- 23 'Işkuñ dahı bünyâdı andan durur
'Işk varaķı hem ol dīvāndan durur
- 24 Ol güherden bunca hüner eyledi
Bunca hikmet baħr u hem ber eyledi
- 25 Aşl-ı hikmet ol bir gevherden durur
Gevher aşlı hemān ol birden durur 4a
- 26 Ol güherden oldu bu cümle 'ālem
Ne ki vardur yir ü gög levħ ü kalem
- 27 Yidi yılduz hem ol gevherden durur
Cümle hüner hem ol hūnerden durur
- 28 Andan oldu evliyā vü enbiyā
Birlik olur qarışıcak şu şuya
- 29 Toprak aşlı gine toprakdan durur
Cümle varlık hemān ol ĥakdan durur
- 30 Ol güherüñ bir adı Maħmūd-ıdı
Baħt içinde tali'i mes'ūd-ıdı 4b
- 31 Ol güher ādam tonunu ihtiyār
Eyleyiben hem o dem kıldı qarār
- 32 Ādamı gevhere şadef eyledi
Ya'nı bu mülki müşerref eyledi
- 33 Şadef içinde murādum dūr durur
Dürr ü şadef ĥaķ katında bir durur
- 34 Dürr ü şadef yine ma'dende biter
Aşlı birdür yine bir kānda biter

- 35 Şu dilerseñ bardağa kılma nazar
Bardağ içinde şuyı kıl ihtiyār 5a
- 36 Cümle bir çeşme şuyıdur i vell
Tutalum bardağ giçidür yā ulı
- 37 Külli şuyıñ aşlı birdür i °azız
Şu temizdür bardağın kılğıl temiz.
- 38 Ger degülseñ sen bu hikmetden gafıl
Gāfil olma yolı içinde i °akıl
- 39 Ehl-i tevhīd ol ki cānuñ şād ola
Şekrid olan °ākıbet üstād ola
- 40 Ol güher-idi Muhammedün cānı
Anuñ-içün dutdı cümle sayvanı 5b
- 41 Anuñ-içün oldı cümle gülsitān
°Üd u şandal serv ü tūbī ergāvān
- 42 Hūr u cennet vahş u tayr u °akl u cān
Ol güherdür cümleñün aşlı hemān
- 43 Cümle °ālem °ışkına kıldı karār
İhtiyār oldur kamudan ihtiyār
- 44 Bu-y-ıdı kim vaşf-ı hālum söyledüm
Anı kim gördüm hikāyet eyledüm
- 45 Her ne °ilmi üstāddan gördüm-ise
°Aklı içinde her neye irdüm-ise
- 46 Nazm kıldum bir dāsitan eyledüm
Bu-y-ıdı şikeste beste söyledüm
- 47 Taze gülden desteler çın eyledüm
Her nefesi büy-ı müşğın eyledüm
- 48 Benefşeyi nergise kıldum nişār
Tütinün önünde komışam şeker
- 49 Goncanun yüzinden açdum perdeyi
Güneş-ile bile komışam ayı
- 50 Nestireni güle burka° eyledüm
Gülşeni bülbüle otağ eyledüm 6b

- 51 Ben fakîram kuş dilinden anlaman
Tütiye şekker gerek hâra şaman
- 52 Şâh-bâzuñ cinsi hemân şâh-bâz ola
Hümânuñ hümâ bâzuñ bâz ola
- 53 Dervişem ben Muştafâ kıldı nazar
Hem anuñ bahşâyış-ıdur bu habar
- 54 Yohsa ben gendü hâlumu anlaram
Sözümü hemân yırinde bañlaram
- 55 Âşık-ısañ Kaygusuz Abdal gibi
Saña bir hırka hemâñdur şâl gibi
- 56 Anı ko kim Muştafâ murdâr didi
Anı kovana erenler er didi
- 58 Tekebbürlük eyleyen mel'ün olur
Nite kim Şeytân gibi bi-dîn olur
- 59 Yol içinde alçağa ko menzilün
Tâ ki hall olmak dilerseñ müşkilün
- 60 Meskenet toprağına her dem yüzün
Süre dur kim tâ bilesiñ gendüvüzüñ
- 61 Toprak olmayınca gevher olmadı
Toprağa düşen güher hiç solmadı
- 62 Güher-nâme burada öldi tamâm
Vir Resûluñ rûhına yüz biñ selâm

N O T L A R

1. Metnimizde ñ ve g sesleri ک , گ , گ harfleriyle gösterilmiştir. Bu ses sâdece تگرتگ (tangrılık) 22 kelimesinde bir defaya mahsus olmak üzere, گ ile yazılmıştır.

2. Metnimizde ikinci teklik şahıs eki, aşağıda gösterilen yerlerde —sen şeklinde geçmektedir :

sen bilürsen (2-6); bî-şerîksen (2); melike'l-mülksen, mahlûkun hâlîkisan (5); sen kılursan (6); diğer altı yerde ise, —sın olarak harekelenmiştir. Yukarıda örnekleriyle gösterilen —sen li şekilleri, Mısır'da istinsâh edilmiş olan yazmanın müstensihinin, şîvesinin te'siri olarak değerlendiriyoruz.

3. Metnimizin muhtelif yerlerinde arapça ve farsça kelimeler, çoklukla vezin icâbı, asıl imlâlarına uygun olmayacak şekilde yazıl-

mıştır: külli : (3-4); mahlûkun : (5); destigir:

 (8); deryadan: (21); gâfil (gâfil yerine) :

(38); üstâd: (45) vs.

4. i — cevherî fiilinin hikâye üçüncü teklik şahsı, üç yerde, düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi olduğu intibâını verecek şekilde yazılmıştır: yoğ-udı ... (10, 14, 16).

Bu fiilin birinci çokluk şahıs hikâyesi sâdece iki yerde ve -ıduk olarak geçmektedir: anda-y-ıduk .. (13), cevlânda-y-ıduk ... (13). Bu örnekler i- cevherî fiilinin diğer anadolu metnlerinde olduğu gibi incelik-kalınlık uyumu içinde olduğuna ve ekleşme temâyülü gösterdiğine işâret etmektedir.

5. lık/ - lik, - luk/ - lük isimden isim yapma eki metinde şuralarda geçmektedir: ayruluk 12, sayruluk 12, tañgrılık 22, tekebbürlük 58. Bu örnekler metnimizde bu eklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna doğru bir tekâmülün var olduğunu göstermektedir.

6. Bir çok Eski Anadolu Türkçesi metnlerinde olduğu gibi, metnimizde de yuvarlak ünlü ihtivâ eden isimlerden sonra gelen üçüncü teklik şahıs iyelik eklerinden sonra bir düzlük-yuvarlaklık uyumu temâyülü görülmektedir : tonunı 31, önünde 48

1593 (H. 1001) YILI OSMANLI VİLÂYET TAHRİR DEFTERİ'NDE
ANILAN GENCE-KARABAĞ SANCAKLARI
«ULUS» ve «OYMAK»LARI

Kırzioğlu M. Fahrettin

«El-hakk, Vilâyet-i 'Acem'de Gence misillü nâzenin ve mehzûn binâ, görülmemişdür. Bağ ü râğı ve âb-i revânı, ...nazara mergûb. Cümle etvârı ve dirakht ü meyveleri ve şükûfe vü ezbârnun, kesret ü letâfetde ziyâdeliği, hiçbir diyâra benzemez...» «Hakku Sübhânehu ve Te'âlâ, lezzet-i envâ-i meyveyi, sâir diyâra, andan bahş-etmişdür. Âb-i hoşgüvârınun ta'm ü lezzetine, nazîr olmaz. Ve lâkin, Eyyâm-i Hârrede havâsı, elbette Yaylak'a çıkmak ıktizâ etdüğü, şâyî'i 'âlemdür.»

«Târîh-i Selâniki» (s. 247)

Türkiye'den doğan Aras ile Kür ırmaklarının kavuşakları'ndan, batıda, **Nağçıvan-Revan/Gökçeğöl-Kazak** bölgeleri ile, adigeçen iki ırmak arasında kalan ülkeye, İlkçağdan beri, «Kışlak-Yer» anlamında «Aran» (1) denilmektedir. **Dede-Korkut Oğuznâmeleri'**nde burası, «**Taş-Oğuz**»daki Elbeğleri'nin başı «**Afrasyab-oğlu Alp-Arız/Oruz-Koca/Oruz-Han**» sülâlesinin yurdu olarak anılır. 950 yılından beri, ülkenin başşehri, **Gence'**dir. Güzel kışlaklarından ötürü de, XII. Yüzyıldan beri bölgeye, «**Kara-Bağ**» denilmektedir. Buradaki «**Kara**» sıfatı, «**Kışlak**» anlamına gelmektedir (2).

- (1) KAŞGARLI Mahmud, «**Aran**: ahur, at-tavlası» (Besim ATALAY tercümesi, I. 76, 148); Şeyh-Süleymân Efendi ise, «**Aran**: Ağıl, ahur; havası mu'tedil yer» («Lûgat-i Çağatay», s. 7) diyor. Bugün, Azerbaycan ve Doğu-Türkiye'de, «Yaylak» ve Dağlık yerin zıddı olarak, Kışlak ve «engin-yer»e, «**Aran**» denilmesi, çok yaygındır (Kars-İli'nin Aran'ı, İçdir-Ovası sayılır).
- (2) İçasya'daki eski Türk başkentlerinden: «**Kara-Balgasun**», «**Kara-Korum**», «**Kara-Khoçu**» ile, yurdumuzdaki «**Kara-Amud/Hamid**» (Diyarbakır) adlarında da, bu anlam vardır.

Kuzey-Azerbaycan'ın Kür-Aras ırmakları arasındaki bu kesimin kışlaklığı, 1305 te farsçaya çevrilen «**Reşideddîn-Oğuznâmesi**»nde de anılmaktadır: «**Doksanbin Ban-Evli ahâli**»den kurulu ordusu ile sefere çıkan **Oğuz Kağan**, «**Atıl**» (Edil/Volga) ırmağı ile (Dağıstan ile Şirvanı ayıran «**Derbend**» arasındaki ülkeleri «**Kıpçak**»lara verdikten sonra, «**Şirvan**» (Dağıstan-Kür arasında) ülkesini aldı. Sonra, «**Aran ve Mugan tarafına geldi. Kür ve Aras Irmakları Arası'nı**» (Karabağ'ı), yurt ve karargâh olarak seçip, kışı orada geçirdi», denilmektedir (3). Dağıstan ve Şirvan'daki Saka (İskit) koldan «**Alban**» (Ağwan) lar, kuzey komşuları **Kıpçaklar**'ın baskısı ile, başkentleri «**Kabalak**» (Kabala) dan sonra, Kür'e sağdan karışan **Terter** çayı kavuşağına yakın yerdeki «**Partav**» (Bardav/Berde^ea) şehrini merkez edinerek Aras boylarına değin yayılınca, **Aran**'ın en büyük şehri, burası olmuştur.

Çok mamur ve ticareti işlek olan **Partav/Berde^ea** şehrini, **Normanlar'dan «Vareg»** de denilen İsveçli «**Roslar**», altı-düz koca kayıkları ile Atıl (Volga) ırmağı-Hazar denizi üzerinden gelerek ve Dağıstan'daki **Lek/Lekzi** (Lezgi) **Akıncıları** ile anlaşarak, 944 yazında, **Kür** ağzından girip, ansızın, basarak, yağmaladıktan sonra da, yakıp yıktılar (4). Bu felâketten sonra, **Berde^ea** bir daha belini doğrultamadığından, **Aran**'ın merkezi, buranın 75 km. değin batıkuzeyinde bulunan **Gence** (eski, Gancak) **Kal^eası** oldu. Bu durum, günümüze kadar devam ediyor.

«**Hamse**» sahibi ünlü şâir **Genceli Nizâmî** (1141-1204), eski **Aran/Karabağ** merkezi **Berde^ea**'nın parlak çağı üzerine anlatılanları dile getirerek, buranın **Melikesi Nüşâbe**'nin, «**Afrasyab-Nesli**»nden gelip, eski İran-Şahları'nın mensup olduğu «**Keyhusrev Soy**»ndan daha üstün olduğunu, belirtir. **Azerbaycan**'ın ve burada bir bölge olan **Aran**'ın, **Selçuklu Fethi**'nden ve İslâmlıktan önceleri de uruğ adlarıyla anılan Türklerin yurdu olduğunu, Rahmetli Hocamız A. Zeki Velidi TOGAN, İslâm Ansiklopedisi'nde 1942 de çıkan «**Azerbaycan**» maddesinde (II. 94-100), kaynaklarını da vererek, tanıtmıştır. 1045 ten sonra, Ağrıdağı ve Arpaçayı doğusuna değin uzayan Rum (Bizans) hudutları doğusunda, (Revan-Ovası eski merkezi) **Divin** ile

(3) A. Zeki Velidi TOGAN, «**Oğuz Kağan Destanı**», 1972 İstanbul, s. 22-26, 29-31.

(4) Akdes Nimet KURAT, «**Rusya Tarihi**», 1948 Ankara, s. 21-23; Mirza BALA, «**Gence**», İA, IV. 762.

Gence'deki **Ravadlı** kolundan **Şeddâdoğulları Emîrleri**, 1054 te **Toğrul Bek'e** itaat eylemiş; **Selçuklular'ın Anadolu Seferleri'nde**, onlara öncü ve yardımcı olarak, hizmete başlamışlardı.

XI. Yüzyılda Selçuklular ile birlikte **Yeni - Türkmen/Oğuz Boyları**, İran üzerinden gelip, Aras kuzeyine, **Aran** kesimine de yerleşmişti. **Karadeniz** kuzeyindeki ovalarda **Ruslar'a** yenilen **Kuman/Kıpçaklar**, 1118 yılından başlayıp, **Derbend** ve **Daryal** yoluyla **Kafkaslar** güneyine göçünce, **Kür** boyları ve **Gence** bölgesine de yayılmışlardı. Ünlü **Azerbaycan-Atabeki Şemseddin Eldengiz** (1146-1175), Müslüman olan bu **Kıpçak Türkleri'ndendi**. Kıpçaklardan, 1118-1124 yılları arasında gelenlere «**Eski-Kıpçaklar**» ve 1195 te gelenlere de «**Yeni-Kıpçaklar**» denildiği, anonim ve resmî Gürcistan Tarihi «**Kartlis Çovreba**» kitabında belirtilmiştir (5). Fakat, **Gence/Karabağ'a** yerleşerek, yaylakçı-kışlakçı yaşayışa devam eden bu **Kıpçaklar'ın**, aşağıda göreceğimiz gibi, «**Kumanlu**» adıyla anıldıkları, «**Eski**» («**Atık**») ve «**Yeni**» (**Cedid**) sıfatlarıyla 1593 Gence Tahririne geçtikleri ortaya çıkıyor.

Gence/Karabağ bölgesinde, **Oğuz/Türkmen** oymakları, daha kalabalıktı. Bu yüzden, **Aran** ve **Tiflis'i** görmüş olan **Mafarkın** (Silvan)lı tarihçi **İBNÜ'L—AZRAK**, «**Meyyâfarıkın Tarihi**»nde (milâdî) 1175 yılı bahsinde **Gence'yi**, «**Türkman şehri**» diye anar. **Harizmşâh Celâlüddin'in** **Beğlikçisi NESEVÎ** de, 1225-1226 yıllarında, «**Aran ülkesi'nin Türkman yığınağı**», ve «**Aran ile Mugan'da Türkmanlar'ın, karınca gibi kalabalık**» olduklarını, görmüştür (6).

1229 da başlayan ve 1256 da **İlhanlı Devleti'nin** kuruluşu ile kökleşen **Çingizliler** hâkimiyeti sırasında, **Türkistan'dan Azerbaycan'a** yeni Türk urug ve boyları gelip yerleşmişti. Bunların bilinenleri, **On-Uygur** kolundan **Padar** (Badar) (7), Haziran 1295 te **İlhan Gazan Han'ın** **İslâmlığı** kabul ederek, resmen yaymasını sağlayan **Vezir Emîr-Nevruz'un** mensup bulunduğu (yine **Uygur** kolundan, «**Uygur/Oygur'at**» = **Oygur'lar** adından gelen) **Oyrat/Oryad** ile, «**Tatarlar**» boylarını da, **1593 Osmanlı Tahrir Defteri'nde**, «**Gence Vilâyeti**»nde vergiye bağlanmış olarak görüyoruz. **Cihangir Aksak-Te**

(5) M. BROSSET tercümesi, «**Histoire de la Georgie**», 1849 Petersburg, I. 363, 437.

(6) A. Zeki Velidi TOGAN, «**Azerbaycan**», İA, II. 101; «**Umumî Türk Tarihinin Giriş**», II. Baskı, 1970 İstanbul, I. 199.

(7) A. Zeki Velidi TOGAN, «**Azerbaycan**», İA, II. 106.

mür'ün Azerbaycan'da **Karakoyunlular'**ı ve 1501 de Tebriz'de Safavî Hâkimiyetini kuran Şî'î **I. Şah İsmâil'**in ise Sünnî **Akkoyunlu Türkmenleri'**ni, Azerbaycan'da da kırıp dağıtarak Osmanlı hâkimiyeti altındaki yerlere kaçırttıklarını, biliyoruz.

Osmanlılar'ın «Yükseliş Çağı» (1453-1590) sonlarında, **Sultan III. Murad'**ın açtırdığı ve 12 yıl süren (1578-1590) «**Şark Seferleri**» sırasında, önce gönül isteğiyle Sünnî **Şirvan** (Kür-Dağıstan arasında), sonra Şî'î **Revan/İravan** (1583), **Tebriz** (1580) ve en son olarak da, 1588 Eylülünde **Gence-Karabağ** fethi ile **Azerbaycan'ın İstanbul'a** bağlanması tamamlanmış ve İran Şahı **I. Şah Abbas'**ın (1587-1628) dileği ile, 21 Mart 1590 İstanbul Muahedesiyle, (1555 Amasya Barışından sonraki) İkinci Osmanlı-İran Barışı sağlanmış ve Aras ırmağının ikiye ayırdığı **Güney** ve **Kuzey-Azerbaycan'ın**, «**Osmanlı Kanunları**»na göre «Tahrirleri» de, ikmal edilmiştir. **III. Murad** (1574-1595) çağında, yukarıda işaret edilen «**Şark Seferleri**» ve bu sıradaki Osmanlı Fetihleri üzerine, son yıllarda iki «Doktora Tezi» yayımlanmıştır. Daha çok Osmanlı Arşiv Belgelerine dayanan bu araştırmalar, şunlardır: Dr. Bekir KÜTÜKOĞLU, «**Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetler—I. (1578-1590)**», 1962 İstanbul, İ. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını; Dr .M. Fahrettin KIRZIOĞLU, «**Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**», 1976 Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. Bu yüzden, Eylül 1588 de Osmanlılar'ın **Gence Fethi'**ni, burada özetlemeyeceğiz.

Burada faydalandığımız «**Osmanlı Tahriri Defter**», İstanbul'da «Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü»nün, «Tapu» Bölümünde 699 Sayılı olup, hicrî 1001 Nevrûz'unda (21 Mart 1593) hükmü yürürlüğe girecek biçimde, son durumuna getirilmiştir. Sonradan üzerine, «**Gence Vilâyeti'nün ve Livâları'nun Tımarları'nı ve Evkaf'ını Hâvî İcmâl Defteri**» diye yazılmıştır. Bunun, «**Dirlik**» (Hâs, Ze'âmet, Tımarlar) **Bölümü**, baştan itibaren, yazılı yerleri, 266 sahidir. Sonundaki «**Tetimme**» de s. 277-283 te ekleme **Dirlik** ve s.286-289 da «**Evkaf**» **Bölümü** vardır. Baştaki ekleme 2-4. sahifede, güzel bir nesihle yazılan Dibâçede, geniş **Gence Vilâyeti Tahriri'nin**, 1588-1593 arasında beş Mâliyecî tarafından yapılarak tamamlandığı anlatılıp, özet olarak şunlar belirtiliyor :

Osmanlı Pâdişahları'nın, «Teshîr-i ekalîm ü memleket ve feth-i memâlik ü vilâyet, muktezây-i şân-i 'adâlet-nişân-i Saltanat ve de'b ü âyin-i celâdet-'unvân-i Hilâfetleri olmağın», Rahmetli (III.) «**Sultân Murâd-i Sâhib-Kırân**», birkaç kere Ordularla Serdâr gönderip,

«tamâmen **Vilâyet-i Şirvan** (Araş, Şeki, Şamaki, Baku, Salyan, Kuba) ve **Gürcistân** (Göri/Gori, Tumanis, Tiflis/Kartel, Kahet), ve cümleten **Memâlik-i Azerbaycan** (Aras güneyindeki merkezi Tebriz olan ülke)ı feth ü teshîr» eyleyip, elegeçirdikten sonra, yeniden Sadri'azam «**Ferhâd Paşa**»yı orduya Serdâr ederek, «bakıyyetü's-süyûf olan **Gence ve Karabağ** feth-eyleyüp», ayrıca, «**Gence** nâm kasabasında», «bir Kal'a-i bedi'ü'l-ibdâ° icâd ve ihtirâ° eyleyüp. Lâkin, Kavânîn-i °adâlet-âyîn-i Pâdişâhî ve Kavâid-i nisfet-rehîn-i Dîn-penâhî ile mer'î vü mazbût-i mahmî ve merbût olmağ-ıçün; Vilâyet-i mezbûre'nün kurâ ve mezârî°i ve mehâris ü merâtî°i (otlakları); ve hukuk u rüsûmâtı tebeyyün ve tahrîr ve terkîm ü tastîr olunmağ-ıçün», adıgeçen **Serdâr Ferhâd Paşa** «Hazretleri'nden, sâbıkâ **Gence Genci'ne Defterdâr** olan °**Alî** ve **Mehemmed Efendi** kullarına; ve ba°dehu, **Vilâyet-i mezbûrenün Tumarları Defterdârı** olan **Şa'bân Kethudâ** bendelerine hitaben, Evâmir-i Şerife vârid olmağla, herbirisi, mirâren Tahrîr eyleyüp. Ve ba°dehu, **Vilâyet-i mezbûre'nün Mâliye Defterdârı** olan **Hâcî-Kâsım oğlu** diğer **Mehemmed Efendi** kulları dahi, bir mîkdâr tevzî' eyleyüp; tevzî'i bilâ-Emr olmağla, müyesser olmayup, ihtitâm bulmamağın; **Sene İhdâ ve Elf**'de (1001 Yılı) vâkı° **Nevrûz-i pîrûz**'da (21 Mart), bu mülâzim-i du°â-i sermed, °abd-i ahkar **İmâmzâde Mehemmed** kulları»na, «**Vilâyet-i mezbûre'nün Mâliye Defterdârlığı**» verilerek, «Tahrîr ve tevzî°i, ve tashîh ü kulları dahi, bir mîkdâr tevzî' eyleyüp; tevzî'i bilâ-Emr olmeğla, müyesser olmayup, ihtitâm bulmamağın; **Sene İhdâ ve Elf**'de (1001 Yılı) vâkı° **Nevrûz-i pîrûz**'da (21 Mart), bu mülâzim-i du°â-i sermed, °abd-i ahkar **İmâmzâde Mehemmed** kulları»na, «**Vilâyet-i mezbûre'nün Mâliye Defterdârlığı**» verilerek, «Tahrîr ve tevzî'i, ve tashîh ü temyîzi dahi Fermân olunup», buna göre, «semt-i emânet ve silk-i istikâmet üzere tevzî° ve tashîh olunup», **Sultan (III.) Mehmed** çağında, «itmâm ve ihtitâm buldu.» Bu yüzden 5. ve 277. sahifelerde, **Sultan III. Mehmed'in Tuğrası** çekilmiştir.

Gence Mâliye Defterdarı İmâmzâde Mehmed'in verdiği yukarıdaki izahların anlamı, 1588 güzünde başlayan **Gence-Karabağ Tahrîr İşleri'nin**, kendisi ile birlikte beş Mâliyeci tarafından yapılarak, (27 Ocak) 1595 günü **III. Sultan Mehmed'in** tahta çıkışından sonra tahrîrin bitip, onun **Tuğra'sının** Defter'in başı ile eki'ne çekildiği ve yürürlüğe girdiğidir. Koca **Gence-Karabağ Vilâyeti'nin, Dibâçe'de** belirtildiği gibi: Köylerinin, Mezre°alarının, Ekinlerinin, Otlaklarının, bütün öteki Vergiler'e bağlanacak Gelirlerinin yerlerinde gü-

rülüp dolaşarak «**Tahrîr**» (Sayım) işlerinin bitirilmesi, üç yıldan erken olamazdı. Fakat, Dirliklerin Dağıtımı, «bilâ-Emr olmağla, müyesser» olmamasının sebeplerini şöyle özetleyebiliriz: **Safaviler'e** ve **I. Şah Abbâs'a** çok bağlı olup, «**Şâhı-Sevenler**» sıfatıyla anılan koyu-şi'fa **Kaçarlar** gibi **Gence-Karabağ «Terâkimâtı»** (Türkmenleri), Eylül 1588 de **Aras** boyuna çekilip, oradan İran ordusuyla birlikte **Kazvin'e** ve daha içerilere gitmişlerdi. Oysa, daha 1585 sonlarında Osmanlı hizmetine giren «**Partaloğlu Mustafa Beğ**»e'-**Gence Beğlerbeğliği, III. Murad'ın** Fermanı ile verilmiş olduğundan (8), onun başında bulunduğu «**Yiğirmidörtlü Ulusu**» da, yerlerinde kalıp, yaylak ve kışlaklarına sâhip olmuşlardı. Onlar gibi davranıp yerlerinde kalan ve Osmanlı idaresine giren (Borçalı/Loru Vilâyetindeki) «**Kazaklar** (Karapapaklar) ve **Şemseddinlü ve Karamanlu**» gibi yarıgöçebe Uluslar'a, resmî Safavî Tarihinde, Sünnî Osmanlı idaresinde kaldıkları için, «**Dönük**» (mezhebinden dönme) veya «**Ehl-i-Dönük**» deniliyor (9). 21 Mart 1590 da, resmen Barış imzalanıp, **Tebriz/Azerbaycan** ülkesi de Osmanlılar elinde kalınca, anlaşıldığına göre, İran içerilerindeki çorak yerlerde sürülerini barındıramıyan eski «**Karabağ Terâkimâtı**»ndan «**Hacılar**» ile, eskiden Kaçarlar'a bağlı «**Otuzikilü**» Ulusları başta olmak üzere, «**Perâkende Cemâ'at**» olarak da, birçok Oymakların eski yerlerine dönmeleri, **Osmanlılar'ın Gence-Karabağ tahrîrindeki «tevzî'i»**lerinin, yeniden «tashih»ine yolaçtığından, iş, 1595 yazına değin sürmüş ve **Gence Defterdarı İmâmzâde'nin** eliyle neticelenmiştir.

*
**

Biz, yukarıda anılan Doktora Tezimizi hazırlarken, bu 699 Sayılı **Gence-Karabağ Tahrîr Defteri'**nden faydalanarak, iki yayımda bulunmuştuk. Tarih Kurumu'nun, Ekim 1961 de Ankara'da toplanan «VI. Türk Tarih Kongresi»ne sunduğumuz, «**Aran/Gence-Karabağ'da Yiğirmidörtlü ve Otuzikilü adlı Uluslar'ın Oymakları ve Kür-Aras/Aran Kürtleri'nin menşei**» adlı tebliğimizde, adıgeçen Ulusların Oymaklarını tanıtmıştık (1). Yine bu deftere göre, 1590 dan sonraki **Gence Vilâyeti'nin 7 Sancağı** ile «**Nâhiye**»leri'ni de, (1967 Mayısında kabul edilmiş olup) 1976 da basılan Doktora Tezi'mizde

(8) **Mühimme Defteri**, LX. 318, 2 Muharrem 994 (25 Aralık 1585).

(9) Türkman İskender Bek, «**Târih-i Âlem-Ârây-i Abbâsi**», II. Baskı, şemsi 1334/1955 - 1956 Tahran, s. 417, 659.

(10) «**VI. Türk Tarih Kongresi - Kongreye Sunulan Bildiriler**», 1967 Ankara, s. 363-413.

tanıtmıştık (11). 1584 te **Serdar Ferhâd Paşa**'nın ilk Serdarlığı sırasında **Tumanis** ve **Loru**'nun Eyâlet yapıp, Kal'alarının imarını görmüş bulunan «Sefer Kâtibi» **Ta'likizâde Subhî**'nin, şu küçük haberi, **Karabağ-Gence** ülkesine ve Borçalı'daki **Yaylakçı-Kışlakçı** göçebe ve yarıgöçebelerin **yedi ulus** olduğunu, ve çıkarabildikleri askerî güçlerini tanıtmaktadır:

İran'ın Karabağ/Gence Beğlerbeğisi olan (Yıva-) Kaçarlu İmâmkuhan, kırkbinlik ordu ile erzak götürdüğü Tiflis'ten Tumanis'a dönen Anadolu (Kütahya) Beğlerbeğisi Rıdvan Paşa'nın, ilk fersahta yolunu keserek, baskın yapmıştı. İmâmkuhan, (1500-1501 de I. Şah İsmâil'e yardımcı olup, onun Tebriz'de Akkoyunluların yerine tahta geçmesini sağladığından) «Menşe-i Kızılbaş olan Karabağ'dan ve Gence ve Berde'a havâlisindeki» ahâleden başka, «Alburuz» Dağı (Kafkas sıradağları) eteklerinden, «Dehne-i Şirvanat (merkezi Şamakı olan Büyük-Şirvan ile, merkezi Derbend olan Küçük-Şirvan Hudutlarından) ve (Arpaçayı doğusunda Gümrü yakınındaki) Şarâbhâne ve Çukursa'ad'a (Revan-Ovası'na) ve (Kür-Aras arasındaki) Karabağ ve Gökçedengiz (Gökçegöl)e değin», Yaylak ve Kışlaklarda konup-göçen «Oymakat'dan Şemseddinlü ve Karamanlu ve Talışlu (12) ve Yiğirmidörtlü ve Otuzikilü ve Hacılu ve Kazaklu» adlarındaki karaçadırılı «Köçer halkı ve Yörük»leri de silâhlandırıp, ordusuna almıştı(13).

Biz, 1593 Martında Gence Maliye Defterdarı **İmâmzâde'nin** tamamladığı **Gence-Karabağ İcmal Dirlik Defteri**'ndeki, «**Tâyife**», «**Ulus**» ve «**Cemâ'at**» sıfatlarıyla gösterilen yaylakçı-kışlakçıları: a- «**Ulus**» **Perâkendeleri**; b- «**Ulus**»lar; ve c- **Ulus'u Belirtilmemiş Oymaklar** diye, üç kolda sıralayıp, herbirinin yazıldığı sahifeyi ve bildirilen yerlerini belirteceğiz.

a- «U l u s» P e r â k e n d e l e r i

I. KAÇAR'LAR:

- (11) «**Osmanlılar'ın Kafkas-Ehleri'ni Fethi (1451-1590)**», s. 372-373. 1965 yılına değin **699 Sayılı Gence Defteri**'nde, yaprak sayısı yazılmışken, sonra sahife sırası konmuştur. Bu yüzden, 1961 doki Tebliğde, yaprak sırası verilmiştir.
- (12) **699 Sayılı Gence Tahrir Defteri**'nde, bu «**Talışlu**»lar, hiç anılmaz.
- (13) **Ta'likizâde Subhî Mehmed «Târîhçe»** (Loru, Tumanis ve Göri/Gori Kaleleri imarını anlatır, minyatürlü), Topkapısarayı-Revanköşkü Kütüphanesi, sayı 1300, y. 21a-22b.

- 1) «**Karaca Sevgülen**, 'an müteferrika-i **Tâyife-i Kaçar**», Berde'a Kazâsı, **Sır** (سِر) **Nâhiyesi**'nde (s. 13).
- 2) «**Kaytak** (14), 'an müteferrika-i **Tâyife-i Kaçar**», Berde'a'nın **Sır Nâhiyesi**'nde (s. 13); ayrıca, Hâcın Sancağı'nın **Çalaberd** (Çaraberd) **Nâhiyesi**'nde (s. 137).
- 3) «**Kolsuzlu**, 'an **Tâyife-i Kaçar**», Berde'a'nın **Sır Nâhiyesi**'nde (s. 75).
- 4) «**Ağca-Koyunlu**, (**Kaçar**) Cemâ'at-i Perâkendegân»dan Hâcın'ın **Çalaberd Nâhiyesi**'nde (s. 137).
- 5) «**Gengeldilü** كنگلدیلو », Ağca-Koyunlu gibi ve aynı yerde (s. 137).
- 6) «**Eğlenlü**», اگئلنلو », Ağca-Koyunlu gibi ve aynı yerde (s. 137); ayrıca, Berde'a'nın **Sır Nâhiyesi**'nde (s. 13) ve **Gence Kazâsı**'nda (s. 28).
- 7) «**Şam-Bayazı (Bayatı)**», Ağca-Koyunlu gibi ve aynı yerde (s. 137).
- 8) «**Yıva-Kaçar** (15), 'an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç** (16) (Gence Sancağı'nda)» (s. 179).

Bu 8 **Kaçar oymağı**'nın, İran'a göçen ve 1603 Tebriz'in Osmanlılardan geri alınmasıyla **Revan** ve **Karabağ**'a da hücum eden **Kaçar** anakolundan 1593 lerde ayrılıp, **Osmanlı** idaresinde ve eski yerlerinde kaldığı, anlaşılıyor.

II. KARAMANLI :

Gence Sancağı'nın, (Gökçedengiz/Gökçegöl kuzeyindeki Şahdağı'ndan çıkıp sağdan Kür'e karışan **Şamkor/Şemkür** çayının Kür'e katıldığı yerdeki «**Aranî-i Şemkür**» (Şemkür- Aranı/Kışlağı) **Nâhiyesi**'nde, Z'âmete bağlı, «Cemâ'at-i **Türkmanan-i Karamanlı**» (s. 34).

-
- (14) Türk soyundan **Kaytaklar**'ın asıl anakolu, **Dağıstan**'da **Tabasaran**'a komşudur.
  - (15) Bilindiği gibi, «**Yıva/Iva**»lar, 24 Oğuz/Türkmen Bovu'ndandırlar. Kazar/Hazar kolundan geldiği de anlatılan **Kaçarlar**'ın en güçlü ve «han» unvanlı Beğlerbeğiler çıkararak bu boyunun, «**Oğuz**» olması ve **Gence**'de «**Dönük**»ler arasında bulunması, üzerine araştırma yapmağa değer.
  - (16) Bu «Gence-Karaağaç» kasabasından başka, Ka'et/Sıgnak kesiminde de, İlhanlıların para kestiği bir «**Karaağaç**» şehri vardır.

Gence Vilâyeti nin **Ahıstâbâd** Sancağı'nın «**Arani-i mezbûr**» (Ahıstâbâd-Arani/Kışlağı) **Nâhiyesi**'nde, **Pâdişâh Hâssları**'ndan, «**Böyükçay** ve **Cisr-i-Hocabâzârı** ilâ **Âb-i-Kür** (Hocapazarı-Köprüsü'nden Kür ırmağına varınca) Neh-r-i mezbûrda, hudâi tut bağçeleri olup, kadîmden **Karamanlı** ve **Kesemenli** Cemâ'atleri'nün ve **Kelb-i-°Ali Bek** mülkleri imiş.» Buradan: «rüsûm ve hums-i harîr ve çeltük ve gayrihu» vergileri alınıyor (s. 112).

Yine, Ahıstâbâd-Arani Nâhiyesi'ndeki «**Yalnızığaç**» köyünün öşrünü veren, «**Karamanlı Cemâ'ati**, (burada) zirâ'at eder» (s. 112).

1) Yine bu Nâhiye'deki «**Hanlık**» köyünde, «kadîmden, **Karamanlı Tâyifesi**'nden **Rustambeglü** Cemâ'ati zirâ'at eder» (s. 112).

2) Aynı Nâhiye'dekî, «Cemâ'at-i **Karamanlı**, tâbi-i **Emîr Haydar Ağa** ve **Mîrzâ- °Ali Bek**» (s. 112).

3) Aynı Nâhiye'de, «**Halifeli**, °an **Tâyife-i Karamanlı**» (s. 112).

Defterde, **Karamanlı/Karamanlı Ulusu**'nun ancak üç oymağının yazılması, bunların anakolunun, **Kür** solunda ve **Şirvan Vilâyeti**'nde vergiye bağlandığını hâtıra getiriyor. Yerli halk arasında, «**Kazak** ile **Karaman**»ın, iki kardeş oldukları ve bu iki komşu oymaklar birliğine adlarını verdikleri, anlatılmaktadır.

III. SORLUK/MOLLACAN-İ SORLUK TÂYİFESİ:

Nahçıvan doğusunda, Aras'a soldan karışan **Berküşat** ve **Akara/Akarı/Hakârı çayı** boyundaki «**Hakârı**» **Sancağı**'ndeki, merkez «**Nâhiye-i Hakârı**» da bulunan «**Ze°âmet**»in yeri ve buradaki oymakların adı, **Hungaroloji** bakımından çok değerli olsa gerek, Çünkü, **Sabar/Saber** Türklerinin bir kolu olarak, 505-510 yıllarından beri burada tanınan ve Bizanslıların «**Sabartlar**», ermenice kaynakların, «**Sevordik**» (Sevordlar), 1004 yılında bölgeye «**Hagar**» ve «**Macaragator**» (Macarlar-Deresi) denilmesi (17); ayrıca bizim Gence Defteri'nde «**Sorluk**» boyu adının, Macaristan'daki «**Kun** (Kuman/Kıpçak)» boyundan kalma Şehir ve vilâyet adı «**Kun-Szolnok**»a benzemesi, dikkate değer. Defterimizdeki kayıt, aynen şöyledir:

«**Ze°âmet-i benâm-i Mîrzâ- °Ali** veled-i **Pîr-Budak birâderzâde-i Sultânşâ Bek**, **Mir-i °Aşîret-i Cemâ'at-i Sorluk** ve Cemâ'at-i **Hâci-Vacardiki** ve **Hâci-Tirnegerd** ve **Tâyife-i Mollacân-i (Sorluk-ı) Hakârı**, °an sâkinân-i **Livâ-i mezbûr (Hakârı)** ve **Dızak**» (s. 241).

(17) Şerif BAŞTAV, «**Sabir Türkleri**», Türk Tarih Kurumu, «Belleten», Ocak - Nisan 1941, Cilt V, Sayı 17-18, s. 75-77.

Buna ayrılan bir köy ile iki mezre^{an}ın öşüründen başka, tahsis edilen, «mahsûl-i nısf-i Bâdihavâ-i Cemâ^{at}-i **Sorluk** ve Cemâ^{at}-i **Hâci-Vacardiki** ve **Hâci-Tırnegerd**, ^{an} **Tâyife-i Mollacân-i Sorluk**, ^{an} sâkinân-i **Hakârri** ve **Dızak**» (18) (s. 237).

IV. ŞEMSEDDİNLİ (ŞEMŞEDİNLÜ) (19) :

1) Gence'nin batıkuzeyinde ve Kazak bölgesinin doğu komşusu, **Gence Sancağı'nın «Tavus» Nâhiyesi'nde «Nehr-i Hınam»** (Hınam-Arkı) köyünde, «**Kapanlu** Cemâ^{at}i zirâ^{at} eder» ve öşürden başka, «**Hums-i Harîr**» verirler (s. 11). «Cemâ^{at}-i **Kapanlu**, ^{an} **Tâyife-i Şemseddinlü**, ^{an} sâkinân-i **Nehr-i Hınam**», Rüsüm, Bâdihavâ ve Resm-i ^{an}Arûsâne verirler» (s. 11).

2) Gence Sancağı'nın «**Nâhiye-i Aranı-i Nehr-i Hasan**» (Hasan-Arkı Kışlağı Nâhiyesi) köylerinden, «**Nehr-i Kazak**»da, «hâricden, **Şemseddinlü** Cemâ^{at}i zirâ^{at} eder», ve öşürden başka, «**Hums-i Harîr**» de verirler. Burada, «Cemâ^{at}-i **Şemseddinlü**, ^{an} sâkinân-i **Nehr-i Hasan**», öşür ile, «Bâdihava ve Resm-i ^{an}Arûsâne» verirler (s. 11).

3) Gence Sancağı'nın «**Aranı-i Şemkür**» (Şemkür çavının Kür'e karıştığı kesimindeki Kışlak) **Nâhiyesi'nde**, «**Ze^{an}met-i benâm-i Ali-Hân Bek**, Mîr-i ^{an}Aşîret-i **Tâyife-i Şemseddinlü**», dört köyün gelirini alıyor (s. 22).

b- «U l u s l a r

I. HACILU/HACILAR ULUSU:

Bunların bütün oymakları, **Gence'nin Karaağaç Kazası'nda** kışlar gösteriliyor; hepsi bir arada ve tek anılıyor; her oymaktan, «Rüsüm (Öşür) ve Bâd-i-havâ ve Resm-i ^{an}Arûsânı» alındığına,

- (18) **Kuzey-Azerbaycan'daki** bu yer adı ile Boy-Oymak adı «**Dızak/Dızaklılu**» da, **Türkistan'daki** adaşından gelmez. Semerkant kuzeyindeki «**Dızakh/Cızakh**» şehrinin adı, A. Zeki Velidi TOGAN'a göre «**Selçuklular** ve **Harizmşahlılar** zamanında **Türkistan** şehirlerinden göçüp gelenler» tarafından kurulmasının hâtırasıdır («**Azerbaycan**», İA, II. 102).
- (19) **DedeKorkut Oğuznâmeleri'nde**, 6 İç-Oğuz Beğlerinden bir hanedan olarak anılan, «**Gogalet** (Gogaret) - **Koca oğlu**» «**Şor**» uruğundan «**Şamsoldın**» (Sami-Solge/Şam-Şolde=Üç-Ok) künyeliden bu ad gelmekte olup, 1177 de Gence bölgesine göçmüşlerdir (KIRZIOĞLU M. Fahrettin, «**Kars Tarihi**», 1953 İstanbul, I. 82-86, 405-406).

birer birer işaret edilmiştir. Biz, yazılış sırasına göre, olduğu gibi sahifesinin klişesini verdiğimizden, burada yine, alfabe sırasıyla göstereceğiz, başka sahifede yazılanlara da işaret edeceğiz (s. 115):
«Tâyife-i Ususat-i Hacılar, der Kazâ-i Karağaç»

1) «Alişarlu»,	17) «Kağan-Erlü»,
2) «Bukâvullu» (Aşçılık eden anlamına)	18) «Kara-Sofılı»,
3) «Canılı»,	19) «Keremeddinlü»,
4) «Çıracılı»,	20) «Korukçılı»,
5) «Da'vılı» (20),	21) «Koyunlu-Mahmâd»,
6) «Dâvûdlu»,	22) «Kul-Mahmûdlu»,
7) «Demürçiler»,	23) «Küreler» (22),
8) «Toñ- °Ali طوك علي »,	24) «Mirhanilü»,
9) «Emîr-Alyanlu»,	25) «Sarsarlu»,
10) «Emîr-Hasanlu»,	26) «Sazağanlu»,
11) «Gazilü»	27) «Semelü»,
12) «Hindimallu» (21)	28) «Semelü-yi-Artuç»,
13) «Halifeli»,	29) «Sökelü»,
14) «İsâbeğlü»,	30) (Okunmuyor) (23),
15) «İsmâil-Kadılı»,	31) «Törelt»,
16) «Kādım-İsmâ'illü»,	32) Oymak olması gerekirken, birinin adı yazılmamıştır.

Gence Vilâyeti Varanda Sancağı'nın merkez «Varanda» Nâhiyesi'ndeki beş köyün geliri olup, yüzbin akça yıllık dirlik sayılan, «Ze'âmet-i benâm-ı İskender Bek, mîr-i °Aşîret-i Tâyife-i Hacılar» (s. 173).

Defterimizde, «Hacılar» üzerine, bunlardan başka kayıt yoktur. Eski-Oğuz/Türkmen atlıgöçebe düzenine göre; Oğuz-Kağan'ın Oğulları ve Torunları'nın adlarıyla anılan: İkilî/Üç-Ok, Boz-Ok, ve Sol-Kol, Sağ-Kol veya İç-Oğuz, Taş-Oğuz; Üçlü/Oğuz Han'ın Gök-Kızı'ndan doğan Gün-Han, Ay-Han, Yıldız Han; Göl-Kızı'ndan do-

(20) Bunun adı, Dağlı anlamına «Davlu»dan bozma olabilir.

(21) Son iki hecenin okunuşu, şüphelidir.

(22) Asıl kolu, Dağıstan güneyindeki Samur-Özen (Samur ırmağı) boyundaki «Küreler»dir. Rusçada Dağıstandakilere «Kürin» deniyor.

(23) Bu adın başında, حمد ارتحي gibi harfler var.

ğan Gök-Han, Dağ-Han, Dengiz-Han adlı 3+3=6 Oğlu; Dörtlü/Oğuz-Han'ın her oğlundan Dörder-Torun doğup, herbiri bir Boy'a adını vermiştir. Altılı/Oğuz-Han'ın 3+3=6 Oğlu. Onikili/2 Sağ-Kol, 12 Sol-Kol Boyları. Yirmidörtlü/12+12=24 Boy Oğuzlar. Bunun dışında, yalnız Azerbaycan ve Karabağ-Gence'de görüyoruz ki, Yaylakçı-Kışlakçı Atlıgöçebeler, kendi 24 Boyları'na katılan 8 Kıpçak/Kuman veya Oğuznâme'de Oğuz/Türkmanlar dışında gösterilen: Kanglı, Uygur, Karluk, Kalaç ve Ağaçeri kollarına mensup boy veya oymakları da içlerine alarak, «Otuzikilü» düzenle yaşamışlardır. Buna göre, «Ulusat-i Hacılar»dan, bir «Ulus» veya Boyun/Oymağın daha bulunması gerekirse de, Defterdar İmâmzâde Mehmed, bunu yazmamıştır. Veya, Hacılar/Hacılı'dan bu 31 Oymak, «Dönük» olarak Osmanlı idaresinde kalmış, bir Oymak da, Şi'âliğe ve Şâh Abbâs'a bağlı kalarak göçüp, «Şâhi-Sevenler»e katılmıştır. Şah Abbâs çağında İran'a giden PİETRO, Şah Ordusundaki 32 boya mensup askerlerden, 16 boydakilerin «Sağ-Kolu» ve öteki 16 boya mensup olanların da, «Sol-Kolu» teşkil ettiklerini görmüştür (24).

II. OTUZİKİLÜ ULUSU:

Defterde (s. 123), «Tâyife-i Ulusati Otuzikilü, °an sâkinân-i Kazâ-i Arasbâr ve Karaağaç ve Çalaberd ve Berde°a ve Şutur ve gayrihu, der Vilâyet-i Gence» başlığı altında 15 «Cemâ°at»in (Oymağ'ın) adları ve birer birer yıllık vergileri yazılmıştır. Bunların, (Sağ veya Sol olarak) bir «Kol»dan sayıldığı anlaşılıyorsa da, bir «Cemâ°at»in daha yazılıp, 16 sayı, yani yarısının bir «Kol» olması gerekir. Sahifesi 117 gösterilenler, bir arada yazılanlardır. Öteki Oymaklar, dağınık yazılmışlar ve Ulus'u da, «32» diye rakamla belirtmiştir.

1) «Atlucalı, tâbi°-i m(ezbûr, Berde Kazâsı'nın merkez, «Nâhiye-i Kasaba» da) (s. 12); ayrıca, «Atlucalı, der Kazâ-i Berde°a» (s. 117);

(24) Faruk SÜMER, «Safavî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü», 1976 Ankara, s. 160-161. Burada (s. 160) nakledilen, I. Şah Abbâs'ın İspanya'ya gönderdiği Elçilik Hey'eti'nden iken, dönme fırsatı bulamadan Katolik-Hıristiyan olan Bayatlı Oruç Beğ'in verdiği 32 Boyun adları arasında; «Otuzikilü», «Yiğirmidötlü», «Şemseddinlü» ve «Kazaklı/Kazaklar» gibilerin adları yoktur. Çünkü bunlar, 1603 ten önceleri, Osmanlı idaresi altındaki eski yerlerinde bulunuyorlardı ve Safariler'e göre, «Dönük» sayılıyorlardı.

2) «**Badar**, tâbi°-i mezbûr («Ulusât-i Otuzikilü») **Arasbâr**'da (s. 123); ayrıca, Hakârî Sancağı'nın **Küştâsb** «**Nâhiyesi**»nde, «**Pa-dar**, Perâkendegân, °an sâkinân-i **Küştasb**» (s. 262);

3) «**Bay-Ahmedlü**, tâbi°-i **32**», «Cemâ°at-i Müteferrika-i °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**», s. 116); ayrıca Gargar Sancağı'nın «**Ha-çın**» **Nâhiyesi**'nde «Ze'âmet-i benâm-i **Mehemmed Bek**, Mîr-i °Aşî-ret-i **Bay-Ahmedlü**, tâbi°-i **32**» (s. 125);

4) «**Buğdayüzü**, der **Kazâ-i Karaağaç**» (s. 117);

5) «**Cancanlu**, der (**Kazâ-i**) **Arasbâr**» (s. 117);

6) «**Cavanşîr (lü)**, der **Kazâ-i Arasbâr**» (s. 117);

7) «**Dögeri** (25), °an sâkinân-i **Arasbâr**» (s. 117);

8) «**Hasırlu**, tâbi°-i **Veledzâde**» (s. 117);

9) «**Hüseyinlü**, der (**Kazâ-i**) **Arasbâr**» (s. 117);

10) «**Kepenekçi**, tâbi°-i **Otuziki**», Gence Kazâsı'nın «**Yavlak**» **Nâhiyesi**'nde (s. 9); **Yiğirmidörtlü Ulusu**'ndan dört boy ile, aynı Kışlak'ta;

11) «**Kırgallu** (26), tâbi°-i m(ezbûr) **32**, der **Nehr-i Mirân**(yani, XIII. Yüzyıl başlarında Irak-Selçuklu Şehzâdesi «**Emîrân**»ın açtırdığı **Mîrân-Arkı** boyundaki Kışlak)» **Karaağaç Kazâsı**'nın «**Ağca-Bedi**» **Nâhiyesi**'nde Perâkende Oymaklardan (s. 116);

Kumanlu/Kıpçaklu: «Cemâ°at-i Müteferrika °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç** °an **Tâyife-i 32** ve **Tâyife-i 24**» başlığı altında yazılan 8 Otuzikilü ve 2 Yiğirmidörtlü oymağı arasında:

12) **Eski-Kumanlu** (27); «Cemâ°at-i **Kûmanlu-yi Kadîm**, tâbi°-i m(ezbûr: **Bay-Ahmedlü** gibi, «**32**») (s. 116);

(25) Bilindiği gibi, 24 Oğuz Boyu'ndan, Boz-Ok/Taş-Oğuz kolundan olan «**Töker** (KAŞGARLI Mahmud'da) ve **Döger**»lerin adı, «**Dögerlü**» yerine, İran kayıtlarındaki alışkanlıkla, bu Gence Defteri'ne de «**Dögeri**» biçiminde geçmiştir. 1908 istatistiklerine göre, Gence'de 1850 erkek «**Tatar**» (Türk) nüfuslu büyük bir (**Dögârlı**) köyü bulunmaktadır (rusça 1910 «Kafkas Kalendarı», 65. yıl, IV. Bölüm, s. 250.

(26) «**Kırgal**» türkçe olup, sığır ve mandaları ahur yemliklerine bağlamak için boyunlarına geçirilen iki parmak kalınlığındaki sert ve dayanıklı ağaçtan bükülmüş 5/6 dâire biçimindeki âlete denir; bunun açık kalan 1/6 kesimi, yün veya kıl iple bağlanıp, hayvanın boğazı altına getirilir.

13) Yeni (1195 te gelen Kıpçaklar kolundan) Kumanlu: «Cemâ'at-i Kûmanlu-yi Cedîd, tâbi^c-i m(ezbûr, Bay-Ahmedlü gibi, «32») (s. 116);

14) «Lâle-Bükili, der **Kazâ-i Gence**» (s. 117);

15) «**Maksûdlu Cemâ'ati**», Hâçın Sancağı'nın «**Nâhiye-i Aranı-Çalaberd**»'inde «Khâk» köyündeki arâziyi, «zirâ'at eder» (s. 117, 15 Oymaktan ayrı ve «Çalaberd»-Aranı'ndaki Perakende Oymaklar arasında yazılı);

16) «**Maksûdlu- Bâzîrgânlı**, °an sâkinân-i **Nehr-i Hâk** (= Toprak-Ark), tâbi^c-i **32**» (s. 116);

17) «**Maksûdlu- Hamîdlü**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**» (s. 116);

18) «**Mehmed-Şâhlu**, nezd-i Hamzalı sâkinend, tâbi^c-i m(ezbûr, **Nâhiye-i Şutur**) (s. 8); ayrıca, **Mehemmed-Şâhlu**, der **Nehr-i Serâb ve Neftlan (Neftilan)** ve **Hamzalı-i Şutur**» (s. 117);

19) «**Monla- °Abdülcelillü**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Gence**(nin «Aranı-i Gence» Nâhiyesi'nde) ve **Yatak-ı Şeme** nâm nehirde zirâ'at edüp, resmin sâhib-i arza edâ ederler» (s. 16);

20) «**Monla- °Abdülmecîdlü**, der **Kazâ-i Hâçın**» (s. 117);

21) «**Mukaddemlü** (28), °an sâkinân-i **Arasbâr**» (s. 193);

22) «**Sarı-Hacılı**, tâbi^c-i m(ezbûr, «32») (s. 116);

23) «**Sikelü**, سلکه لو der **Arasbâr**» (s. 117);

24) «**Şirvanş(h)lı**, °an **Tâyife-i 32**, °an sâkinân-i karye-i **Dîvân-i Bahadır an Kazâ-i Berde'a**» (s. 82); ayrıca, «**Şirvanş(h)lı**, der **Kazâ-i Arasbâr**, der mahall-i **Gögen-Çölü**» (s. 117);

25) «**Üç-Oğlan**, tâbi^c-i m(ezbûr, **Tâyife-i 32**)» (s. 116);

26) «**Yay-Okçu**, der **Kazâ-i Berde'a**» (s. 117);

(27) Gerek 1856 ve 1910 yılları rusça resmî «Kafkas Kalendar»larında, gerekse, 1921 de Bakû'da türkçesi de basılan Mehmed Hasan Velili BAHARLU'nun, çok değerli «Azerbaycan» kitabında, **Gence Vilâyeti**'nde «**Kumanlu**» ve «**Kengerlü**» gibi **Kıpçaklar**'ın boy ve oymak adıyla anılan köylerin bağlı bulunduğu idare yerleri gösterilmiştir.

(28) Bu oymağın **Otuzikilü**'den olduğu, «**Târîh-i Âlem-Ârây-i °Abbâsi**»de (II. Baskı, 1956 Tahran, s. 1087) belirtilmiştir.

27) «**Veysallu, sâkin-i Kazâ-i Çalaberd**» (s. 117);

Gence Defteri'mizde, «**Otuzikilü**»nün, öteki 5 Oymağının adı belirtilmemiştir. Faruk SÜMER, kaynağına işaret etmeden, şu Oymakların da, **Otuzikilü**'den sayıldığını yazar: «**Ahmedlü, Gökçelü, Kara-Koyunlu, Ozan**» (29). Defter'de **Otuzikilü**'den gösterilen: **Badar/Padar**'ın, İlhanlılar ile gelen **On-Uygur**'dan; ve her iki «**Kumanlu**»nun da, XII. Yüzyılda Kür boylarında yerleşen **Kıpçaklar** kolundan geldiğine, yukarıda işaret etmiştik.

III. YİĞİRMİDÖRTLÜ ULUSU :

Berde'a Sancağı'nda «**Nâhiye-i İncerûd**» (İnceçay Nâhiyesi) bölgesinde, 24 Oymağın Sağ veya Sol'daki «**Kolu**»ndan birisi oldukları anlaşılan 12 Oymak, bir arada ve şu başlıkla anılmaktadır (s. 14-15): «**Tâyife-i Ulusat-i Yiğirmidörtlü**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Berde'a** ve gayrihu, °an **Havâss-i Hümayûn**». Alfabe sırasıyla hepsini anacağımızdan, bu Pâdişâh-Hâsslarına ayrılan zengin 12 Oymağın adları sonunda aynı, 14 veya 15. s. ya işaret edilecektir.

1) «**°Ali-Şarlu**, (30), °an sâkinân-i **Sem'a** (?) ve **Sır**» (s. 14);

2) «**Alpavut**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i Yavlak**, °an **Kazâ-i Gence**» (s. 44); ayrıca, «**Nâhiye-i Sır-i Berde'a**»da, «**Alpavut**, °an **Tâyife-i 24, sâkin-i Nehr-i °Ali-Âbâd**» (s. 75);

3) «**Bahşayışlu**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i Şutur**» (s. 8); ayrıca, «**Bahşayışlu**, °an sâkinân-i **Nehr-i Nîmet-Âbâd der Şutur**» (s. 14);

4) «**Bâhtiyârlu**, («**Tüllü**» oymağı ile birlikte) °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**» (s. 14); ayrıca, «**Cemâ't-i Müteferrika** °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**» takiler arasında, «**Bâhtiyârlu**, °an «**Tâyife-i Yiğirmidörtlü**, °an sâkinân-i **Karaağaç**» (s. 116);

5) «**Derebeğlü**, tâbi°-i **Yiğirmidört(lü)**», Gence Kazâsı'nın **Yavlak Nâhiyesi**'nde (s. 9); ayrıca, «**Derebeğlü**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**, tâbi°-i m(ezbûr, **Yiğirmidörtlü**)» (s. 14);

6) «**Göde-Ahmedlü**, tâbi°-i m(ezbûr, **Yiğirmidörtlü**)», **Yavlak Nâhiyesi**'nde (s. 9);

7) «**Gökçekli**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Yavlak**, °an **Tâyife-i Yiğirmidörtlü**» (s. 87);

(29) «**Safavî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**», s. 198.

(30) Bu oymak, yukarıda görüldüğü gibi, «**Hacılı/Hacılar**» Ulusu oymağı olarak da yazılmıştır.

8) «**Monla- °Alilü**, °an sâkinân-i **Nehr-i Bük tâbi°-i Yavlak**» (s. 15); ayrıca, «Tokacılı» ile birlikte, «**Monla- °Alilü**, °an sâkinân-i **Kazâ-i m(ezbûr, «Berde°a»)**» (s. 85);

9) «**Peyre-Mahmudlu**, °an **Tâyife-i Yiğirmidörtlü**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i İncerûd**» (s. 87);

10) «**Sarı-Hacılı**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i Çalaberd**» (s. 14);

11) «**Seydi-Zeng**, tâbi°-i mezbûr (**Yavlak**)» (s. 15);

12) «**Tobilu**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i Sır**» (s. 14);

13) «**Tokacılı**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i Yavlak**» (s. 14); ayrıca «**Monla- °Alilü**» oymağı ile birlikte, «**Tokacılı**, °an sâkinân-i **Kazâ-i m(ezbûr, Berde°a)**» (s. 85);

14) «**Tüleki**, der **Nâhiye-i Peteklik tâbi°-i Kâzâ-i Berde°a**» (s. 14);

15) «**Tüllü**, («**Bahtiyârlu**» ile birlikte) °an sâkinân-i **Kazâ-i Karaağaç**» (s. 14); ayrıca, yine «**Bahtiyârlu**» ile birlikte, «**Tüllü**, °an **Tâyife-i Yiğirmidörtlü**, °an sâkinân-i **Karaağaç**» (s. 122);

16) «**Varvan**, tâbi°-i m(ezbûr, «**Yiğirmidört**)» (s. 9);

17) «**Yasavullu**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i İncerûd**» (s. 14);

18) «**Zend**, tâbi°-i **Yiğirmidört(lü)**», **Yavlak Nâhiyesi'**nde (s. 9);

Bu Ulusun da, geri kalan 6 oymağının adlarına işaret edilmiştir. Şimdi Gence Defteri'nin fotokopisi tam olarak elimizde olduğundan, 1961 de Türk Tarih Kongresi'ne sunduğumuz adlardaki yanlışlık ve karışıklık, burada düzeltilmiş bulunuyor.

c. U l u s' u B e l i r t i l m e m i ş O y m a k l a r :

1) «**Alıncalu**, sâkinân-i °an **Kazâ-i Berde°a**» (s. 85);

2) «°**Alî-Hanbeğlü**, °an sâkinân-i **Nehr-i m(ezbûr, «°Alî-Hanbeğli**», «**Arani-i İnce**» **Nâhiyesi'**nde) (s. 113);

3) «°**Arablu**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Berde°a**» (s. 94);

4) «**Araniyân**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Berde°a**» (s. 85); bu Müslüman **Aranlılar Cemââ'atinin**, İslâmlıktan önceki Saka/İskit soyundan **Albanlar** kolu «**Aran**»lılar'ın adıyla tanınması, dikkate değer.

5) «**Arasbâr**, °an sâkinân-i **Nâhiye-i mezbûr («İncerûd»)**» (s. 82);

- 6) «**Avcılu**, (**Varanda Nâhiyesi**'ndeki) **Koylugatı** nâm mezre^c-ada zirâ^cat eder» (s. 176);
- 7) «**Baharlu**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Berde'a**» (s. 81); bilindiği gibi bu Oymak, **Karakoyunlular**'ın güçlü ve kalabalık bir boyundan kalmadır.
- 8) «**Bâzârçı**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Gence**» (s. 23);
- 9) «**Becenek**», **Gence ve Berde'a**'da «**Mîr-i Aşîret Mehemmed** veled-i **Kaya-Sultân**»a tâbi, 5 oymaktan biri (s. 7);
- 10) «**Berküşatlı-Kadılı**, ^can sâkinân-i mezbûr» («**Nâhiye-i İncertûd**») (s. 82);
- 11) «**Bolulu**, («**Hak-Dîvânlu**» Oymağı ile birlikte) ^can sâkinân-i **Kazâ-i m**(ezbûr, «**Berde'a**») (s. 85); ayrıca, «**Bolulu**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i m**(ezbûr, «**Aranî-İnce**») (s. 113);
- 12) «**Can-Paşalu**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i m**(ezbûr, «**Ahîstâbâd-Aranı**»)» (s. 112);
- 13) «**Cegirli**, ^can sâkinân-i **Nehr-i Suluk** tâbi^c-i mezbûr, «**Nâhiye-i Kürk-Basan**») yani, doğuda **Terter** ile, batıdaki **Gence** çayları arasında bulunan **Kürk** adlı çayın taşınca bastığı yerler» (s. 8);
- 14) «**Çiğdemli**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Berde'a**» (s. 80);
- 15) «**Çoralu-Kadılı**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Gence**» (s. 45);
- 16) «**Çölmekçi-Karadağlı**, **Aranî-i Çalaberd** (Nahiyesi Perâkenderlerinden)» (s. 123);
- 17) «**Dancırlu**», **Berde Kazâsı**'nın «**Kasaba**» **Nâhiyesinde** s. 12);
- 18) «**Darugalı**», **Berde'a Kazâsı**'nın **Sır Nâhiyesi**'nde (s. 13);
- 19) «**Dostulu**», **İnce-Aranı**'nda **Dostulu Nehri**'nde «zirâ^cat eder» (s. 113);
- 20) «**Dörtlü**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Gence**» (s. 50);
- 21) «**Dörtler**, ^can sâkinân-i **Berde'a**» (s. 84); ayrıca, «**Dörtler**, ^can sâkinân-i **Kazâ-i Berde'a**» (s. 87);
- 22) «**Dur-Hasanlu**, ^can sâkinân-i **Nehr-i tâbi^c-i m**(ezbûr, **Sır**)» (s. 88);
- 23) «**Ekinçi-Urumlu**, ^can sâkinân-i **Livâ-i m**(ezbûr, «**Gargar**»)» (s. 124);

24) «Eyyublu», Hakârı Sancağı'nın **Alpavut** Nâhiyesi'nde (s. 264);

25) «Gazanferlü», Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi'nde (s. 112);

26) «Gölegir (en)», Berde'a'nın merkez «**Kasaba**» Nâhiyesi'nde (s. 12); eskiden, Anadolu'ya da gelmiş bulunan «Danışmendlü-Türkmanı»nın 24 Boyundan birisi idi.

27) «**Hacı-Nûri**», Varanda Sancağı merkez, **Varanda** Nâhiyesi'nde (s. 179);

28) «**Hak-Divânlu**», 11. sıradaki «**Bolılu**» ile birlikte;

29) «**Hasan-Abdallu**», 11. sıradaki «**Bolılu**» ile birlikte.

30) «**Hasanlı**», **Gence Kazâsı**'nda (s. 90);

31) «**Halil-Fahreddinlü**, °an sâkinân-i **Nehr-i Hoziyan**», Karaağaç Kazâsı'nın **Ağca-bedi Nâhiyesi**'nde (s. 116);

32) «**Halil-°İzzeddinlü**», **Varanda Nâhiyesi**'nde «**Mezre'a-i Buğutu**»da (s. 188); («**Buğutu**», türkçede «erkek/buğa-geyik» demektir);

33) «**Hayme-Siyâh**», Gence'nin «**Aranı-i Şemkür**» Nâhiyesi'nde, (Osmanlı iskânı ile Doğu-Anadolu'dan getirilip yerleştirilen Sünnî Kürt-Göçebelerinden «**Kara-Çadırlu**»lar) Yaylaklarında, «**Bâd-i havâ i Tâyife-i Ulusat-i Hayme-Siyah**, Perâkende °an hâric-i **Defter-i °an Eyâlet-i Gence sâkin şüdens**» (s. 18);

34) «**Hızanlı**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Berde'a**» (s. 35);

35) «**Hocalu**, °an sâkinân-i **Gargar**» (s. 128);

36) «**İbrahimbeğlü**», Berde'a Kâzası **Sır Nâhiyesi**'nde (s. 91);

37) «**İbrahim-Halifelü**», **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 112);

38) «**İnce-Urumlu**», Haçın Sancağı'nın **Gargar Nâhiyesi**'nde (s. 124);

39) «**°İzzedinlü**», **Gence-Dağıstanı Nâhiyesi**'nde (s. 17);

40) «**Kadılı**», Haçın Nâhiyesi'nde «**Mezre'a-i Karamanlı ve Çölgâh**»ta (s. 127);

41) «**Kal'alu**» **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 112);

42) «**Kalayçılar nâm-i diğer, Monla-Velilü**», **Haçın**'da (s. 127); (s. 6);

43) «**Kamerlu-yi °Atik ve Cedid**, °an sâkinân-i **Kazâ-i Gence**»

- 44) «**Kara-Alpavut**», **Gence-Dağıstanı Nâhiyesi'**nde (s. 17);
- 45) «**Karaçıyan**, °an sâkinân-i Gence» (s. 50); bunların, Hindistan'dan gelme esmer-tenli çingeneler olduğu, Diyarbakir'deki adaşlarından anlaşılıyor;
- 46) «**Kara-Dağlı**», **Berde Kazâsı'**nda (s. 44); ayrıca, **Haçın Nâhiyesi'**nde (s. 125);
- 47) «**Karadağlı-yi Dızak**», **Arasbâr'daki İşhan köyünde** (s. 206);
- 48) «**Kara-Koyunlu**», **Berde'nin Sır Nâhiyesi'**nde (s. 13); ayrıca, **Berde'nin «Kürk-Basan» Nâhiyesi'**nde (s. 77);
- 49) «**Kara-Mâhilü**», **Berde'ca Kazâsı'**nda «**Nehr-i Medîneli**»de (s. 44);
- 50) «**Kara-Musâlu**», 9. sıradaki «**Becenek** gibi, 5 oymaktan biri (s. 7 ve 29);
- 51) «**Kara-Ya°kublu**», **Gence Sancağı'nda «Zegem»** de (s. 65);
- 52) «**Kasabalu**», «**Nâhiye-i Gence (Çayı) -Basan**»da (s. 22);
- 53) «**Kendibeğlü**», **Gence Kazâsı'**nda (s. 28);
- 54) «**Kesemenli**», **Karamanlılar'ın** ikinci kaydinde (s. 112); nakledildi, ayrıca, «**Cemâ°at-i Kesemenli, tâbi°i Koçum Bek ve Zülfikar Bek, kendü Nehirleri'**nde zirâ°at ederler» (s. 113);
- 55) «**Kılıçlı**», **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi'**nde (s. 112);
- 56) «**Kızıl-Hacılı**», 11. Sıradaki «**Becenek**» gibi, 5 Oymaktan biri (s. 7 ve 29);
- 57) «**Kirlüceli**», **Çalaberd-Aranı'nda** (s. 117);
- 58) **Koç-Taylı Türkmanları: «Türkmanan-i Koç-Taylı», Varanda'da** (s. 178);
- 59) «**Kozanlı**», **Berde°ca Kazâsında Sır Nâhiyesi'**nde (s. 13);
- 60) «**Kozcuğazlı**», «**Zegem-Boğazı**»nda (s. 66);
- 61) «**Kumanlu-yi Aras-Basan**» (s. 193) (Aras-Kür Kavuşağı bölgesinde), **Arasbâr'da Otuzikilü Ulusu'ndaki «Eski-Kumanlu»** ve «**Yeni-Kumanlu**»lardan ayrı bir oymak, belki de «**Otuzikilü**»ye bağlı);
- 62) «**Kumanlu-yi Kür-Basan**», **Arasbâr'da** (s. 193); (Aras-Kür Kavuşağı bölgesinde), **Arasbâr'da Otuzikilü Ulusu'ndaki «Eski-Kumanlu»** ve «**Yeni-Kumanlu**»lardan ayrı bir oymak, belki de «**Otuzikilü**»ye bağlı);

- 63) «**Küngenli** کون گنلی », 11. sıradaki «Becenek» gibi (s. 7 ve 29);
- 64) **Küçük-°Arab**: «°Arab-i Küçük», **Arasbâr**'da (s. 223);
- 65) «**Mahmadlu** nâm-i dîder **İdlü**», Gence'de **Kürk-Aranı**'nda (s. 17); «**İd/İdler**», ünlü Kıpçak/Kuman boyudur ki, Erzurum-Narman İlçe merkezinin adı «**İd**» de, onlardan kalmadır;
- 66) «**Mikâillü**», **Temir-Hasan Aranı**'nda (s. 11);
- 67) «**Monla-Ahmedlü**», **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 112);
- 68) «**Monla-Aslanlu**», **İncerûd Nâhiyesi**'nde (s. 82);
- 69) «**Monla-Hacılı**», **Ahıstâbâd-Aranı**'nda (s. 112);
- 70) «**Monla-°Osmânlu**», **Şemkür-Aranı**'nda (s. 7);
- 71) «**Monla-Veledlü**», **İncerûd Nâhiyesi**'nde, **Arnut Nehri**'nde (s. 82);
- 72) «**Okçılı**», Berde°a'da merkez «**Kasaba**» **Nâhiyesi**'nde (s. 12);
- 73) «**Oryadlu** (Oyratlu)», Gence'nin **Zegem Nâhiyesi**'nde (s. 57); bu Oymağın Mogollara uymuş/Uygurlar/«Oygurat»ın bir kolu olduğu; İlhanlılar'ın Diyarbekir'de bunlardan «bir Tümen» (onbin) çeri çıkardığı; halkımızın çok sevdiği, **Harput** ve **Kerkük**'te söylenen «**Hoyrat**» adlı cinashlı dörtlüklerle okunan uzunhavanın ve şiirinin (Türkü, Türkmani, Varsağı, Bayatı, Gereyli gibi Türk urug ve boylarına göre anılan) adının da bunlardan kaldığı, biliniyor;
- 74) «**Ödüllü**», Gence'nin **Dankı Kazâsı**'nda (s. 80);
- 75) «**Pir-Ahmedlü**», **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 112);
- 76) «**Peyrelü**», **Ahıstâbâd-Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 112); **İncerûd-Aranı**'nda (s. 113);
- 77) «**Pir-Arslan-Halife**, **Ahıstâbâd-Aranı**'nda, «yalnız nâm Nehir'de zirâ°at ederler» (s. 112);
- 78) «**Ruhüddinlü-yi Karadağlı**», **Varanda Nâhiyesi**'nde (s. 174);
- 79) «**Sarılu**», **Gence-Aranı**'nda «Nehr-i Seylâb»ı «zirâ°at ederler» (s. 10);
- 80) «**Sarılu-Müselmânân**», **Gence-Aranı**'nda (s. 10); bu iki «**Sarılu**»nun da, sarışın güzellikleriyle ünlü **Kuman/Kıpçak** kolundan olmaları, muhtemeldir;

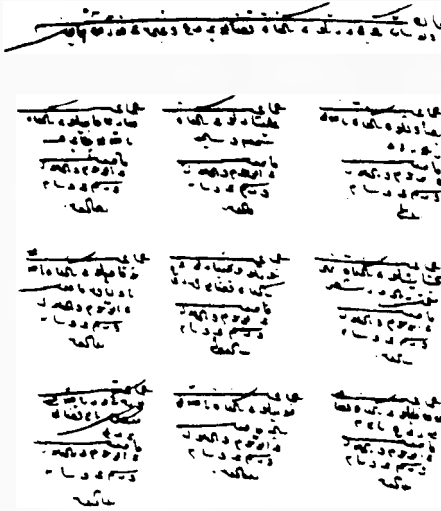
- 81) «**Sarı-Sabunçu**», **Kürk-Basan Nâhiyesi**'nde (s. 8);
- 82) «**Şad-Paşalı**», **Hasan-Suyu Kazâsı**'nda (s. 71);
- 83) «**Tatarlar**», **Zegem-Boğazı**'nda (s. 66); bunlar, **Moğul** olabilir;
- 84) «**Tatlı**», **Gence Kazâsı**'nda (s. 86);
- 85) «**Taylı-Yıvalan (?)**», Berde'a merkez **Kasaba Nâhiyesi**'nde (s. 12);
- 86) «**Üregir (Yüregir)**», **Zegem Nâhiyesi**'nde (s. 57);
- 87) «**Varandalı**», **Varanda**'da «**Tavşanlı ve Hâci-Berde'a nâm mezre'ada zirâ'at ederler**» (s. 176);
- 88) «**Veliyüddinlü**», **Arasbâr Nâhiyesi**'nde (s. 82);
- 89) «**Yıvalı-Fahrâlı**» (31); **Temir-Hasan Aranı Nâhiyesi**'nde (s. 11); **Şemkür Nâhiyesi**'nde (s. 35);
- 90) «**Yorbutlu (?)**», 11. sıradaki **Becenek**» gibi, 5 oymaktan biri (s. 7,29).

EKLEME :

a) Defterin başındaki **Dibâçe** 2 yaprak olup, boyu 175x454 mm. ve sonraki 273-296. sahifeler «**Tetimme**» olup, 166x464 mm. boyundadır; 277 sahife de **Tuğra** vardır. **Esas Defter** ise, 178x495 mm. boyunda olup; 5-272 s.leri kaplar ve 95-96, 98, 105, 109, 110, 118-123, 142-144, 169-170, 190, 220-223, 237, 267-272 s.ler, boştur. **Esas Defter**'in 80. s. sonu 97. s. önü, 104. s.den sonrasının eksik olduğu ve formaların karışık dikildiği, sağdaki sahife sonlarında, karşıki (sol) sahife başındaki ilk ibareyi belirten işaretlerden anlaşılıyor.

b) 32. s. ile **Tetimme** (288. s.) de, **Şâir Genceli Nizâmî**'nin «**Merhûm Şeyh Nizâmî kaddese sırrehü'l-^cAzîz**»in «**Evkâf**»ı yazılmıştır : **İle**=**Hamduniyan, Pir-Çelil Köyleri, Kuşkara'da Kurtlu-Bağçe Nehri Mezre'ası, Zazalı Nehri'nde Çeltük - Tahtası Zemîni, Şakı Nehri'nde Bostan Zemîni, Dınak - Şenb Nehrinde 20 Tağarlık Çiftlik Zemîni, Gence Kal'ası'nda iki Na'lbend, bir Kassâb ve bir Ekmekçi dükkânının gelirleri ve bunların, «ber-mûcib-i Şart-ı Vâkîf», adları belirtilen vazifeliye dağıtımı yazılmıştır.**

(31) Rusça «**Kafkas Kalendarı**» adlı yıllıklarda **Gence**'de birkaç «**Fahrâlı**» köyü gösterilmiştir.

1. «Tâyife-i Ulusat-i Yiğirmidörtlü»nün onbir «Cemâ'at» (Oymak) adını bir arada gösteren Defter'deki 14. s.nin sonu (üstte) ve 15. sahifenin başı (altta).

115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130

131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150

151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170

171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190

191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210

211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230

231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250

251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270

271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290

291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310

2. «Tâyife-i Ulusat-i Hacılar»ın Otuzbir «Cemâ'at» (Oymak) adlarını bir arada gösteren Defter'deki 115. sahifenin bütünü.

ماهنامه
 دولتی - ایشیک و ایشیک
 دولتی - ایشیک و ایشیک

ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک
ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک
ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک
ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک
ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک
ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک	ماهنامه دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک دولتی - ایشیک و ایشیک

ماهنامه
 دولتی - ایشیک و ایشیک

3. «Tâyife-i Ulusat-i Otuzikilü»den, onbeş «Cemâ'at (Oymak) adlarını bir arada gösteren Defter'in 117. sahifenin alt yarısını.

SA'DÎ'de TASAVVUF

M. Nazif ŞAHİNOĞLU

İran'ın dünyaca tanınmış en büyük edipleri arasında yer alan ve hatta kendisini bir düşünür, bir sosyolog ve hiç değilse bir ahlâkçı (1) olarak kabul ettiren Sa'dî, en doğru tahminlere göre hicrî 610, mîladî 1213 yılı civarında Şiraz'da dünyaya geldi. 691/1292'de yine orada hayata gözlerini kapadı. Çeşitli konularda kalem oynatan şâirin, tasavvuf hakkında da kendine has tutumu ve görüşleri vardır. Yalnız onun bu tutum ve görüşlerini ele almadan önce, konuya ışık tutması bakımından, yaşadığı VII. hicret asrında tasavvuf ve tasavvufî hayatın aldığı pozisyon ile toplum içindeki yerini, bir kaç cümle ile özetlemenin uygun düşeceği kanaatindeyiz.

Tasavvufun üçüncü inkişafı ve umdelerinin bir nevi ilmî ve felsefî tarzda teşekkül ettiği son devir, Sa'dî'nin yaşadığı çağda başlar. Bu devrin en hakim ekolü vahdet-i vücûd (varlık birliği) mektebidir. Ancak bu akîdenin köklerini çok daha eski devirlerde bulmak mümkündür. Gerçekte, hicrî üçüncü asırdan itibaren öne sürülmüş olan islâm irfânîliği (gnostisizm)'nin (2) «Nûr'u Muhammedî» si ile yeni-eflatunculuğun akıl, ruh, ecrâm v.s. nin ilâhî zattan zorunlu bir çıkışla fişkırması demek olan emanasyon nazariyesinin benzerlik ve yakınlığı, özellikle Bistâmî (ölm. 261/874), Hâllâc (ölm. 309/922) ve daha sonra °Ayn al-Kuzâd (ölm. 525/1131) v.b.nın sekr (cezbe sarhoşluğu) halinde söyledikleri kabûl edilen

-
- (1) Massé (Henri), Essai sur le poète Sa'dî, Paris 1919, s. 133-134; krş. ayn. esr., s. 157, 162 ve °Abd al- °Azîm Karîb, Gulistân, önsöz, Tahran 1311 hş., s. 31.
  - (2) Christensen (A.), İrân dar zamân-ı Sâsâniyân, trc., Tahran, 1345 hş; s. 57-61.

aşırı dil taşkınlıkları, bu akidenin tohumlarını atmağa kâfi geldi. Filizlenmesine ise, şu üç husus yardım etti: 1 — Kur'an'ın ikinci sûresinin 54 ve 115'inci, 28. sûresinin 88'inci, 48. surenin 10'uncu ve 50. sûrenin 16 ve 37'inci âyetleri ile benzerlerinin nuzul sebeplerini hesaba katmaksızın te'vîli ve gramer kâidelerine uygun olmayan tefsiri (3). 2— Her rûhî olayı ve bütün manevî halları, doğrudan doğruya Allah'ın fiili imiş gibi telâkkî eden ilk eşârî kelâmı. 3— İbn Ruşd'un, Tahafut'unda, Tanrı'nın ilminin eşya varlığının en yüksek mertebesi olduğunu ve tek münfail aklın faâl akılla birleştiği gibi, ruhların da Tanrısal âlemde onunla birleşmek mecburiyetinde olduğunu iddia etmesi. Nihayet, Hakîm Tirmizî (ölm. 320/932 ile Gazzâlî (ölm. 505/1111)nin eserlerinden istifade edip (4) yeni-eflatunculuktan özel bir şekilde faydalanan, Hind'den gelen ve İran rûhundan sızan unsurları da (5) ihmal etmeyen ve bazı dinî kuralları özellikle yukarıda zikredilen âyetleri te'vîl ve serbestçe tefsir ederek, sekizinci sûrenin 17. ve elli yedinci sûrenin 3. âyetleri ile benzerlerini (6) daha çok zahirine hamlederek uygulayan Ibn'ül Arabî, bu varlık birliği akîdesini formüle edip sistemleştirdi (7).

Bu mektep, «yaratılmış şeylerin varlığı, yaratanın varlığından başka bir şey değildir.» esasından hareket eder (8). Bu tür inanç ve onunla ilgili meselelerle, ondan çıkan sonuçlar, kısa zamanda islâm dünyasına yayıldı. Tenkit edenlerin yanı sıra (9) onu benimseyenler ve müdafaa edenler de eksik olmadı; hatta sonuncular

(3) Câmî, Nafahât al-uns, Tahran 1336 hş., s. 489; İbn al- 'Arabî, Kitâb al-calâla, Konya, Yusuf Ağa Kütüp., no: 7838/2, varak 57b v.d.; krş. İA, mad. «Tasavvuf»; Arbery (A. J.), Le Soufism, trad., Gouillard (J.), Paris 1952, s. 108 v.d.

(4) Massignon, (L.) Lexique, Paris 1919, S. 257, 264.

(5) Christensen, ayn. esr. göst. yer ve s. 175, 181, krş. 208.

(6) Nafahât, s. 489-490; Kitâb al-calâla, göst. yer ve varak 61b v.dd.

(7) Lexique, göst. yerl. v.d. krş. İA, mad. tasavvuf.

(8) İbn al- 'Arabî, Futûhât, önsöz ve bab 148; krş. Köprülü, Türk Ed. İlk Mutasavvıflar, İstanbul, 1918-19, s. 252-254 ilgili not ve İA., mad. Tasavvuf.

(9) 'Alâ' ad-Davla as-Simmânî (ölm. 736/1336) İbn Taymîya (ölm. 738/1338) v.b.

çoğunluğu teşkil etti. Ibn Farız (ölm. 632/1235) Mısır'da, Sadr ad-Dîn Konevî (ölm. 672/1273) Anadolu'da ve aslen Hemedan'lı olan Fahr ad-Dîn 'Irâkî (ölm. 686/1287) Ortadoğu'nun muhtelif ülkelerinde hep bu akîdeyi dile getirip terennüm ettiler. Özellikle İran'da ve Bağdad'da Kübrevî, Suhreverdi ve Kadiri gibi büyük tarikatların bulunmasına, islâm memleketlerinin çoğunun Mogollar tarafından istilâ edilip hâkimiyetin onlara geçmesinden sonra, sahneye çıkan yeni tarikatların ve müntesiplerinin alabildiğine çoğalmasına rağmen, vahdet-i vücûd nazariyesi tesirini sürdürmekte devam etti. Abû Sa'îd b. Abî'l- Hayr, 'Atttâr, Sanâî, Hâfız, Camî gibi İran mutasavvif şâirleri ile bizde Mevlânâ, Nesimî, Niyâzî v.b. sûfî ve ediplerin bir kısmı, bu akîdenin öncülüğünü yaptılar; diğerleri, hiç değilse onu basitleştirerek terennüm etme ihtiyacını hissettiler. Sa'd'ad-Dîn Muhammed al-Fargânî (ölm. 700/1301) ve Kutb ad-Dîn al-Cilî (ölm. 830/1428) gibilerin eserlerinde bu görüşle ilgili olarak teferruatta yaptıkları düzeltmeler; bu inancın lehinde bir davranış kabul edildiyse de, Cemâl ad-Dîn Yûsuf al-Kûrânî (ölm. 768/1367), 'Abd al-Ġanî an-Nâbulusî (ölm. 1143/1731) ve başkalarının; İslamın getirdiği tevhid akîdesinin bu akîdenin aynı olması gerektiğini ileri sürmeleri, sünnî müslümanların infialine sebep oldu (11). Bununla beraber, İbn Kemâl'in 941/1437'de, Muhyiddin Arabî'nin manevî şahsiyeti ile eserlerinin korunmasına ve aleyhinde bulunanların tecziye edileceğine dair vermiş olduğu fetvadan (12) sonra, varlık birliği akîdesi her tarafa yayıldı ve bu akîdeye bağlı çeşitli tarikatlar kuruldu (13). İşte bu tarihten sonradır ki, İbn'ül- Arabî her köşede «şeyhül ekber» unvanı ile anılır oldu.

-
- (10) Muhammed al-Harîrî, Tibyân vasâ'il, Sülaymeniye İbrahim Efendi, No. 430-432, III, yap. 37^b, 42^a 79^b-83^a; II, yap. 148^b-152^b, I, 20^a, 20^b krş. İA., md. Kubravîya, Kâdirîya ve İA, VI, 51/1.
- (11) Daha geniş bilgi için bk. İA., mad. Tasavvuf ve mad. İbnül Arabî, Nesimî, AbdülĠanî, Abdürrezzak; krş. Keklik (N.), Sadreddin Konevî Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan, özellikle giriş kısmı.
- (12) Yavuz Selim tarafından tamir ettirilen türbesinin duvarına asılı olan fetva metni için bk. İbn. al-'Imâd, Şazarât, Maktab'at al-Kuds, 1351 h., V, 195.
- (13) al-Harîrî, Tibyân, I, yap. 68^a-101^a ve III, 264^a.

Zaten, gerçek sûfilerin sahtelerine nisbetle çok azınlıkta olduğunu ortaya koyan Kuşayrî (ölm. 465/1072) (14), inkârcı sûfilere karşı şer'î kurallara uymanın gerekliliğini, gerçek tasavvufun şer'iattan ayrı bir şey olmadığını ve zahirî amellerin derûnleşmesiyle Allaha yaklaşılabileceğini çeşitli örneklerle belirtmiştir; hem imanda hem de amelde tasavvufun şer'iata yaklaşmasını, -cüzî de olsa sağlamış, aynı zamanda tasavvufun İslam'dan ayrılmaz ve onun için zorunlu olduğunu da müslümanlara benimsetmişti (15). Tasavvuf ile kelâm ve felsefe arasında, birleştirici bir sentez yapmasını iyi bilen Gazzalî'nin gayretleri ve müdafaası neticesi tasavvuf; varlığını kesin olarak kabul ettirmiş; bir süre şeriat ve tarikat birliği, daha çok şeriatın tarikata yaklaşmasıyla sağlanmış ve böylece tarikatların ve müntesiplerinin sayısı günden güne artarak resmî ve gayr-i resmî makamlarca tekke ve zaviyelerin kurulması, dinî ve millî görevler arasına girmişti.

Sa'dî; tasavvufun menşei, etimolojisi, felsefî izahı ve tarihi gelişimi üzerinde hemen hemen hiç durmaz. Onu ilgilendiren taraf, realitede var olan tasavvurun ve ona bağlı olarak teessüs etmiş bulunan tarikatlerin ve müntesiplerinin nasıl olması gerektiği ve ne olup olmadığı hususunun belirtilmesi meselesidir. Şâir, medreseyi de, tekkeyi de ve bunların mensuplarını da «Allah'a kulluk ve onun yaratıklarına hizmet» açısından değerlendirmeyi dener ve daha ileri giderek yapılan ibadetlerin faydasını, halka hizmete arar (17).

Tasavvufun varlığını münâkaşasız kabul eden Sa'dî, dervişli-

(14) Kuşayrî, Risâla, önsöz. Daha önce Güneyd (ölm. 297/910)'den başka as-Sarrâc at-Tüsî (ölm. 376/988), al-Kalâbâzî (ölm. 380/990) v.s. Sûfî yazarlar da eserlerinin ön sözlerinde ve muhtelif meselelerle sahte sufilerin varlığına dik-kati çekmişlerdi.

(15) Risâla; krş. İA., mad. Kuşeyrî.

(16) Gazzalî, al-Munkız min az-Zalâl; krş. İA, IV, 754; Goldziher, Le Dogme et la loi de l'İslam, trad., Felix Arin, Paris 1920, s. 147-148.

(17) Ku. 6., s. 189/4-12; B. s., 278/11-13, 317/5, 342/21; Kaşîda-i Fârsî, s. 433/son 5 krş. Ku. Tayyibât, s. 586/2-3; B., s. 344/7-8.

ğin zahidlikten daha üstün olduğuna da dikkati çeker (18). Tevhid denizinde ancak çalışan insanın arzusuna nail olacağını, bununla birlikte bir müşhidin arkasından gitmeyen insanın yolunu kaybedeceğini, şeyh olsun-mürid olsun Hz. Muhammed'in yolundan gitmeyenin asla menziline ulaşamayacağını, safa yolunun (Allah'a giden pür yolun) yalnız ve yalnız Peygamberimizin kapısından geçtiğini terennüm eder (19). Tarikat şeyhlerinin insanı Tanrı'ya götüren kılavuzlar olduğunu, pâdişahların bile, âbidlerin meclislerinden müstağni kalamıyacaklarını (20); devlet ileri gelenlerinin dervişlere tekke yaptırmakla ve onları himâye etmekle dahî yükümlü bulduklarını (21); dervişleri seven pâdişahın cennete, fakat padişaha yaklaşmak isteyen âbidin cehenneme gideceğini söyler (22). Daha ileri giderek temiz kalpli ve gerçek velilerin câhil ve sahte şeyhler arasına karıştıklarından, onları bulmak isteyen gönül sahiplerinin câhil şeyhlere bile hizmet etmeleri gerektiğine dikkati çeker (23) ve bir köşeye çekilip hakiki irfan elde etmeğe çalışan insanın, şanslı olduğunu ve gerçeğin sırrı kendilerine zâhir olan kimselerin, artık o gerçek üzerine hiçbir boş ve batıl şeyi tercih etmeyeceklerini ilave eder (24).

Sa'dî bu kabil açıklamaları ile, mutedil mutasavvıf yazarlarla aynı paralelde kalırsa da, gerçek veliyi bulmak için âlim ve câhil ayırımı yapmadan, şeyhlik taslayan herkese hizmet etmek gerektiğini söylemekle ifrata düşer ve ileride görüleceği gibi, bir biriyle çelişen fikirlere yer vermekten kendini alamaz. Bununla beraber, âbid, zâhid, mürid, müşhid v.s. için kendine has ölçüler koymayı görev sayar.

Sa'dî'ye göre insan doğru değilse, ihlâsı yoksa, her işinde Allah rızasını gözetmiyorsa, Tanrı sevgisi ve korkusu gönlünde yer etmemişse, ibadeti sadece cennet ümidi ve cehennem korkusundan

(18) Ku. G., s. 96 ve 193-194; Tayyibât, s. 661/2; krş. ayn. esr., s. 581/11-15 ve Badâyi°, s. 746.

(19) Ku., s. 225/23-27.

(20) » B., s. 398; krş. ayn. esr., s. 399/5.

(21) » B., s. 251/18-19; krş. Naşihat, s. 51, mad. 75; Badâyi°, s. 746.

(22) » G., s. 118/9-12.

(23) » B., s. 289-290.

(24) » B., S. 346/3 v.d.

dolayı yapıyorsa, hulâsa yaptığı ibadetler onu değiştirmemiş ve halka yararlı bir hale getirmemişse, o ne âbidtir; ne de derviştir (25). Halkın gözü önünde, ona sũfî görünmek için uzun uzadıya kılınan namaz, cehennem kapısının anaktarıdır (26) ve yine kendini halka sũfî göstermek üzere giyilen hırka, ateşperestlerin bellerine bağladığı zunnardan farksızdır (27). şair, rindleri, kalenderleri, içi temiz olmadığı halde eski püskü elbise giyen, nefesine türlü türlü eziyetler veren ve kendine muhalif olan âşıkla kavgaya tutuşan zaihdleri, hele sahte derviş ve şeyhleri hiç sevmez (28). Ona göre zahidlik, sadece yeni ve iyi elbise giymemek ve yalnız dünyadan el etek çekmek değildir; zahitlik sırf Allah rızası için dünyayı, şehveti ve hevesi terketmek ve aynı zamanda temiz bir kalbe, güzel bir davranışa sahip olmaktır. Böyle bir zahid; vakıf ekmeği, tekke yemeği ve cer lokması yemese de, hatta istediğini yiyerek ve giyerek atlaslara bürünse de yine zahiddir (29).

İnsanın dış görünüşü Sa'dî için hiç önemli değildir. Ona göre dervişlik gönlün diri ve nefsin ölü olmasıdır. Dervişlerin yolu ise, zikir, şükür, hizmet, ibadet, yoksul ve fakirlere karşılıklı beklemeden vermek, kanaat, mükemmel bir iman (tevhid), Allaha tevekkül ve teslimiyet, Hak'dan ve halktan gelen her şeye tahammülden ibarettir. Bu vasıfları taşıyan ve kötülükten uzak olan kimse, süslü püslü elbise giyse ve başına bir tatarî külâhı koysa da o yine derviştir; fakat boş boğaz, beynamaz, arzularına tapan, istekleriyle oynayan, günlerini şehvet peşinde geceye ulaştıran, gecelerini gaflet uykusu içinde gündüze bağlayan, ortaya konanı yiyen, ağzına geleni söyleyen, halktan sık sık şikâyette bulunan ve kendine muhalif

(25) » Kaşida-i Fârsî, s. 533 (son 5; B., s. 342/21, 317/5-7, 395/11, 278/11-13; G., s. 105/1-6, 118/6-7, 189/10-12.

(26) Ku. B., s. 343-344; krş. Havâtım, s. 785/son 3.

(27) Ayn. esr. s. 343/1-2. Zunnar, mecusiler ve hristiyanlarca dinî bir kisve kabul edilen kemer.

(28) Ayn. esr. G., s. 113-114, 119, 122, 123/4-7, 128-129, 134, 207 209/9-10, 212-213; B., s. 299-300, 369/1-2; Tayyibât, s. 611/34. krş. İlaydın Hikmet, Gülistan trc., Ankara, 1946 bâb, 2, s. 130 ile 402, hikâye 40, not: 1 ve bab 2, s. 137, not, s. 407'de 7.

(29) Ayn. esrl. göst. yerl.

(30) Ku., G., s. 134, 118; krş. ayn. esr. s. 209, ve B. S. 248/10-13. Sa'dî'nin rınd'leri hiç sevmediğini yukarda zikretmiştik.

olanlarla derhal kavgaya tutuşan insan; cübbe, mest ve yünden dokunmuş yamalı hırka giyse ve başına kuzu derisinden bir külâh geçirse de o derviş değil, belki bir rind'tir. Tarikat ise, yetimleri ve öksüzleri himaye etmek, fakirleri doyurup misafirleri ağırlamak, hayır ve hasenatta bulunmak, halkın yararına para ve pul harcamak ve sonra da yaptıklarının anılmasından utanarak «övmeye ve anmaya değer ne yaptım? Ben Canab-ı Hakkın lutfuna dayanıyorum; zira insanın kendi işine dayanıp güvenmesi hatadır» demekten ibarettir (31). Bir Başka yerde ise, «tarikat ve dervişlik; tesbih, seccade ve hırka değildir; tarikat, halka hizmet etmektir» demektedir (32).

Sa'dî, «Arkadaş! zühde, takvaya, doğruluğa ve kalb temizliğine çalış; fakat Hz. Peygamberin yaptığından fazla yapmağa kalkışma» diyerek (33) ifrat derecedeki riyazet ve ibadetleri, adet yerini bulsun diye çıkarılan «çile» (arba'îniya) (34) ve özellikle insanın gönlünü Allah'a yaklaştırmayan, câhilce ve desinler diye yapılan halvet'leri (35) eleştirir ve «gönlüm senden her saat ayrılıp bir yana gidiyorsa, safâyı (Tanrı'ya varmağa vesile olan kalb temizliğini) bulamazsın; lâkin malın, mevkiin, çiftin-çubuğun ve ticaretin bulunsa dahi, gönlün Allah ile olduktan sonra, yine onunla başbaşa (halvette)sın» der. (36) Tarıkata giren her dervişin kendisini âciz görmesi ve alçak gönüllü olması lüzumunu (37); ibâdetlerinin kabûl edilmesinden önce, günahlarının affedilmesini istemesi gerektiğini (38), tarıkata girecek müridin kalb temizliğini elde edebilmesi için, bilinmesi zarurî olan ilimleri ve güzel ahlâkı tahsil etmesi icab ettiğini (39), vuslat elde etmek için dünya ile olan alâkasını

(31) Ku. B., s. 276-277.

(32) Ayn. esr. s. 246/3-9 (33) Ayn. esr. B., s. 317/4; krş. G. s. 138-9.

(34) Arba'îniya, bazı tarikatlarda 40 gün süre ile, özel yerlerde ve özel şartlar altında nefis terbiyesi için yapılan bir çeşit ibadet şekli.

(35) Ku. B., s. 278. Halk ve hemcinslerinden ayrılmak, Allah ile baş başa kalmak için değişik sürelerle uzlete çekilmek.

(36) Ku., G., s. 123/4-7.

(37) » B., s. 314/7-8.

(38) » G., s. 110-111.

(39) » R, 4, s. 41/12-14.

kesmesi gerektiğini terennüm eder (40).

Müridlerin gezip dolaşmasını hoş görmeyen Sa'di (41), evinde misafir kaldığı ve halka aş vermediğini gördüğü zengin bir şeyhi şiddetle yerer ve «O ibadet yüzünden, biz de açlık yüzünden uyuyamadık» der (42). Devrindeki tarikat mensuplarının perişan ve parçalanmış bir sınıf teşkil ettiklerine işaret eder ve bu konuda kendisine «Tasavvufun hakikati nedir?» diye sorulan bir şeyhin, «Bundan önce dünyada görünüşte dağınık fakat manâda toplu bir taife idiler; bu gün ise, dışta toplu, içte perişan bir kavimdirler» şeklinde cevap verdiğini nakleder (43).

Hemen hemen bütün mutasavvıf yazarlarca sahih kabul edilen, fakat İbn Hacer ve İbn Teymiye'ce tamamen batıl ve uydurma olduğu tesbit edilen «fakirlik benim iftihar vesilemdir; onunla övünüyorum» (al-fakru fahrî va bihi aftahiru) rivayetine, (44) Sa'di de sahih hadis gözü ile bakar; ancak ona diğerlerinden daha özel bir anlam vermeğe çalışır ve «Peygamber efendimizin işaret buyurdıkları şey, bir taifenin fakirliğidir ki, onlar rıza meydanının erleridir ve kaza oklarına teslim olmuşlardır; yoksa iyilerin hırkasını giyip yiyecekleri lokmayı satıp para biriktirenler değildir.»der (45). Bir başka yerde dervişlik hırkasının rıza elbisesi olduğunu ve onu giyen kimsenin her şeye tahammül etmesi gerektiğini ilâve eder (46) ve akli olanların, zahiren derviş görünen müraîlerden korkup kaçmalarını, zira onların insan değil, insan kılığında şeytan olduklarını söyler (47). Hak aşıkları, halkın içinde gizli azizlerdir. On-

(40) » B., 310/9.

(41) » G., s. 148, 150.

(42) » B., 284/1-4.

(43) » G., s. 123/4-5. Burada tarikatların ve mensuplarının çoğaldığına ve tekkelerde bir araya geldiklerine, fakat gerçekte ise dağınık ve ayrı ayrı yolda olduklarına dikkati çekmek ister.

(44) al- 'Aclünî, Kaşf ul-hafâ' ve muzîl al-ilibâs, Mısır, 1351 h., II, 87.

(45) Ku. G., s. 193-194.

(46) Ku. G., s. 131-132.

(47) Kilisli Rıfat, Bostan Tercümesi, st. 1962, s. 85; krş. Ku. B., s. 299-300.

lar sırtarlarına hırka giyip gizli zünnar taşıyanlardan değildirler. Bu gibiler kendilerini halkın beğenmesini değil, Hakkın beğenmesini isterler; asma gibi meyveli ve gölgelidirler. Onlar dışı derviş ve içi riya ile dolu değildirler (48). Asıl erler ve gerçek şeyhler gönlü öldüğü halde geceyi diri tutanlar değildir ve böylelerinin Moğol bekçilerinden ne farkı vardır (49)? Gerçek şeyh, bütün gece ibadet eder; seher vakti olunca; kimse görmesin diye seccadesini dürer, kaldırır (5). Tarıkatta konuşmak değil, ilerlemek yani görevi yerine getirmeye hakkıyla çalışmak ve vücûdu ibadete hasretmek lazımdır; kalb temizliğine sahip olan büyükler, kaftanın altına böyle bir ibadet hırkası giyerler (51). Evliya, Allah'dan Allahı ister; başka birşey istemeleri, tarikat usûlüne aykırıdır (52).

Bostan'ının bir yerinde (53) bazı kimselerin gerçekleri ve bir kısım sırları bilebileceklerine işaret eden şâir, özellikle Gülistan'ın da Allah'ın zatının bilinemeyeceğini, gereği gibi tarif dahi edilemeyeceğini, ona hakkıyla ibadet etmenin imkânsızlığını ve hayal, kıyas, zan ve vehimden, hatta hakkında söylenen, duyulan ve okunan her şeyden yüce ve münezzeh olduğunu ve celâl perdesine kadar bile akılla değil, aşk ve muhabetle gidilebileceğini beyan eder. Çünkü Sa'dî'ye göre âşık, maşûku tarafından öldürülen kimsedir; ölü ise konuşmaz. Feryad-u figan edenler, ne istediklerini bilmeyenlerdir. Gerçeği bilen âşıklardan ve hakîkatten âşık olanlardan ise, ses çıkmaz ve bildiklerini haber bile vermezler yanar kavuru-lur, fakat sâdece onlar bilir kendi hallerini (54). Bununla beraber şâir, insan oğlunun Tanrı'dan başka kimsenin bilemeyeceği bir makama erişebileceğini de kabul eder (55).

Kerametın varlığını kabul eden Sa'dî, onu da temel görüşü üzerine oturtur ve hayatla ilgili yönü ile onu tanımlar. Şaire göre keramet, cömertlik etmek, ve ekmek vermektir. Bu olmadıktan son-

(48) Ku. B., s. 299-300; krş. ayn. esr. s. 290.

(49) Ayn. esr. s. 248/10-13.

(50) Ayn. esr. s. 277/4.

(51) Ayn. esr. s. 246/3-9.

(52) Ayn. esr. s. 305/7, 14-15.

(53) Ku. B., s. 258/3.

(54) » G., s. 72/12 v.d.; krş. B., s. 225. Macâlis-i pancgâna, Meclis 5, s. 36.

(55) » Tayyibât, s. 563/9.

ra o, boş sözler ve manasız davul sesleri gibidir (56). Keramete bu şekilde hayatiyet vermeğe çalışan şâir; beri yandan kuru davacıların, velilerin suyun üzerinde yürüyebileceklerine ve ateşte yanmıyacaklarına inanmamalarını hayretle karşılar. Bir çocuğu şefkatli annesinin koruduğu gibi, müstağrek ve vecd hâlinde olan gerçek sûfilerin de gece gündüz Allah'ın muhafazası altında bulduklarını dile getirir (57).

Sa'dî, Mecâlis-i pencgâne adlı risalesinde ve yer yer diğer eserlerinde tarikat mensuplarından bir gurubu «ârif» olarak niteler ve ârifi tanımlarken gerçek mürid ve özellikle gerçek şeyh için, verdiği ölçü ve vasıflara çok az şey ilâve eder. Meselâ ona göre «ârif»; gücenmeyen, kin beslemeyen, kimse ile kavga etmeyen, kendi nefsinden hürs ve tamâı kaldıran, halka dilencilik elini uzatmayan, değil yalnız günahlarından, kulluğundaki noksanlıktan bile tövbe eden kimsedir. Gerçek ârif, dağden yuvarlanan koca taşın yolundan çekilip kaçmaz ve Allah'dan başka bir varlık bilmez (58). Şâir âriflerin menziline hayret dairesi olduğunu; hep aynı menzilde kaldıklarını (59); dünyanın her tarafında sahv'ın yani akıllılık ve uyanıklık hâlinin daha iyi olduğunun söylenmesine karşılık, âriflere sarhoşluk (sekir) halinin daha hoş geldiğini söyler (60) ve sekir eshabının sahv eshabından daha üstün olduğu kanaatine sâhip bulunduğunu gösterecek ip uçları verir (61).

Sa'dî, vahdet-i vücûd nazariyesinden de dem vurur. Fakat o,

(56) Ku. B., s. 284/10-13.

(57) Ayn. esr., s. 305-306; krş. G. s. 115-116.

(58) Ku., G., s. 131-132; B., s. 331/1-8, 332/son 3, 347/16-18; G., s. 111, 134/son 6.

(59) Ku. Macâlis-i pancgâna, Maclis- 5, s. 32/11-12 Ancak Sa'dî hayret makamında olanların hep aynı yerde kaldıklarını söylediği halde (bk. göst. yer.); 'Atfâr, bu makamda olanların git gide Tanrı'ya yaklaştıklarını ve yaklaştıkça da hayretlerinin arttığını anlatır (Tazkira, Tahran 1346 hş., s. 150-151).

(60) Ku., Tayyibât, s. 543/son 7.

(61) Çünkü, sekir eshabının başı sayılan Bâyezîd-i Bistâmî'yi âriflerin tavûsu ve sultanı olarak kabul eder (bk. Ku., Macâlis-i pancgâna, maclis 3 ve 5).

(62) Ku. Macâlis-i pancgâna, maclis- 3, s. 21-23 ve maclis- 5.

bu nazariyenin ilmî ve felsefî yönünü değil, daha çok topluma mal edilen ve pratikte uygulanan tarafını dile getirir (62); Sûfînin kafasından varlık hastalığının gitmesini ister (63). Akıl yolunun kıvrım kıvrım, karma karışık ve pek dolaşık olduğu görüşüne iştirâk eder. «Cenâb-ı Hak'dan başka hiç bir varlık yoktur» sözünün akıl yolu ile halledilemeyeceğini beyan eder (64). Bir aşkın maşûkuna «sen var iken benim varlığım bitmiştir; yalnız sen var-sın, var olan sâdece sensin. Eğer benden bir günah sâdır oldu ise, onu yapan ben değilim; sensin. Çünkü ben sen olmuşumdur. Yakamdan baş gösteren ben değilim; sensin...» dediğini nakleder (65). Bu görüşe karşı olmadığını ve Tanrı ile kâinat, özellikle Tanrı ile gerçek ârif arasındaki ilginin, naklettiği bu aşık ile maşûku arasındaki münasebetin benzeri olduğunu açıklamak üzere örnekler verir (66). Ancak Sa'dî'nin sahih hadisler arasında yer almayan ve hem lâfız, hem de mana yönünden tamamen uydurma olduğu açıkça anlaşılan bu konu ile ilgili bir sözü halka, hadis diye sunması, onun kıymetini düşürür. Bağdad'da hadis tahsil ettiğini ve hadis ilminde arkadaşlarından ileri bir seviyede bulunduğunu söylemesine rağmen (68), zayıf ve hatta uydurma hadisleri sahih ve doğru olanlarından ayırmadığı veya ayırabildiği halde, bu gibi sözleri hadis olarak söylemek ve kullanmakta bir mahzur görmediği açıkça ortaya çıkar.

Okuduğu, duyduğu şeyleri genel olarak tenkide tabi tutmadan gördüğü şeylermiş gibi anlatmağa çalışan şair, bir taraftan gönül sahiplerinin (69) kalblerinin güzellerle düşüp kalkmağa meylettini onlarla sohbeti ganimet bildiklerini, bu gibilerinin hizmetini

(63) » Tayyibât, s. 658/son 3; Macâlis-i pancgâna, göst. yerl.

(64) » B., s. 306/12 21; krş. ayn. esr., s. 255/son 5.

(65) » B., s. 298/22 v.d.

(66) Ku., Macâlis-i pancgâna, maclis 3, göst. yer.; B., s. 305-306; 297/20-21; G., s. 132/5, 171/7; Havâtım, s. 785/son 5-6.

(67) **Ammâ ana fa lâ akül ana** = «Bana gelince ben, «ben» (varım) demiyorum» (bk. Ku., Macâlis-i pancgâna, meclis- 3, s. 26.

Oysa ki Peygamberimizin «ana», «annî», innî ve kuntu = ben, «benidim» tabirlerini kullandığı, hem de çok fazla kullandığı Kur'an'da ve hadiste sayılamıyacak kadar çoktur.

minnetle karşıladıklarını ve güzelin, hasta gönüller için merhem ve kilitli kapılar için anahtar olduğunu söylediklerini zikreder. Âşıkların ve manâ ehlinin güzel sesliler ile konuşmağa can attıklarını ve ruhun gıdası olan güzel sesin, nefsin hazzı olan güzelden daha üstün tutulduğunu dile getirir. Diğre taraftan Sa'dî, genç delikanlılarla bir arada oturup «Biz temiz kalbliyiz ve sadece Cemâl âşıkı (sâhib mazar)yız» diyen bir takım insanların; esasında şehvetlerini tatmin için onlarla beraber oturduklarına, bu gibilerin sapık ve sözlerinin de sahta olduğuna işaret eder. Daha ileri giderek «benim gönlümü kapan o güzelin yüzünün nakışı değil, o nakışı işleyip bağlayan nakkaştır» şeklinde beyanda bulunanların bile sözlerini yerinde bulmaz ve şüphe ile karşılar. Ayrıca, böyle bir iddiada bulunan bir dervişe ve o gibilere hemencecik inanıveren halka, Sokrat'ın; «... Fakat o nakkâşın nakışı, yalnız bu dervişin gönlünü yağma eden bu gördüğü nakıştan mı ibarettir? Neden bu gibilerin gönlünü, aklını ve fikrini bir günlük çocuk yağma etmiyor? Tanrı'nın kudretini göstermede, bir günlük çocuk ile 14-15 yaşındaki güzel genç arasında ne fark vardır» dediğini de nakleder (70). Sa'dîye göre hakîkati gerçekten görenlerin Çin'in ve Çengel'in ay yüzlü güzellerinde sun'i İlahî nâmına ne görürlerse, dede de aynı şeyi görürler (71).

Sa'dî, semâ (musikî) hakkında da fikir beyan etmeyi ihmal etmez ve bu husustaki kanaatlerini ilk bakışta Gazzâlî (72) ve

---

Ayrıca Sa'dî'den makamına lâıyk olmayan, sözlerin, beyan ve ifadelerin zuhur ettiği de bir gerçektir. (Karîb, Gülistan, önsöz, s. 29-30). Bunlardan bir kısmının kendisini kıskananlar tarafından eserlerine sokulduğu düşünülse bile, diğere bir kısmının ona ait olduğu da şüphesizdir (bk. göst. yer.).

(68) Ku., B., s. 362/1-3.

(69) Sa'dî, gönül sahipleri, büyükler, gerçekleri bilen, manâ ehli, mâna erbâbı v.b. kelime ve deyimlerini; daha çok gönül erleri, tarikat büyükleri, gerçek mürşid, veli âşık, ârif v.s. anlamlarında kullanırsa da (bk.Ku., G., s. 138-139, 149, 219; B., s. 231, 258/3, 274/275), ârif kelimesini daha ziyade kendini tamamen kadere teslim eden, Allah'dan başka varlık

(70) Ku. B., s. 370.

(71) Ayn. esr. göst. yer. v.d.

(72) İhya, Mısır 1933, II, 236-269.

Şıhab ad-Dîn, Suhravardî (ölm. 632/1234) (73) ninkilere uygun olarak ortaya koyar. Bu konuda mutlak olarak hüküm vermenin doğru olmayacağına işaret eder ve «Kardeş bana, semâ' nedir, diye soracak olursan; dinleyen kimdir, ne kabilden ve ne kâbiliyetten bir adamdır? Bunu anlamadıkça bir şey söyleyemem. Eğer musikîyi dinleyen insanın, rûhu mana burclarına uçuyorsa, melekler bile onun yükseldiği yere çıkamaz. Eğer bu dinleyen eğlence, oyun ve maskaralık adamı ise; semâ' ile, onun dimağında oturan şeytanı (nefsi) kuvvet kazanır. Hayvan gibi şehvete tapan insan semâ' eri olamaz; ona semâ' haramdır. Güzel sesle, uyuyan insan uyanır; kör kandil sarhoş olan değil.» der (74). Cihânın güzel ses, hoş seda, aşk ve sarhoşluk ile dolu olduğunu; fakat körlerin, aynada bir şey göremeyeceğini; kendinde aşk olan herkes için, hayvan ayaklarının sesinin, bir sinek vızıltısının, bir kuş ötüşünün, bir dolap gıcırdaşının v.s. kâfi geleceğini ilâve eder ve «Güzel ses ile develer neşelendiği halde insan neşelenmiyorsa, o insan değil, eşektir» demekten kendini alamaz (75). Aşk sarhoşlarının, dostu yâd ederek yaptıkları semâ' ve raksın helâl olduğunu; ellerini çırpıralarının ise, dünyayı terk anlamına geldiğini (76); gönül ehli semâ'nın kendinin (Sa'dî'nin) feryat eden avazından ibaret olduğunu ve Gazzalî ile Suhreverdi'den daha ileri giderek, böyle bir semâ'da bütün sakilerin güzel yüzlü olduklarını ve böyle bir şerap üzerine bütün sûfilerin durd (77) içtiklerini terennüm eder (78).

Acaba Sa'dî gerçekten bir şeyh mi di (79)? Veya hic değilse, gerçek bir mürid mi idi? Sathî de olsa şâir, tasavvufun bir çok meselesini ele almış ve ele aldığı her mevzu üzerinde sadece söylenenleri nakletmekle yetinmiyerek kendi kanaatlerini de belirtmeyi denemiştir. Ondan aktardıklarımız ve hakkında söylediklerimiz gözönüne getirilirse, Şairin belli bir prensip üzerinde durmadığı, tek bir fikre saplanıp ona angaje olmadığı ve baştarafı adlarını sıraladığımız tarikatlardan her hangi birinin umdelerine

(73) °Avârif al-ma°ârif, bab 22; krs ayn. esr. bâb 23 ve 24, 25.

(74) Ku., B., s. 309/10 v.d.

(75) Ku., B., s. 309.

(76) Ayn. esr. s. 310/3-5; krş. Tayyibât, s. 648/8.

(77) Durd, tortu, dipe çökmüş şarap tortusu.

(78) Ku., Gazalîyât-ı Kadîm, s. 813-2 v.d.

(79) Çünkü çoğunlukla «Şeyh Sa'dî» diye anılır.

tamamen bağlanıp kalmadığı anlaşılır. Gerçi Allah'ın bilinemezliği, zatının erişilemez, idrâk ve ihata edilemezliği husûsu ile; ona yaklaşmaktaki kemal dereceyi, şeriata uymakta ve şeriat yolundan uzaklaşmamakta araması tarikatı yüce Tanrıya kulluk ve halka hizmet esasları üzerine oturtması; Allah'ı hâlik, kâinat ve insanın onun tarafından yoktan var edildiğini kabul etmesi (80); semâ' ve raks hakkında mutedil bir yol tutması; Ahmed Gazzâlî (ölm. 520/1126), Fahr ad-Dîn-ı 'Irâkî (ölm. 688/1289) ve Evhad ad-Dîn-i Kirmânî (ölm. 635/1237)'nin hılâfına, güzelin sûretini Allah'ın mazharı olarak tanımaması ve mecâzî aşkın, insanı gerçek aşka götürdüğü görüşünü benimsememesi gibi esaslarda Şihâb ad-Dîn Suhrevardî'nin yolunda (81) gittiği ve onun bir müridi imiş gibi hareket ettiği düşünülebilir. Bu hususta tarihen de hiç bir engel yoktur. Çünkü Sa'dî ile Suhreverdî çağdaş idiler. Bağdad'da bir araya gelip görüşmüşlerdi. Ayrıca Sa'dî, ona «şeyhim» diye hitap ettiğini ve ondan bazı öğütler aldığını da kaydeder (82). Fakat bütün bunlara rağmen, şâir ile Suhreverdî arasındaki münasebet, hâkim kanaate göre tasavvuf kitaplarında belirtildiği gibi şeyh-mürîd mânasebeti değildir; yani Sa'dî, Suhreverdî'nin tarikatına girmiş, dünyaya ve âhirete taallûk eden en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün işlerinde ona tâbi olmuş, ve onun emirlerine harfiyyen riâyet etmiş değildir. Aksine bu ilgi, daha çok olgun iki mühim şahsiyetin bir birine karşı gösterdikleri bir dostluk, bir bağlılık ve temel prensiplerde veya asgarî müştereklerde beraber olma arzusundan veyahut gerçeği arayan ve bilgiyi seven talebelerin, bilgi ve hür karakterli hocalarında buldukları insanlık sevgisi ve hürmet aşkından ileri gelen bir yakınlık ve bir fikir birliği ilgisidir.

Hiç şüphe yok ki, Sa'dî, teknik anlamda Suhreverdî'nin müridi olmamıştır. Çünkü o, bazı ahlâk prensipleri ve hayat anlayışı bakımından Suhreverdî'nin inancına aykırı hareket etmiştir: Meselâ Sa'dî, bir taraftan yukarıda belirtildiği gibi güzele bakmanın uygun düşmeyeceğini ve güzelin yüzünün mazharı ilâhî olamayacağını ileri sürerek Suhreverdî'nin görüşünü (83) benimser gözükür (84). Diğer taraftan muhtemelen Bostan ve Gülistan'dan sonra

(80) Ku., B. s. 224-225.

(81) Suhreverdî, 'Avâril al-ma'ârif.

(82) Ku., B., s. 277.

(83) 'Avârif, bab, 9 ve 21.

terennüm ettiği gazellerinde bu görüşün aksini savunur ve «Eğer sen dünyada güzele bakmayı inkâr etsen bile ben, göz bakmak için yaratılmıştır» diyorum; güzelin yüzüne bakmanın günah olduğunu kim söyledi? Güzelin yüzüne bakmamak günahtır. Aziz dostum, âşığı bilmeden yeren kimse, tüyü bitmemiş güzel yüzü görmeyen kimsedir» der (85). Başka bir yerde bir güzele bakıp ta ona gönül vermiyenin duvara nakşedilmiş bir heykelden farksız olduğunu söyler (86). Bir güzele gönül vermiyen ve gözünü matlûbuna ulaştırmayan kimseyi kör ve insanlıktan nasipsiz kabûl eder ve «... Ey dost, eğer insansan Sa'dî'yi ayıplama; zira güzel yüzlü periye meyletmeyen kimse insan değildir» der (87). Ayrıca bu konu ve aşk hakkında birbiriyle uzlaştırılması çok güç fikirler ileri sürer (88). Yine yukarıda değinildiği gibi Allah'ın hakkıyla bilinemeyeceğini söyleyen şâir; Farsça kasidelerinin birinde «âlim, âbid ve sûfi hepsi yol çocuklarıdır; eğer mert var ise o, ârif-i Rabbanî (Allahı bilen ve onun ahlâkını kendisine ahlâk edinen)den başkası değildir (89)» diyerek Tanrı'nın bilinebileceğine işaret eder. Bütün bunların dışında Sa'dî; Attar, Hâkânî, Hâfız (90) ve diğerleri gibi şaraptan sık sık dem vurur ve «Takva ile zuhd hırkası Sa'dî'ye lâyük değildir. Ey sakî bir kadeh sun ve bu hırkayı sırtımdan çıkarıp at» ve «ben, helâlî haramdan ayıramıyacak adam değilim; seninle şarap içmek helâl, sensiz su içmek bile haramdır» gibi te'vili oldukça güç beyanlarda bulunur (91). Eğer Sa'dî Suhreverdi'den el almış ve gerçekten onun müridi olmuş olsaydı, müridliğin ilk ve temel şartı olan «emre itaat»ı yerine getirecek, şeyhine hiç bir noktada muhalefet etmeyecek -ve ayrıca bu ekolün zikrediş tarzından ve müridlerin

---

(84) yk-bb.

(85) Ku., Tayyibât, s. 523/16 v.d., 539/son 4; krş. s. 685/son 4.

(86) Ku., Kaşîda-i Fârsî, s. 445/20.

(87) » Havâtım, s. 778/2, 797; Rubâ'iyât, s. 888/7-8.

(88) » G., s. 151, 159-160, 161, 162, 167, 170, 177; Kaşîda-i Fârsî, s. 444-445; Badâyîc, s. 744/son 4; Tayyibât, s. 544-545, 658, 684, 685, 688; B., s. 296, 297, 301, 302, 311-313, 328/2-3

(89) Ku., Kaşîda-i Fârsî, s. 433/son 3b.

(90) İA, Mad. Senâî, Attar, Hakânî, Hâfız ve Hamr.

(91) Ku., Tayyibât, s. 608/3-4; krş. ayn. esr. s. 598/10-11, 600/son kabul etmeyen ve onun varlığında yok olduklarını iddia edenler için kullanır (yk-bk). Aslında Sa'dî'nin bazan kelime ve deyimlerinin manâca nüanslarına dahî dikkat ettiği

yapmakla görevli oldukları evraddan da bahsedecekti.

Sa'dî, her ne kadar herkesle sulh ve selamet içinde yaşamak, bütün canlıları incitmemek, onlara sevgi ve şefkat göstermek, iyiye de kötüye de ihsanda bulunmak, mütevazî ve alçak gönüllü olmak gibi birçok ahlâkî meselelerde sûfilerle beraber olmuş; gazellerinde tasavvufî zevke ve latifelere işaret etmiş ve onlara sarahat getirerek bir çoğundan daha iyi açıklamış; üstelik Bostan ve Gülistan'inde derviş, şeyh ve benzerî kelimelerin geçmediği çok az hikâyeye yer vermiş; Şeyhin ve tarikatın lüzûmuna, vuslat için dünya alâkalarının kesilmesi gerektiğine dikkati çekmiş (92); zahir ilminden çok mana ilmine önem vermiş (93) ve sûfiler gibi «zâhir ehli», «mana ehli» v.s. ayırımı yapmış ise de, bütün bunlar onun tamı tamına tasavvufî ayinlere bağlanmayı ve bir tarîkate tabi olmayı farz kıldığını değil, aksine çağının hayat görüşünü ve realitesini yansıtır. Çünkü aynı zamanda bir çok meselelerde akıl sahiplerine, filozoflara ve siyasî düşünörlere yaklaşmış, bir çok hususlarda da dinî ve şer'î tarafı tercih etmiş, özellikle emr-i bil marûf ve nehy an'îl münker (iyiliği emir ve kötölükten alıkoyma) de ve cezaların infazı konusunda sahip olduğu mezhebe uygun söz söylemiş ve hüküm vermiştir. Şâyet tevazu, kanaat, rıza, ihsan, susmanın faydaları tövbe ve şükür gibi bir kaç bâb tertiplemiş ise de, onun bunları tertiplemekteki maksadının, sûfiler arasında olduğu ve anlaşıldığı şekil ve manada, mezkûr konuları şerh ve izah etmekten ibaret olduğu sanılmamalıdır. Zira çok az bir malûmat ile dahî mutasavvıfların bu gibi kelime ve tabirleri tanımlama, inceleme ve değerlendirme tarzları (94) ile Sa'dî'ninki arasında büyük bir görüş farkı olduğu herkesçe anlaşılır. Ahlakçı şâirin; sıraladığımız rıza, ihsan, kanaat, ve sâireyi; sâliklerin makamlarının ve hak yolcularının konak yerlerinin bir kısmı oldukları açısından inceleme konusu yapmadığı ve halkı tasavvufa davet etme hayali peşinde koşmadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Eğer Ma'rûf Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî, Dâvûd-i Tâ'î, Hâtem-i Esam, Bâyezîd-i Bis-tâmî, Abdülkâdir Geylânî ve diğerlerini misal göstermiş ve örnek

---

halde, çoğunlukla bu esasa riâyet etmediği görülür. Meselâ: Havâtım, s. 800/6-9.

5, 602/7 v.d., 610611, 679/8; Gazaliyât-ı kadîm, s. 814.

(92) yk-bk.

(93) Ku., Sâhibîya, s. 842/9-10.

(94) » Bb, 306/son 4.

kabul etmiş ise, bu, o büyüklerin ahlâk ve terbiye husûsunda sivilmiş kimseler olmalarından ve onların hayat hikâyelerinin bir çok bakımdan kendininkine uygun düşmesinden ileri gelmiştir. Yoksa onların kendi tarîkat silsilesinde yer aldıklarından, onun pîri ve manevî terbiyecisi olduklarından değil, tıpkı Şam devlet reislerinden hükümdar Sâlih ile Gazneli Mahmûd'u, Sâsânî pâdişahı Enûşrvan'ı v.b. sık sık zikrettiği ve hikâyelerinde bunlara da yer verdiği gibi.

Hülâsa, eğer Sa'dî'yi mutasavvıf göstermek için, onun sûfi-meşreb olduğu, tasavvufî zevke sahip bulunduğu; bizzat kendisinin nefsini arıtıp ıslah etmek ve ahlâk tasfiyesi yapmak için, zaman zaman halktan uzaklaşıp inzivaya çekilmek istediği; Allah'a kul-luk yolunda eski ve büyük şeyhleri örnek tanıdığı; tasavvufun muhtelif konularında fikir beyan ettiği; zamanındaki tarikatların ve mensuplarının bozulmuş olduğunu ve onlardan dert yandığını tekrarlamasına rağmen, tarikat mensuplarının himaye edilmesi, onlara yardım elinin uzatılması ve gerektiğinde gönül erbabının himmetlerine baş vurulması, hatta türbelerinin bile ziyaret edilmesi (96) gibi hususlarda ısrarla durduğu ve ömrünün son günlerini özel ibadet hanesinde geçirdiği düşünülür ve ileri sürülürse, bu doğrudur ve gerçeğin ifâdesidir. Fakat onun, devrindeki şeyhlerin her hangi birinin müridi ve devamlı olarak bir tarikatın mensubu bulunduğu ve hele şâirin nafakalarını temin ve ahlâken eğitimlerini sağlamak üzere etrafında devriş kılıklı yoksul bir kaç kişinin toplandığını zikretmesine rağmen (97), Câmî (98), Sûdî (99) ve başkalarının iddia ettiği gibi onun bir tarikat şeyhi olduğu düşünülür ve savunulursa, bunun delilini ve kesin belgesini istemek hakkımızdır. Şâyet böyle bir delil ve belge yoksa; o zaman Sa'dî'nin bir çok bilgin, büyük şahsiyetler ve tarikat şeyhleri ile temas kurup görüştüğünü ve her birinden gereği kadar istifade ettiği halde, hiç birinin ıstılâhî anlamda müridi olmadığını kabuletmek daha isa-

(95) Al-Kâlâbazî, at-Ta'arruf li mazhab ahl at-tasavvuf; as-Sarrâc -al-Luma' fi't-tasavvuf; al-Hucvîrî, Kaşf al-Mahcûb; Kuşayrî, Risâla; Suhravardî, °Avârif al-Ma'ârif ve Attar, Tazkirat al-avlîya v.s.

(96) Ku., G., s. 89.

(97) Ayn. esr. s. 96-97.

(98) Nafahât al-uns, s., s. 600-601.

(99) Gülîstan şerhi, özellikle not 97'deki sayfaların şerhinde.

betli olur. Zaten şâirin eserleri, onun her gül bahçesinden bir gül ve her harmandan bir başak aldığını gösterir (100). Onda göze çarpan değişik yönlerin ve hatta birbiri ile tezat teşkil eden ifadelerin (101) kaynağını da burada ve edindiği malzemeyi çoğu zaman akıl ve mantık süzgecinden geçirmediğinde aramak lâzım gelir.

Son sözü söylemeden önce şunu da ilâve etmeliyiz ki, istilâhî manâda bir şeyh, hatta bir mürid olmadığı anlaşılan Sa'dî'nin; bir ahlakçı ve bir terbiyeci olarak tasavvufî hayata uygun bir yön vermeyi plânladığı, fert ve toplumun iki dünya mutluluğunu temin edecek ölçüler içinde onu dile getirmeğe çalıştığı inkâr kabul etmez bir gerçektir.

Müellif bütün görüşlerini Allah'a kulluk ve yaratıklarına hizmet esası üzerine oturttuğu için, onun istediği hayat ve bu hayatı devam ettirecek saadet, sadece maddî hayat, sadece maddî saadet ve yalnızca vücûdumuzun huzuru değildir. Dünyada elde edildikten sonra ölümle sona ermeyen ve ölümün ötesinde de devam edecek olan bir saadettir; yani vücûdumuzun ve ruhumuzun saadetidir. Rûhumuz ten kafesinden kurtulup hür ve serbest olarak yoluna devam ederken bile, gene mesud kalabilmeli ve saadeti, edebiyete kadar tadabilmelidir. Böyle bir saadet ancak dünyada ve hayat içinde elde edilir. Onun tek ve biricik şartı, aşırı ihtirasları ve on-

(100)

بهر بوم ایام با هر کسی
زهر خوضی خوشه ای یاقتم

در اقصای عالم بگشتم بسی
تضم بهر گوشه ای یاقتم

(کلیات - س. ۲۲۷)

- (101) Yukarda şâirin bazı konularda değişik kanaatleri olduğuna işaret etmiştik. Mesela bir taraftan kalenderleri ve rindleri şiddetle yererken, (yk-bk) diğer taraftan «sa'dî, senin kadar güzel yüzlerin gamını çeken görmedim. Âfâkın bütün sûfilerini gördüm fakat senin gibi bir kalenderi görmedim.» ve «dostum muhabbetinden kendilerinin düşmanı olan rindlerin ve zahidlerinin himmetinin kölesiyim.» der. (bk. Tayyibât, s. 581, 621-622, Havâtım, s. 777 Kilisli Rifat, Bostan terc, Ist. 1962, s. 154. Fazla malûmât için bk. Furûzâfar (Badî'uz-zaman), «Sa'dî ve Suhravardî», (Macalla-i ta'lîm u tarbiyat, yıl 1316 hş., sayı 11 ve 12, s. 688-706).

ları doğuran ve besleyen nefsi yenmek, onu aklın kumandası ve baskısı altında tutup başıboş bırakmaktır. Nefsini yenen insan, kendini bileceği, hatta kendini aşacağı için, yaratıcısına kulluk, milletine, hem cinsine hizmet eder ve faydalı olur. Kulluk, iyilik ve hizmet yaptığı ölçüde de zevk alır.

Görülüyor ki, Sa'dî'nin tasavvuf anlayışı, sosyal, terbiyevî ve ahlâkî olmak amacını taşımaktadır. Çünkü o, muhtelif vesilelerle belirttiğimiz gibi hiç bir zaman bir lokma ve bir hırkayı tavsiye eden, ısrarla insanları dünyadan, dünya hayatından uzaklaştıran ve «dinin amacı sırf öteki dünya saadetini temin etmektir» şeklinde tanımlar yapan bâzı mistikler veya onların savunucuları gibi davranmamıştır. Birkaç nokta hâric hep hayatın içinde kalmış; tasavvuf ve tekkeleri, ahlâka, hayata ve topluma hizmet ettikleri sürece faydalı kabul etmiştir. Diğer bir deyişle Sa'dî, İslâmın adâlet, yardımlaşma ve sosyal dayanışma prensiplerini, özellikle onun hayatiyetini iyi bir şekilde kavrayan, yaşayan ve hayattan ayrılmanın İslâm'da yeri olmadığını terennüm eden bir şâir, bu ilkeleri öğretmeyi amaç edinen bir ahlakçı ve İslâmın «fertler insan oldukları için hür, fakat toplum halinde yaşamak zorunda oldukları için hem birbirlerine, hem de topluma karşı yükümlüdürler» prensibinin bilhassa son cümlesine sadık kalan bir cemiyet adamıdır.

Doç. Dr. M. Nazif ŞAHİNOĞLU

KISALTMALAR

Ayn. esr	—Aynı eser.
bk.	—bakınız.
B.	—Bostan.
d.	—devamı.
dd.	—devamının devamı.
göst. yer	— gösterilen yer.
G.	—Gülistan.
IA.	—İslam Ansiklopedisi
Ku.	—Külliyat-ı Şeyh Sa'dî, nşr. Muh. Hasan İlmî, intişârat-ı Gâvîdan ts. 900 s.
R.	—Risâla
yk-bk.	—Yukarıya bakınız.
v.b.	—ve başkalarının.

HAKİM ATA ve Mİ'RÂC-NÂME'Sİ *

Kemal ERASLAN

GİRİŞ

Bu makalemizde **Mî'râc-nâme'sinin** iki varyantını sunduğumuz Hakîm Ata'nın asıl adı Süleyman, nisbesi ise Bakırğanîdir. Hakîm Ata hikmet tarzındaki manzumelerinde de Süleyman, Kul Süleyman, Süleyman Bakırğanî, Hakîm Süleyman, Hakîm Hâce, Hakîm Hâce Süleyman gibi çeşitli adlar kullanmıştır.

- (*) **Mî'râc-nâme** metninin bir varyantı, **Bakırğan Kitabı** nın 1301/1884 tarihli Kazan baskısından, diğer varyantı ise merhum hocam değerli bilgîn A. Caferoğlu'nda bulunan yazma bir hikmet mecmuasından alındı. Hazırlamakta olduğum **Dîvan-ı Hikmet** edisyon kritiği için bu mecmuayı merhum hocam vefatından bir müddet önce istifademe vermişti. İçindeki hikmetleri istinsah ettikten sonra mecmuayı kendilerine iâde etmiştim.

Mecmua Türkistan'ca tertip edilmiş olup yüz kadar Hâce Ahmed-i Yesevî'ye âit hikmet ile, Ubeydî, Kul Şerifi, Fuzulî, Hâlis, Hâcî Sâlih, Garîbî, Hâmid, Meczub, Hüveydâ Fakîrî, Zelîlî gibi Yesevî tarzında hikmet yazanların birer-ikişer hikmetlerini içine almaktaydı (fazla bilgi için bk. A. Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, II, İstanbul 1964, s. 84-86). Hakîm Ata'nın **Mî'râc-nâme'si** mecmuanın 306-327. sahifeleri arasında yer almakta olup 122 beyittir. Kazan baskılı Bakırğan Kitabı'ndaki **Mî'râc-nâme** metni ise 117 beyittir.

Merhum A. Caferoğlu, vefatından önce kitaplarını Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne bağışlamıştı. Bu kitapların katalog ve fişleri henüz tanzim edilme-

Hâce Ahmed-i Yesevî'nin nürüdi ve üçüncü halifesi olan Hakîm Ata'nın hayatına âit çeşitli efsânelerle hikmetleri, bilhassa şimal Türkleri arasında çok yaygındır. Bununla beraber merhum hocam R. R. Arat'ın belirttiği gibi, Hakîm Atia, halk arasında şeyhi Hâce Ahmed-i Yesevî kadar meşhur değildir. O şimal Türkleri arasında kerâmet sahibi bir veli olmaktan ziyade, halkın dinî hislerine tercüman olan, canlı tasvirleri ve gönüllere hitap eden eserleri ile tanınmış bir şahsiyettir (bk. İA., «**Hakîm Ata**» maddesi).

R. R. Arat, Hakîm Ata'nın efsânelerle dolu hal tercümesini ihtiva eden, müellifi meçhul Hakîm Ata Kitabı'nın ilk defa 1846'da Kazan'da basıldığını ve bu eserin 47 sahifelik bir risale olduğunu bildirirse de (bk. İA., «**Hakîm Ata**» maddesi), biz bu baskıyı görmedik. Mi'râc-nâme metninin bir varyantını aldığımız Hakîm Ata Kitabı'nın 1901 tarihli başka bir Kazan baskısı ise 16 sahifelik bir risaledir (bk. Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, no : 4939).

Bu risalede de yer alan ve Hakîm Ata'ya atfedilen meşhur efsâne, kısa hal tercümesi ile birlikte Alî Şîr Nevâyî'nin **Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve** adlı sofiler tezkiresinde de bulunmaktadır ve şöyledir : «**Atı Süleymândur ve H'âce Ahmed-i Yesevî mürîdidür. Hemânâ H'âce bir kün tabbî buyurgandır. Matbahı otun yıtmeydür dip kilgendür. Alar aşhâbka digendürler ki yazıdın otun tirip kiltürüng. Ve ol zaman yağın yağadur irkendür. Aşhâb kim otun tiripdürler, alar hıdmetiğa kilgünçe yağın cihetidin otunlar öl bolğandır. Ve Hakîm Ata tirgen otunlarını tonığa çırmıp kuruğ kiltürgendür. H'âce hazretleri digendürler ki ay ferzend, hakîmâne iş kıldıng. Ve alarğa bu lakab andın kalğandır. Ve Hakim Atağa hikmet tili güyâ boluptur, andak ki annıg fevâyidi etrâk arasında meşhürdür. Ol cümledin bir budur ki :**

**Tiki turğan bütedür
Barğanlarını yutadur**

---

diği için, makalemizi hazırlarken yazmayı tekrar gözden geçirmek istediğimizde, kitapları arasında bulamadık. Büyük bir ihtimalle mecmua, fakültemize intikal etmeyen evrakları arasında bulunmaktadır. Bu yüzden mecmua hakkında ayrıntılı bilgi vermemiz mümkün olmadı.

Merhum hocamın aziz hatırasını şükranla anar, Tanrıdan rahmet dilerim.

**Barganlar kilmes boldı
Meger menzil andadur»****

(bk. K. Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî : Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve- Metin ve Dil Hüsusiyetleri* -, İstanbul 1969, s. 585, Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi).

Nevâyî'nin bu efsâneyi ve Hakîm Ata'nın, *Bakırğan Kitabı*'nda yer almayan bir dörtlüğünü zikretmesi dikkat çekicidir.

Hakîm Ata Kitabı'nda verilen bilgiye göre, Hakîm Ata, Buğra Han'ın kızı Anber Ana ile evlenmiş ve Anber Ana'dan üç oğlu olmuştur. Büyük oğlunun adı Muhammed Hâce, ortancasının adı Aşgar Hâce, küçüğünün adı ise Hubbî Hâce'dir (bk. *Bakırğan Kitabı*, s. 6). Hakîm Ata'nın ilk iki evladı hakkında bir bilgiye rastlayamadık, Hubbî Hâce hakkında ise R. R. Arat, onun kerâmet sahibi olup kadınlar tarafından takdir edildiğini ve hakkında *Hikâye-i Hubbî Hâce* adını taşıyan bir risale bulunduğunu ve bu risalenin *Hakîm Ata Kitabı*'ndaki malumatı naklettiğini bildirir (bk. İA., «*Hakîm Ata*» maddesi). Biz bu risaleyi göremediğimiz için, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*'deki bilgiyi nakletmeği faydalı buluyoruz : «*Mevlidi H̄vârezm eyâletidin ve nevâh̄sidindir. Anıñ evşâfı Türk ve Özbek halâyıkı arasında andın köprek ve meş-hürraqtur ki şerhka ihtiyâcı bolğay. Yigitlikte ötüptür. Yigitler ser-*

-
- (**) «*Adı Süleyman'dır ve Hâce Ahmed-i Yesevî mürididir. Güya Hâce bir gün yemek pişirilmesini buyurmuştur. Aşçısı odun yetmemektedir diyerek gelmiştir. Onlar ashaba demişlerdir ki yazıdan odun toplayıp getirin. Ve o zaman yağmur yağmaktadır. Ashab ki odun toplamışlardır. Onların huzuruna gelene kadar, yağmur sebebiyle odunlar ıslanmıştır. Ve Hakîm Ata topladığı odunları elbisesine sarıp getirmiştir. Hâce hazretleri demişlerdir ki ey oğul, akıllıca iş yaptın. Ve ona bu lakab bu sebepten kalmıştır. Ve Hakîm Ata'ya hikmet dili açılmıştır, o şekilde ki onun faydalı sözleri Türkler arasında meşhurdur. Bunlardan biri de budur ki :*

**Dik duran (ayakta olan) sona erer,
Varanları (gidenleri) ecel yutar,
Varanlar (gidenler) gelmez oldu,
Meğer menzil oradır (öbür dünyadadır).»**

veri Hubbî H'âce dirler. (s. 587) ***

Hakîm Ata'nın bilinen eserleri şunlardır :

1. **Bakırğan Kitabı** : 1301/1884'de Kazan'da basılmıştır. Bu kitapta daha ziyade Hakîm Ata'nın hikmetleri yer almakla beraber, içinde Hâce Ahmed-i Yesevî, Şems Âsi, Hudâdâd ve İkanî'ye âit bazı hikmetler de bulunmaktadır.

2. **Âhır Zaman Kitabı** : 1878'de Kazan'da basılan bu eseri görmemiz mümkün olamadı.

3. **Hazret-i Meryem Kitabı** : 1878'de Kazan'da basılan bu eser küçük boyda 8 sahifelik manzum bir risaledir.

Hakîm Ata'nın bu kitaplarda yer almayan daha bazı hikmetlerinin bulunduğu, incelediğimiz çeşitli hikmet mecmualarından anlaşılmaktadır.

Diğer hikmet yazarlarındaki gibi, Hakîm Ata'nın hikmetleri de şekil ve muhteva bakımından **Dîvân-ı Hikmet**'teki hikmetlere çok benzemektedir. Bu husûs, daha önce yayınladığımız **Azîm Hâce** ile **Hâlis'in hikmetlerinde** de açıkça göze çarpar (bk. K. Eraslan, **Azîm Hâce'nin Hikmetleri**, TDED., c. XIX, İstanbul 1971, s. 195-230; **Hâlis'in Hikmetleri**, TDED., c. XX, İstanbul 1973, s. 105-156).

Yesevî hikmetleri gibi Hakîm Ata'nın hikmetleri de yazılı edebiyatın malı olduğu kadar, sözlü edebiyatın da malı olduğu için zamanla büyük değişikliklere uğramıştır. Çeşitli baskılardaki hikmetlerle, yazma mecmualarda yer alan hikmetler karşılaştırıldığında, aynı hikmetin sâdece ses ve şekil husûsiyetleri bakımından değil, kelime kadrosu bakımından da farklılıklar gösterdiği görülür. Bu husûs sunduğumuz iki **Mî'râc-nâme** metni için de söz konusudur. Bundan başka her iki metinde yer alan beyitler sıra, miktar ve yapı bakımından da farklılıklar gösterir. Bir örnek olmak üzere her iki metnin kelime kadrosu bakımından taşıdığı farkları bir liste halinde belirtmeği uygun bulduk :

Caferoğlu Yazması

indür-

Kazan Baskısı

uzur-

(***) «Doğum yeri Hârezm eyaletinden ve çevresindedir. Onun vasıfları Türk ve Özbek halkı arasında o kadar çok ve meşhurdur ki şerhe gerek yoktur. Gençlikte dünyadan göçmüştür. Yigitler önderi Hubbî Hâce derler.»

huf ^h ten	yassıg
ēşik	kapuğ
yētkür-	tigür-
yaman	bisyār
göşt	it
dūseh	tamuğ
sal-	koy-
behişt	uçmağ
āvāz	ün
sebzī	yaşıl
oñg	sağ
çaqır-	ay-
ba'zı	kimi
toğ	gerd

7 + 7 = 14'lü hece vezniyle yazılan **Mi'râc-nâme** metinlerinde vezin bozukluğu yanında ifâde bozuklukları da büyük ölçüde göze çarpar. Biz metnin transkripsiyonunda bu aksaklıklardan bir kısmını köşeli parantez içinde tainamlayarak gidermeğe çalıştık, bazıalarını da dip notta belirttik. İki metin arasındaki fark dip notta belirtme hududlarını çok aştuğundan, metinleri olduğu gibi birlikte vermeğe mecbur kaldık.

İslamî Türk Edbiyatı'nda çok işlenen bir konu olduğundan Mi'râc hadisesi üzerinde burada bilinenleri tekrarlamayı gereksiz bulduk. Metin yanında, tam bir sözlük ve işletme ekleri listesi ile bâzı kelimelerle ilgili filolojik notların eklenmesini faydalı gördük.

C A F E R O Ğ L U Y A Z M A S I

306 Mİ'RÂC-NÂMETÜ'L-ĤAZRET SALLA'LLÂHU 'ALEYHI

1 Bir ü barlık ol Kâdir körünğ nazar kıldı-ya
Muştafâ[nı] indürüp bizni ümmet kıldı-ya

307 2 'A tâ yiberdi bizge ümmet için Resülñ
Biz dik 'aşl ümmetke andağ resül bërdi-ya

3 Resülğa bolğan ümmet kıyâmetde bolur şâd
Bolur düzeğdin âzâd cevlan kıılır dëdi-ya

- 4 Resül mescidge kirdi huften namazın kıldı
Ebū Cehil eşikdin nāgāh ötüp bardı-ya
- 5 Ebū Cehlning yanında seksen kişi kaşıda
Nāgāh Resülni körgeç heybet birlen baktı-ya
- 6 Mel'un ağzını açtı cādūçı Ahmed dedi
Seniñ dik [bir] cādūger 'ālemde yok dedi-ya
- 7 DİNİMİZNI ÖGÜRDÜNG halāyıkani azğurduñg
Cādūlukni yetkürdüñg artuk öksük dedi-ya
- 308 8 Resül sözün eşitti köñgli yaman ağrıdı
Ummühānning öyige Resül barıp kirdi-ya
- 9 Resül seccāde saldı Tenğriğa namāz kıldı
Hak kulluğın kılıban Rabge zārın aydı-ya
- 10 Üç yüz on üç mürselni anda şeff' kiltürdi
Sırrın Hakka kılıban tekye kılıp turdı-ya
- 11 Körüñg Hudā şan'atın mihmān kılır Resüln
Körmeklikke didārın hazretiñge erdi-ya
- 12 Hakdın nidā aytıldı Cebrā'İlni bar dedi
Fermān kıldım men sañga selām ayğil dedi-ya
- 13 Boldı fermān kim sañga ayğil hür [u] kuşūrğa
Yıgılsunlar bir yirge nazar vaktı boldı-ya
- 309 14 Nāgāh Cebrā'İl kildi Hak selāmın tigürdi
Uçmak içige kirip Burāk alıp çıktı-ya
- 15 Kökler kapuğı açıldı Burāk alıban çıktı
Fermān kıldım Rızvānğa Burāk minsün dedi-ya
- 16 Burāk eşikte turdı Cebrā'İl öyge kirdi
Muhamedni eşikke ol dem alıp çıktı-ya
- 17 Resül aydı Cebrā'İl 'acāyibdür bu müşkil
Tızrak [kilür] siz marğa kıyamet mü dedi-ya

(4) Vezin gereği **Ebū Cehil** şeklinde okundu.

(10) Bu beyit Kazan baskısında yok.

(15) Birinci mısradaki vezin bakımından bir hece fazlalık olduğu gibi, bu beyit Kazan baskısında da yok.

(17) Bu beyit Kazan baskısında yok.

- 18 Tâ bolğunça kıyâmet bu dem kutluğ sa'âdet
Döst döstğa rāzī aytur mi'rāc tūni dēdi-ya
- 19 Resül çıkıban kildi baqtı Burākı kördi
Hak kudretin körübeı bes 'acāyib kaldı-ya
- 310 20 Yüzin nürdın yaratmış közi gevherdin êrmış
Ol hālîk-ı bir ü bar şol şüretde kıldı-ya
- 21 Başı anıñ yâkütđın kulaqları 'aķıķđın
Boyunu aķ zeberced tişi dürđin êrdi-ya
- 22 Uçası çın zümürüd süngekleri yâkütđın
Göştı anıñ za'ferān içi 'anber êrdi-ya
- 23 Tügi [hem] aķ yıfardın kıyruķları cevherdin
Ayaķları gevherdin sım [ü] altun êrdi-ya
- 24 Atdın êrdi uluğrak tivedin êrdi kiçikrek
Her bir basmış kademı yêtmış miñg yıl êrdi-ya
- 25 Kı zıl yâküt igeri üzengüsi zümürüd
Burāk Resülñi körgeç selām kılıp turdı-ya
- 311 26 Resül 'aleyke aldı Burāk kaşığa kildi
Burāk Resülñi körüp tizgin salıp kaçtı-ya
- 27 Burāk Resülđın kaçtı Cebā'ıl hay hay [dê]di
Bı-deblik bolmağıl bolma 'aşı dēdi-ya
- 28 'Aşıl işi düşvār körmesler anda dīdār
'Azāb kılğay ol Cebbār ornı dūzeh dēdi-ya
- 29 Burāk bu söz eşitti başını yirge saldı
Köz yaşını aķurup hācetim bar dēdi-ya
- 30 Yüz miñg burāk hızmıetde ārzü kılır Hāzretke
Yörüpdürler behiştde barçası kem dēdi-ya
- 31 Aydı Burāk ay Ahmed meniñg birlen kılğıl 'ahd
Kıyāmet kün bolğanda meni miniñg dēdi-ya
- 312 32 'Älem fahr[ı] Muħammed Burāk birlen kıldı 'ahd
Cebrā'ıl bilip anda tizgin alıp tuttı-ya

(18) Bu beyit Kazan baskısında yok.

(24) Birinci mısradada vezin bakımından bir hece fazlalık var.

(28) Metinde düşvār kelimesi dıřvār şeklinde yazılmış.

- 33 Cılavıda Cebrâ'îl oñg yanında Mikâ'îl
Sol yanında İsrâfîl anda hâzır turdı-ya
- 34 Dü-şenbe kêçesi êrdi Resûl andın atlandı
Mekke şehridin çıkıp olar rvân boldı-ya
- 35 Āvâz kildi oñg qoldın Resûl derhâl eşitti
Meyil añga kılmadı andın Resûl ötti-ya
- 36 Āvâz kildi sol qoldın iltifâtî kılmadı
Hiç nazâr hem salmadı andın ötüp bardı-ya
- 37 Resûl aydı Cebrâ'îl °aceb turur bu müşkil
Āvâz kilgen oñgdın sol ne āvâzdur dēdi-ya
- 313 38 Cebrâ'îl aydı Aḥmed zihî körgüz sa°adet
Sen olargâ meyl kılsañg ümmet ḥarâb êrdi-ya
- 39 Oñg qoldın kilgen āvâz cühüd êrdi ol mel'ün
İltifât[î] kılmadıñg ümmet râḥat taptı-ya
- 40 Sol qoldın kilgen āvâz dünyâ êrdi ol gaddâr
Yaḥşı kıldıñg baqmadıñg anda maḥrû qaldı-ya
- 41 **Resûl bu söz eşitti müşkilleri ḥal boldı**
Köz[in] yumup açkunça Mescid-Akşâ bardı-ya
- 42 Resûl anda susadı şerbet alıban kildi
Resûl baqıban turdı tört kâsede êrdi-ya
- 43 Biri anıñg ḥamırdın biri anıñg engübîn
Biri anıñg ürünğ süt şehd ü şeker êrdi-ya
- 314 44 Resûl ḥamrdın almadı engübînga baqmadı
İki kâseni alıp Resûul derhâl içti-ya
- 45 Tört ton kildi Resûlğa sarıg kara sebiz aq
Sarıg qararı qoydı sebiz aqını aldı-ya
- 46 Cebrâ'îl ay[dı] dōstum sarıg qararı qoyduñg
Peyğamberlik bildürüp yaḥşı kıldıñg dēdi-ya

(34) Birinci mısradada vezin bakımından bir hece fazlalık olduğu gibi, bu beyit Kazan baskısında yok.

(35) Vezin gereği **meyil** şeklinde okundu.

(44) Vezin gereği **hamır** şeklinde okundu.

- 47 Resûl bu söz eşitti müşkilleri hâl boldı
Körüp sırlarını [ol dem] Mescid-Akşâ bardı-ya
- 48 Resûl mescidge kirdi peygamberlerini kördi
Barça turup olarğa anda selâm kıldı-ya
- 49 Resûl 'aleykin aldı barı birle körüşti
Olar içre Resûl ay özge yulduz êrdi-ya
- 315 50 Üç yüz on üç mürsller dört yüz kırk dört nebîler
Soñgra kilmiş velîler barça hâzır êrdi-ya
- 51 Mûsâ aytur ay Âdem zihî sa'âdet bu dem
Safiiyyu'llâh sizdür siz imâni boluñg dâdi-ya
- 52 Âdem Mûsâğa baqtı kaçan revâdur dâdi
Muştafânıñ aldıda bizge imâm dâdi-ya
- 53 Resûl imâm boluban peygamberler şaf turdı
Hâk kulluğın kılıban selâm anda bêrdi-ya
- 54 Arka mihrâbka koydı peygamberlerge baqtı
Resûl münâcât kıldı barça âmîn dâdi-ya
- 55 Du'â kılıban koqtı şarîrâ kaşığa kildi
Şahrâ taşıdın aştı peygamberler qaldı-ya
- 316 56 Peygamberniñ [aldığa] nürdın nerdibân koydılar
Anda Resûl aşıban kök kapuğğa yetti-ya
- 57 Kök kapuğı açıldı feriştelelerini kö[r]di
Gürûh gürûh kiliben Muştafânı kördi-ya
- 58 Evvelgi kökke uçtı feriştelerni kördi
Hâk kulluğın kılıban Rabge râzın aydı-ya
- 59 Andın ötüben bardı ikinci kökke yetti
K'anda horâsnı kördi. Cebrâ'ildin sordı-ya
- 60 Cibrîl aydı horâsdur vaktın saklap turupdur
Munda çağırsa horûs anda çarlar dâdi-ya
- 61 Üçünçi kökke uçtı feriştelerni kördi
Yarım tenleri otđın yarım qardın êrdi-ya

(56) Birinci mısra vezin ve ifâde bakımından bozuk.

(59) k'anda kelimesi metinde k'onda şeklinde yazılmış.

- 317 62 Törtünçi kökke aştı 'İsâ resûlnı kördi
Anda Resûlnı körüp turup selâm kıldı-ya
- 63 Resûl 'aleykin [aldı] Beytü'l-ma'mûrga kirdi
Hak kulluğın kılıban anda selâm berdi-ya
- 64 Beşinçi kökke aştı Mûsâ resûlnı kördi
İkilesi sözleşip anda fırsat turdı-ya
- 65 Altınçı kökke aştı feriştelerni kördi
Tenleride başı yok rabbiye'l-a'lâ dedi-ya
- 66 Yetinçi kökke aştı feriştelerni kördi
Kaysısını bilmedi zamân karâr kıldı-ya
- 67 Ba'zısıdur kıyamda ba'zısıdur rükû'da
Ba'zısıdur sücûdda rabbiye'l-a'lâ dedi-ya
- 318 68 Resûl yokaı baktı 'arş-ı a'lânı kördi
Yete minğ bu dünyâça tañğ 'acâyib kaldı-ya
- 69 'Arşke yavukrak yetti Haknıñ şıfatın kördi
Muştafâning ağızğa bi nemerse tamdı-ya
- 70 Baldın erdi süçükrak kardın erdi savukrak
Üç yüz altmış temüri yaruk bolup kaldı-ya
- 71 Resûl halkığa tamdı köñgli kin dik yarudı
'İlm-i hikmet içinde mevc uruban turdı-ya
- 72 Hakdın nidâ yetildi 'arşke kadem koy dedi
Habîbu'llâh ol demde keş[ni] salay dedi-ya
- 73 Yarlık yiberdi Settâr salmağıl na'leyn zinhâr
Na'leyn birle koy kadem toğı kalsun dedi-ya
- 319 74 'Arşdın ötüben bardı sidre makâmğa yetti
Ol makâmğa yetiben ümmetlerim dedi-ya
- 75 Yetip ufuk makâmğa ol Hazret-i Cebrâ'îl
Kaytıp anda yıglaban köp 'özzürler kıldı-ya
- 76 Meniñ makâm[ım] ufuk mundın narı menzil yok
Eyâ Resûl munı uk bāver kılıñğ dedi-va

(71) Bu beyit Kazan baskısınca yok.

(75) Vezin gereği 'özür şeklinde okundu.

- 77 Refref yêtiben kildi Resûl-Refrefge mindi
Sansız hicâblar kêçip kâbe kavseyn bardı-ya
- 78 Körgil Hudâniñg şunın mihmân kıılır Resûlın
Et-tahıyyât selâmin Muştafâğa aydı-ya
- 79 Resûl özidin kitti Hâk selâmin êşitti
Bî-huş boluban yattı zamân qarâr kııldı-ya
- 320 80 Resûl hüşığa kildi tıvraq ʿaleykin aldı
ki ilgin köterip duʿâ kıılıp turdı-ya
- 81 Hâkdın nidâ aytıldı ne kiltürdüñg döp aydı
Döst döstüğe kilgende hâli kilmes dēdi-ya
- 82 Hâcetimni revâ kııl andın soñgra tiler men
Bir nêmerse kiltürdüm sende yoqtur dēdi-ya
- 83 Tört nêmerse kiltürdüm yoqtur seniñg genciñgde
Cürüm hâcet yoqsızlık tört[ünç] yazuq dēdi-ya
- 84 Oñg qolumda niyâzın: sol qolumda hâcetim
Ümmetlerim yazuqın ʿafiv kıılıñg dēdi-ya
- 85 Enbiyâlar serveri evliyâlar rehberi
İki ʿâlem çerâğı kil merhabâ dēdi-ya
- 321 86 Cümle deryâlarını men şehd [ü] şeker yarattım
Her qayda kim sen barsañg bile barsun dēdi-ya
- 87 Barça dirahıtlarını men kîmyâ-yı cân yarattım
..... yaş yandurdum dēdi-ya
- 88 Eyâ döstüm Muḥammed nêçe aytur sen ümmet
Ümmetleriñg yazuqın kêçürdüm men dēdi-ya
- 89 Hâbîbim sen Muḥammed ümmetiñgni kêçürdüm
Resûl anda sivünüp hoş-vaqt bolup turdı-ya
- 90 Bu dünyâ ve ol dünyâ seniñg üçün yarattım
Kıyâmet künide [sen] rızâ bolsañg dēdi-ya

(79) Bu beyit Kazan baskısında yok.

(81) **kiltürdüñg** kelimesi metinde **kiltürdüñ** şeklinde yazılmıştır.

(83) Vezin gereği **cürüm** şeklinde okundu.

(84) Vezin gereği ʿ**afiv** şeklinde okundu.

(89) Bu beyit Kazan baskısında yok.

(90) Beyitte **Levlâke levlâke lemâ hâlektu eflâke**. Sen olma-
saydın.

- 91 Rahmet hil'atın keydi mağfired t'acın urdı
Resül neçe rāz aytıp hoş-vakt bolup turdı-ya
- 323 92 Resül hazretidin yandı arkasığa evrülđi
Yete düzehni kördi ot saçraban turdı-ya
- 93 Her bir düzeh içinde feriştelerni kördi
Otdın gürzî alıban tutup turur erdi-ya
- 94 Kara erdi yüzleri çakır erdi közleri
Yarım teni otdındur yarım kardın erdi-ya
- 95 Bir gürühni tutuban ot içige salıban
Tillerin arkasından tartıp turar erdi-ya
- 96 Bir gürühni tutuban imçekidin asıban
Bir gürühniñ boynığa otdın zencir erdi-ya
- 97 Hāviyeniñ içide iki kimersenı kördi
Tanıp ata anasın tañg 'acāyib kaldı-ya
- 323 98 Otdın erdi keşleri katrān erdi tonları
Resül olarnı kördi hayran bolup turdı-ya
- 99 Olar ayttı ay ferzend bizni körüp bol melül
Nāle kılıp kim olar rahim kılğıl dedi-ya
- 100 Bizni munda koymağıl Hudāyınğdın tilegil
Nevmİd koyup kitmğil eyā ferzend dedi-ya
- 101 Resül bu sözni eşitti köngli perişān boldı
Hakdın nidā aytıldı bularnı koy dedi-ya
- 102 Kildi nidā-yı Cebbār ay sıvgülük habībim
İki döst bir köngülge hergiz sıgmas dedi-ya
- 103 Eyā dostum Muhammed iki işniñ birin kıl
Ata anañnı değıl veyā ümmet dedi-ya
- 324 104 Resül aydı ay Rahmān ata anam iki cān
Ümmetlerim miñg elvān kabül kılğıl dedi-ya

(91) urdı kelimesi metinde uradı şeklinde yazılmıştır.

(97) İkinci mısra vezin bakımından bozuk.

(99) Vezin gereğı rahim şeklinde okundu.

(100) nevmİd kelimesi metinde nā-ümİd şeklindedir.

(101) Birinci mısra vezin bakımından bozuk.

- 105 Atadın hem kêçer men anadın hem kêçer men
Ümmetlerim tiler men ‘afiv kılğıl dèdi-ya
- 106 Resül düzehdin ötti oñg qolığa evrüldi
Sekiz behiştni kördi tañg ‘acāyib qaldı-ya
- 107 Cennet sarı bardılar hūrlar qarşu kildiler
Muştafāniñ başıga dürr ü güher saçtı-ya
- 108 Behişt eşikin aştı közi uçmaqğa tüştü
Tört arıgda su kördi tañg ‘acāyib qaldı-ya
- 109 Biri anıñg su êrdi biri anıñg ürünğ süt
Biri anıñg engübün şehd [ü] şeker êrdi-ya
- 325 110 Nêçe çaylar kördiler temāşalar kıldılar
Köñgülleri açılıp ganı [u] gāşylar kitti-ya
- 111 Bir behiştni kördiler kâfūrıdın yaratıp
Etrāfları zümürüd körüben tañg qaldı-ya
- 112 Tahtları anıñg nürdın köşkleri [hem] ‘anberdin
Añga nazar salıban hayrān bolup turdı-ya
- 113 Her uçmaqñıñ içinde turfa köşk[ler] yaratmış
Her bir köşk[nüñg] içinde yêtmiş miñg hūr êrdi-ya
- 114 Mü’min için burāklar reyhān otını otlarlar
Kevşer suyn içerler cevlan kıılır êrdi-ya
- 115 Resül bularnı kördi öz maqmıga yandı
Mekke şehriçe Resül ol dem kilip kirdi-ya
- 327 116 Resül yêtiben kildi Burāqğa ‘özrler kıldı
Burāq ruḥşat alıban menziliğa bardı-ya
- 117 Resülniñg yatқан ornı yene ısıg turupdur
Salıp kitken zencirler kıımırlaşur êrdi-ya
- 118 Subḥ örleben tañg attı Resül mescidge kirdi
Aşhābğa rāzın aydı barça belı dèdi-ya

(105) Vezin gereği ‘afiv şeklinde okundu.

(109) ürünğ kelimesi metinde reng şeklinde yazılmıştır.

(110) Bu beyit Kazan baskısında yoktur.

(117) Birinci mısradada yen kelimesinden sonra el-hāl kelimesi gelmektedir.

- 119 Barça belî dēdiler muṭîc bolup turdılar
İnanmagen münāfıqlar yüzi qara boldı-ya
- 120 ʿAbdu'llāh İbn-i ʿAbbās su'āl itti Resūldın
Kördiler mü didārın Resūl belî dēdi-ya
- 121 Resūl mi'rācın eşit künde İmānıñ yarut
Zāhir bātınıñ yarut nürdın şafā kildi-ya
- 327 122 Kıl Süleymān söz aydı Resūl mi'rācın yaydı
Mi'rāc-ı Aḫmedni aydı dōstlarğa yādgār koydı-ya

K A Z A N B A S K I S I

- 120 1 Ol bir ü bar-ı irklik körklük nazār kıldı-ya
Muştafānı uzruban bizni ümmet kıldı-ya
- 2 ʿAṭā yiberdi bizge ümmet kıldı Resūlge
Biz dik ʿāşī kullarğa anı resūl kıldı-ya
- 130 3 Resūlğa bolğan ümmet ʿaraşātda bolur şād
Bolur düzeḫden āzād anda cevlan kıldı-ya
- 4 Her kim aña yetmedi İmānıga kirmedi
Köyüp düzeḫ içinde cāvidāne qaldı-ya
- 5 Öz nürındın yaratdı Ḥabīb teyüp aṭ koydı
Ḥicāblardın ötüben kābe qavseyn bardı-ya
- 6 Resūl mescidge kirdi yassıg namāzın kıldı
Ebū Cehil qapuğdın nāgāh ötüp bardı-ya
- 7 DİNimizni ardurdıñ ḫalāyıkni evürdiñ
Cādūlıqni tigürdiñ artuq iksük tēdi-ya
- 8 Mel'un ağızını açdı cādū Muḫammed dēdi
Sen dik cādū cihānda bolmağay hıç tēdi-ya
- 9 Ebū Cehil qapuğda seksen kişi qaşında
Nāgāh Resūlnı körüp heybet birle baqdı-ya

(119) İkinci mısırada vezin bozuk.

(122) Her iki mısırada da vezin bozuk.

(4) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(5) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(6) Vezin gereği **Ebū Cehil** şeklinde okundu.

(9) Vezin gereği **Ebū Cehil** şeklinde okundu.

- 10 Resûl bunı eşitdi köngli bisyâr ağrıdı
Ümmühânî öyige Resûl ötip bardı-ya
- 11 Resûl seccâde saldı tekye namâzın kıldı
Hâk kulluğın kıluban Hâkğa zârın dâdi-ya
- 12 Üç yüz on üç mürseller şeff^c kiltürdi anlar
Sırını Hâkğa ulaban tekye kılip katdı-ya
- 13 Resûl tekiye kıldı teni âsâyiş tapdı
Nefsi gulğul kıluban köngli oyağ êrdi-ya
- 14 Körüng Hudâniנג şun^cın mihmân kılor resûlin
Körmekke didârını Hâzretke ündedi-ya
- 15 Hâkdın nidâ yêtildi Cebrâ'ilge bar tedi
Fermân tigür Rızvânga Burâk alğil tedi-ya
- 131 16 Fermân tigür Rızvânga aytsun hür [u] kuşürga
Yıgılsun tęp hucreğa nazâr vaqtı boldı-ya
- 17 Nâgâh Cebrâ'il kildi Hâk selâmın tigürdi
Uçmağ içige kirip Burâk alıp çıkdı-ya
- 18 Burâk êşikde turdı Cebrâ'il özi kirdi
Muşafânı oygatıp olup anı çıkdı-ya
- 19 Resûl çıkuban kildi baqdı Burâknı kördi
Hâk şun^cını körüben tañg 'acâyib qaldı-ya
- 20 Yüzin nürdın yaratmış közi gevherdin êrmiş
İrinleri la'aldın tişi dürdin êrdi-ya
- 21 Başı anıñg incüdin kulaqları 'aқиқdin
Dudağı anıñg zeberced dişi mercân êrdi-ya
- 22 Uçası çın yâkütđin süñgekleri zümürüğ
İti anıñg zağferân içi 'anber êrdi-ya
- 23 Tügi anıñg yupardın yâl quyuğu reyhândın
Ayakları gevherdin sım [ü] altun êrdi-ya

(11) **tekye** kelimesi metinde **teyke** şeklinde yazılmıştır.

(13) Vezin gereği **tekiye** şeklinde okundu; ayrıca beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(20) Vezin gereği **la'aldın** şeklinde okundu

(21) İkinci mısradaki vezin bozuk.

- 24 Atdın erdi uluğrak tivedin hem kiçikrek
Her bir başmış kademi bir yıllık yol erdi-ya
- 25 Kızıl yâkûtdın iger yüzi kişiğe benğzer
Burâk Resûlnı körgeç yûknüp selâm kıldı-ya
- 26 Resûl ‘aleyküm aldı Burâk kaşığa kildi
Burâk hezîmet alıp tezgin saçrap kaçdı-ya
- 27 Burâk Resûldın kaçdı Cebrâ’îl anğa haykırdı
Edebsizlik kılmağıl ‘asî bolma tedi-ya
- 28 ‘Asîler işi düşvâr anda körmegey didâr
‘Azâb kılğuçı Cebbâr ornı tamuğ tedi-ya
- 132 29 Burâk bu sözni eşitdi başını yirge koydı
Közdin yaşın akızdı hâcetim bar tedi-ya
- 30 Yüz miñg burâk uçmağda turupdurlar hızmetde
Barça sizniñg hazretde ârzülukdur tedi-ya
- 31 Burâk aydı ay Ahmed meniñg birle kılğıl ‘ahd
‘Araşatniñg küinde meni mingil tedi-ya
- 32 Resû anda ‘ahd itdi hâşşe bolğıl kil dedi
Başdın saçın [1] aldı çın çın inan tedi-ya
- 33 ‘Âlem fahrı Muhammed Burâk birle kıldı ‘ahd
Cebrâ’îl kılıp ‘izzet tizginini tutdı-ya
- 34 Cebrâ’îl tizginin tutdı Mikkâ’îl üzengü başdı
İsrâfil koltuklaban Resûl anda mindi-ya
- 35 Onğ yanında Cebrâ’îl sol yanında Mikâ’îl
Aldında hem İsrâfil ‘Azrâ’îl şonğ erdi-ya

(27) Vezin bakımından **Cebrâ’îl** kelimesi yerinde **Cibril** kelimesi olmalıydı.

(29) Birinci mısraıda vezin bakımından fazlalık vardır.

(32) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(34) Birinci mısradada vezin bakımından iki hece fazlalık vardır; ayrıca bu beyit Caferoğlu yazmasında yoktur.

- 36 Ong yanındın ün kildi Resül anı eşitdi
Meyil anğa kılmadı andın ötüp bardı-ya
- 37 Yeti kademdın ötti sol yanındın ün kildi
İltifatın kılmadı melek tahsîn kıldı-ya
- 38 Resül anda susadı şerbet inüben kildi
Resül bakıban kördi tört kadehde erdi-ya
- 39 Biri anıñg hamr erdi biri anıñg engübün
Biri anıñg ürünğ süt şehd [ü] şeker erdi-ya
- 40 Resül hamr[nı] almadı engübünge bakmadı
İki kadehni aldı Resül içip kandı-ya
- 41 Tört ton kildi Resülğa sarıg yaşıl kızıl ak
Sarıg kızılını koydı yaşıl aknı aldı-ya
- 133 42 Sarıg kızılını koydıñg yaşıl[nı] aknı aldıñg
Peygamberler tonıdur yahşı kıldıñg tedi-ya
- 43 Resül aydı ay Emîn 'acâyibdür bu müşkil
Sağdın soldın kilgen ün ne ündür ol tedi-ya
- 44 Sağ kolıñgda dünyadı seni aldayın tedi
Yahşı kıldıñg bakmadıñg ümmet harāb erdi-ya
- 45 Sol yanıñgdın kilgen ün cühüd erdi ol melfün
İltifatın kılmadıñg mahrüm bolup kaldı-ya
- 46 Resül bu sözni eşitdi müşkilleri hal boldı
Közni yumup açkunça Mescid-Akşāge kirdi-ya
- 47 Akşā mescidge kirdi peygamberlerni kördi
Barça tutuban 'izzet kopup selām kıldı-ya
- 48 Resül 'aleyküm aldı barçası birle körüşdi
Barı tamām tolun ay yarubanı turdı-ya
- 49 Üç yüz on üç mürseller tört miñg tört yüz nebiler
Şonğ kilmiş evliyālar barça hāzır boldı-ya

(36) Vezin gereği **meyil** şeklinde okundu.

(37) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(46) Her iki mısırada da vezin bozuk.

(48) Birinci mısırada vezin bakımından bir hece fazlalık var.

- 50 Mūsā aytdı ay Ādem yüz miñ sa'adet bu dem
Şafiiyu'llāh sizdür siz keçinğ imām tedi-ya
- 51 Ādem Mūsāğa bakdı kaçan revādur üdi
Muştafāniñg katında bizge keçmek tedi-ya
- 52 Resül imāmlık kıldı peygamberler şaf turdı
Hak kulluğın kıluban barça āmin tedi-ya
- 53 Arka mihrābğa berdi peygāmlergerge bakdı
Resül du'a kıluban barça āmin tedi-ya
- 54 Du'ā kıluban kopdı hucre başığa kildi
Nürdin nerdibān uruldı Resül aşır bardı-ya
- 134 55 Evvelki kökke yetdi feriştelerni kördi
Gürüh gürüh kilüben turup selām kıldı-ya
- 56 İkinci kökke yetdi feriştelerni kördi
Barça karşı kilüben turup selām kıldı-ya
- 57 Üçünçü kökke aşdı körklük horūsni kördi
Uşal horūsni körüp Cebrā'ildin sordı-ya
- 58 Emīn aydı horūsdur vaktın saklap turupdur
Munda aysa bu horūs anda aytur tedi-ya
- 59 Törtünçü kökke aştı 'İsā resülni kördi
'İsā utru yörüben turup selām kıldı-ya
- 60 Resül 'aleyküm aldı Beytü'l-ma'mürni kördi
Hak kulluğın kıluban pend naşihat kıldı-ya
- 61 Beşinçü kökke aştı Mūsā resülni kördi
Mūsā ilgeri çıkdı selām kılıp turdı-ya
- 62 Mūsā aydı ay Ahmed der-h'vāst kılğay sen ümmet
Sākıt kılğıl namāzın ümmetiñdin tedi-ya
- 63 Altınçü kökke aştı feriştelerni kördi
Teninde baş yok erdi tañg 'acāyib kaldı-ya

(54) İkinci mısra'da vezin bozuk.

(57) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(60) **pend naşihat**, metinde **pend ü naşihat** şeklindedir; vezin ge-
reği değiştirildi.

(62) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

- 64 Yêtinçi kökke aştı ferîştelerni kördi
 Qayasını bilmedi zamân qarâr kıldı-ya
- 65 Kimi anıñg kıyâmda kimi anıñg rükû'da
 Kimi anıñg sücûdda rabbiye'l-a'lâ têdi-ya
- 66 Resûl yoqarı baqdı 'arşnı hevâda kördi
 Yêti miñg bu dünyâça tañg 'acâyib kıldı-ya
- 67 Resûl yoqarı baqdı közi [hem] 'arşke tüşdi
 Muştafânıñg ağzığa bir nêmerse tamdı-ya
- 135 68 Baldın êrdi süçükrek qardın êrdi şoğukraq
 Üç yüz altmış temüri yaruban[1] turdı-ya
- 69 Hâkdın nidâ yêtildi 'arşke qadem bas têdi
 Hâbîbu'llâh oturup na'leyn tartay têdi-ya
- 70 Yarlıg yiberdi Settâr na'leyn tartmağıl zinhâr
 Na'leyn birle bas qadem gerdiñg qalsun têdi-ya
- 71 Resûl na'leyn tartmadı 'arşke qadem[in] basdı
 Hakdın nidâ yêtildi tîz yörgil têdi-ya
- 72 'Arşdın ötüben bardı sidre maqâmğa yêtdi
 Sidre maqâmıdın ötüp ufq maqâmğa yêtdi-ya
- 73 Sidre maqâmın ötdi ufq maqâmığa yêtdi
 Qayıp anda Cebrâ'ıl öküş 'özür kıldı-ya
- 74 Menim makâmım ufuk mundın artuq menzil yoq
 Eyâ Resûl bilgil uq perim köyer têdi-ya
- 75 Refref inüben kildi Resûl Refrefge aşdı
 Sansız miñg hicâb keçti lâ-mekânğa yêtdi-ya
- 76 Körgil Hudânıñg şun'ın mihmân kıtur Resûlnı
 Taḥıyyât ve selâmın Muştafâğa têdi-ya
- 77 Resûl 'aqlıge kildi tezgîn 'aleyk[in] aldı
 İki ilgin köterip şükür kılıp turdı-ya

(71) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(73) Vezin gereği 'özür şeklinde okundu.

(77) Vezin gereği şükür şeklinde okundu.

- 78 Hakdın nidâ yetildi ne kiltürding dep aydı
Dost döstığa kilürde hâlî kilmes tedi-ya
- 79 Resül aytdı yâ Settâr rahim kılguçı Gaffâr
Men nêmerse kiltürdüm yokdur sende tedi-ya
- 80 Tört nêmerse kiltürdüm yoktur seniñ genciñde
Cürüm hâcet yoksızlık törtünçi yazuk tedi-ya
- 136 81 Oñg kolumda niyâzım sol kolumda hâcetim
Ümmetlerim günâhın keçrü bergil tedi-ya
- 82 Aytur Resül tilegil bu dem hâcet vaktıdur
Ni hâcet kim tilesenğ kabül kılay tedi-ya
- 83 Resül aytur tiler menümnetlerim kolar men
‘Âşî ümmet yazukın ‘afiv kılğıl tedi-ya
- 84 Enbiyâlar serveri evliyâlarınñ fahrı
İki ‘âlem çerâğı kil merhabâ tedi-ya
- 85 Cümle deryâlarını men şehd ü şeker yaratdım
Kayda kim sen tilesenğ anda barsun tedi-ya
- 86 Barça dırahtlarını men gül [ü] mercân yaratdım
Kayda kimsen tilesenğ meyve bolsun tedi-ya
- 87 Eyâ döstüm Muhammed neçe ayğay sen ümmet
Ümmetlerniñ yazukın keçrü berdim tedi-ya
- 88 Leylâk lemâ halektu’l-eflâk tedim men sañga
İki ‘âlem çerâğı habîbim sen tedi-ya
- 89 Bu dünyâ ve ol dünyâ dostluğuma yaratdım
‘Araşâtınıñ küninde rızâ seniñ tedi-ya
- 90 Rahmet hil’atın kevdi mağfiret tâcın urdı
Resülü’llâh sivüdi hazretindin yandı-ya

(79) Vezin gereği **rahim** şeklinde okundu.

(80) İkinci mısradâ vezin bakımından fazlalık vardır.

(82) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(83) Vezin gereği **‘afiv** şeklinde okundu; ayrıca beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(88) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

- 91 Sol kolığa evrildi yêti tamuğnı kördi
Her biri kökrep mevc ursa otı saçrar êrdi-ya
- 92 Her bir tamuğ içinde feriştelerni kördi
Otdın gürziler alup yandururlar êrdi-ya
- 93 K̄ara êrdi yüzleri çağır êrdi közleri
Yarım anıñ tenleri k̄ardın şovuk̄ êrdi-ya
- 137 94 Bir gürühnı tutuban otdın şandal aluban
İrinlerin kisüben 'azāb k̄ılır êrdi-ya
- 95 Bir gürühnı tutuban otdın çengällar urup
Tillerini eñgsedin tarta turur êrdi-ya
- 96 Bir gürühnı tutuban imçekindin asıban
Bir gürühnıñ boynında otdın gullar êrdi-ya
- 97 Hāviyeniñ içinde iki kim-êrse kördi
Kendi ata anası tañḡ 'acāyib k̄aldı-ya
- 98 Otdın na'leyn k̄eyüben k̄atrāndın hem tonları
Yıglap Resūlmı körüp köp zārılıklar k̄ıldı-ya
- 99 Bizni otda koymağıl h̄azretinden tilegil
Maħrūm koyup kitmegil eyā ferzend t̄edi-ya
- 100 Resūl bu sözni eşitdi köñgli yavlağ ağrıdı
Hağdın nidā[yi] kildi bizni sivgil t̄edi-ya
- 101 İki sivgülük sığmas bir köñgülninñ içinde
Ata anañgnı sivgil yā ümmetiñḡ t̄edi-ya
- 102 Atamdın hem kêçer men anamdın hem kêçer men
Ümmetlerim yazukın kêçre bêrgil t̄edi-ya
- 103 Resūl bulardın ötdi oñḡ kolığa evrildi
Sekiz uçmah köründi şādmānlıklar boldı-ya
- 104 Uçmah tapa yöridi h̄urlar hem karşı kildi
Muştafāniñ başığa dürr [ü] mercān saçdı-ya

(91) İkinci mısradada vezin bakımından fazlalık vardır.

(95) Bubeyit Caferoğlu yazmasında yok.

(98) İkinci mısradada vezin bakımından fazlalık vardır.

(100) Birinci mısradada vezin bakımından fazlalık vardır.

- 105 Resül uçmahğa kirdi közi alarnı kördi
Tört arıknı körüben anğa bakıp turdı-ya
- 106 Biri anıñg şu erdi biri anıñg engübın
Biri anıñg ürünğ süt şehd ü şeker erdi-ya
- 138 107 Biri anıñg kâfurdın kerpiçleri zümürrüd
Tahtı anıñg ‘anberdin köşki nürdın erdi-ya
- 108 Her bir uçmah içinde elvân elvân köşkler
Her bir köşk [niñg] içinde yetmiş miñg hür erdi-ya
- 109 Mü'min üçün burâklar firdevs otını otlar
Kevşer suynı sular cevlân kılur erdi-ya
- 110 Resül bulardın ötdi makâmığa evrülde
Mekke şehri içige inübeni kildi-ya
- 111 Resül inüben kildi öküş ‘özürler koldı
Burâk tizginin tutup kaytubanı kitdi-ya
- 112 Resül hucrege kirdi kendü ornığa keçdi
Resülniñg yatğan ornı henüz ısığ erdi-ya
- 113 Subh oldı tañg atdı Resül mescidge kirdi
Resül razını aydı barça belı tedi-ya
- 114 Barça belı tediler mutıf bolup turdılar
Bütmege münâfıklar yüzi kara boldı-ya
- 115 ‘Abdu’llâh İbn-i ‘Abbâs su’âl kıldı Resüldın
Kördünğüz mü didârın Resül belı tedi-ya
- 116 Resül mi’râcın eşit kendü İmâniñg yarut
Zâhir bätiniñg arıt nür-ı şafâ kildi-ya
- 117 Kul Süleymân hoş aydı Resül mi’râcın yaydı
Resül mi’râcın aytıp döstığa yâdgâr koydı-ya

(107) Bu beyit Caferoğlu yazmasında yok.

(108) Birinci mısradada vezin bakımından eksiklik vardır.

(111) Vezin gereği ‘özür şeklinde okundu.

(113) **Subh** kelimesi yerinde **şabâh** kelimesi olsaydı, vezin düzgün olacaktı.

(117) İkinci mısradada vezin bozuk.

N O T L A R

K. 1 U z r u b a n «göndererek» : **Muştafâni uzruban bizni ümmet kıldı-ya** «Mustafa'yı göndererek bizi ümmet kıldı-ya». C. yazmasında mukabil mısra şöyledir : **Muştafâni indürüp bizni ümmet kıldı-ya** (bk. 1. beyit). Kelimenin bu şekilde okunuşu doğru ise, **uzruban** < *uz-ur-uban (-u- isimden fiil yapma eki, -r- faktitif eki, -uban zarf-fiil eki) şeklinde parçalanabilir. *Uz şeklinde bir kökün varlığı, **uza-** (< *uz-a-), **uzan-** (< *uz-a-n-), **uzat-** (< *uz-a-t) fiilleri ile **uzun** (< *uz-u-n) isminden anlaşılmaktadır. Kelimeyi **ozruban** (< **ozğuruban** < **oz-ğur-uban**) şeklinde okumayı mâna bakımından uygun bulmadık, zira bu takdirde kelimeye «geçirerek» gibi bir mâna vermek gerekirdi. Buna benzer bir durumu biz, *ül kökünden genişleyen **üle** (< *ül-e-) «pay etmek, taksim etmek» ile **ülüş** (< *ül-ü-ş) «pay, hisse» kelimelerinde de görmekteyiz.

C. 2 b ê r — «vermek», Türkçe'nin tarihî gelişmesi içinde güç mes'elelerden biri de e~i/ê gelişmesinin tesbitidir. Arap asıllı imlânın bu sesleri kesin şekilde belirtmemesi, bugünkü canlı şive ve lehçelere dayanarak sağlam bir karar vermenin güç olması mes'eleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Bilhassa kapalı e (ê) sesinin teşekkülü uzun zaman içinde çeşitli şive ve lehçelerde farklı bir durum göstermiştir. Meselâ Kazan Tatarcası'nda e>i, i>ê gelişmesi bilinmekte ise de (bk. **Fund. I, Kaz. Tat.** § 222), bunun genel bir kaide olduğu söyleyemez. Çağatay yazı dilinde de bir çok hallerde imlâ bakımından kelime başında ve ilk hacede bulunan aslî e sesinin i olduğu görülür (bk. Chag. Man. § 8; Nesâyim., s. 46-47). Kapalı ê sesi bilhassa Özbekçe'de ilk hacede önemli yer tutmaktadır (bk. Özb. Gr. § 10). Batı Türkçesi'nde e-i (e>i, i>ê) mes'elesi daha başka bir istikamet takip etmiştir. Daha yaygın olan e>i değişmesi son zamanlara kadar eski imlâsını korumuştur. i>ê değişmesi ise bilhassa Anadolu ağızlarında çok yaygın şekilde

yer almıştır (fazla bilgi için bk. TDB. § 81). Bu mes'eletin bütün şîve ve lehçelerde mukayeseli bir şekilde ele alınması faydalı olacaktır. **Mi'râc-nâme** metinlerinde imlâyı göz önüne alarak, kapalı e'leri mümkün olduğu kadar belirtmeğe çalıştık.

K. 3 d ū z e h d e n «cehennemden». Burada dikkati çeken husûs çıkma hali ekinin **-den** oluşudur. Kazan baskısında normal **-dın / -dîn** çıkma hali eki yanında bir yerde ek **-den** şeklinde geçmektedir. Ek ünlüsünün elif ile yazılışı tereddüde yer bırakmamaktadır. Batı Türkçesi için normal çıkma hali eki **-dan/-den'in** bir yerde de olsa Kazan baskısında görülmesi eğer bir baskı hatası değil ise, Batı Türkçesi'nin tesiridir. Nitekim bir başka yerde, Kazan baskısında, **meniñg** yanında **menim** şeklinde de rastlanmaktadır. (bk. 74. beyit).

K. 5 t e - «demek» yanında, meselâ 8. beyitte : d e -. Kazan baskısında dikkati çeken husûslardan biri de **t-/d-**mes'elesidir. Bilindiği gibi Batı Türkçesi dışındaki şîve ve lehçeler genellikle kelime başındaki aslî **t** sesini korurlar. Ancak bir-iki kelimedede t'li ve d'li şekillerin karışık kullanıldığı görülür : **tur-/dur-**, **tik/dik** gibi. Batı Türkçesi'nde ise kelime başındaki aslî **t** sesi üç çeşit bir gelişme gösterir : 1) **t->t- : topurğak > toprak gibi**, 2) **t->d->t- : taş > daş > taş gib,i**, 3) **t->d- : til > dil gibi** (fazla bilgi için bk. TDB. § 101). Kazan baskısında bâzı kelimelerin t'li ve d'li olarak metinde yer aldığı görülür: tiş (bk. 20. beyit) yanında, diş (bk. 21. beyit) ve a'li olarak dudak (bk. 21. beyit) gibi.

K. 6 Y a s s ı ğ «yatsı» : **Resül mescidge kirdi yassıg namazın kıldı** «Resul mescide girdi, yatsı namazını kıldı»; C. yazmasında ise : **Resül mescidge kirdi huften namazın kıldı** (bk. 4. beyit). **yassıg** <yatsıg (<yat-sıg/-sıg isim-fiil eki için bk. Alt. Gr. 129), dolayısıyla **-ts-> -ss-**benzeşmesi söz konusudur. Batı Türkçesi'nde **-ğ'nın** düşmesi ile yazı dilinde **yatsı**, Anadolu ağızlarında da aynı benzeşme ile **yassı** şeklinde kelimeyi kullanmaktayız. Radloff. Wb.'da kelimenin Kırım Osmanlıcası'nda **yatsı** şeklinde ve «uyku zamanı» mânasında yaşadığını bildirir.

- K. 7 İ k s ü k «eksik», C. yazmasında ö k s ü k (bk. 7. beyit). **iksük** <ET. **eksük** (<**eksü-k**), Kelimenin **e->i** değişmesi ile bu şekline oldukça az rastlanır, halbuki Doğu Türkçesi'nde olduğu gibi, Batı Türkçesi dışında daha ziyade **e->ö-** değişmesi ile **öksük** şekli yaygındır (bk. Radloff. Wb.).
- C. 7 ö g ü r d ü n ğ «çevirdin» : **Dinimizi ögürdüñ ħalāyıkñı azğurdunğ** «dinimizi çevirdin halkı azdırdın». K. baskısında : **Dinimizi azdurdunğ ħalāyıkñı evürdinğ** (bk. 7. beyit). Anlaşılan **ögür-** fiili **evür-** mukabili olarak kullanılmıştır. Şeyh Süleyman L. **ögürmek** «döndermek, igermek çevirmek, kaytarmak», Radloff. Wb. **ögür-** (Uyg. = **egir-**, **evir-**) «bir şeyden dönmek». **ögür-** <**öyür-** <**övür-** <**evür-** <**evir-** olmalıdır. Nitekim **v>y, y>g** değişmesi Doğu Türkçesi'nde bâzı kelimelerde görülen bir husûsiyettir (bk. Chang. Man. § 15, c; 16, d): ET. **eyer** > Dîvan. **eser**, DT. **iger** «eyer»; ET. **idiz**, **yitiz** > Dîvân. **ediz**, Dt. **egiz** «yüksek» gibi.
- K. 11 t e k y e (A.) «dayanma, istinat, güvenme», Metnimizde daima **tekye** şeklinde geçen kelime, Kazan baskısının bu mısrasında **teyke** şeklinde yazılmıştır. Bunun bir baskı hatası mı, yoksa bir yer değiştirme (methatez) hadisesi mi olduğu hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Mısrada kapalı bir husûs da kelimenin kullanılış tarzıdır : **Resûl seccâde saldı tekye namâzın kıldı.**» Burada **tekye namazı** sözü ile hangi namazın kastedildiği belli değildir. Yatsı namazı veya gece kılınan ve nâfile namaz olan teheccüd namazı kastedilmiş olabilir.
- K. 13 o y a ğ «uyanık, uyanmış» (bk. Şeyh Süleyman L., Radloff Wb.). Kelime, **oyağ** <**oya-ğ** <ET. **odu-ğ** (**odu-** «uyanık olmak», **-ğ** fiilden isim yapma eki) şeklinde bir gelişme göstermiştir. Eski Türkçe devresinden sonra bilindiği gibi kelimedede başlıca iki gelişme görülmektedir: Birincisi **-d->-z->-y-** gelişmesi, ikincisi de ikinci hecede bulunan yuvarlak ünlünün düzleşmesidir (**boğuz** > **boğaz**, **törü** > **töre** gibi). Türkiye Türkçesi bugün aynı mânada, genişlemiş bir şekil olan **uyanık** (<**uya-n-ı-k**)

kelimesini kullanmaktadır. Şeyh Süleyman L.'da **oyğag** (<**oyu-ğ-a-ğ/oyu-ğak**>), Radloff. Wb.'da **oygak** (<**oyu-ğ-a-k / oyu-ğak**>) şekilleri yer almaktadır. Radloff, kelimenin yapısını **oygak** <**oy-ğa-k**> şeklinde açıklamaktadır ki, bizce doğru değildir (bk. aynı eser, sütun : 970). **oyğag / oygak** şeklinin, **oyuğa-** / **oyğa-** fiilinden gelmiş olabileceği, metnimizde de geçen **oygat-** (<**oyğa-t-**>) fiilinden anlaşılmaktadır (bk. K. baskısı, 18. beyit).

K. 18 o y ğ a t ı p «uyandırıp» (<**oyu-ğ-a-t-ı-p**; **-ğ** fiilden isim yapma eki, **-a-** isimden fiil yapma eki, **-t-** faktitif eki, **-ı-** yardımcı ses, **-p** zarf-fiil eki). Lehçeler, ses ve şekil husûsiyetleri yanında kelime kadrosu bakımından da bâzı farklar gösterirler, bu sebeple Batı Türkçesi'nde **oygat-** mukabili olarak **uyandır-** (<**uya-n-dır-**>) fiili kullanılmaktadır.

C.22, K.22 s ü n ğ e k (<ET. **sünğük**>) «kemik». İkinci hecede görülen **-ü->-e-** değişmesi, K. 13. notta da belirttiğimiz gibi Türkçe içinde önemli bir gelişmedir.

K. 22 z a ğ f e r ā n (<A. **zaferān**>) «safran». Kelimedeki **°>ğ** değişmesine Anadolu ağızlarında da bir-iki kelimde rastlanmaktadır : **ba°zı** > **bağzı** gibi.

C.23, K.23 Kazan baskısında **yupar** «misk, güzel koku», C. yazmasında **yıfar** «misk, güzel koku» şeklinde geçen kelime Eski Türkçe'de **yıpar** (bk. Dîvân. **yıpar** «misk») şeklinde olup bütün şîve ve lehçelerde kullanılmaktadır. Ancak Eski Türkçe'de kelimenin **yıd** «güzel koku, misk» ile birlikte **yıd yıpar** şeklinde kullanıldığı da görülür. **yupar** kelimesinde, **p** tesiriyle **-ı->-u-** değişmesi, **yıfar** şeklinde de Doğu Türkçesi ile Anadolu ağızlarında sık sık karşılaşılan **p>f** değişmesi söz konusudur (**toprak** > **tofrac**, **yaprak** > **yafrac** gibi). Ayrıca **yıfar** şekli bize C. yazmasının büyük bir ihtimalle Türkistan'da tertip edildiğini de göstermektedir.

C. 25, K. 25 i g e r (<ET. **eyer**>) «eyer». Dîvân.'da kelimenin **eder** şeklinde yer alması, **-y->-g-** değişmesinin ne zaman ve ne sebeple ortaya çıktığını tesbit etmeği güçlendirmektedir.

K. 26 t e z g i n okunuşunda tereddüt ettiğimiz bu kelime, kullanıldığı yerlere göre «çabucak, derhal» gibi bir mânaya gelmektedir : «**Burâk hezimet alıp tezgîn saçrap kaçdı-ya.**»; «**Resûl 'aqlıge kildi tezgîn 'aley-k[in] aldı.**» (bk. 77. beyit).

C. 29 a k ı r u p (<ağ-u-r-u-p) «akıtıp» : **Köz yaşını aKurup hâcetim bar dâdi-ya.**», K. baskısında mukabilinde **aKız-** fiili kullanılmıştır : «**közdin yaşın aKızdı hâcetim bar tedi-ya.**» (bk. 29. beyit). Türkçe'nin çeşitli faktitif ekleri kullanılış bakımından şive ve lehçelere göre husûsiyet gösterir **-r-**, **-z-** ve **-t-** (**ağ-ı-t**) ta olduğu gibi) faktitif eklerinden en çok kullanılan **-t-** ekidir.

C. 30 y ö r ü p d ü r l e r (<yörüp tururlar) «yürümektedirler, dolaşmaktadırlar» :

«**Yüz miñg Burâk hizmetde ârzü kılar Hâzretke Yörüpdürler behiştde barçası kem dâdi-ya.**»

Kazan baskısında fiil, **yör-** (bk. 71. beyit) ve **yöri-** (bk. 104. beyit) şekillerinde geçmektedir. Eski Türkçe'de **-p** zarf-fiil ekli bir fiilin, **tur-** fiilinin geniş zamanı ile birlikte devamlılık ifâde ettiği (bk. Alt Gr. § 256), daha sonra bu şeklin bâzı değişmelerle (**-p turur + şahıs unsuru; -pdur/ -pdür, -ptur/ -ptür + şahıs unsuru**) Doğu Türkçesi'nde öğrenilen geçmiş zaman ifâdesinde kullanıldığı (bk. Chag. Man. § 126; Nesâyim. s. 132-133; Fund. I, Özb. § 32243), bu şeklin Azerî Türkçesi'ne de geçtiği ve bâzen yardımcı fiil **tur-**'nın tamamen eridiği (bk. Az. T., s. 123, not: 100) bilinmektedir. Ancak metnimizde bu şekil öğrenilen geçmiş zaman'ı değil, devamlı şimdiki zaman'ı ifâde etmektedir.

K. 43 n e yanında metinde **n i** şeklinin de bulunması (bk. 82. beyit), kelime başında veya ilk hecedeki **e>i** değişmesinin karışık durumunu göstermektedir.

K. 44 d ü n y â d ı : **Sağ kolunğda dünyâdı seni aldayın tedi.**», kelime **dünyâdı** <**dünyâ-dır** alınırsa, Türkmençe ve Azerî Türkçesi'nde olduğu gibi eklenen **tur-** yardımcı fiilinin **-r-**'sinin düşüğünü, **dünyâdı** <**dünyâ + êdi** şeklinde alınırsa da **êr-** / **ê-** yardımcı fiilinin Batı Türkçesi'n-

de olduğu gibi eridiğini kabul etmek gerekir. Bizce birinci ihtimal daha kuvvetli görülmektedir.

K. 54 u r u l d ı «vuruldu, kuruldu» : **Nürdın nerdibān uruldı Resūl aşıp bardı-ya.** Kelimeyi **örüldi** «örüldü» şeklinde de okumak mümkündür, fakat biz mısraya göre birinci okunuşu daha uygun bulduk.

C 59 h o r ā s n ı «horozu» yanında metinde **horūs** şekli de geçmektedir (bk. 60. beyit). r'den sonra elif yazılmış olması, okunuşta tereddüde yer bırakmamaktadır. Bu durumda bir ses değişmesinden bahsetmek gerekir ki açıklamak güçtür.

C. 60 ç a k ı r s a «çağırsa, seslense» : **Munda çakır sa horūs anda çarlar dedi-ya.** Kazan baskısında mısra şöyledir : **«Munda aysa bu horūs anda aytur dedi-ya»** (bk. 58. beyit). Şeyh Süleyman L. **çağır-** «bağırmaq, nidâ etmek, dellâl olmak», Radloff Wb. **çağır-** / **çakır-** «çağırmaq, seslenmek», Dîvân. **çakırış-** «çağırışmak» v.b. gibi. Kelimenin yapısına gelince : Bu husûsta kesin bir şey söylemek mümkün değildir; buna rağmen şu ihtimal üzerinde durulabilir. Kelime, Dîvân.'da da yer alan **çak** «ses anlatan bir söz» kelimesinden **-r-** isimden fiil yapma ekiyle (ek için bk. Alt. Gr. § 94) kurulmuş olabilir : **çak-ı-r-> çağır-**

K. 64 k a y a s ı n ı (<**kaya-sı-nı**) «yönünü». Kelimenin imlâsında y'den sonra elif yazılması, okunuşta tereddüdü gidermektedir.

**«Yetinçi kökke aştı feriştelerni kördi
Kayasını bilmedi zamān karār kıldı-ya.»**

C. yazmasında **kayasını** yerine **kaysısını** kelimesi kullanılmıştır (bk. 66. beyit). **Şeyh Süleyman L.** kaya «taraf, cihet» <***ka-y-a; -a/ -e** isimden isim yapma veya yaklaşma hali eki için bk. Ork. Gr. 3. 111/1; Alt. Gr. 180; soru kelimeleri yapan ***ka** kökü için bk. Alt. Gr. § 194).

K. 68 ş o ğ u k r a k (<**şoğuk-rak; -rak/-rek** büyültme fonksiyonunda isimden isim yapma eki) «daha soğuk, çok soğuk» yanında aynı metinde **şovuk** (bk. 93. beyit)

yer alması, Türkçe'de bâzı kelime bünyesinde görülen **-ğ-> -v-** değişmesi ile ilgilidir. Nitekim C. yazmasında da aynı değişmeyi gösteren **yavukrak**, (<**yağukrak**>) kelimesi geçmektedir (bk. 69. beyit). Ayrıca C. yazmasında ilk hecede **-o-> -a-** değişmesiyle de **savuk** (<**sağuk**>) örneği de geçmektedir (bk. 70. beyit). Bundan başka bâzı lehçelerle Anadolu ağızlarında **-ğ-'nin** diftonglaşmasına da rastlanır : **soğuk**, **sōuk** gibi.

C. 68 y ê t e (<**yêti**>) «yedi». Kelime sonunda görülen **-i-> -e** değişmesi bilhassa Özbekçe'de bâzı sayı sözlerinde görülmektedir, **yigirme** (<**yigirmi**>) misâlinde olduğu gibi.

K.68, C.70 t e m ü r (ET., Dîvân., US., Radloff. Wb. **tamar**, **tamır**) «damar». Anlaşılan **tamır** şekli esastır ve **-i-> -a-** değişmesi ile **tamar** şekli sonradan ortaya çıkmıştır. Oğuz Türkçesi bu yeni şekli, Doğu Türkçesi ise **tamır** şeklini, ikinci hecedeki dar düz ünlüyü **m** tesiriyle yuvarlaklaştırarak ve kelimeyi kalın sıradan ince sıraya geçirerek, **temür** halinde devam ettirmektedir.

K. 68 s ü ç ü k r e k, C. yazmasında ek uyumsuzluğu ile **süçükrağ** (bk. 70. beyit) «daha tatlı, çok tatlı». **süçük** <ET. **süçig** (<Dîvân. **süçi-** «tatlılaşmak, güzelleşmek» -g). Kelime sonundaki **-g** fiilden isim yapma ekinin sertleşip **-k** olması Doğu Türkçesi'ne âit bir husûsiyettir. Batı Türkçesi ise birden fazla heceli kelimeler sonunda bâzı **-g'leri** düşürdüğü için, kelimeyi süçi haline getirir. Çağatay Türkçesi'nde kelime **s-> ç-** değişmesi ile **çüçük** şeklinde kullanılır (**s-> ç-** değişmesi için bk. Chag. Man. § 16/2).

K. 70 g e r d i n ğ (<**gerd-i-ğ**>) «tozun» şeklinde okuduğumuz kelime mukabilinde C. yazmasında **toğı** «tozu» sözü yer almaktadır (bk. 73. beyit). Dîvân. **toğ** «at ayaklarının kazdığı çukurdan çıkan toz, toz», Radloff. Wb. **toğ** çağ.) «toz». **toğ** ile toz kelimesinin müstakil kullanımına rastlamadığımız bir ***to-** kökünden farklı eklerle genişlediği ortadadır: **toğ** <***to-ğ**; **toz** <***to-z**. Bilindiği gibi **-ğ** ve **-z** ekleri Türkçe'de fiilden isim yapma ekleridir.

K. 74 m e n i m (<**meniğ**>) «benim». Her iki metinde de

normal olarak ben zamirinin ilgi hali **meniġ** olduğu halde bir misâlde bu Őekle rastlanması dikkat çekicidir.

- K. 81 k e  r ü b e r- «geçirivermek, bağışlamak» yanında **kere ber-** (bk. 102. beyit) terkibine rastlanması imlâdan ziyade bir ağız husûsiyeti olmalıdır.
- K.91, C.92 s a  r a- «sıçramak». Bizce Batı Türkçesi'nde kullanılan **sıçra-** fiili, **saçra-** fiilinin bir varyantıdır, ancak ilk hecedeki **-a-> -ı-** deġişmesini açıklamak güçtür. **saçra-** fiilinin **-ra/-re** isimden fiil yapma ekiyle **saç** isiminden türetildiği düşünülebilir (ek için bk. Alt. Gr. Ő 95). **saç** kelimesini de ses taklidi bir söz olmaktan ziyade Dîvân.'da da yer alan **saç** «tava» kelimesi ile ilgili görmekteyiz.
- K. 91 e v r i l - «çevrilmek, dönmek» yanında **evrül-** (bk. 110. beyit) **Şekli** de geçmektedir. **evril-> evrül-**, yardımcı ünlünün yuvarlaklaşması v dudak ünsüzü tesiriyle olmalıdır.
- K. 91 k ö k r e - (<ET. **kökre-**, **kökire-**, **köküre-**; Dîvân. **kökre-**) «kükremek, gürllemek». Kelimenin ***köki** sözünden **-ra/-re** isimden fiil yapma ekiyle teşkil edildiği ortada olmakla beraber, kökün yapısını açıklamak Şimdilik güçtür.
- K. 93  a ğ ı r «akır, akır renkli, gök renkli», C. yazmasında **akır** (bk. 94. beyit). Kelimede görülen **-k-> -ġ-** deġişmesi bir ağız husûsiyeti olmalıdır.
- K. 105 a r ı k (<ET. **arıġ**) «ırmak», C. yazmasında **arıġ** (bk. 108. beyit). Birden fazla heceli kelimeler sonundaki **-ġ / -g** sesinin düşmeyip sertleşmesi Doġu ve Kuzey Türkçesi için yaygın bir husûsiyettir (fazla bilgi için bk. **AH.** not : 6).

S Ö Z L Ü K

A

- °A b d u ' l l ā h İ b n - i °A b b ā s (k.a.) Abdullah b. Abbas; Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın oğlu olup sahabedendir.
- °a c ā y i b (A. °acā'ib) acayip, çok tuhaf, anlaşılmaz
- °a c e b (A.) acep, tuhaf
- a ç — açmak
- a ç ı l — açılmak
- Ā d e m (k.a.) Hz. Âdem
- °a f i v (A. °afv) af, bağışlama
°a. k ı l - «affetmek, bağışlamak»
- a ğ ı z a ğ ı z
- a ğ r ı — ağrımak, acı duymak, incinmek, üzülme
- °a h d (A.) söz verme, vaadda bulunma
°a. i t - «söz vermek»
°a. k ı l - «söz vermek»
- A h m e d (k.a.) Hz. Muhammed
- a k ak, beyaz
- a k ı z - akıtmak; krş. a k u r -
- °a k ī k (A.) çok defa kırmızı renkte olan değerli bir taş
- °a k l (A.) akıl
°a. -g e k i l - «kendine gelmek»
- A k ş ā (A.) Kudüs'teki meşhur büyük cāmi; bk. M e s c i d - i
A k ş ā
- a k u r - akıtmak; krş. a k ı z -
a l - almak

a l a r n ı onları

a l d ön, huzur, nezd

a l d a - aldatmak, kandırmak

°a l e m (A.) âlem, dünya, kâinat

°a l e y k (A.) senin üzerine; krş. °a l e y k ü m

°a. a l - «selama karşılık vermek, selamlaşmak»

°a l e y k ü m (A.) sizin üzerine; krş. °a l e y k

°a. a l - «selama karşılık vermek, selamlaşmak»

a l t ı n ç ı altıncı

a l t m ı ş altmış (60)

a l t u n altın

ā m ĩ n (A.) «Öyle olsun, yâ Rab duamızı kabul eyle!» mânasın-
da bir söz

a n a ana, anne

°a n b e r (A.) anber, misk gibi güzel koku

a n d a orada, o zaman

a n d a ğ öyle, o şekilde

a n d ı n ondan, oradan

a n ğ a ona

a n ı onu

a n ı n ğ onun

a n l a r onlar

°a r a ş ā t (A.) mahşer yeri

a r ı ğ ark, ırmak; krş. a r ı k

a r ı k ark, ırmak; krş. a r ı ğ

a r ı t - temizlemek

a r k a arka, sırt

a. m i h r ā b ğ a b e r - «sırtını mihraba vermek»

°a r ş (A.) arş, dokuzuncu gök; krş. °a r ş - ı a ° l ā

°a r ş - ı a ° l ā (A.) arş, en yüksek gök; krş. °a r ş

a r t u k artık, fazla

â r z ü (F.) arzu, istek

â. k ı l- «istemek, arzu etmek»

â r z ü l i k arzulu, istekli

a s- asmak

â s â y i ş (F.) rahat, huzur, güvenlik, sükûnet

â. t a p- «sükûnet bulmak, rahatlamak»

a ş h â b (A.) Peygamberimiz Hz. Muhammed'i görerek sohbeti şerefine ermiş olanlar

â ş î (A.) âsi, isyan eden

â. b o l- «isyankâr olmak, isyan etmek»

a ş - aşmak, çıkmak, yükselmek

a t ad, isim

a. k o y - ad vermek, isimlendirmek»

a t at

a t - atmak

a t a b a b a

â t â (A.) ihsan, bağış

a t l a n - ata binmek

â v â z (F.) ses, seda

a y ay

a y e y , h e y

a y - söylemek, demek; krş. a y t -

a y a k ayak

a y t - söylemek, demek; krş. a y -

a y t ı l - söylenilmek, denilmek

â z â b (A.) azap, işkence, keder

â. k ı l - «üzmek, kederlendirmek»

â z â d (F.) serbest, kurtulmuş

â. b o l - «kurtulmak, serbest olmak»

a z d u r- azdırmak, yoldan çıkarmak; krş. a z ğ u r-
 a z ğ u r- azdırmak, yoldan çıkarmak; krş. a z d u r-
 'A z r â' î l (A.) Azrâil; kerûbiyyûn denilen dört büyük melekten
 biri olup, can almakla vazifelidir

B

b a k- bakmak

b a l bal

b a r var

b a r- varmak, gitmek

b a r ç a bütün, hep

b a r ç a s ı bütünü, hepsi, tamamı

b a r ı hepsi

b a s - / b a ş -; basmak

b a ş baş

b â t ı n (A.) iç, derun

b â v e r (F.) tasdik

b. k ı l- «tasdik etmek»

b a ° z ı (A.) bazı

b e h i ş t (F.) cennet; bk. c e n n e t, u ç m a h, u ç m a k

b e l î (F.) evet

b e n ğ z e- benzemek

b e r- vermek

b e s (F.) çok, pekçok

b e ş beş

b e ş i n ç i beşinci

B e y t ü 'l- m a ° m ũ r (A.) yedinci kat gökte (Cennet-i firdevs'-
 de) bulunan bir köşk; Hz. Âdem'le Kâbe'ye indirilip tû-
 fanla tekrar gök yüzüne alındığına inanılır

b î - e d e b l i k edepsizlik

b. b o l- «edepsiz olmak»

b i - h ü ş (F.) şaşkın, sersem, akli başından gitmiş

b. b o l - «aklı başından gitmek»

b i l - bilmek

b i l d ü r - bildirmek

b i l e birlikte, beraber; krş. b i r l e , b i r l e n

b i r bir (1)

b i r i biri, birisi

b i r l e birlikte, beraber; krş. b i l e , b i r l e n

b i r l e n birlikte, beraber; krş. b i l e , b i r l e

b i r ü b a r (F., kelimeler T.) bir ve var olan

b i r ü b a r l ı k bir ve var olan

b i s y ā r (F.) çok

b i z biz

b i z g e bize

b i z n i bizi

b o l - olmak

b o y u n boyun

b u bu

b u l a r d ı n bunlardan

b u l a r n ı bunları

b u n ı bunu; krş. m u n ı

b u r ā k (A.) Hz. Muhammed'in mirâcda bindiği binek

b ü t - inanmak

C

c ā d ū (F.) cādı, büyü; büyücü

c ā d ū ç ı büyücü; krş. c ā d ū g e r

c ā d ū g e r (F.) büyücü, krş. c ā d ū ç ı

c ā d ū l ı k büyücülük; krş. c ā d ū l u k

c ā d ū l u k büyücülük; krş. c ā d ū l ı k

- c ā n (F.) can, ruh
 c ā v i d ā n e (F.) ebedî, dâimî
 C e b b ā r (A.) cebredici, zorlayıcı, kudret ve kuvvet sahibi;
 Tanrı'nın adlarından biri
 C e b r ā ' İ l (A.) Cebrâil; kerûbiyyûn denilen dört büyük me-
 lekten biri olup peygamberlere emir ve vahye vasıta ol-
 makla vazifelidir; krş. C i b r î l ; H a z r e t - i C e b -
 r ā ' İ l
 c e n n e t (A.) cennet; bk. b e h i ŝ t , u ç m a h , u ç m a k
 c e v h e r (A.) cevher, elmas
 c e v l ā n (F.) dolaşma, gezinme
 c. k ı l - «dolaşmak, gezinmek»
 c i l a v y u l a r , g e m
 C i b r î l (A.) Cebrâil; krş. C e b r ā ' İ l , H a z r e t - i C e b -
 r ā ' İ l
 c i h ā n (F.) cihan, kâinât
 c ü h ü d (A.) yahudî
 c ü m l e (A.) bütün, hep
 c ü r m (A.) suç; krş. c ü r ü m
 c ü r ü m (A. cürm) suç; krş. c ü r m

Ç

- ç a ğ ı r çakır, çakır renkli; krş. ç a k ı r
 ç a k ı r çakır, çakır renkli; krş. ç a ğ ı r
 ç a k ı r - çağırmaq, seslenmek; ötmek
 ç a r l a - seslenmek
 ç a y ı r m a k
 ç e n g ā l (F.) çengel
 ç e r ā ğ (F.) fitil, mum
 ç ı k - çıkmak
 ç ı n gerçek, doğru

D

d ê - demek, söylemek; krş. t ê -

d e m (F.) zaman, vakit

d e r h â l (F.) derhal, hemen

d e r - h â s t (F.) talep, istek

d. k ı l - «istemek, istekte bulunmak»

d e r y â (F.) deniz

d ı r a h t (F.) ağaç

d ĩ d â r (F.) yüz, çehre

d i k gibi

d ĩ n (A.) din

d i ŝ di ŝ krş. t i ŝ

d ö s t (F.) dost

d ö s t l u k dostluk

d u â (A.) duâ

d. k ı l - «duâ etmek»

d u d a k dudak; bk. i r i n

d ū z e h (F.) cehennem; bk. t a m u ğ

d ü n y â (A.) dünya

d ü r (A. dürr) inci

d ü r r ü g ü h e r (F.) inci ve cevher

d ü r r ü m e r c â n (F.) inci ve mercan

d ü ŝ v â r (F.) güç, zor

E

E b ū C e h i l (k.a.) Ebû Cehl; asıl adı Osman olup Hz. Muhammed'e olan düşmanlığıyla tanınmış ve Bedir gazâsında öldürülmüştür; krş. E b ū C e h l

E b ū C e h l (k.a.) Ebû Cehl; krş. E b ū C e h i l

e d e b s i z l i k edepsizlik, terbiyesizlik

e. k ı l- «edepsizlik etmek»

e l v ā n (A.) renkler, çeşitler; rengârenk

E m ĩ n (A.) emniyetli, güvenilir; Hz. Muhammed'in lakabı

e n b i y ā (A.) nebiler; müstakil şeriat sahibi olmayan peygamberler

e n ğ s e ense

e n g ü b ĩ n (F.) bal

ē r- olmak

ē r- yetişmek, ulaşmak

e ū i k eşik, kapı; bk. k a p u ğ

e v r i l- çevrilmek, dönmek; krş. e v r ü l-

e v r ü l- çevrilmek, dönmek; krş. e v r i l-

e ū i t- işitmek

e t r ā f (A.) etraf

e t - t a h i y y ā t (A.) namazın ka'delerinde okunan duâ; krş.
t a h i y y ā t

e v l i y ā (A.) veliler, erenler, kerâmet sahipleri

e v v e l ğ ı evvelki; krş. e v v e l k i

e v v e l k i evvelki; krş. e v v e l ğ ı

e y ā (A.) ey

e v ü r- çevirmek; krş. ö g ü r-

F

f a h r (A.) övünç

f e r i ū e (F.) melek

f e r m ā n (F.) emir, buyruk

f. k ı l- «emretmek, buyurmak»

f. t i g ü r- «buyruk ulaştırmak, buyruk getirmek»

f e r z e n d (F.) oğul, evlat

f u r ū a t, A.) fırsat

G

g a d d â r (A.) gaddar, hâin, zulmeden

Ğ a f f â r (A.) affedici, bağışlayıcı; Tanrı'nın adlarından biri

g a m u ğ a ş y (F., kelimeler A.) gam ve kendinden geçme

g e n c (F.) hazine

g e r d (F.) toz; bk. t o ğ

g e v h e r (F.) cevher; krş. g ü h e r

g ö ş t (F.) et; bk. i t

ğ u l (A. ğull) suçluların boyunlarına geçirilen demir halka

ğ u l ğ u l (A.) gürültü, şamata

ğ. k ı l - «gürültü etmek»

g ü l (F.) gül

g ü n â h (F.) günah; bk. y a z u k

g ü r ü h (F.) topluluk, bölük, takım

g ü r z (F.) gürz, uzun saplı demir topuz

H

h a b î b (A.) sevgili

H a b î b u l ' l l â h (A.) Allah'ın sevgilisi; Hz. Muhammed

h â c e t (A.) ihtiyaç, gereklilik; dilek

H a k (A. Hakk) Hak, Tanrı

h a l (A. hall) çözmeye, çözülmeye

h. b o l - «çözülmek, halledilmek»

h a l â y ı k (A. halâ'ik) halk

H â l ı k - ı b i r ü b a r (F.) bir ve var olan Hâlık; Allah

h â l i (A.) boş

h a l k (A.) boğaz

h a m r (A.) şarap

h a r â b (A.) harap

h ā ş ş e (A.) husûsî

h ā v i y e (A.) cehennemın yedinci katı, yedinci ceheennem

h ā y (F.) vay, eyvah

h a y k ı r - haykırmak

h a y r ā n (A.) şaşmış, şaşakalmış

h. b o l - «şaşırmak, şaşakalmak»

h ā z ı r (A.) hazır

h a z r e t (A.) huzur, kat

H a z r e t (A.) Hz. Peygamber

H a z r e t - i C e b r ā ĩ l (A.) Cebrâil; krş. C e b r ā ĩ l ,
c i b r ĩ l

h e m (F.) hem

h e n ũ z (F.) henüz

h e r (F.) her

h e r g i z (F.) asla

h e v ā (F.) hava

h e y b e t (A.) heybet, saygı ve korkuyu birlikte uyandıran hal

h e z ĩ m e t (A.) bozgun

h. a l - «bozguna uğramak»

h ı z m e t (A.) hizmet

h i c ā b (A.) perde

h ĩ ç (F.) hiç

h i l e a t (A.) süslü elbise

h o r ā s (F. hōrūs) horoz; krş. h o r ũ s

h o r ũ s (F.) horoz; krş. h o r ā s

h o ş (F.) hoş, güzel

h o ş - v a k t (F.) rahat

h. b o l - «rahat ve sükûn içinde olmak»

h u c r e (A.) hücre

H u d ā (F.) Allah; krş. H u d ā y

H u d â y (F.) Allah; krş. H u d â

h ū r (A.) huriler

h ū r u k u ş ū r (F., kelimeler A.) huriler ve köşkler

h ū ş (F.) akıl

h. ğ a k i l - «kendine gelmek»

I

ı n a n - inanmak

ı s ı ğ sıcak

t

i ç iç

i ç - içmek

i ç r e içinde

i ğ e r eyer

i k i iki (2)

i k i l e s i her ikisi

i k i n ç i ikinci

i k s ü k eksik; krş. ö k s ü k

i l ğ e r i ileri

i l i ğ el; bk. k o l

i. k ö t e r - «elaçıp dua etmek»

‘i l m - i h i k m e t (F., kelimeler A.) hikmet ilmi

i l t i f â t i (F.) hatır sorma, gönül alma

i. k ı l - «hatır sormak, gönül almak»

i m â m (A.) imam

i m â m l ı k imamlık

i. k ı l - «imamlık etmek»

İ m â n (A.) iman

i. y a r u t — «imanı kuvvetlendirmek»

İ. -ğ a k i r- «iman etmek»

i m ç e k meme

i n- inmek

i n c ü inci

i n d ü r- indirmek, inzal etmek

i r i n dudak; bk. d u d a k

i r k l i k kudretli

°İ s ā (k.a.) Hz. İ s â

İ s r â f i l (A.) İsrâfil; kerûbiyyûn denilen dört büyük melekten biri olup kıyameti öttüreceği bir boru ile haber vermeğe vazifelidir

i s t e- istemek

i ş iş

i t et; bk. g ö ş t

i t- etmek

°i z z e t (A.) ululuk, yücelik

°i. k ı l- «ululamak, yüceltmek»

°i. t u t- «ululamak, yüceltmek»

K

ķ ā b e k a v s e y n (A.) iki kavis arasındaki mesâfe; Hz. Muhammed'in Mirâc gecesi Cenab-ı Hakka olan yakınlık derecesini kinâye yoluyla ifâde eder.

k a b ū l (A.) kabul

k. k ı l- «kabul etmek»

ķ a ç - kaçmak

ķ a ç a n nasıl, ne şekilde

K ā d i r (A.) kudretli; Tanrı

ķ a d e h (A.) kadeh

ķ a d e m (A.) ayak

k. b a s - «girmek»

ķ ķ o y - «girmek»

k ā f ū r (A.) kâfur, taflan'dan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, saydam, kokusu kuvvetli bir madde

ķ a l - kalmak

k ā f ū r ī (F.) kâfurdan

ķ a n - kanmak

k' a n d a ki orada, ki o zaman

ķ a p u ğ kapı; bk. ê ŝ i k

ķ a r kar

ķ a r a kara

ķ a r ā r (A.) karar

ķ. ķ ı l - «durmak, sükûnet bulmak»

ķ a r ŝ u karşı

k ā s e (F.) kâse, çanak

ķ a ŝ ön

ķ a t kat, huzur, yan, nezd

ķ a t r ā n (A.) katran

ķ a y a cihet, yön

ķ a y d a nerede

ķ a y s ı hangisi

ķ a y t - geri dönmek

k ê ç - geçmek, bağışlamak, affetmek; bk. öt -

k ê ç e gece

k ê ç ü r - geçirmek, ortadan kaldırmak

k e f ŝ (F.) ayakkabı, pabuç

k. -n i s a l - «ayakkabı çıkarmak»

ķ ı r ķ kırk (40)

k e m (F.) eksik

k e n d i kendi; krş. ķ e n d ü

k e n d ü kendi; krş. k e n d i

- k e r p i ŝ kerpiç
 k e v ŝ e r (A.) kevser, cennette bir havuz
 k e y - giymek
 k ı l - kılmak, yapmak
 k ı m ı r l a ŝ - kımıldamak
 k ı y ā m (A.) kalkma, ayağa kalkma
 k ı y ā m e t (A.) kıyamet
 k ı z ı l kızıl, kırmızı
 k i ç i r e k daha küçük, çok küçük
 k i l - gelmek
 k i l t ü r - getirmek
 k i m kim
 k i m e r s e / k i m - e r s e kimse
 k i m i bazısı
 k ĩ m y ā - y ı c ā n (F.) can iksiri
 k i r - girmek
 k i s - kesmek
 k i ŝ i kişi
 k i t - gitmek
 k o l kol, el; bk. i l i g
 k o l - istemek, rica etmek
 k o l t u k l a - koltuğuna girip götürmek
 k o p - ayağa kalkmak
 k o y - koymak, bırakmak, terketmek
 k ö k gök
 k ö n ğ ü l gönül
     k . a ç ı l - «gönül ferahlamak»
 k ö k r e - kükremek, gürlemek
 k ö p çok; bk. ö k ü ŝ
 k ö r - ' görmek

- k ö r g ü z - göstermek
 k ö r k l ü k güzel
 k ö r m e k l i k görme
 k ö r ü n - görünmek
 k ö r ü ŧ - görüşmek, konuşmak
 k ö ŧ k (F. kûŧk) köŧk
 k ö t e r - kaldırmak, yükseltmek
 k ö y - yanmak
 k u d r e t (A.) kudret
 k u l kul, köle
 k u l a k kulak
 k u l l u k kulluk, kölelik
     k. k ı l - «kulluk etmek»
 k u ŧ ü r (A.) kasırlar, köŧkler
 k u t l u k kutlu, sevinçli, mes'ud
     k. b o l - «sevinmek, mesud olmak»
 k u y r u k kuyruk
 k ü n gün
 k ü n d e her gün

L

- l a ° a l (A. la°l) kırmızı renkte değerli bir taş
 l ā - m e k ā n (A.) mekân ötesi

M

- m a ğ f i r e t (A.) Allh'ın, kulların günahını bağışlaması
 m a ħ r ũ m (A.) mahrum, yoksun
     m. b o l - «mahrum olmak»
     m. k a l - «mahrum duruma düşmek»
 m a k ā m (A.) makam, kulun kendi gayret ve sıkıntıya katlan-

ması ile ulaştığı hal; yer

Me k k e (y.a.) Mekke

m a n g a bana

m e l e k (A.) melek

m e l ü l (A.) üzüntülü, üzgün

m. b o l- «üzülmek, üzgün olmak»

m e l ° ü n (A.) melun, lanetlenmiş

m e n ben

m e n i beni

m e n i m benim; krş. m e n i n g

m e n i n g benim; krş. m e n i m

m e n z i l (A.) menzil

m e r c ā n (A.) mercan

m e r h a b ā (A.) merhaba

m e s c i d (A.) mescit

M e s c i d - A k ş ā (y.a.) Kudüs'teki meşhur büyük cami; krş.

A k ş ā

m e v c (A.) dalga

m. u r- «dalgalanmak»

m e y i l (A. meyl) meyil

m. k ı l- «meyletmek»

m e y v e (F.) meyva

m i h m ā n (F.) misafir

m i h r ā b (A.) mihrap

M i k ā ' i l (A.) Mikâil; kerûbiyyûn denilen dört büyük melekten biri olup rızkların taksimine memurdur.

m i n - binmek

m i n ğ bin (1 000)

m i ' r ā c (A.) göğe çıkma, yükselme

m i ' r ā c - A h m e d (F., kelimeler A.) Hz. Muhammed'in göğe

çıkması

M u h a m m e d (k.a.) Hz. Muhammed

m u n d a burada

m u n d ı n bundan

m u n ı bunu

M ū s ā (k.a) Hz. Musa

M u ŧ t a f ā (k.a.) Hz. Muhammed

M u t f * (A.) itaat eden

m. b o l- «itaatkâr olmak»

m ü ' m i n (A.) mümin, Allah'a iman eden

m ü n ā c ā t (A.) Allah'a yalvarma

m. k ı l- «Allah'a yalvarmak»

m ü n ā f ı k (A.) münafık, iki yüzlü, riyakâr; kâfirlikte devam

ettiği halde kendisini müslüman gösteren

m ü r s e l (A.) gönderilmiş; peygamber

m ü ŧ k i l (A.) müşkül, güç

N

n ā g ā h (F.) ansızın

n ā l e (F.) inleme, inilti

n. k ı l- «inlemek»

n a 'l e y n (A.) bir çift ayakkabı, ayakkabı

n. t a r t- «ayakkabı çıkarmak»

n a m ā z (F.) namaz

n. k ı l- «namaz farizasını yerine getirmek»

n a r ı öte

n a z a r (A.) bakış

n. k ı l «bakmak»

n. s a l- «bakmak»

n a ŧ ĩ h a t (A.) nasihat, öğüt; bk. p e n d

- n e ne; krş. n i
- n e b ĩ (A.) nebî,
- n ê ç e nasıl, ne kadar
- n e f s (A.) nefis, ruh, can
- n ê m e r s e şey
- n e r d i b ā n (F.) merdiven
- n i ne; krş. n e
- n i d ā (A.) ses, çağırma
n. a y t ı l- «seslenilmek»
- n i d ā - y ı C e b b ā r (F., kelimeler A.) Allah'ın seslenmesi
- n i y ā z (A.) yalvarma, yakarma, dua
- n ū r (A.) nur
- n ū r - i ş a f ā (F., kelimeler A.) safaya veren nur

O

- o l o
- o l a r onlar
- o l a r ğ a onlara
- o l t u r - oturmak
- o n on (10)
- o n ğ sağ
- o r u n yer
- o t ot
- o t ateş
- o t l a - ötlamak, öt yemek
- o y a ğ uyanık
- o y ğ a t - uyandırmak

Ö

- ö ğ ü r - çevirmek, döndürmek; krş. e v ü r -

ö k s ü k eksik; krş. i k s ü k

ö k ü ş çok, pekçok; bk. k ö p

ö r l e - belirmek, çıkmak, yükselmek

ö t - geçmek; bk. k ê ç -

ö. -ü p b a r - «geçip gitmek»

ö y ev

ö z öz, kendi

ö. -d i n k i t - «kendinden geçmek»

ö z g e başka, diğer

°ö z r (A.) özür, suçun bağışlanması; krş. °ö z ü r

°ö z ü r (A. °ö z r) özür, suçun bağışlanması; kr. °ö z r

°ö. k ı l - «özürde bulunmak, mazeret bildirmek»

°ö. k o l - «bağışlanma dileğinde bulunmak»

P

p e n d (F.) nasihat, öğüt; bk. n a ş i h a t

p e r (F.) kanat

p e r i ş ā n (F.) perişan

p. b o l - «perişan olmak»

p e y ğ a m b e r (F.) peygamber, müstakil şeriat sahibi olan
Allah'ın elçisi

p e y ğ a m b e r l i k peygamberlik

R

R a b (A. Rabb) Rab, Tanrı

r a b b i y e ' l - a ° l ā (A.) Rabbim ne yücedir.

r ā h a t (A.) rahat

r. t a p - «rahat bulmak, huzura ermek»

r a h i m (A. rahm) acıma, krş. r a h m

r a h m (A.) acıma, esirgeme; krş. r a h i m

r. k ı l l- «acımak, esirgemek, merhamet etmek»

R a h m a n (A.) herkese merhamet eden; Tanrı'nın adlarından biri

r a h m e t (A.) acıma, esirgeme

r ā z (F.) sır

r ā z ī (F.) bir sır

r. a y - / a y t - «sır söylemek»

R e f r e f (A.) Hz. Muhammed'in Miracta oturduğu döşek, minder

R e s ū l (A.) Allah'ın elçisi; Hz. Muhammed

R e s ū l u ' l l ā h (A.) Allah'ın resulu; Hz. Muhammed

r e v ā (F.) yakışır, uygun

r. k ı l l - «uygun görmek»

r e v ā n (F.) yürüyen, giden

r. b o l - «yürümek, gitmek»

r e y h ā n (A.) reyhan, fesleğen; güzel koku

r ı z ā (A.) rıza, razı olma

r. b o l - «razı olmak»

R ı z v ā n (A.) Rıdvan, cennetin kapıcısı olan melek

r u h ū a t (A.) izin

r ū k ū e (A.) öne doğru eğilme

S

s a e ā d e t (A.) saadet, mutluluk

s a ç sa ç

s a ç - saçmak

s a ç r a - sıçramak

S a f i y u ' l l ā h (A.) Hz. Âdem

s a ğ sa ğ, sa ğ taraf

ŝ a h r ā (A.) sahra, kır, ova

s ā k ı t (A.) itibardan düşmüş

s. k ı l- «değersiz kılmak»

s a k l a- saklamak, korumak, muhafaza etmek

s a l- salmak, yerleştirmek, yaymak, bırakmak, salıvermek

ş a n ° a t (A.) san'at

s a n ğ a sana

ş a n d a l (A.) sandal ağacı

s a n s ı z sayısız

s a r ı -a doğru

s a r ı ğ sarı

s a v u k r a k daha soğuk, çok soğuk; krş. ş o ğ u k r a k

s e c c ā d e (A.) seccade

s. s a l- «seccade yaymak»

s e b i z (F. sebz) yeşil

s e k i z sekiz (8)

s e k i z b e h i ş t / s e k i z u ç m a ğ «Kur'ân'da da adı geçen sekiz cennet şunlardır : Dâru's-selâm, Dâru'l-huld, Dâru'l-makame, Cennetü'l-me'vâ, Dâru'l-hayavân, Cennetü'l-firdevs, Cennetü'l-°adn, El-makâmu'l-emîn»

s e k s e n seksen (80)

s e l ā m (A.) selam

s. k ı l- «selam vermek»

s. t i ğ ü r - «selam ulaştırmak»

s e n sen

s e n d e sende

s e n i seni

s e n i n ğ senin

s e r v e r (F.) baş, reis

S e t t ā r (A.) örten, ayıpları örten, Tanrı'nın adlarından biri

ş ı f a t (A.) sıfat

s ı ğ - sığmak, mümkün olmak

s ı r (A. sırr) sır

s i d r e (A.) Arşın sağında bulunan bir ağaçtır ki ötesine mah-
luk geçemez, beşerî ilmin son hudududur, ötesi Allah'a
ait âlemdir.

s ĩ m (F.) gümüş

s i v- sevmek

s i v g ü l ü k sevgili

s i v ü n- sevinmek

s i z siz

s i z n i ŋg sizin

s o ğ u k r a k daha soğuk, çok soğuk; krş. s a v u k r a k

s o l sol, sol taraf

s o ŋg son

s o ŋg r a sonra

s o r- sormak

ş o v u k soğuk

s ö z söz

s ö z l e ş- konuşmak

s u / ş u su

s u ' ā l (A.) sual

s. i t - / k ı l- «sormak»

ş u b h (A.) sabah

s u l a- sulamak

ş u n e (A.) yapma, yapış

ş ü r e t (A.) suret, görünüş

s u s a- susamak

s ü c ü d (A.) secde etme

s ü ç ü k r a k daha tatlı, çok tatlı; krş. s ü ç ü k r e k

s ü ç ü k r e k daha tatlı, çok tatlı; krş. s ü ç ü k r a k

s ü ŋg e k kemik

s ü t süt

Ş

- ş ā d (F.) sevinçlilik, mutluluk, gönül ferahlığı
 ş. b o l- «sevinçli olmak, mutlu olmak»
- ş ā d m ā n l ı k sevinçlilik, mutluluk
 ş. b o l- «sevinçli olmak, mutlu olmak»
- ş e f î c (A.) şefaatheden
 ş. k i l t ü r- şefaathetçi kılmak»
- ş e h d ü ş e k e r (F.) bal ve şeker
- ş e h r (F.) şehir
- ş e r b e t (A.) şerbet
- ş o l ş u; krş. u ş a l
- ş ü k ü r (A. şükür) şükür
 ş. k ı l- «şükretmek»

T

- t ā (F.) tâ, kadar
- t ā c (A.) tac
 t. u r- «tac koymak»
- t a h i y y ā t (A.) «Allah ömürler versin!» mânasında bir söz,
 namazın ka'delerinde okunan Et-tahiyâtü duâsı; krş.
 e t - t a h i y y ā t
- t a h s î n (A.) güzel bulup beğenme
- t a h t (F.) taht
- t a m - damlamak
- t a m ā m (A.) tamam
- t a m u ğ cehennem; bk. d ü z e h
- t a n ğ hayret, şaşırma
 t. k a l- «şaşırmak, hayret etmek»
- t a n ğ tan
 t. a t- «şafak sökmek»

t a n ı- tanımak

t a p- bulmak

t a p a -a doğru

t a r t- çekmek, çekip çıkarmak

t a ş dış

t e k i y e (A. tekye) dayanma; krş. t e k y e

t e k y e (A.) dayanma; krş. t e k i y e

t. k ı l- «dayanmak»

t e m ā ş ā (F.) bakıp seyretme, gezme

t. k ı l- «seyretmek»

t e m ü r damar

t e n (F.) ten, vücut

T e n ğ r i Tanrı, Hz. Allah

t e z g i n çabucak; krş. t i z r a k

t i g- değmek, ulaşmak

t i g ü r- değdirmek, ulaştırmak

t i l dil

t i l e- dilemek

t i ş dış; krş. d i ş

t i v e deve

t i z (F.) tez, çabuk

t i z g i n dizgin

t i z r a k çabucak; krş. t e z g i n

t o ğ toz; bk. g e r d

t o l u n dolun

t. a y «dolunay»

t o n / t o n elbise

t ö r t dört

t ö r t ü n ç dördüncü; krş. t ö r t ü n ç i

t ö r t ü n ç i dördüncü; krş. t ö r t ü n ç

t u r - durmak
 t u r f a (A.) acayip, tuhaf
 t u t - tutmak
 t ü g t ü y
 t ü ş - düşmek, inmek

U

u ç - uçmak, yükselmek
 u ç a sırt
 u ç m a ħ cennet; bk. u ç m a k
 u ç m a k cennet; krş. u ç m a ħ
 u f k (A.) ufuk
 u. m a k ā m ı «Hazret-i vâhidiyye ve Hazret-i ulûhiyye'den ibaret olan ruh makamının son mertebesi»
 u k - anlamak
 u l a - eklemek
 u l u ğ r a k daha büyük, çok büyük; büyükçe
 u r - vurmak
 u r u l - vurulmak
 u ş a l işte o; krş. ş o l
 u t r u karşı
 u z u r - göndermek, irsal etmek

Ü

ü ç üç (3)
 ü ç ü n için
 ü ç ü n ç i üçüncü
 ü m m e t (A.) ümmet
 Ü m m ü h ā n (k.a.) bk. Ü m m ü h ā n ĩ
 Ü m m ü h ā n ĩ (k.a.) Ümmühanî; Hz. Ali'nin ablası olup Hz. Muhammed, Mirac gecesi onun evinde bulunmuştu.

ü n ses

ü n d e- seslenmek, çağırmaq

ü r ü n ğ beyaz

ü z e n ğ ü üzengi

V

v a k t (A.) vakit

v e (A.) ve

v e l î (F.) velâkin, amma

v e y â (F.) veya

Y

y â (F.) ya, yahut

y â d ğ â r (F.) yadigâr

y a h ş ı iyi, güzel

y â k ũ t (A.) yakut, değerli bir taş

y â l (F.) boyun, gerdan

y a m a n kötü, fena

y a n yan, kat, huzur

y a n- dönmek, geri gelmek

y a n d u r- yakmak

y a n d u r- döndermek, geri çevirmek

y a r a t- yaratmak

y a r ı m yarım

y a r l ı ğ emir, buyruk; krş. y a r l ı k

y a r l ı k emir, buyruk; krş. y a r l ı ğ

y a r u- parlamak

y a r u k parlak

y a r u t- parlatmak

y a s s ı ğ yatsı

y. n a m â z ı «yatsı namazı»

y a ş yaş, gözyaşı

y. a k ı z- «gözyaşı dökmek, ağlamak»

y a ş ı l yeşil

y a t- yatmak

y a v l a k kötü, fena, değersiz

y a v u k r a k daha yakın, çok yakın

y a y- yaymak

y a z u k günah; bk. ' g ü n â h

y. k ê ç ü r- «günah bağışlamak»

y e n e yine

y ê t- yetmek, ulaşmak, erişmek

y ê t e yedi (7); krş. y ê t i

y ê t i yedi (7); krş. y ê t e

y. t a m u ğ / y ê t e d ü z e h «Kur'ân'da da adı geçen yedi cehennem şunlardır : Cehennem, Sa'îr, Sakar, Cahîm, Lazâ, Hutâme, Hâviye»

y ê t i l- ulaşılma, erişilme

y ê t k ü r- ulaştırma, eriştırme

y ê t i n ç i yedinci

y ê t m i ş yetmiş (70)

y ı f a r misk; krş. y u p a r

y ı ğ ı l- toplanma

y ı ğ l a- ağlama

y ı l yıl, sene

y ı l l ı k yıllık

y i b e r- gönderme

y i r yer

y o k yok

y o k a r ı yukarı

y o k s ı z l ı k yoksuzluk

y o l yol

y ö r i- yürümek; krş. y ö r ü-

y ö r ü- yürümek; krş. y ö r i-

y u l d u z yıldız

y u m- yummak, kapamak

y u p a m misk; krş. y ı f a r

y ü k ü n- secde etmek

y ü z yüz, çehre

y. -i k a r a b o l- «mahcup olmak»

y ü z yüz (100)

Z

z a ° f e r ā n (A.) safran; krş. z a ğ f e r ā n

z a ğ f e r ā n (A. za°feran) safran; krş. z a ° f e r ā n

z ā h i r (A.) açık, belli, meydanda

z a m ā n (A.) zaman

z ā r (F.) ağlayan, inleyen

z ā r ĩ l ı k ağlama, inleme

z. k ı l- «ağlamak, inlemek»

z e b e r c e d (A.) zümrütten daha açık yeşil renkli değerli bir taş

z e n c ĩ r (F.) zincir

z i h ĩ (A.) ne güzel, ne hoş

z i n h ā r (F.) asla, sakın

z ü m ü r r ü d (A.) zümrüt

İŞLETME EKLERİ

- a / - e	.zarf-fiil eki
- a r / - e r	geniş zaman eki
- a y / - e y	teklik 1. şahıs emir eki
- b a n / - b e n	zarf-fiil eki
- ç a / - ç e	eşitlik eki
- d a / - d e	bulunma hali eki
- d a n / - d e n	çıkma hali eki
- d ı / d i ; - d u / - d ü	görülen geçmiş zaman eki
- d ı n / - d i n	çıkma hali eki
- d u r / - d ü r	teklik 3. şahıs bildirme eki
- ğ a / - g e	yaklaşma hali eki
- ğ a ç / - g e ç	zarf-fiil eki
- ğ a n / - g e n	isim-fiil eki
- ğ a n d a / - g e n d e	zarf-fiil eki
- ğ a y / - g e y	gelecek zaman eki
- ğ ı l / - g i l	teklik 2. şahıs emir eki
- ğ u n ç a / - g ü n ç e	zarf-fiil eki
- ı / - i	teklik 3. şahıs iyelik eki
- k a / - k e	yaklaşma hali eki
- k a n / - k e n	isim-fiil eki
- k u n ç a / - k ü n ç e	zarf-fiil eki
- l a r ı / - l e r i	çokluk 3. şahıs iyelik eki
- m	teklik 1. şahıs iyelik eki
- m	teklik 1. şahıs eki
- m a s / - m e s	menfi geniş zaman eki
- m ı ş / - m i ş	öğrenilen geçmiş zaman eki
- m ı ş / - m i ş	isim-fiil eki
- m ı z / - m i z	çokluk 1. şahıs iyelik eki
- n	yükleme hali eki

- nġ	teklik 2. şahıs iyelik eki
- nġ	teklik 2. şahıs eki
- nġ	çokluk 2. şahıs emir eki
- nġ u z / - nġ ü z	çokluk 2. şahıs eki
- n ı / - n i	yükleme hali eki
- n ı nġ / - n i nġ	ilgi hali eki
- p	zarf-fiil eki
- r	geniş zaman eki
- s a / - s e	şart eki
- s ı / - s i	teklik 3. şahıs iyelik eki
- s u n / - s ü n	teklik 3. şahıs emir eki
- s u n l a r / - s ü n l e r	çokluk 3. şahıs emir eki
- t ı / - t i	görülen geçmiş zaman eki
- t u r / - t ü r	teklik 3. şahıs bildirme eki
- u / - ü	zarf-fiil eki
- u b a n / - ü b e n	zarf-fiil eki
- u b a n ı / - ü b e n i	zarf-fiil eki
- y ı n / - y i n	teklik 1. şahıs emir eki

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

- A. : Arapça
- AH. : Edib Ahmed b. Mahmud Yükneci, **Atabetü'l-hakayık**, (Yayınlayan : Reşid Rahmeti Arat), İstanbul 1951, T.D.K. yayınlarından, C. II. 32
- Alt. Gr. : A. von Gabain, **Alttürkische Grammatik**, Leipzig 1950, (2. baskı)
- Az. T. : Muharem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İstanbul 1971, İst. Univ. Edebiyat Fak. yayınları, no : 1633
- bk. : bakınız
- C. : Caferoğlu yazması
- Chag. Man. : Janos Eckmann, **Chagatay Manual**, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966
- Çağ. : Çağatay Türkçesi
- Dîvân. : Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk** (Yayınlayan : Besim Atalay), c. I-III, Ankara 1938 - 1941; Dizin, Ankara 1943
- DT. : Doğu Türkçesi
- ET. : Eski Türkçe
- F. : Farsça
- Fund. I : **Philologiae Turcicae Fundamenta**, I, Wiesbaden 1959
- İA. : **İslam Ansiklopedisi**
- K. : Kazan baskısı
- Kaz. Tat. : Kaare Thomsen, **Das Kasantatarische und die Westsibirischen Dialekte**, Fund. I, pp. 406-420
- krş. : karşılaştırınız

- Nesâyim. : Kemal Eraslan, **Ali Şir Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve** —Metin ve Dil Hususiyetleri— İstanbul 1969 (Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi)
- Ork. Gr. : Talat Tekin, **A Grammar of Orkhon Turkic**, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968
- Özb. Gr. : A. von Gabain, **Özbekische Grammatik**, Leipzig und Wien 1945
- Radloff. Wb. : Wilhelm Radloff, **Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte**, c. I-IV, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1960
- Şeyh Süleyman L. : Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî **Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî**, İstanbul 1298
- T. : Türkçe
- TDB. : Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 1972, İst. Üniv. Edebiyat Fak. yayınları : 785
- TDED. : İst. Üniv. Edebiyat Fak. **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**
- US. : Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1968, T.D.K. yayınları, sayı : 250
- Uyg. : Uygur Türkçesi